

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŐIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayın Nu: 67

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

(1845-1890)

I

ANKARA 2004

Proje Yöneticisi

Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Proje Sorumluları

Doç. Dr. Mustafa BUDAK
Genel Müdür Yardımcısı

Dr. Önder BAYIR
Osmanlı Arşivi Daire Başkanı

Dr. Ahmet Zeki İZGÖER
Yayın İşleri Koordinatörü

Yayına Hazırlayanlar

Uğurhan DEMİRBAŞ

Ali Mesut BİRİNCİ

Dr. Ali Osman ÇINAR

Ayhan ÖZYURT

Aziz Mahmut UYGUN

Kamil AKBULUT

Numan YEKELER

Nuran KOLTUK

Dr. Recep KARACAKAYA

Seher DİLBER

Sezgin DEMİRCİOĞLU

Ümmihani ÜNEMLİOĞLU

Vahdettin ATİK

Fransızca Belgelerin Tercümesi

Sinan DARCAN *M. Fethi ATAY*
Engin YAMEN

Baskıya Hazırlayanlar

Murat ŞENER *Salih DUTOĞLU*

ISBN 975-19-3625-X (Tk. No)

ISBN 975-19-3626-8

**OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ**

(1845-1890)

I

ÖNSÖZ

Gerek devletler, gerekse insanlar arasında tarihe mal olmuş olayları aydınlatmada birinci el kaynaklar daima arşivler olmuştur. Arşivler, tarihî kaynaklar açısından, özellikle de bilimsel çalışmalarda siyasî ve önyargılı yaklaşımları ortadan kaldıran en önemli ve otantik belgeleri bünyesinde ihtiva ederler.

Bu sebeple, Batı ülkelerince siyasi bir yaklaşımla ele alınan Ermeni sorununun arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirilmesi son derece bilimsel ve faydalı olacaktır. Tarihi olaylarla ilgili verilecek hükümlerde birinci el kaynak konumunda olan arşivlere müracaat edilmesi, araştırılan konuların daha objektif kriterler içerisinde değerlendirilmesine yol açacaktır.

Günümüze kadar Ermeni sorunu ile ilgili Batı ülkelerinde yapılan yayınlar, genelde arşivlere dayalı olarak yapılmadığı için maalesef eksik, hatalı ve yanlış olmuştur. Türk arşivleri bu açıdan Ermeni sorunu ile ilgili milyonlarca belgeyi muhafaza etmektedir. Tarihi gerçeklerin aydınlatılmasında Türk arşivlerinde bulunan belgeler, Ermeni meselesinin daha objektif kriterler içerisinde değerlendirilmesinde önem arz edecek niteliktedir.

Genel Müdürlüğümüz, Osmanlı devleti tebaası olan Ermenilerin yerlerini değiştirmeye götüren gelişmeler ile Ermeni örgütleri ve zamanın büyük devletleri arasındaki münasebetleri belgeleyen bir yayın çalışması başlatmıştır.

Seri olarak planlanan yayınların ilki Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri adını taşımakta olup üç cilt olarak yayınlanmıştır.

Bu defa Genel Müdürlüğümüz “Osmanlı Belgelerinde İngiliz-Ermeni İlişkileri” adlı yeni bir yayın hazırlamış olup, söz konusu eseri dört cilt olarak yayınlamayı plânlamaktadır.

Eserin birinci cildinde, 1845-1890 yılları arasındaki olaylara ait 97adet belge yer almaktadır. Bu ciltte yayınlanan belgelerin başlıca konuları; İngiltere’deki Ermeni faaliyetleri, İngiliz kamuoyunun Ermeniler lehine çalışmaları, Ermeniler arasında Protestanlık mezhebinin yayılması için yapılan çalışmalar,. İstanbul’daki İngiltere Büyükelçiliği başta olmak üzere, Anadolu’da bulunan İngiliz konsoloslarının hemen her konuda açık veya gizli olarak Ermenileri desteklemeleri, Osmanlı Devleti üzerine adli, idari ve siyasi konularda büyük baskılar uygulamaları, İngiliz parlamenterlerden bazılarının Ermenileri açıkça desteklemesi yer almaktadır.

Eserin ikinci cildi, 1891-1893 yılları arasını kapsamakta olup; Merzifon’da ayaklanan Ermenilere İngiliz büyükelçiliği ve konsolosluklar tarafından yapılan yardımları, yine Merzifon olaylarına karışan kişilerin, Ankara Mahkemesi’nde yapılan yargılamalarına İngiltere’nin müdahalesini, İngiltere basınında Osmanlı Devleti aleyhinde çıkan yazıları, Ermenilerin İngiliz kamuoyunu etkileme çabaları ile ilgili belgeleri ihtiva etmektedir.

Yayına hazırlanmakta olan eserin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde yer alan belgelerde de ana hatlarıyla, birinci ve ikinci ciltteki konular devam etmekle beraber, Ermenilerin İngilizlerin himayesinde taşkınlık yapmaları, Kafkasya’da İngiliz subaylarının Ermeni komitecilerine komutanlık etmeleri, İngilizlerin adli işlere el koyarak suçlu Ermenileri hapishanelerden çıkarmaları, idari mekanizmaya Ermenileri yerleştirmelerini ortaya koyan belgeler yer almaktadır.

Hazırlanan bu ciltler iki ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, yabancı dillerdeki belgelerin tercümeleleri ve Osmanlıca belgelerin de sadeleştirilmiş metinleleri yer almaktadır.İkinci bölümde ise belgelerin fotokopileleri bulunmaktadır. Belge fotokopisinin hemen altında, belgenin kimlikleri yer almaktadır. Bu kimlikler, ilgili belgenin Osmanlı Arşivi'nde hangi fonda bulunduğunu, dosya ve gömlek numaralarını göstermektedir Kitapta geçen yer, şahıs isimleleriyle kurum ve terimler için ayrıntılı bir indeks hazırlanmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere dayanılarak ortaya konulan bu eserin, tarihi gerçeklelerin ilmin ışığında aydınlatılmasına yardımcı ve ilgililere yararlı olması en büyük dileğimizdir.

Bu vesile ile eserin yayınlanmasında emeği geçen Genel Müdürlüğümüz personeline teşekkür ederim.

Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Devlet Arşivleleri Genel Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR	XIX

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
1	Protestan Ermenilerin Patrik tarafından kiliseden uzaklaştırılmaları sebebiyle İngiltere büyükelçisinin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği karar.....	3
2	Protestan mezhebinden olan Ermeni tebaaya imtiyaz tanındığına dair bir ferman verilmesi için İngiltere büyükelçisi tarafından Hariciye Nezâreti'ne yapılan başvuru.....	4
3	Antakya ve Lazkiye'deki Rum, Ermeni ve Katoliklerin Hessale köyünde bulunan Protestan cemaatini ortadan kaldırmak istemelerine karşı Halep İngiltere konsolosunun Protestanları himaye talebinde bulunduğu.....	6
4	Adana ve Tarsus'ta bulunan Protestan Ermenilerin baskı altında olduklarını ileri süren İngiltere Konsolos Vekili Clapperton'un bölge yöneticilerinin uyarılmaları gerektiğine dair İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderdiği yazı	7
5	Tekirdağ'da bazı Protestanların İngiltere Devleti'nin himayesinde olduklarını iddia ettikleri.....	8
6	Tekirdağ İngiltere konsolosunun Ermeni tebaa taraftarlığı yaparak Müslüman halkın haklarına tecavüze yeltendiği	9
7	Protestan Ermenilerin İstanbul'da bir cenazenin defni sırasında karşılaştıkları problemlerin giderilmesi için İngiltere, İsveç-Norveç, Danimarka ve Amerika büyükelçileri ile Felemenk ve Prusya maslahatgüzârlarının Bâbîâli'ye karar gönderdikleri	10
8	Diyarbakır, Siirt, Harput ve Kayseri'de bulunan Protestan Ermenilere baskı yapıldığına ilişkin İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilen yazı	12

9	Erzurum İngiltere konsolosunun Rusya taraftarı olan Piskopos Harutyun'un seçilmemesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istediği	14
10	Protestanların bir cemaat sıfatıyla tanınmalarının yanı sıra diğer Hıristiyan cemaatlere tanınan imtiyazlardan da yararlanmaları gerektiğine dair İstanbul İngiltere büyükelçisi tarafından Bâbîâli'ye gönderilen yazı	16
11	Protestan cemaatine cismanî bir vekil tayini için İstanbul İngiltere büyükelçisinin Osmanlı Hükümeti'nden izin istediği.....	18
12	Protestan cemaatinin kendilerine ait bir nizamnâme hazırlanması, diğer cemaatlere tanınan imtiyazlardan yararlandırılmaları ve mahallî hükümet nezdinde cemaatleri için bir vekil atanması konularındaki taleplerinin İngiltere büyükelçisi tarafından Hariciye Nezâreti'ne iletildiği	19
13	Bâbîâli'nin 24 Ekim 1878 tarihinde verdiği nota gereği Osmanlı Hükümeti'ne ve izleyeceği hareket tarzına güvenen İngiltere'nin, Padişah'ın hükümlerlik haklarını ve Osmanlı Devleti'nin hareket özgürlüğünü ihlal eden her türlü müdahaleyi reddettiği	19
14	Halep valiliği görevinden alınan Kâmil Paşa'nın İngiltere konsolosu ile Zeytun'daki Ermeni eşkıyası arasındaki ilişkileri ispatlamak üzere gönderdiği belgeler	21
15	Ermenilerin Patrikhane'de yaptıkları toplantıda bazı İngiliz parlamenterlere Ermeni Meselesi'ne verdikleri destekten dolayı teşekkür mektubu gönderme kararı aldıkları	27
16	İngiltere'nin Adana konsolos vekili olarak atanan Yüzbaşı Cooper'ın Osmanlı idaresini kötüleyen konuşma ve davranışları sonucunda İngiltere'nin desteğiyle Kozan, Zeytun, Dersim ve Van'ı içine alan bölgede bir Ermenistan kurulacağı söylentilerinin halk arasında yayıldığı	28
17	İstanbul'da yayınlanan <i>Levant Herald</i> gazetesinin, Ermenistan kurulmasına ilişkin haberler yayınladığı için toplatılmasına karar verildiği.....	29
18	Lord Granville'in Berlin Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi için Bâbîâli'ye müşterek nota vermeleri konusunda büyük devletler büyükelçilerinden talimat göndermelerini istediği	32

19	İngiltere büyükelçisinin Protestan cemaati için hazırlattığı nizam-nâme	42
20	İngiltere politikasında "Şark Meselesi" üzerinde önemle durulduğu bir dönemde İstanbul'a fevkalâde elçi olarak Georges Goschen'in atanmasını hafife alan Londra Büyükelçisi Musurus Paşa'nın davranışının mahzurlu olduğu	52
21	İngiltere Büyükelçisi Goschen'in Sultan II. Abdülhamid'le yaptığı görüşmenin ayrıntılarının Padişah'ın isteği üzerine büyükelçi tarafından kaleme alındığı.....	54
22	Baker Paşa ve seyyar konsolosların çalışmalarının Anadolu halkı arasında İngiltere nüfuzunun ve Ermenistan'ın bağımsızlığını düşünenlerin sayısının artmasına sebep olduğu	57
23	İngiltere'nin Mısır meselesi sebebiyle dış politikasını değiştirdiğine, Ermenilere eskisi gibi destek olmadığına, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Almanya ile olan münasebetlerine ve son olaylar sebebiyle suçlu görülen Ermenilerin üçte ikisinin Padişah tarafından affedilmelerinin beklendiğine dair Moskova'da yayınlanan <i>Moskowski Viedomosty</i> gazetesinin haberi.....	58
24	İngiltere Dışişleri müsteşarının Ermenistan ıslâhatına ait İngiltere Parlamentosu'nda yapılacak bütün görüşmelerin Yunanistan sınırı konusu çözümleninceye kadar ertelendiğini söylediği.....	60
25	Londra ve Manchester'da yaşayan Ermenilerin Lord Gladstone ve Lord Granville'e gönderdikleri mektuplarda İngiltere Hükümeti'nin Ermenilere karşı gösterdiği yakınlığa teşekkür ettikleri.....	61
26	İngiltere büyükelçisinin Ermeni Meselesi ve otonomi konularında Münir Bey aracılığıyla Padişah'a iletilmesini istediği konular.....	62
27	İngiltere büyükelçisinin ıslâhat konusunda Babıâlf'den aldığı haberlere dayanarak Patrik'i bilgilendirmesi üzerine Patrik'in İngilizce ve Fransızca bildirimler bastırıp yurt dışında dağıtmaya hazırlandığı.....	64
28	İngiltere büyükelçisi tarafından 3 Aralık 1881'de Hariciye Nezâreti'ne gönderilen takrirden Anadolu'nun bazı vilayetlerinin ıslâhı için komiser gönderilmesi talebinin yanı sıra Padişah'la gayri resmî bir görüşme ricasında bulunulduğu	65

29	İngiltere büyükelçisinin Ermenilerin zulüm ve haksızlığa uğradıklarına dair Doğu Anadolu'daki konsoloslarından sürekli raporlar aldığını ileri sürerek bölgeye bir komiser tayini talebinde bulunduğu.....	68
30	Lord Granville'in Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerine güçlü bir Müslüman vali atanacağına ilişkin Padişah tarafından Lord Dufferin'e verilen sözün yerine getirilmesini istediği	69
31	İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Dufferin'in Ermenilerin yaşadığı Anadolu vilayetlerinin ıslâhı konusunda Padişah'la yaptığı görüşmenin ayrıntıları ve bu görüşme hakkında Sadrazam Said Paşa ile Hariciye Nâzırı Asım Paşaların görüşleri	70
32	İngiltere Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine ilişkin Lord Dufferin'e verilen teminatın yerine getirildiğini görmek istediği	85
33	Erzurum'da tutuklu bulunan Ermenilerin durumlarının kötü olduğunu iddia eden ve Erzurum İngiltere konsolos vekiliyle yakın ilişkilerde bulunan Ormanyan Efendi'nin görevinden alınması gerektiği	87
34	İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'in ıslâhat konusunda Bâbîâli ile bizzat haberleşmesi için Büyükelçi Lord Dufferin'e talimat verdiği	89
35	Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde yapılacak ıslâhatın geciktirilmemesi konusunda çıkan padişah iradesi üzerine Lord Granville'in memnuniyetini Londra büyükelçisine iletlediği.....	90
36	İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Dufferin'in Ermeni heyetini kabulünün ardından Avam Kamarası'nda İngiltere başbakanının yaptığı açıklamalar	90
37	İngiltere'nin Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetleri konusundaki politikasına ilişkin <i>La Poste</i> gazetesinde "Ermenistan" başlıklı bir yazı yayınlandığı	91
38	İngiltere büyükelçisinin İstanbul'a dönüşünün ardından Ermeni ileri gelenleri arasında İngiltere'nin, Rusya'nın Ermenistan'a tasarruf etmesine göz yumacağı söylentilerinin dolaşmaya başladığı	94
39	Mısır'dan İstanbul'a gelen Lord Dufferin'in Ermeni Meselesi konusunda Sultan II. Abdülhamid'le bir görüşme yaptığı, ayrıca diğer büyükelçilerden de kendisine destek arayışında olduğu	95

40	İngiltere'deki hükümet değişikliği üzerine Patrikhane tarafından Lord Salisbury'ye bir kutlama mesaj gönderildiği	96
41	Osmanlı Hükümeti'nin tepkileri üzerine İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin Agopyan'ı tanımadığına dair açıklamada bulunduğu ..	97
42	Agopyan'ın <i>Times</i> gazetesinde Ermenistan ıslahatına dair bir mektup yayınlattığı	98
43	İngiltere Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın Agopyan'ın faaliyetlerine karşı Lord Rosebery'yi uyardığı	99
44	Anadolu vilayetlerinde ıslâhat yapılması hakkında İngiltere büyükelçisi tarafından 18 Ağustos 1886 tarihinde verilen muhtıra	100
45	İngiltere Bakanlar Kurulu'nun, İstanbul Büyükelçisi Thornton tarafından Ermenistan ıslâhatına dair Bâbîâli'ye gönderilen taktirin yanlışlıkla verildiğini ifade ederek üzüntülerini bildirdiği.....	103
46	Londra'da "Ermeni Vatanperverler Komitesi" adıyla bir dernek kurulduğu	104
47	Agopyan'ın kurup başkanlığını yaptığı Londra'daki Ermeni Komitesi hakkında Londra Büyükelçiliği tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatinin çekildiği	106
48	Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin durumuna ilişkin Ermeni Vatanperverler Komitesi Reisi Agopyan ve sekreteri Sevasly tarafından İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'ye bir mektup gönderildiği.....	107
49	Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından Hariciye Müsteşarı Artin Efendi'ye gönderilen mektubun yabancı elçiliklerle Ermeni ve Rum ileri gelenlerine de gönderileceğinin anlaşılması üzerine bu konuda alınacak önlemlerin Meclis-i Vükelâ'da kararlaştırılacağı	121
50	Ermeni patriği ile birkaç Ermeni tarafından ileri sürülen şikâyetleri İngiltere Parlamentosu'nda dile getiren Bryce'ın Osmanlı Hükümeti'ne karşı kötü niyet ve düşmanlık beslediği	123
51	Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde Hristiyan halkın uğradığı iddia edilen zulümler hakkında İngiltere Parlamentosu'nda yapılan görüşmeler	125
52	İstanbul İngiltere Büyükelçisi Sir White'ın Ermeni Meselesi ile ilgili olarak Sadâret'e gönderdiği lâyhaya cevap	127

53	İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet partisi milletvekillerinin, gazetelerde yayınlanan Anadolu'daki Ermenilerle ilgili telgraf veya haberleri bahane ederek olayların doğruluğunu ve alınacak tedbirleri hükümete sordukları	128
54	Ermeni Vatanperverler Cemiyeti Başkanı Agopyan imzasıyla <i>Manchester Quardian</i> gazetesinde yayınlanan mektupta Ermeni cemaat ve kilisesinin Osmanlı Hükümeti tarafından yok sayılan imtiyazlarından söz edildiği	130
55	Agopyan'ın <i>Manchester Quardian</i> gazetesinde yayınladığı iki makeden ilkinde Osmanlı Hükümeti aleyhinde iftiraların yanı sıra Ermeni Meselesi'ne ilgi göstermeyen Lord Salisbury hakkında eleştirilerin yer aldığı, ikincisinde ise hayalî Ermenistan sınırlarının uzun uzadıya anlatıldığı	135
56	Londra Büyükelçiliği tarafından <i>Morning Post</i> , <i>Morning Advertiser</i> , <i>Manchester Courier</i> ve <i>Belfast Morning News</i> gazeteleri aracılığıyla Agopyan'ın yayınlarına cevap verildiği.....	145
57	Londra'daki Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından yayınlanmaya başlayan <i>Haiasdan</i> gazetesinin Osmanlı ülkesine sokulmasının yasaklandığı	146
58	<i>Haiasdan</i> gazetesinin İngiltere'de yayınının engellenmesi için yapılacak girişimlere Lord Salisbury'nin yardımcı olup olmayacağı'nın bilinmediği	147
59	İdarehanesi Londra'da bulunan <i>Haiasdan</i> gazetesinin Paris'te basıldığı'nın anlaşıldığı.....	148
60	Ermeni patriğinin İngiltere büyükelçisiyle yaptığı görüşmede Ermeni milletinin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını vurgulayarak Agopyan benzeri kişilerin kendilerine zarar verdiğini söylediği	149
61	İngiltere kanunları basın özgürlüğünü tamamen kabul ettiği için <i>Haiasdan</i> gazetesinin basımına engel olunamayacağını İngiltere Başbakanı Salisbury tarafından ifade edildiği.....	152
62	<i>Haiasdan</i> gazetesinde "Ermenistan meselesine son verilmesi gerektiği" ve "Anadolu'daki Müslüman halkın da yönetimden hoşnut olmadıkları için Ermenilere katıldıkları" konularında yayınlanan yazıların bir İngiliz tarafından kaleme alındığı haberinin araştırılması.....	155

63	İlk sayıları Paris'te bastırılıp ardından Londra'da yayına başlayan <i>Haiasdan</i> gazetesinin basıldığı matbaa, tiraj ve aboneleriyle ilgili bilgiler	156
64	Londra'daki Ermenilerin fesat cemiyetlerinin etkisinde kalmamaları için Patrikhane tarafından uyarılar yapmakla görevlendirilen Eghici Tourian'ın faaliyetlerini yerine getirme fırsatı bulamadığı	159
65	Londra büyükelçisinin İngiltere İçişleri Bakanlığı'ndan ricası üzerine <i>Haiasdan</i> gazetesi hakkında polis tarafından yapılan tahkikat konusunun İngiltere Parlamentosu'nda tartışıldığı	160
66	Muşlu Musa Bey'in Ermenilere zulmettiğine dair yapılan şikâyetler üzerine Bitlis Katolik Murahhasası tarafından aksi yönde açıklamalar gönderildiği	167
67	İngiltere Parlamentosu'nda Gladstone ve Bryce'in Ermenistan meselesi sebebiyle Osmanlı ve İngiliz hükümetlerini sert bir dille eleştirdikleri	170
68	Şikâyeti gerektiren herhangi bir durum olmadığı halde bazı Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhine yayınlar yapmalarına ve muhalefet partisinden destek görmelerine engel olmak için İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'ye doğru bilgiler iletilmesi gerektiği	172
69	Lord Salisbury'nin Lordlar Kamarası'nda Ermeni Meselesi'ne ilişkin yöneltilen bir soruya İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışma yetkisi olmadığı şeklinde karşılık verdiği	175
70	Lord Carnarvon ile Canterbury başpiskoposunun Ermeni Meselesi'ne dair Lordlar Kamarası'nda verdikleri soru önergesine karşı Lord Salisbury'nin Osmanlı Devleti'ni destekler mahiyette yaptığı konuşmanın tam metni	176
71	Muşlu Musa Bey olayını araştırmak üzere İngiltere'nin Erzurum konsolosu ile <i>Daily News</i> muhabirinin Erzurum'a geldikleri	185
72	İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet partisi milletvekillerinin Muslu Musa Bey olayını gündeme getirmeleri üzerine Dışişleri müsteşarının hükümetin bu konuda hiçbir bilgisinin bulunmadığını söylediği	186
73	Londra'da yayınlanan <i>Haiasdan</i> gazetesinin Batum'da 20 civarında abonesinin olduğu	188

74	Anadolu halkının durumu hakkındaki bilgileri İngiltere Parlamentosu'na iletmek üzere İngiltere Hükümeti tarafından hazırlanan <i>Muharrerat-ı Resmiye</i> mecmuasında Osmanlı Devleti'nin hem lehinde hem de aleyhinde belgeler bulunduğu	189
75	İngiliz gazetelerinde Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı yayınlar yapılmaması için alınacak önlemler	191
76	<i>Daily News</i> gazetesinin Ermeni Meselesi bahanesiyle Osmanlı Devleti aleyhine kötü niyetli makaleler yayınlamayı sürdürdüğü.....	194
77	İngiltere Başbakanı Gladstone ve Maliye Bakanı Smith'in parlamentoda Ermeni ve Girit Meselelerine dair yaptıkları konuşmalarda Muşlu Musa Bey'in yargılanması gerektiği görüşünü dile getirdikleri.....	196
78	Minasse Tchéraz tarafından Londra'da <i>L'Arménie</i> adıyla Fransızca bir derginin yayınlanmaya başladığı	200
79	Londra'da Debating Club'de bir konuşma yapan Ermeni Vatanperver Komitesi'nden Sevasly'nin Osmanlı Devleti aleyhine ifadeler kullandığı	206
80	Ermeni davası yararına <i>Haiasdan</i> gazetesinin desteğiyle Bayan Gladstone ve Londra Ermeni bayanlarının himayesinde bir konser düzenlendiği	208
81	Debating Club'deki toplantıda Osmanlı Devleti adına konuşma yapmakla görevlendirilen kişinin bildirdiği görüşme özetleri	209
82	İngiltere Parlamentosu'nda bazı muhalefet partisi üyelerinin Anadolu Ermenileri'nin sözde uğradıkları mezalimi gündeme getirerek güçlük çıkarmayı alışkanlık edindikleri	214
83	İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet partisi üyelerinden bazılarının Ermeni fesatçılara yardım etmelerine tepki gösteren bazı kişilerin Londra ve Newcastle'da "Tamamiyet-i Mülkiye-i Devlet-i Aliyye'yi Müdafaa Encümeni" adlı bir dernek kurmaya karar verdikleri	216
84	Erzurum hadisesinde suçlu bulunan bazı Ermenilerin Erzurum İngiliz konsolosu tarafından korunarak affettirildikleriyle ilgili iddiaların asılsız olduğu	217

85	Ermeni Meselesi ve Erzurum olaylarının İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet milletvekilleri tarafından ayrıntılı olarak tartışıldığı ...	218
86	İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet milletvekillerinin Anadolu vilayetleri hakkındaki raporları incelemek istedikleri.....	223
87	İngiltere Dışişleri Müsteşarı James Ferguson'un parlamentoda muhalefet milletvekilleri tarafından Osmanlı Hükümeti aleyhine yapılan konuşmaları açıklamalı olarak cevaplandığı.....	225
88	Ermenilerin İngiliz konsoloslarından yüz bulduklarını İngiltere büyükelçisine iletmekle görevlendirilen Dreysse Paşa'ya Muşlu Musa Bey'in durumunun sorulduğu	228
89	İngiltere'de Ermeni fesat cemiyetlerinin gizlice para topladıkları.....	229
90	Bâbîâli'nin Ermeni komitelerine karşı alacağı tedbirlerde bunların yabancı tahrıklarından cesaret aldıklarının göz önünde bulundurulması gerektiği.....	230
91	İngiliz parlamenter Summers'in İstanbul ve Sofya'daki Ermeni komiteleriyle ilişki içerisinde olup yakında Erzurum'a gideceğinin haber alındığı	232
92	Osmanlı Hükümeti aleyhine asılsız haberler yayınlayan <i>Daily News</i> gazetesinin yayınının yasaklanması konusunda İngiltere Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulduğu.....	232
93	Ermenilerin Gladstone taraftarlarından bazılarıyla birlikte Osmanlı Hükümeti aleyhine bir broşür hazırlama düşüncesinde oldukları	236
94	Lord Salisbury'nin İngiltere'nin bir hukuk devleti olduğunu ileri sürerek Londra Ermeni Komitesi hakkında hiçbir tedbir alınamayacağı Osmanlı büyükelçisine bildirdiği	237
95	İstanbul'dan İngiltere'ye giden bir takım Ermenilerin fesatçı Ermenilerle işbirliğine giriştikleri	238
96	James Bryce başkanlığında Londra'da National Liberal Club'de yapılan toplantıda Osmanlı Hükümeti ile nüfuzuyla ona destek veren İngiltere Hükümeti'nin eleştirilerek Ermenilerin yaşadığı vilayetlere bir Ermeni vali atanması gerektiği üzerinde durulduğu	239

97	Manchester ve Londra'da yaşayan Ermeni fesatçılarının bazı parlamenterlerin desteğiyle gerçekleştirdikleri mitinglerde Osmanlı Hükümeti'nin protesto edildiği.....	240
----	--	-----

İNDEKS	243
--------------	-----

II. BÖLÜM

BELGE FOTOKOPİLERİ	269
--------------------------	-----

EK

REFERANSLAR.....	613
------------------	-----

KISALTMALAR

A. MKT. MHM	Sadaret Mektubî Mühimme
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
HR. SYS	Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım
İ. DAHİLİYE	İrade Dahiliye
No:	Numara
s.	Sayfa
vb.	Ve benzeri
Y. A. HUS	Yıldız Sadaret Hususî Maruzat
Y. EE	Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askerî Maruzat
Y. PRK. AZJ	Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller
Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH	Yıldız Perakende Dahiliye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. EŞA	Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı
Y. PRK. HR	Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. MYD	Yıldız Perakende Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye, Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y. PRK. TKM	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y. PRK. TŞF	Yıldız Perakende Teşrifât-ı Umumiye Dairesi
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. ZB	Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE

SADELEŞTİRMELERİ

1

*Konu: Ermenilerin kiliseden uzaklaştırıldıkları-
na dair İngiltere Büyükelçiliği'nin takriri*

*İngiltere Elçisi Mösyö Canning tarafından
Hariciye Nezâreti'ne sunulan hususî yazının tercümesi*

Osmanlı Devleti'nin dikkatini çeken bazı önemli konuların başlıcaları ekteki yazıya alınmıştır. Konu, kiliseden uzaklaştırılan Ermeniler ile patrik arasında olan ruhanî bir mesele değil, bunların uğradıkları adaletsizlik durumudur. Padişah hazretleri Osmanlı ülkesinde mezhep konusundan dolayı adaletsizliğin kaldırıldığını ilan etmiştir. Bu sebeple Müslümanlara yasaklanan şeylerin reaya tarafından da yapılmamasına dikkat göstermek Osmanlı saltanatının şerefi ve Padişah'ın namusunun gereğidir.

Ruhban sınıfı kendi mezheplerine aykırı olarak inanç propagandasında bulunanları kiliselerinden uzaklaştırdıkları için kınanamaz. Ancak belediye hukukuna, özel ve şahsî ilişkilere ve geçim kaynaklarına el uzatılırsa bu çok büyük bir ayıp ve haksızca bir uygulamadır. Bir takım uygunsuzluklara ve göz ardı edilemeyecek şekilde aşırılıklara sebepolmanın yanı sıra tebaanın fikir ayrılığına düşmesine sebep olacak ve yabancıların eleştirilerini davet edecek bu gibi suistimallerin ortadan kaldırılması mülk ve saltanatın sahibine aittir. İngiltere politikasında dinî propaganda bulunmadığı, burada bulunan misyonerlerin İngiltereli olmadıkları ve Protestan olan Ermenilerin inançları da İngiliz mezhebine uymadığına göre bu düşünceleri söylemek ne mezhep birliği ne de millî menfaatlerle ilgilidir. Bu konuda İngiltere elçisi sadece insanlık için çalışmak maksat ve niyetiyle, dinlere özgürlük konusunun karşılıksız yok sayılıp ihlâl edildiği ve ülke yönetimine itaat edip konulan kanunlara riayet edenler aleyhinde bir takım saldırgan şahıslara müsamaha gösterildiği durumlarda her devletin gerçek çıkarlarının tehlikeye düşmesi kesin olduğundan düşüncelerini açıklamaya mecbur olmuştur.

Her durumda devleti için üzerine düşen görevleri yerine getiren ve Allah'ın emrine uygun olduğuna inandığı din ve mezhebini kendi halinde uygulamak dışında bir suçu olmayan kişilerin can, mal ve namusları hususunda himayeden mahrum bırakılmaları uygun değildir. Kendilerine haksızlık yapılmasına izin verilmeyeceği ilan edildiği halde bu kadar kişinin şikâyet ettiği şiddetli muamele, mezhep reisinin bunları cemiyet toplantısından kovmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu yüzden kovulan kişiler haklı olarak Padişah'ın himayesine sığınmışlardır. Bütün tebaanın sıkıntılarının giderilmesi ve fiilî olarak himaye edilip sadakat ve bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi Osmanlı Devleti'nin boynunun borcudur.

Bu kuralların ileride tebaanın haklarını ve bütün dost ülkelerde geçerli olan usulü ihlâl ederek sonuçta Osmanlı Hükümeti'nin namus ve çıkarlarına aykırı bir takım karışıklıklara sebep olacak durumlarla uyuşması mümkün değildir. Bu gibi sonuçlar doğuran ve asrımızın düşünceleri uyarınca gelecekteki kötü durumu belli olan böyle bir usule uyulması gerekirse, bunun üzüntüyle sonuçlanacağı meydandadır. Bu şekilde üzüntülü bir durumda hiç olmazsa Osmanlı Hükümeti, hareket ve davranışlarını belirli bir çerçevede tutmak zorundadır. Bu yüzden böyle bir durumda uzaklaştırılanlar ister papaz isterse sıradan insanlar olsunlar tutucu kişiler tarafından uğradıkları açık adaletsizliklerden kurtulmaları için Osmanlı memurlarının aracılık etmeleri ve müdahalede bulunmaları en önemli konudur.

Ocak 1845

BOA, HR. SYS, 1774/1

2

*22 Nisan 1850 tarihinde İngiltere elçisi tarafından
Hariciye Nezâreti'ne takdim edilen evrakın tercümesi*

Protestan mezhebinden olan Osmanlı tebaası, devletin sâdik ahalisinden olup kendi milletleri arasında yapılması uygun görülen put ve insana tapmak gibi bir takım bozuk ve şirk benzeri âdetlerden uzaklaşarak bağlı ol-

dukları milletlerinin mezhebinden ayrılıp kendi hallerinde âyin yaptıkları sırada haklarında yapılan haksız ve yakışsız eziyet ve sövgülerden korunup kollanmak dışında bir arzu ve emelleri yoktur. Kaldı ki, bir kişi âyin ve mezhep konusunda diğerlerinin fikir ve inançlarını tasdik etmez ve o hususta kendisinden bozgunculuğu gerektirecek veya akıl ve namusunu sekteye uğratacak herhangi bir tavır ve hareket ortaya çıkmayıp da sadece ayrılık konusunda kendi gönlündeki inançları sebebiyle amel ve hareket ederse o kişinin normal ve kişisel haklarına patrik tarafından müdahale edilmesi hiçbir şekilde uygun görülmez.

Daha önce Bâbiâli tarafından açıklanarak gereği yerine getirildiğinden dolayı bu doğru karar Osmanlı Saltanatı'nın hem ad ve şanını yüceltip hem de çıkar ve kurallarının geliştiğini gösterir. Ayrıca Protestan mezhebinde olanların, Osmanlı Devleti tarafından müstakil bir millet sıfatıyla resmen tanınması ve bu vesileyle Bâbiâli'ye resmî şekilde başvurarak merhamet ve himaye isteğinde bulunabilmeleri konusu bu tebaanın Osmanlı Devleti'ne olan muhabbet ve bağlılıklarını bir kat daha artırmanın dışında Osmanlı Devleti'nin değer ve itibarını da tüm Avrupa devletleri nezdinde fazlasıyla yükseltmiştir. Ayrıca Protestan olanların sürekli refah ve saadete nail olmalarının Avrupa devletleri arasında, özellikle de Protestan mezhebinde olan devletler katında doğal olarak arzu edilen ve desteklenen bir mesele olacağı da bilinmektedir. Söz konusu devletler, Osmanlı'nın en fazla sevip çıkarları açısından da en çok ortaklık kurduğu devletlerden olup isimlerini burada belirtmeye ihtiyaç yoktur. Ancak Osmanlı Devleti tarafından Protestan tebaa hakkında bu şekilde adalet ve hakkaniyet gösterilmesi akıl ve mantığa birçok yönden munasip bir tedbir ve yol olmak dışında, bugün gelişen olaylara da uygunluk gösterdiğinden gerçek din duygularının desteklenmesine ve Osmanlı Devleti'nin diğer çıkarlarının artmasına yol açmıştır. Kaldı ki, Protestanlar arasında bilgi ve ahlâkî değerler çoğaldıkça bunların sayıca artacakları da tabii olduğundan artık Osmanlı Hükümeti bunlar hakkında getirmiş olduğu bu adil usulden dolayı kendi kendini tebrik edebilir. Bu bakımdan bu uygulamaya devam edilmesinin gerek ve önemi Osmanlı Devleti tarafından şüphesiz hissedilmektedir. Kendiliğinden ortaya çıkan böyle bir konunun günden güne desteklen-

mesi için bundan böyle sırası geldikçe yerinde tedbirler alınacağı da bilinmektedir.

Fakat şimdi yapılması gereken husus, Protestanlara bahşedilen ayrıcalıkların sağlamaştırılmasıdır. Verilmesi Osmanlı'nın eski âdetlerinden olan fermanın metin ve ibaresine "Osmanlı Devleti tarafından Protestan tebaanın ne dereceye kadar korunup kollanmaya lââyık görüldüğü" açıklamalı olarak eklendiği takdirde bundan sonra bir takım güç ve çirkin meselelerin ortaya çıkmasına mahal kalmayacağı ortadadır. Bu açıklamaların ilâvesi ise basit bir iş olmadığından konu Osmanlı Devleti'nin gerçek çıkarlarını bilen ve her durumda adalet ve insanlığa uygun çalışmalarda bulunan Osmanlı vekillerinin engin ve iyi niyetli görüşlerine bırakılmıştır.

BOA, HR. SYS, 1774/7

3

*Halep'teki İngiltere konsolosundan 2 Ağustos 1851
tarihiyle gelen yazıdan alınan bir paragraf suretinin tercümesi*

Bana bildirildiğine göre, Antakya ile Lazkiye arasında bulunan Hessale köyünde Protestan âyinini kabul etmiş olan Ermeniler bölgede yaşamakta bulunan diğer Ermeniler tarafından kötü muameleye tabi tutulmuşlardır. Cebel-i Krab nahiyesinin Gabriel adlı Karabaş papazının kışkırtmasıyla bu nahiyedeki Ermenilerin de yakın zamanda gelip Hessale köyünde Protestanlığı kabul edenleri ev ve yurtlarından çıkarıp kovacakları gözdağı verilerek kendilerine anlatılmıştır.

Araştırmalarıma göre papaz daha önce Sis patriğinin ruhanî hâkimiyeti altında bulunmuşsa da aralarında bir takım düşmanlıklar ortaya çıkmış olduğundan Katolik âyinini kabul ederek ardından İstanbul'a gelmiştir. İstanbul patriği ile Sis patriği arasında bu nahiyenin ruhanî hâkimiyetine dair problem ortaya çıktığından papaz İstanbul patriğine güvenerek yeniden Ermeni âyinine geri dönmüştür. Şu anda bu kişinin ortağı ve yardımcısı Lazkiye'de bulunan Avusturya Konsolosu Vekili Mösyö Bruno Michel'in tercümanlık

hizmetinde olan Artos adlı Ermenidir. Bahsedilen âyin anlaşmazlığında da bölge ahalisinden olan Rum, Ermeni ve Katoliklerin hep birlikte hareket ederek köyde bulunan az sayıdaki Protestan cemaatinin ortadan kalkmasını kesinlikle isteyip tasarladıkları açıkça meydandadır. Sözü edilen papaz, hâlâ Antakya'da olup adı geçen köyün Protestanlarından dört-beş kişiyi burada hapsedmiştir.

Hapsedilenlerin serbest bırakılması ve cemaatin hükümetçe himaye edilmesi hususu söz konusu kişiler tarafından Halep valisine bir dilekçeyle arz edilmiştir.

BOA, HR. SYS, 1774/8

4

*Tarsus'da ikâmet eden İngiltere Konsolos Vekili
Mösyö Clapperton tarafından İngiltere Büyükelçiliği'ne
gönderilen 7 Şubat 1856 tarihli yazıdan alınan bir paragrafın tercümesi*

Adana ve Tarsus'ta bulunan bazı Protestan Ermeniler kadim Ermenilerin taassuplarına uymayan davranışlarda bulduklarından bir ay önce 7 kadar Protestan, Sis patriğinin adamı Bakırcı oğlu Ohannes'in tahrikiyle sorgusuz sualsiz hapsedilmiştir. Bunların içinde bulunan Kirizmalı Artin, tarafından yapılan ihtar sebebiyle hapisten çıkarılmış ise de daha sonra tekrar dövülerek zorla hapsedilmiştir. Bunun üzerine tercümanım bazı kavvaslarla birlikte Tarsus kaymakamı nezdine gönderilip söz konusu kişinin serbest bırakılması talep edilmiştir. Fakat bunlar soğuk karşılanarak kovulmuşlar ve Bakırcı oğlu Ohannes'in hatırına isteğim kabul edilmemiştir. Gerek Bakırcı Ohannes'in, gerekse Hacı Kâmil Paşa, Mehmed Nazım Efendi ve Tarsus Kaymakamı Mısırlızâde Ali Efendi'nin bu konudaki kötü hareket ve davranışlarından dolayı uyarılmaları için gereken emirlerin verilmesi rica olunur.

BOA, HR. SYS, 1774/9

5

Arz

Tekirdağ'daki Protestan milleti İngiliz Devleti himayesinde olduklarını belirtmişlerdir. Bu devletin konsolosu ise, her türlü iş ve meselelere karışmakta olup Protestanların devletinin himayesinde olduklarını söyleyerek onları kendisine tâbi ettirmek düşüncesindedir. Konsolosun bu şekilde davranması, uygunsuzluk ve şehirde karışıklığa yol açtığından bunun önü alınmazsa Ermeni milletinin toplu halde Protestan olarak İngiliz Devleti himayesine girecekleri anlaşılmaktadır. Konsolosun söz konusu milleti kendisine tâbi ettirmek istemesi, her yönden nizama aykırı olarak memleketi fesada uğratacağından bu meselede ne şekilde hareket edilmesi gerekiyorsa Sadâret'ten bildirilmesine şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Protestan milleti hakkında yapılacak işlemin acilen bildirilmesi arz olunur.

21 Ağustos 1858

Tekirdağ Kaymakamı
Ahmed Hamdi

**

Tekirdağ kaymakamına yazılı emir

Tekirdağ'da İngiltere'nin himayesinde oldukları iddiasında bulunan Protestanlara dair gelen yazınız incelenmiştir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin gerçek tebaası olduklarından kendilerinin himaye altına girmeye kalkışmaları hiçbir şekilde kabul edilemeyeceği gibi İngiltere konsolosunun onları himayeye kalkışması da usul ve antlaşmalara uygun değildir. Bu konuda konsolosa uyarı gönderilmesi büyükelçiliğe bildirilmiştir. Tarafınızdan da bu kişilerce iddiada bulunulan ve konsolos tarafından kendilerine gösterilen himayenin kabul edilmemesi gerekmektedir.

BOA, HR. MKT, 258/19_2, 5

6

Arz

Tekirdağ'da Kurnalı mahallesinde tapulu malım olan bir adet kahve dükkânıyla kimsenin ilgisi yokken aynı şehirde oturan Osmanlı tebaasından ve Ermeni milletinden Berber Ovannes adlı kişi ortaya çıkmış, Tekirdağ İngiltere konsolosunun baskısıyla söz konusu kahvemden adamımı çıkarıp Ovannes'e kiralamış ve bana da bu suretle zarar vermişlerdir. Tekirdağ Meclisi tarafından görüş bildirilmeden Ovannes'in engellenmesine gayret edilmiş ise de adı geçen konsolos dinlemeyip zorla baskı yapmıştır. Bu konunun sonuza dek sürecek Osmanlı Devleti'nin gerek kanunlarına, gerekse usul ve anlaşmalarına aykırı bir durum olduğunu, ayrıca bu şekilde bir malı alıp başkasına vererek zulmetmeye sizlerin de hiçbir şekilde razı olmayacağınızı bu dilekçemle arz ediyorum. Sizden ricam, adalete aykırı olarak bu konsolosun yaptığı böyle bir müdahalenin engellenmesi ve kahve dükkânımdan Ermeni'nin çıkarılarak dükkânın bana teslim edilmesi için gerekenlere emir verilmesidir.

Osmanlı Devleti tebaasından
Tekirdağlı Alenko

**

Tekirdağ Kaymakamlığı'na Sadâret yazısı

Osmanlı Devleti tebaasından ve Tekirdağ sakinlerinden Alenko adlı kadının Tekirdağ'da Kurnalı mahallesinde tapulu malı olan bir adet kahve dükkânı, içerisinden kendi adamı çıkarılarak İngiltere konsolosu tarafından Ermeni milletinden Berber Ovannes adlı kişiye kiralanmıştır. Yapılan müdahalenin engellenmesi ve Ovannes'in de dükkândan çıkarılması adı geçen kadın tarafından dilekçeyle istenmektedir. Durum Sadâret tarafından bilinmediğinden belirtilen dükkân kendisinin tasarrufunda mıdır, değil midir? Tasarrufundaysa müdahale durumu doğru mudur? Olmuşsa hangi sebep ve gerekçeye dayanmaktadır? Bunların doğru bir şekilde araştırılarak tutanakla bildirilmesi konusunda gereğinin yapılması.

BOA, HR. MKT, 275/69

İngiltere Sefiri Sir Henry Bulwer tarafından Sadâret makamına gönderilen 23 Temmuz 1860 tarihli yazının tercümesi

Ekteki yazı imzalayanlar tarafından Sadâret'e takdim edilmiştir. Uğradıkları küçük düşürücü muamelelerden dolayı Protestanlar tarafından şikâyetler aldığını ve görünüşe göre Ermenilerin silahlanarak kendilerini Rusyalı ilan edip herkesi tehdit etmekte olduklarını belirtmeyi gerekli görmekteyim. Bu vesileyle en derin saygılarımı sunarım.

İngiltere, İsveç-Norveç, Danimarka ve Amerika büyükelçileri ile Felemenk ve Prusya maslahatgüzârları tarafından Sadâret makamına gönderilen 21 Temmuz 1860 tarihli yazının tercümesi

Yazıyı imzalayanlar, geçenlerde Edirnekapı dışında bulunan Ermeni mezarlığında ortaya çıkan olayın ayrıntılarına dair Protestan milleti vekilinin kâtibi tarafından kendilerine tebliğ edilen evrakı tarafınıza ekte göndermekten onur duymaktadırlar. Bahsedilen evrakın mealine göre:

- 1-Bütün Ermeni milletine bir mezarlık yeri tahsis edildiği halde Ermeniler Ermeni Protestanlarını bu mezarlıktan uzaklaştırmışlardır.
- 2-Uzaklaştırma konusu beklenmedik bir zamanda ve sebepsiz yere bahsedilen evrakta yazılı olduğu gibi ilk kez meydana gelmiştir.
- 3-Bu olayda Ermenilerin davranışları son derece uygunsuz ve incitici olmuştur.
- 4-Söz konusu mezarlık yerinde Ermeni patriği ile Ermeni Protestan milleti vekili arasında verilen karar uygulamaya konulmayarak cenaze, tahsis olunan yer dışında yani cadde üzerinde defnedilerek alenen küçük düşürülmüştür.

Sizin sağlam ve adaletli dűşünceleriniz doğrultusunda iki milletin reisleri tarafından bu konuda verilecek kararın uygulanacağı İngiltere ve Amerika büyükelçilerine ifade edilmiştir. Ayrıca bu büyükelçilerin huzurunda ve Ermeni patriğine de bu konuda bir emir gönderilmiştir. Ancak durumla ilgili bir karar verilip belirlenen yerde bir mezar açılmış iken seraskerin emrinde askerler olduğu halde toplanan kişilerin çıkardıkları yaygaralar yüzünden açılan mezar doldurulmuştur. Ek belgeden anlaşıldığına göre cenaze mezarlığın dışında ve cadde üzerinde defnettirildikten sonra toplanan kişilerin mezarı çığneyip tahkir etmelerine de engel olunmamıştır. Bu yüzden yazıyı imzalayanlar yukarıda yazılı dört maddeden sonuncusu hakkında ortaya çıkan meseleyi bildirmeye mecbur olmuşlardır. Sadâret makamınca verilmiş olan karara ve Bâbîâli'den verilen emirlere aykırı bulunan ve anlatılması vicdan borcu olan bu olayların takdirini yazıyı imzalayanlar tarafınıza havale etmektedirler. Ancak söz konusu olayların, Protestanları küçük düşürmekle kalmayıp Osmanlı ülkesinde bulunan tüm Protestanları tehlike ve saldırılara maruz bırakıp Ermeni milletininkendini bilenlerinin hislerine dahi dokunacak derecede bulunduğu gizlenemez. Bundan dolayı takriri imzalayanlar kendilerine Hıristiyan denilen ve buna aykırı harekette bulunan bazı kişilerin art niyetlerinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Ayrıca Osmanlı vekillerinden bir kişinin bazı cahil ve taassup sahiplerinin yaygaraları üzerine resmen ve alenen vermiş olduğu karardan dolayı müteessir olmuşlardır. Bu yüzden yukarıda yazılan olayları haber aldıklarında duydukları derin üzüntülerini bildirmenin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini korumak, herkesçe bilinen adil ve müşfik tutumunu ortaya çıkarmak ve Ermeni Protestanları'nın ölüleri için münasip bir mezar yeri tahsis etmek, kısacası yazıyı imzalayanların mezhepdaşlarından bir kişi hakkında son olarak ortaya çıkan yakışksız uygulamaların düzeltilmesi için etkili tedbirlerin acilen alınması lüzum ve ihtiyacına dair düşüncelerini daha çok resmî şekilde anlatıp açıklamaya hak kazandıklarını zannetmektedirler. Sadâret'in geciktirmeden yazıya imza koyanlara tebliğini uygun göreceği cevap yazısının alınacak bu tedbirler hakkında açıklamalar içermesi arzu edilen bir konudur. Yukarıda yazılan durumlar ise Padişah'ın bilinen görüşlerine açıkça aykırı bulunduğundan yazıyı imzalayanlar meseleinin geleceği hakkındaki görüş ve düşüncelerini Padişah'a da bizzat bildire-

ceklerdir. Bu yazıyı imzalayanlar mezhepdaşları olan bir Protestanın naaşını bırakıldığı yerden alıp Hıristiyanlığa daha çok uygun bir yere defnetmek arzusunda bulduklarını tarafınıza ifade ederek sözlerine son vermektedirler. Bu tören yapıldığında halkın emniyet ve güvenliğini ihlâl edecek bir durum ortaya çıkmaması için size önceden durumu haber vereceklerini bildirmekte, bu vesile ile en derin saygılarını sunmaktadırlar.

BOA, HR. SYS, 1774/16

8

Bazı olaylara ilişkin İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilen yazının tercümesi

1-Geçen Ekim'de Diyarbakır Sancağı'nda Hayriye kazası Protestan cemaati reisi olan Bedros adlı kişi bazı borçları sebebiyle tutuklanmışsa da otuz bir gün içerisinde borçlarını ödeyeceğine dair kefil gösterince serbest bırakılmıştır. Bu süre henüz bitmeden borcun yarısından fazlası ödenmiş olduğu halde Hayriye Müdürü Said Bey tarafından tekrar meclise çağırılmıştır. Aralarında bazı uygunsuz konuşmalar geçtiğinden Said Bey, Bedros'u ayağının altına alıp şiddetle vurarak boğmaya kalkışmış, sonra bağlayarak hapsedmiştir. Aradan çok zaman geçmeden Bedros, aşırı ölçüde rahatsızlığından ötürü evine gönderilmiştir. Birkaç gün geçtikten sonra da müdürün sert davranışının etkisiyle vefat etmiştir.

Diyarbakır'da yaşayan Protestan cemaati reisi tarafından yapılan şikâyet üzerine müdür oraya çağırılmış ise de görünürde yapılan bazı araştırmalardan sonra mahalline geri gönderilmiştir. Kazadaki çeşitli mezheplerin ileri gelenlerinden 46 Hıristiyan'ın imzalı dilekçesi, bu hususları doğrulamaktadır. Bu çeşit suçlu davranışlarından dolayı müdür daha önce iki defa azl edilmiş ise de tekrar görevine geri dönmüş, ardından bazı haksız ve zalimce muamelelerden dolayı yine suçlanmıştır. Ancak müdürün o bölgede büyük ölçüde nüfuz sahibi olması sebebiyle İstanbul'a çağırılmadıkça bu konuda gereken

adaletin yerine getirilmesinin beklenemeyeceği söylenmektedir. Said Bey'in Hayriye ahalisinden olmasından dolayı bu bölgenin müdürlüğü görevine tayininin uygun görülemeyeceği açıktır.

2-Diyarbakır'a komşu Siirt Sancağı'nın Ermeni cemaati reisi olan Ove adlı kişinin kışkırtması sonucu buradaki Protestanlar ev ve dükkânlarından çıkarılarak çeşitli baskı ve zulümlere uğramışlardır. Buna benzer şekilde, Protestanlardan elli beş yaşındaki biri, üç yaşında çocuk iken yanlışlıkla diğer bir çocuğu öldürmekle suçlanmıştır. İddia edilen bu cinayet için diyet olarak 30 bin kuruş ödemeye mahkum edildiğinden hapsedilerek emlakı satılmıştır. Diyarbakır Protestan cemaati reisinin bu konudaki şikâyetinin, Siirt kaymakamı ile Ove'nin Diyarbakır'a çağrılmasını bile gerektirmediği son haberlerden açıkça anlaşılmaktadır.

3-Harput yakınında bulunan Maden'de aynı şekilde Protestanlar hakkında son günlerde bazı zulümler olmuştur. Harput valisi paşa iyi niyetini ispatlamak hususunda boş durmamış ise de suçluları cezalandırmadığı gibi Protestanları da korumamıştır.

4-Fertik ahalisinden olup beş senedir Kütahya'da bulunan Kostî adlı kişi geçen sonbaharda Protestan mezhebini kabul ederek Protestan cemaatine katılmıştır. Kostî varidât mültezimi olan amcasının hizmetinde bulunduğu Protestan oluşunun üçüncü ayında, yani geçen Ocak'ta amcası ve varlıklı bazı Rumlar tarafından yapılan şikâyet üzerine geceleyin yakalanıp hapiste iki gün tutuklu kaldıktan sonra aklını yitirdiği iddiasıyla hapsedilmek üzere Kütahya'ya uzak mesafede olan Niğde şehrine gönderilmiştir. Bu uygulama yerel memurlar tarafından gizli bir şekilde yapılmıştır. Şöyle ki, Protestanlar Kostî'nin şehirden çıkarıldığı vakte dek olaydan tamamen habersiz olmuşlardır. Kostî'nin hiçbir şekilde cinnetlik bir durumu görülmediği gibi Rumlar da onun sadece Protestan olduğu için hapsedildiğini iftihar makamında ifade etmektedirler. Konuyla ilgili olarak Bursa mutasarrıfına dilekçeler yollanmış ise de kendisi hükümet dairesi dışında bir yere gönderilmiş olduğundan dilekçeden haberdar olmamıştır. Protestanların isteği Kostî'nin Bursa'ya çağrılarak durumun orada etraflıca görüşülüp araştırılmasından ibarettir.

5-Kayseri'de Protestanların reisi olup Osmanlı ülkesinde yaşayan Protestanlar arasında en fazla itibar ve saygı gören Hacı Pertek, daha önce ruhanlık mesleğinde papazlık yaptığı halde bu görevini bırakarak Protestan mezhebine girmiş ve sonra da evlenmiştir. Bu husus Rum ve Ermeni rahiplerinin son derece düşmanlıklarına sebep olmuştur. Büyük bir ihtimalle bu rahiplerin kışkırtması sonucu bir sene evvel Ohannes adında bir şahıs Hacı Pertek tarafından imzalandığını ileri sürdüğü 13 bin kuruşluk sahte tahvil ile davaya kalkışmıştır. Bunun üzerine konuyu araştırmak için çeşitli milletlere mensup 8 üyeden oluşan bir komisyon tayin edilmiştir. Söz konusu üyelere 7'si ittifakla tahvilin sahteliğine karar vermişse de itirazcılığıyla bilinen Ohannes karar makamı olan Ankara'ya gelerek Hacı Pertek'in oraya çağırılması için bir emir çıkartmıştır. Bunun üzerine Hacı Pertek dalgınlığa getirilerek tutuklanıp acilen Ankara'ya götürülmüştür. Orada üç aydır tutukludur. Yapılan uygulamanın açıkça zulüm olduğu Kayseri'de her sınıf ahali tarafından ifade edilmekle birlikte, Hacı Pertek'in serbest kalmasını sağlamak üzere yapılan çalışmalardan da bir sonuç alınamamıştır.

Açıklanan hususlar olabildiğince kısaltılarak yazılmıştır. Fakat gerektiğinde üçüncü madde dışındaki her olay hakkında tüm ayrıntıların verilmesi mümkündür.

12 Ağustos 1866

BOA, HR. SYS, 1774/19

9

*Erzurum İngiltere konsolosundan İngiltere
Büyükelçiliği'ne gelen 26 Şubat 1868 tarihli yazının tercümesi*

İki yıldır Erzurum'da ikamet eden Rusya konsolosu Osmanlı Devleti aleyhinde yaptığı entrika ve fesatlarına Ermeni Piskoposu Harutyun'u da alet etmektedir. Bu durumun vaktiyle büyükelçiliğe bildirilmesi gerekirdi. Ancak bu konudaki şüphelerin tamamen giderilmesi gerektiğinden adı geçen piskoposun davranışlarını inceleyip araştırmayı gerekli görmüştüm. Şimdi işin aslını ortaya çıkarmış olduğumdan gelişmeleri bildirme girişiminde bulunuyo-

rum. Fakat bu konuda ayrıntılara girmeden evvel çok önceleri ortaya çıkan ve bugünkü durumu hazırlayan bir olayı anlatmayı görev biliyorum. Şöyle ki, yaklaşık on iki yıl önce Katogikos Nerses'in ölümüyle yerine Matyos'un getirilmesi sırasında şu anda Eçmiyazin'de bulunan katogikos İstanbul patriği idi. Matyos da başkâtiplik ve vekâlet görevlerini yerine getirmekteydi.

Bugün Van Piskoposu Aknadyos ile diğer iki piskopos -biri Barutçubaşı ailesinden Dadyan, diğeri de geçen yıl İstanbul'da ölen Murad oğlu Hacı Karabet- Ermeni Kilisesi'nin Rum Ortodoks Kilisesi'ne ilhakı için Rus Büyükelçiliği huzurunda bir sözleşme imzalamışlardır. Ermeni milletinden bazılarının görüş ve düşüncelerine göre sadece kişisel çıkarlara dayanılarak yapılan bu işte en çok İstanbul patriği ile başkâtibi Harutyun'un parmağı bulunmakta, hatta Harutyun bunun için Rusya Devleti'nden hayat boyu olmak şartıyla maaş bile almaktadır. Matyos'un vefatına kadar bu sözleşme uygulamaya konulmamasına rağmen Nerses'in başkâtibi olan ve bugün Kudüs rahiplerinden bulunan Karakin Muradyan Ermeni Kilisesi'ni korumak için söz konusu gizli sözleşme hadisesini ortaya çıkarmıştır. Oysa Piskopos Harutyun vaazlarında, cemiyet ve ziyafetlerde Rusya Devleti'ne olan dostluk ve muhabbetini açıkça göstermek konusunda hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. Hatta Van, Bitlis, Muş, Erzurum ve Arapkir ileri gelenlerinden birkaç Ermeni'ye Rusya pasaportu alınmasına aracı bile olmuştur. Kendisinin vilayet içerisinde özellikle de Rus sınırı üzerindeki birkaç Kürt aşiret reisiyle olan ilişkileri er geç Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokacak tarzdadır. Durumu saygıdeğer Vali Reşid Paşa'ya açtım. Onların tahkikatının da bu doğrultuda olduğunu, kendisine açıkça casus gözüyle bakıldığını ve hareketlerini Bâbîâli'ye bildireceklerini ifade ettiler. Kendisiyle görüşmemin ertesi günü görevden alınma haberi geldiği için durumu Bâbîâli'ye yazıp yazmadığımı bilmiyorum.

Katogikos Kevork'un Eçmiyazin'de bulunuşunda Osmanlı Devleti'nin çıkarları açısından büyük tehlike olduğu ortada olduğuna göre Harutyun'un Erzurum Piskoposluğu'nda bulunması asla doğru değildir. 13 Mayıs'ta yapılacak seçimlerin vakti yaklaştığından, seçilecek cemaat azasının Rusya taraftarı olmamaları için adı geçen piskoposun buradan uzaklaştırılması Osmanlı çıkarları açısından önemli ve faydalıdır. Erzurum vilayet merkezi olduğundan Harutyun orada bulundukça bütün livalardan kendisine taraftar aza seçtirebi-

leceği açıktır. Rusya Devleti şu anda Petersburg'da bulunan adı geçen katogikos aracılığıyla Harutyun ve Van Piskoposu Aknadyos'a I. rütbeden birer Saint Anne nişanı göndermiştir.

Bu vesileyle en derin saygılarımı sunarım.

BOA, HR. SYS, 1774/21

10

*İngiltere Büyükelçiliği tarafından 24 Ağustos 1869
tarihiyle Sadâret'e gönderilen yazının tercümesi*

Seleflerimin talebi üzerine Osmanlı tebaasından olan Protestanlar bundan on altı sene önce Bâbîâli tarafından ayrı bir cemaat sıfatıyla tanınmışlardı. O zamandan beri güvenlik ve mutluluklarına İngiltere Büyükelçiliği tarafından sürekli dikkat edilmekle birlikte bunların özel bir cemaat şeklinde resmen tanınması, diğer cemaatlerle eşit haklara sahip olmaları sonucunu doğurmamıştır. Hâlâ diğer gayr-i müslim cemaatlerin aşağısında bulunmaları üzüntüye sebep olmaktadır.

Protestanlar devletçe bir cemaat olarak kabul edildikten sonra ne kadar nüfusa sahip olurlarsa olsunlar diğer cemaatler gibi eşit haklara sahip olmaları adalet ve hakkaniyet gereğidir. Osmanlı ülkesinde dinî ibadet özgürlüğü konusu eğer hakikaten uygulanabiliyor ise Katoliklerin hemen her bir memleketin meclisinde ve hatta sayıları Protestanlardan daha az olan yerlerin meclislerinde de azaları bulunduğu ve Protestanlardan sonradan Katolik kilisesine geçenlerin de imtiyazlarını artırmaya muvaffak oldukları göz önüne alınırsa, Protestanların Osmanlı tâbiyeti sıfatıyla siyasî haklardan mahrum bırakılmalarının sebebi anlaşılamamaktadır.

Gayr-i müslim tebaadan yalnız Protestanlar işlerini vekilleri bulunmayan meclislere havale etmeye ve azaları açıkça kendi mezheplerinin düşmanı olan mahkemelerde görüp sonuçlandırmaya mecburdurlar. Protestan mezhebinden 15.000 nüfusun bulunduğu Halep vilayetinin en büyük idare merkezi Halep şehridir. Her önemli davanın kesin bir şekilde görülmek ve sonuçlandırılmak üzere havale olunduğu Halep İdare Meclisi'nde, özellikle de Osmanlı

başkentinde olan meclislerde Protestanlardan tek bir aza bile yoktur. Aynı şekilde her bir cemaatten azanın bulunduğu Şura-yı Devlet'e dahi Protestan aza seçilip tayin edilmemiştir. Her bir ruhanî cemaat reisinin değiştirilmesi halinde azl edilene hayat boyu olmak şartıyla yeterli maaş tahsis edilmekte iken Protestan vekili bundan da müstesna tutulmuştur. Protestanlardan bazıları, çocuklarının Mekteb-i Sultanî'ye kabul edilmelerini birçok kez talep etmişler ise de istekleri kabul edilmemiştir.

Protestanlar, Katoliklere Padişahça doğrudan doğruya yapılan yardımlara bile mazhar olamamaktadırlar. Bundan dört sene önce Divriği'de oturan Protestanlar bir kilise inşası girişiminde bulunmuşlardır. Bir-iki kere gerekli inşaat malzemeleri dahi tedarik etmelerine rağmen çıkarılan zorluklarla söz konusu malzemeler, bu konuda Sadâret'ten çıkan yazılarla birlikte kaybolmuş ve iş şimdiye kadar sürüncemede kalmıştır. Yine Divriği'de Protestan âyinine göre nikâh yapılması gerek Bâbîâli gerekse mahallî meclis tarafından onaylanmış iken sadece Ermeni patriğinin yazısı üzerine bu uygulama yasaklanmıştır. Bu durum her ne kadar Protestan vekili tarafından protesto edilmiş ise de hoş olmayan bu yasaklamanın kaldırılmasında başarılı olunamamıştır. Kiği'da bulunan Protestanların mükellef oldukları vergiler Ermeniler tarafından tahsil edilmekte ve daha önce 30 kuruş ödeyen bir Protestan şimdi 700 kuruş vermektedir. Erzurum Meclisi'nde de kendilerini tutup koruyacak kimse olmadığından bu konuda yaptıkları protestoların semeresini görememekte-dirler.

Bundan sekiz sene önce Padişah iradesiyle İstanbul ve civarında bulunan Protestanlar, kendilerine kabristan mahalli olarak birkaç yerde ihsan edilen arsaların tasarrufunu henüz elde edemediklerinden cenazelerinin defnedilmesinde de bir takım zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İşte Protestanların cemaat sıfatıyla tanınmalarına devam edilmesi isteniyorsa diğer Hıristiyan cemaatlerinin mazhar oldukları hukuk, adalet ve yardımlara Protestanların da nail olmaları gerekeceği aşikârdır. Osmanlı Hükümeti'nin büyüklüğünden ötürü Protestanlar gibi sâdık bir tebaasını şimdiye kadar olduğu gibi diğer cemaatlerin aşağısında bulundurmayarak hakkettikleri saygı ve itibarı kendilerinden esirgemeyeceği ümit edilmektedir.

BOA, HR. SYS, 1774/22

Konu: Protestan cemaatine cismanî vekil tayinine Osmanlı Hükümetince izin verilmesi

İngiltere Büyükelçiliği tarafından 19 Aralık 1874 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne verilen lâyihanın tercümesi

Protestanların şikâyet ettikleri haksızlığın giderilmesi amacıyla Osmanlı Hükümeti tarafından alınması istenen tedbirlerle ilgili teklifler aşağıda arz edilmiştir:

1-Protestanların Osmanlı Hükümetince hukuken tanınmış bir cemaat olmadığını ispat etmek gayesiyle Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde yayılan söylentilere karşı, bütün vilayetlere bunların hukuken tanınmış bir cemaat olduğunu ve diğer cemaatlerin sahip olduğu hak ve imtiyazlardan gerek cemaatin gerekse cemaat üyelerinin yararlanmaları konusunda himayeye mazhar olduklarını belirten emirnâmeler gönderilmelidir.

2-Ruhanî bir görevliye cismanî görevler verilmesi Protestanlık usul ve kurallarına aykırıdır. Bu sebeple Osmanlı Hükümeti tarafından her Protestan'a cemaatince bir vekil tayinine izin verilmelidir. Bu şekilde tayin edilecek vekillerin diğer cemaatlerin muhalefetine karşı konumlarını muhafaza edebilmeleri için de protokole dahil edilmek ve vekillik yaparak mahkemelerde hazır bulunmak gibi diğer cemaatlerin ruhanî reislerine verilmiş olan hak ve imtiyazlardan faydalanmaları gerekmektedir.

3-Protestanlar İstanbul ve diğer vilayetlerde idare meclisleri ile mahkemelerde üye bulundurmalı ve diğer cemaat vekillerinin isimleri söylendiğinde Protestan vekillerinin de adları sayılmalıdır. Ayrıca kendileri için Bâbîâli'de uygun bir yer belirlenerek diğer cemaat reislerinin sahip oldukları saygınlığa bunlar da nail olmalıdırlar. Böylece bunların Osmanlı Padişahı'nın himaye ve teveccühü altında bulduklarının açıkça gösterilmesi gerekmektedir.

BOA, HR. SYS, 1774/24

12

*İngiltere Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tarihsiz yazının tercümesi*

Protestan cemaatinin kendilerine mahsus bir nizamnâmesi olmadığından düzenlenmesi için geçen yıl defalarca izin istendiği halde henüz bir sonuç alınamamıştır. Osmanlı ülkesindeki Protestanların eskiden beri şikâyet ettikleri durum, taşra mahallî meclislerinde aza bulundurmamaları ve bazı durumlarda meclislere kendilerinden aza kabul olursa bile diğer cemaatlara verilen imtiyazlardan yararlanmalarına izin verilmemesi konusudur. Bu konuda Osmanlı Hükümeti'ne sundukları dilekçeler hiçbir sonuç vermemiştir. Ayrıca söz konusu cemaat, kendilerine ait bir iş için mahallî hükümet nezdinde aracılık yapacak ve bu sıfatla tanınacak bir vekilin tayini yetkisinden ve bu suretle hakları olan himaye ve destekten mahrumdur.

Protestan cemaati şimdi de ferman hükümlerinin yerine getirilmesi için oluşturulan özel komisyona kendilerinden bir aza seçilip tayin edilmesini istiham etmektedirler.

[20 Nisan 1876]

BOA, HR. SYS, 1774/29

13

**Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Celîle-i Hariciye
Tercüme Odası**

Padişah'ın Anadolu'da kesin bir sulh antlaşması sonucunda belirlenecek olan ülkesini korumak amacıyla Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 15 Temmuz'da bir mukavele imzalanmıştır. Mukavelenin birinci maddesinde Padişah'ın buna karşılık İngiltere'ye -ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak esaslar dahilinde- iyi bir idarenin kurulmasını ve söz konusu topraklarda

bulunan Hıristiyan ve diğer tebaanın himayesini sağlamak için gerekli ıslâhatları yerine getirmeyi vaad ettiği yer almaktadır.

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması bu toprakları kesin bir şekilde belirlemiştir. Ayrıca, 61. maddede Bâbıâli'nin Ermenilerin yaşadığı vilayetler hakkında verdiği taahhütler de açıklanmıştır. Bu taahhütlerin yerine getirilmesi hususunda İngiltere Devleti 19 Ağustos 1878 tarihli notasıyla uygulanacak ıslâhata dair iki devlet arasında bir ittifak yapılmasını teklif etmiş, bunun üzerine Bâbıâli de 24 Ekim 1878 tarihli notasıyla buna cevap vermiştir. Bu notada Padişah nezdinde bulunan "özel şart"ın gerçek mahiyeti ve hükmünün ne olduğu belirtilmiştir.

Söz konusu nota İngiltere Devleti'ne tebliğ edildiğinde tam bir kabul görmüştür. Bu bakımdan imza sahibi olan İngiltere büyükelçisi şunu açıklamaya izinlidir ki, sözü edilen notaların karşılıklı olarak verilmesi üzerine İngiltere Devleti 15 Temmuz tarihli mukavelenin, söz konusu topraklara getirilecek ıslâhatın daha sonra iki devlet arasında kararlaştırılacağından bahseden bendinin hükümlerinin tamamen uygulandığını kabul eder. Padişah ve Osmanlı Devleti tarafından bu vilayetlerin çeşitli kısımlarının idaresi açısından getirilmesi faydalı sayılacak diğer bütün ıslâhat ve değişiklikler hariç, mukavelenin ıslâhata ilişkin maddesinin hüküm ve manası konusunda Bâbıâli'nin 24 Ekim 1878 tarihinde gönderdiği ayrıntıları içeren notaya itibar etmektedir ve edecektir.

Şimdi İngiltere Devleti'nin samimi arzusu, vaad edilen ıslâhatın en hızlı şekilde uygulanmasıdır. Osmanlı Devleti'nin istek ve menfaatinin de kendi arzusuna tamamen uygun düşeceği muhakkaktır. Belirtilen şartın eklenip yazılması da bu görüşlere dayanmaktadır. İngiltere Devleti Padişah'ın hükümlerinin zarar görmesine yol açacak davranışlardan kaçınılması gerektiğini bilmektedir. Bu yüzden sözü verilen ıslâhatın uygulanmasına yönelik her şeyde Osmanlı Devleti'ne ve izleyeceği hareket tarzına güvenerek Padişah'ın hükümdarlık haklarını ve Osmanlı Devleti'nin hareket serbestliğini ihlâl eden her türlü müdahaleyi ima edecek bütün düşünceleri şimdiden reddetmektedir.

[25 Kasım 1878]

BOA, Y. PRK. HR, 3/79

Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne

Efendim,

Halep Vilayeti valiliğinden alınışımın herhangi bir sorumluluktan mı, yoksa şu anki bir mecburiyetten mi olduğu bilinemediğinden "vilayetin tarafımdan idare edildiği süre içindeki uygulamalarına dair sorulacak bir şey varsa irâde buyrulması" hakkında Vekâlet makamına takdim ettiğim yazı Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da incelenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucu, ayrılışımın şu anki bir mecburiyetten olduğu Dahiliye nâzırı aracılığıyla tarafıma bildirilmiş ve benim için başka bir memuriyete bakılacağı da bizzat Sadâretçe vaad edilmiştir. Görevli olarak Halep'e gönderilen komiserler Zeytun meselesinin gerçek yüzünü anlayıp bu konuda tarafımdan tutulmuş olan doğru yolu takip ederek Halep'teki bütün uygulamalarımı açıkça onaylamışlardır. Aynı şekilde gerçeği Bâbîâli'ye de arz etmiş olmalarını ümit ederim. Padişah'ın hizmetinde doğruluktan zerre kadar ayrılmadığım, sözü edilen Zeytun meselesinin mahiyeti ve İngiltere konsolosunun Zeytun eşkiyasıyla olan ilişkisi ekte takdim edilen üç adet belgenin suretlerinden anlaşılacaktır. Durumun uygun bir fırsat bulunduğu kısıca Padişah'ın bilgisine arz edilmesi konusunda gereğinin yapılması tarafınıza bırakılmıştır.

24 Haziran 1879

Kâmil

**

*Zeytun'da Furnus Manastırı Piskoposu
Nikoghos Efendi tarafından Zeytun ileri gelenlerine yazılıp
hükümetçe ele geçirilen Ermenice beyannâmenin tercümesi*

Zeytun ileri gelenleri ve saygıdeğer ağalarına selâm olsun!

Zeytun ahalişi devlete asla âsi değildir. Ancak öteden beri ödemekle yükümlü oldukları vergilerini verecekler ve Ermeni Hükümeti'nin idaresi zamanında olduğu gibi seçim hakları kendilerine ait olacaktır. Bu hakları inkârın

mümkün olmadığını iyi bildiğiniz sürece bu konuda daha fazla açıklamada bulunmaya gerek yoktur. Patrikhane vasıtasıyla talep olunan bu haklar gerek Bâbîâli ve gerekse altı büyük devlete duyurulmuştur. Zeytun'un sınırları harita ile belirlenmiştir. Nesiller boyu sahip olduğumuz bu kanunî haklara aykırı olarak bazı Osmanlı askerlerinin Zeytun'a girip ahali ve ileri gelenlere işitilmemiş derecede kötü muamelelerde bulunmaları sebebiyle çok üzgünüm. Halbuki bunların Zeytun'a girmeye asla izinleri yoktu. Şimdi bu kargaşanın giderilmesi için bugünkü günde silah kuşananlar arasında bulunuyoruz. Ey Allah'ı sevenler! Ya özgür ve bağımsız yaşarız ya da özgür ve bağımsız ölüyoruz. Mezar taşları üzerinde bizim için "ölmemiş" nâmını kazırlar. Bu, her insan için yerine getirilmesi gereken mukaddes bir görevdir. Bu yüzden sizleri teşvik ediyorum. Bütün hazırlıklarınızı tamamlayarak bizlere katılmalısınız. İnşaallah sonucu hayır ve kurtuluş olur.

26 Ekim 1878*

Furnus Metropolidi
Nikoghos

**

*Sis Ermeni Patriği Başkâtibi Nerses Vartabet tarafından
Zeytun ruhanî liderlerine yazılıp Haçin piskoposu ile gönderilen ve
Zeytun'da hükümet tarafından ele geçirilen Ermenice mektubun tercümesi*

Saygıdeğer Kirkor ve İshak Vartabet Efendilere

Tarafınızdan birbiri ardına yapılan ihbarlar ve alınan bilgilere göre, Zeytun ahalisinden bir kısmının değil tamamının kutsal birliği bozacak şekilde uyuşmazlık içinde oldukları anlaşıldığından mevcut olan ümidimiz üzüntüye dönüşmüştür. Bu durum, yalnız Maraş halkını ve bizleri değil bütün Ermenileri kederlendirmiştir. Zeytun ahali üzerindeki son ümit ve beklentilerimiz, işitildiğine göre halktan bazılarının kendilerini ve şahsî çıkarlarını düşünmelerinden ötürü ne yazık ki boşa gitmiştir. Bütün millet şu üç kutsal ke-

* Belgenin orijinalinde 1879 olarak verilmişse de olayların gelişinden bu belgenin tarihinin 1878 olduğu anlaşılmaktadır.

limenin uygulamaya konulmasını bekliyor: Birlik, dirayet ve kahramanlık! İşte bu üç kutsal kelimedede atalarımızın ruhanî liderler ile beraberce gerçekleştirildikleri övgüye değer çabalarını, gayretlerini, kahramanlıklarını, sayısız menkıbe ve faziletlerini, çokça çalışıp bu uğurda kendilerini feda etmelerini buluyoruz. Bu insanların Ermeni tarihinde bıraktıkları sayısız güzel eser, fikir ve hatıralarının unutulması mümkün değildir. Ermeni milleti hakkında benzersiz güzel iş ve icraatlarda bulunan değerli şahısların isimlerini burada anmayı gerekli görüyorum. Osep, İshak, şahadet şerbetini içen dinî liderler ve özellikle güzel hatırası sürekli hatırlanan Gayont Rahip -ki kutsal dinimizin muhafaza ve milletimizin himayesi uğrunda etkili vaaz ve uyarılarıyla halkı vatanseverlik duygularına davet etmiştir- ve halkın ileri gelenlerinden Vartan, Himayak ve Horin ile onların cesur ve savaşçı arkadaşlarıdır. Bunların cesaret ve kahramanlıklarının izleri ve dökülen kanları sayesinde milletimiz günümüze kadar yaşamıştır.

Yukarıda isimleri sayılan şahısların yanı sıra hatırınızda kalması için şu kişileri de zikretmeden geçemiyorum. Onlar şahsî menfaat ve çıkarlarına kapılarak vatani düşmanın ellerine teslimle milleti harap ve berbat ettiklerinden isimleri sonsuza kadar lânetle anılacaktır. Ruhanî lider sıfatını taşımaya hakları bulunmayan Kiragos ve Bedros ile "halk adamı" denmeye lâyık olmayan Vassak ve Marvejani.

Yapılan bu açıklamalardan sonra şöyle bir netice çıkarmak istiyorum: Bütün Zeytun Ermenileri baba ve atalarımızın taşıdıkları yürek ve kana sahip çıkıp onların yollarından gitsinler ve icraatlarını uygulamaya girişsinler. Bunların uygulamaya geçirilmesi ise sadece ruhanî görevlilerin teşvikleri ve etkili uyarıları ile hâsıl olabilir. Yukarıda sözü edilen üç kutsal kelimeyi tekrar hatırlatırım: Umumî birlik, övgüye değer dirayet ve kahramanlık.

Şu halde Zeytun ahalisi geçmiş nesillerden beri kazanmış olduğu cesaret şöhretini ve nam salan yiğitliğini bozmamalıdır. Çünkü kendileri cesur doğmuşlardır, cesur olmalıdırlar. Şahadet şerbetini içen büyük ataları gibi kendileri de kuvvet ve kahramanlıkla o yolda canlarını feda etmelidirler. Ancak iyi bilmelidirler ki, acı kâseyi son damlasına kadar içecekler, yani idam fermanlarını kendi elleriyle imzalayacaklardır.

Zeytun ahalişi şahsî çıkarlarını gözetem bir takım kimselerin kurdukları tuzağa sakın düşmesinler. Gaye ve maksatları, sonu şerefli ve kendilerinden sonra hayırla anılacak izler bırakmak olmalıdır. Zeytun ahalisinin iyice bilmesi gerekir ki, böyle bir fırsat ve olay beş yüz senede bir kere ortaya çıkar. Eğer onlar bu savunma fırsatını kaçırmaz ve kaybederlerse hiç şüphesiz bütün Ermeni milletinin sonsuza kadar esaret ve perişan bir halde kalmalarına sebebiyet vermiş olacaklardır.

Zeytun halkı eski nesillerden beri Allah tarafından diğer milletlerin ve batılı yabancı toplulukların yüreklerine korku salmış bir millettir. Şimdi bu heybetin gülünç bir duruma dönüşmesinden korkarız. Zeytun ahalisinin kendi haklı ve adil davasını korumak ve kollamak için ellerinde güçlü ve büyük imkânlar bulunmaktadır. Saygıdeğer patrik hazretleri de bu düşünce ve kanaattedir.

Hükümet memurlarının yaptıkları zulüm ve haksızlıkla birlikte yükledikleri dayanılmaz derecedeki ağır vergiler ve sayısız kanunsuzluklar Ermeniler'in talep ve davalarını ortaya koymak ve savunmak için yeterli bir sebeptir. Ermeniler birlik, zekâ, dirayet ve yiğitlikle bu davayı sürdürmeye muktedir olduklarını bilmelidirler. Böylece meşru vasıtalarla hareket edilerek ayağa kalkılmasına rağmen devlete isyan bayrağı açmış ve muhalefet etmiş görüntüsü verilmeden kötü ve perişan durumunuza devletin şefkat ve merhametini davet etmiş olursunuz.

Zeytun halkı özellikle şurasını iyi düşünmelidir ki, yüce Allah daima mazlumların rica ve yakarışlarını kabul eder. O'nun bine karşı bir kişinin, on bine karşı iki kişinin galip gelmesini sağlamaya gücü yeter. Allah daima kendisinden korkan ve istediklerini yerine getiren kullarına yardımcı olur. Şu halde Allah'a tevekkül edip sığınarak kutsal birlik, zekâ, dirayet, yiğitlik ve cesaretle işe girişinler.

İşte, baştan sona kadar uyarı ve tavsiyelerimiz bundan ibarettir! Saygıdeğer Rahip Derkazar, Sorenyan Nazar ve Şuruyan Kazar ağalar, emin ve iş görür olmaları, millet ve vatan sevgileri sebebiyle kendilerine bildirdiklerimizin ruhunu ve manasını gizli bir şekilde gerekenlere anlatmalıdırlar. Ayrıca diğer vatanını ve milletini seven çalışkan kişiler aracılığıyla Ermeni halkı

teşvik edilerek çalışmalara başlanabilir. Son olarak, yaratılışlarındaki güzel huylar ve vatanseverlik duygularıyla bu fırsat döneminde ellerinden geldiğince çaba sarfedeceklerini kuvvetle ümit etmekteyim.

13 Kasım 1878

Her zaman duacınız

N. V. M.

Maraş'tan

Biz bu kadarını bildirdik. Bundan fazlasını mektubu getirenin sözlü ifadelerinden öğrenebilirsiniz.

**

Numara: 576

Halep Vilayeti'ne

Devletlü efendim,

Zeytun eşkıyasından on beş kişinin imzasıyla Halep İngiliz konsolosuna hitaben yazılıp her nasılsa ele geçirilen bir adet tahriratın tercüme edilmiş bir kopyası Maraş İdare Meclisi mührüyle onaylanarak ekte takdim edilmiştir. İçeriğine göre gereğinin yapılması arz olunur.

12 Mart 1879

Maraş Mutassarrıf Vekili

Mirliva

Mehmed Mazhar

**

Zeytun'da eşkıya reisi Babek ve yandaşları tarafından Halep İngiliz konsolosuna yazılıp Maraş Mutassarrıflığı Vekâleti'nde bulunan Fırka-i Islâhiye Kumandanı Mirliva Mazhar Paşa tarafından ele geçirilen Ermenice mektubun tercümesidir. Söz konusu mektup Dahiliye Nezâreti'ne sunulmuştur:

Halep'te İngiliz konsolosuna

Zeytun'a keşfe gelen konsolos bey

Efendim,

Ayağınızın toprağına yüzlerimizi sürüp buradan oraya kadar ayaklarını öperiz. Bizim tutuklularımız için çalıştığınızı işittik, son derece memnun olduk. Mektubu aldık, manasını biliyor ve bekliyoruz. Sizinle beraber yaptığımız görüşmeyi gökte Allah yerde biz biliriz. Serkis Piskopos'un tekkedeki odasında size verdiğimiz mazbatadan bir fayda göremedik, hâlâ gözlüyoruz. Bize emrettiğiniz gibi hareket ettik. Hem siz de biliyorsunuz ki emrinizden çıkmadık. Siz bize: "Ben buradan gittikten sonra eşkıyalar gelip tekkede rahatça otursun, dağlarda perişan olmasınlar. Bundan sonra hükümetten adam gelip eşkıyaları yakalamaya cesaret ederse karşı koyun ve bana bildirin ki ben de başka yerlere ne şekilde karşı koyduğunuzu bildireyim" diye tenbih ettin. Ancak Zeytun'dan dışarı çıkan adamımızı öldürüyorlar.

Bu mazbatanın cevabını acele bildiriniz. Ne şekilde hareket edelim? Furnus murahhasası ile Çolak Varcebet Efendi'nin yola çıktığını işittik. Eğer doğruysa bize bilgi veriniz ki, sevinelim. Mektubunuzda bizlere Hıristiyan kaymakam geleceğini ve hükümet memurlarının bizden olacağını okuduk. Ancak yeni duyduğumuza göre Müslüman memurlar gelecekmış. Eğer bu doğruysa biz de ona göre hazırlıklarımızı yapalım. Daha önce olduğu gibi "kör" durumuna düşmeyelim ve sizin emriniz üzere yaşayalım, siz de çok yaşayınız. Tutuklularımızı derhal çıkarmanın bir çaresine bakınız. Ne masraf ederseniz kabulümüzdür. Biz hepimiz çevre köylerimizle beraber sizin millletinizdeniz. İnşaallah sizin sayenizde bir iyilik görürüz ve siz buraya geldiğinizde şâd oluruz. Biz de size duacıyız. Emretmiş olduğunuz gibi vekâleten gönderdiğiniz Patvili Efendi'ye hükümetten aldığımız silahları teslim ettik. Ancak bundan sonra Bertizli Müslümanlar Alabaşlı'da bir adamımıza saldırıp malını yağmaladılar. "Malını vereceğiz" diye tekrar mal sahibini çağırdılar. Mal sahibi malını almaya gittiğinde az bir mal verip yolladılar. Köprüde önüne çıkıp malı tekrar alıp kendisini öldürdüler. Kendilerine saldırmamamız için de köprüyü yaktılar. Yine Elbistan ve Maraş Köprüsü'nde bir adamımızı daha öldürdüler. Bizler önceki gibi mi hareket edelim, yoksa rahat mı duralım? Bize acele haber bildiriniz.

Biz bütün çevre köylerle beraber bu mazbatayı gönderdik.

Bostan oğlu Agop Ağa	Merken oğlu Avedik Ağa	Balcı oğlu Nişan Ağa	İshak oğlu Artin Ağa	Bedros'un oğlu Serkis Ağa
Selom oğlu Yanoş Ağa	Antorez oğlu Astor Ağa	Marik Paşa	Köylü oğlu Asador Ağa	Musa oğlu Ağa
Anarid oğlu Kirkor Ağa	Anarid oğlu Panos Ağa	Lorem oğlu Artin Çavuş	Kızıl Artin Ağa	Surp oğlu Agop Ağa

Aslına uygun olduğu onaylandı.

Maraş Sancağı
İdare Meclisi

BOA, Y. PRK. UM, 1/66

15

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne

Efendim,

Londra Parlamentosu'nda yapılan malum tartışmalardan dolayı önceki gün Ermeni Patrikhanesi'nde toplantı yapılarak Lord Carnarvon, Mösyö Hammond, Lord Granville ve Mösyö Morley'e birer teşekkür mektubu verilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'da bulunan Marquis de Bath'ın *Daily News* gazetesi muhabiriyle beraber bizzat söz konusu toplantıda bulunduğu dair dünkü *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir yazı, Padişah tarafından görülmek üzere ekte sunulmuştur.

Osmanlı Devleti aleyhinde konuşmalarda bulunan kişilere Patrikhane tarafından teşekkür mektupları verilmesi çok dikkat çekici bir durum olduğundan bu konunun Padişah'a bildirilmesi hususunu takdirlerinize bırakıyorum. Bu gibi yayınların cevapsız bırakılması İngiltere tarafından bir itiraf olarak kabul edilecektir. Halbuki Ermenilerden eşkıyalık yapanlarla durumlarından şikâyette bulunanlar, dinî reislerinin kışkırtmalarıyla hareket eden bazı

beyinsiz kimselerdir. Aslında devlete sâdık olan Ermeni halkının hiçbir şikâyeti olmadığı gibi dinî reislerin izledikleri yeni yoldan memnun kalmadıkları da Bâbîâli'de bulunan resmî belgelerden anlaşılmaktadır. Bulgar meselesini taklitten ibaret ve devamı halinde Osmanlı Devleti'ne zarar verecek olan bu Ermeni oyununun önünü kesmek için işin aslını ortaya çıkarmaya yarayacak bazı belgelerin İngiltere'de yayınlanması zarurî görünmektedir. Her nasılsa Ermenilerin daha önce Berlin Kongresi'nde şikâyetleri dikkate alınmış ve ilgili antlaşmaya özel bir madde de eklenmişti. İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği her ne kadar Osmanlı Devleti taraftarlığında bulunsa bile delilleri şüpheli olan Ermeni hilekârlarının bitmek tükenmek bilmeyen şikâyetlerini çürütmesi mümkün olamaz. Şimdi durumu engellemek için Bâbîâlice de bir şeyler yapılmalıdır. İngiltere'de kamuoyu ve özellikle parlamento heyetinin büyük çoğunluğu Ermeni düzenbazlarının telkinlerine bir defa inamırlarsa İngiltere Hükümeti'nin ister istemez parlamentonun görüşlerinden pek de ayrılamayacağı açıktır. Bulgar meselesinde İngiltere Hükümeti'nin başlangıçta göstermiş olduğu gayret ve yardımlara karşı Gladstone'un davranışları ve onu izleyen kötülükler bu konuda yeterli örnektir. Ermeni meselesinin içyüzü hakkında Padişah'ı bilgilendirmek için önceden tarafınıza bırakılan belgeler henüz takdim edilmemişse uygun bir zamanda takdimi takdirinize bağlıdır.

15 Temmuz 1879

Kâmil

BOA, Y. EE, 86/43

16

Adana Vilayeti'nden

Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafın sureti

İngiltere Devleti tarafından Adana konsolos vekili olarak atanan Yüzbaşı Cooper'ın elinde bulunan fermanda kendisinin normal konsolos vekili olarak sadece İngiltere vatandaşlarının işlerine bakmak üzere tayin edildiği açıklanmakta iken buraya geldiğinden beri mazlumların koruyucusu şeklinde

görünüp mahkemelerde davalarını kaybeden ve tüccar olan hak sahiplerinin verdiği şikâyet içeren dilekçe ve önerileri kabul ederek kendilerine yardım vaad etmektedir. "Bu davalara niçin böyle karar verilmiş?" şeklinde savcıya sorular sormak ve şikâyette bulunanlara Osmanlı Devleti'nin idaresini kötülüyor ve İngiltere Devleti'nin adaletini överek kalpleri kazanmaya çalışmak türündeki davranışları tahammül sınırını aşmıştır. Gariptir ki, geçen gün benimle yaptığı görüşmede: "Bu yöre halkı fazlasıyla Rusya'ya eğilimli ve İngilizlere soğuk görünüyorlar. Özellikle Müslüman halk pek uzak duruyor. Bunları İngilizlere ısıtmak için ne gibi önlemlere başvurmak gerekir?" anlamında sorar gibi görüş bildirmemi istedi. Şimdi ise vilayeti gezmek istemektedir. Gittiği yerlerde de burada gösterdiği davranışları göstereceğinde asla şüphe yoktur. Şu sıralar buranın da Kıbrıs gibi İngilizlere bırakılacağı, konsolosun gelişinin bu yüzden olduğu, Kozan, Zeytin, Dersim ve Van'ın Ermenistan adıyla -Bulgaristan gibi- Ermeni bir valinin özerk yönetimine verileceği söylentileri halk arasında yayılmaya başladı. Bu gelişmenin Osmanlı Devleti'nin hukuk ve bağımsızlığı için ne derecede zararlı olup memleketin idare ve güvenliğini bozacağını tarafınıza söylemeye gerek yoktur. Ancak bu durum biraz daha sürecek olursa vatandaşların düşünceleri tamamen değişecek ve gelecekte vaziyet daha tehlikeli bir hal alacaktır. Bunlara karşı nasıl hareket edileceği hakkında elimde talimat olmaması dolayısıyla bir taraftan sorumluluk korkusu ve diğer yandan hükümetin şerefini koruma görevi beni kararsızlık ve sıkıntı içinde bırakmaktadır. Hareket tarzımı belirlemek için ayrıntılı emirlerinizi istirham ederim.

15 Aralık 1879

BOA, Y. PRK. DH, 1/31

17

Ermenilerin istiklâllerini hak ettiklerini dile getirerek malum vilayetlerden meydana gelen bir Ermenistan kurulması yolunda bir takım bozuk fikirler ve zararlı yayınlar içeren ve Londra'da bir müfsit tarafından bastırılan derginin muzır yazılarını *Levant Herald* gazetesi geçen günkü nüshasında

yayınlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin başkentinin İstanbul oluşunun dünyanın huzurunu bozduğuna dair söz konusu dergide yer alan yazıyı da bazı özel işaretlerle göstererek herkesin dikkatini buna çekmiş ve dergiyi okuyup incelemeye davet etmiştir.

Emniyet ve asayiş ihlâl manasına gelen bu durum sebebiyle *Levant Herald* gazetesi Meclis-i Vükelâ kararıyla kapatılmıştı. Bunun üzerine gazete sahibi Whittaker, Matbuat İdaresi'nin tebligatını usule aykırı olarak müstakil bir gazete ile neşrettiği gibi dün de "Whittaker'in İstanbul Halkına İlanı" adıyla bir broşür yayınlamıştır. Bu broşürde Dahiliye nâzırının lehine, diğer vekillerin aleyhine birçok zararlı yazılar yayınladığı gibi bugün de bir broşür basılacağı haber alınmıştır. Söz konusu neşriyatın benimle ilgili yönlerine, bulunduğum mevki gereği hüküm veremem. Ancak Whittaker'in bu neşriyatı, şu sıralarda Avrupa üzerinde kötü bir etki bırakacağından Matbuat Kanunu hükümlerine göre gerekli muamelenin yapılması Adliye Nezâreti'ne havale edilmiştir. Buna ilâve olarak Whittaker'in matbaasının dışına kontrol noktası konularak yayınlayacağı evrak dışarıya çıkarıldıkça usul ve kanun dairesinde toplatılıp iptal edilmesi için Dahiliye Nezâreti'ne yazılan Sadâret yazısının sureti dikkatinize sunulmak üzere ekte takdim edilmiştir.

24 Nisan 1880

**

Dahiliye Nezâreti'ne yazılan yazının sureti

Levant Herald adıyla İstanbul'da çıkan gazetenin sahibi Whittaker, uzun zamandan beri Osmanlı Devleti aleyhinde kötü niyetli yayınlar yapmayı âdet edinmiştir. Bu gazetenin tarzı zaten eskiden beri devleti suçlamaktır. Birkaç kere bu yüzden kapatılmıştır. Devam etmesi sakıncalı olduğu halde her nasılsa kapandıktan sonra elde ettiği ruhsatlarla yeniden çıkmış ve her çıkışından sonra da politikasına devam etmiştir. Verilen öğütler bir sonuç getirmemiştir.

Geçen gün Ermenilerin bağımsız olmaya hak kazandıklarını ve malum vilayetlerden oluşacak bir Ermenistan kurulması gerektiğini açıkça ifade edip devletin nice sâdik tebaasına da bu zararlı fikirlerin bulaşmasını kolaylaştıra-

cak şekilde, bir fesatçının Londra'da bastırıldığı derginin en muzır yazıları bu gazetede görülmüştür. Ayrıca Hilâfet merkezinin İstanbul oluşunun dünyanın huzurunu bozduğuna dair, söz konusu dergide yer alan bir yazı da gazetede bazı özel işaretlerle gösterilerek herkesin dikkati buna çekilmiştir. Herkes dergiyi okuyup incelemeye davet edilmiştir. Whittaker'in bu hareketi adeta emniyet ve asayiş ihlâl etmek anlamına geldiğinden sizin de hazır bulunduğunuz Meclis-i Vükelâ'da verilen karar üzerine *Levant Herald* gazetesi kapatılmıştır. Bunun üzerine Whittaker, Matbuat İdaresi'nin tebliğ yazısını usule aykırı olarak müstakil bir gazete ile yayınlamış, dün de "Whittaker'in İstanbul Ahalisine İlanı" adıyla İngilizce ve Fransızca bir gazete şeklinde broşür olarak neşretmiştir. Bu broşürde sizin lehinizde ve vekillerden bazılarının aleyhinde birçok kötüleyici yazılar yayınlamıştır. Bugün de yine aynı şekilde broşür neşretmek üzere olduğu Matbuat İdaresi'nden haber verilmiştir. Neşredilen yazıların size ait kısımlarına kesinlikle bir şey denemez. Ancak broşürde kıtlık çeken Ermenilere yardım için güya bir cemiyet kurulduğu ve Bâbîâli tarafından bu cemiyetin kapatıldığı yazılmıştır. Bu ise Osmanlı Devleti'nin sâdık tebaası olan ve gerektiğinde ihtiyaçları devlet tarafından sağlanan Ermenileri meşru hükümetlerinden uzaklaştırmak ve Avrupa nazarında Osmanlı Devleti sayesinde varlık içinde bulunan bir kavmi mağdur ve mazlum göstermek için tertip edilen yalanlardandır. Buna müsamaha etmek devleti tehlike ve zarara uğratmaya sebep olacaktır.

Matbuat Kanunu'nun 1. maddesinde hangi dilde olursa olsun politik ve siyasî meseleleri kapsayan ve belirli bir zamanda düzenli olarak ya da fasikül fasikül farklı zaman aralıklarıyla çıkan gazete ve diğer neşriyatın izin alınmadan yayımlanamayacağı yazılıdır. Kanunun diğer maddelerinde de gerek bu kabilden gerekse vekillere dokunacak ve emniyeti ihlâl edecek neşriyat yapanlara karşı verilecek cezalara dair birçok hüküm bulunduğundan bu konu Adliye Nezâreti'ne havale edilmiştir. Ancak kamuoyunu yanıltıp heyecana sürükleyecek yayınlar yapılmasına izin vermek sakıncalı olacağından müsamaha göstermek de sorumluluğu üstlenmek anlamına gelecektir. Bu bakımdan Whittaker'in matbaasının dışına kontrol noktaları konularak bahsedilen türde neşredilecek evrak dışarı çıkarıldıkça usul ve kanun dairesinde toplatı-

lıp iptal edilmesi için Dahiliye Nezâreti tarafından gerekli muamelelerin yapılması lüzumludur.

BOA, Y. A. HUS, 164/53

18

Bâb-ı Âli
Nezâret-i Celîle-i Hariciye
Mektubî-i Hariciye Odası

Başvekâlet Yüksek Makamı'na

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'in son günlerde büyük devletlere genel bir tahrirat gönderdiği haberi alınmıştır. Bu haberin doğru olup olmadığı, eğer doğru ise söz konusu tahriratın derhal sureti ya da özetinin Bâb-ı Âli'ye bildirilmesi hususu telgrafla Osmanlı büyükelçilerine sert bir şekilde tavsiye edilmiştir. Bu tahriratın varlığının gerçek olup gizlendiği diğer büyükelçiliklerimizin hepsinden cevap olarak bildirildiği halde Roma Büyükelçiliği, sözü edilen tahriratın mükemmel bir özetini ele geçirmeye muvaffak olmuş ve önceki gün nezâretimize ulaştırmıştır.

Bu özetin ekte sunulan tercüme sureti incelendiğinde anlaşılacağı üzere İngiltere kabinesi Berlin Antlaşması'nın şimdiye kadar uygulanmayan bazı hükümlerinin yerine getirilmesi yolunda büyük devletleri ortak bir diplomatik girişime davet etmektedir.

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın yerine getirilmediği söylenen maddelerinin uygulanmama sebeplerini ve bu konudaki niyetlerini İngiltere kabinesine uygun bir dille bildirmektedir. İnandırıcı delillerle birlikte samimiyetini ve Berlin Konferansı'ndan şimdiye kadar ilgili sözleşme maddelerinin yerine getirilmesi için tuttuğu yol ve karşılaştığı engelleri bir an evvel ortaya koyarak kendisine isnat olunan gecikme ve tereddüdün isteyerek yapılan bir yavaşlatma veya bir direnme anlamı taşımayıp aksine meselenin aslında zor bir durum olduğunu ifade etmektedir.

Vakit kaybetmeden mesuliyetin ortadan kalkmasına teşebbüs etmeyi büyük faydalar sağlayacak en iyi tedbir saydığımın, düşüncemi bu mühim nokta üzerinde yoğunlaştırarak düzenlemiş olduğum lâyihayı ekte tarafımıza takdim ediyorum. Yüksek ve isabetli görüşlerinize uygun olduğu takdirde bu lâyiha derhal telgrafla Londra Büyükelçiliği'ne gönderilecektir. Bir dakika bile geciktirilmeden sorumluluğun ortadan kalkması bence son derece gereklidir, aksi durumda ise ihtiyat amaçlı bu diplomatik girişimimizi geciktirmenin devlet açısından büyük zararlara sebep olacağını arz ederim.

16 Mayıs 1880

Sava

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Celîle-i Hariciye
Tercüme Odası

*Roma Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gizli olarak gelen 11 Mayıs 1880 tarihli telgraflın tercümesi*

10 Mayıs tarihli telgrafınız alındı.

İngiltere Devleti'nin 4 Mayıs tarihli genel tahrirâtı İtalya Devleti'ne ancak önceki gün tebliğ olundu. Bu yazının bir suretini almama izin vermesini Kont Mafei'den rica ettim. Ancak buna razı olmayacağını belirterek kendi huzurunda özetini yazmama müsaade etti. Bu özeti aşağıdaki şekliyle nezâretinize bildiriyorum.

Lord Granville, Berlin Antlaşması'nın bazı hükümlerinin yerine getirilmesinde görülen gecikmeye bir son verilmesinin, Avrupa'nın menfaati gereği olduğunu ve bu amacın gerçekleşmesinin ise büyük devletlerin ortaklaşa gayretleriyle en iyi şekilde yapılmasına bağlı bulunduğunu dile getirerek İngiltere Devleti'nin bu hususta diğer kabinelerin yardımını sağlamak arzusunda olduğunu açıkladıktan sonra şöyle diyor:

"Nezinde bulunduğunuz devlete Berlin Antlaşması uyarınca Osmanlı Hükümeti'ni Yunanistan, Karadağ ve Ermenistan'la ilgili yükümlülüklerini hemen yerine getirmeye davet için İstanbul'daki büyükelçinize diğer büyük devletlerin temsilcileri ile birlikte Bâbîâli'ye müşterek bir nota verilmesi yolunda talimat göndermesini teklif ediniz.

Daha önce Yunanistan sınırının düzeltilmesi hususunda bölgeye bir komisyon gönderilmesine dair Lord Salisbury tarafından ortaya atılan ve büyük devletlerce de onaylanan bir teklif Bâbîâli'nin dikkatine sunulmuştu. Bâbîâli bu komisyonun karşılaşacağı zorlukları göstermekle yetinerek kesin bir cevap vermemiştir. İngiltere Devleti'ne bakılırsa, Bâbîâli geç olmadan bu cevabın verilmesine davet edilmelidir.

Karadağ sınırının durumu da acil tedbirler alınmasını gerektirmektedir. Osmanlı memurları Karadağ ile yapılan 18 Nisan 1880 tarihli protokol gereğince yabancı elçilerin de kabul ettikleri ittifakı uygulamaya koymakta hatalı davranmış ve Arnavutların hudut üzerindeki mevkileri ele geçirmelerine müsaade etmiş olduklarından Arnavutlar ile Dağlılar arasında bugün yarın bir çarpışmanın çıkması beklenmektedir. Bundan dolayı Bâbîâli gerek Karadağ hududu ile ilgili düşünce ve niyetlerini bildirmeye gerekse Yunanistan ile fiilen ve acilen uyuşmaya davet olunmalıdır.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine gelince -ki, tahriratta bu maddenin gerektirdiği yükümlülüklerimiz sıralanmaktadır- Bâbîâli bu madde hükümlerinin uygulanması için alacağı tedbirleri şimdiye kadar bildirmiş midir? Biz bunu bilmiyoruz. Aldığımız haberlere göre Ermenistan üzüntü verici bir durumda olduğundan bu maddenin daha fazla kâğıt üzerinde kalmasına müsaade edilemez. İngiltere Devleti'ne göre Osmanlı Hükümeti'nin bu yükümlülüğü uygulaması için devletlerin ortaklaşa yapacakları tazyikten başka çare yoktur. Bundan dolayı Bâbîâli'yi bu maddenin hükümlerini uygulamaya ve bu konuda alacağı tedbirleri açıkça bildirmeye davet etmek gerekir".

İtalya da diğer devletler tarafından ortaya konulacak hareket tarzına uyacağı cevabını vermiştir.

**

Hariciye Nezâreti'nden
Londra Büyükelçiliği'ne çekilecek telgraf müsvettesinin tercümesi

Bâbîâli'ye verilen bilgilere göre İngiltere kabinesi Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlere gönderdiği genel tahriratta Osmanlı Hükümeti'ni Berlin Antlaşması gereğince Yunanistan, Karadağ ve az sayıda Ermeninin yaşadığı Doğu vilayetleri ile ilgili yükümlülüklerini derhal yerine getirmeye davet etmek üzere İstanbul'daki büyükelçilerine Bâbîâli'ye müşterek bir nota verilmesi yolunda talimat göndermelerini teklif etmiştir.

Söz konusu tahriratta Yunanistan ile ilgili olarak: "Bâbîâli, Lord Salisbury tarafından teklif edilen komisyonun karşılaştığı zorlukları göstermekle yetinerek kesin bir şekilde cevap vermediğinden ötürü şimdi bir an önce cevap vermeye davet edilmelidir." deniliyor iken Karadağ hakkında: "Osmanlı memurları Karadağ ile yapılan ittifakı uygulamadıklarından Bâbîâli Karadağ sınırına ait niyet ve düşüncelerini bildirmeye davet edilmelidir." ifadesine yer verilmekte ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesi konusunda da: "Bâbîâli, söz konusu maddenin yürürlüğe konulması için alınan tedbirleri şimdiye kadar bildirmediklerinden ve Ermenilerin yaşadığı vilayetler üzüntü verici bir halde bulunduğundan, İngiltere Devleti artık bu madde hükmünün daha fazla kâğıt üzerinde kalmasına müsaade edemez. Bâbîâli'ye bu yükümlülüklerini yerine getirmesi için devletler tarafından ortaklaşa baskı yapılmasından başka çare yoktur." maddeleri dikkat çekmektedir. Aldığımız bilgilere göre, tahriratın özeti bundan ibarettir.

Osmanlı Hükümeti Granville'in herkesçe bilinen dürüstlüğüne güvenilecek bu üç mesele ile ilgili niyet ve girişiminin gerekçelerini anlayıp değerlendirebilmek için bu konuda doğru bazı açıklamalar yapmak arzusundadır. Kendilerinin de bildiği üzere devletler Berlin Kongresi'nde Yunanistan'a dair sadece bir istekte bulunmuş ve gereğinde görüşmeleri kolaylaştırmak için taraflara aracılık teklif etmek hususundaki haklarını korumuşlardır. Bundan dolayı görüşmeler hangi noktada bulunursa bulunsun devletler Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi ile icra hakkını korudukları hareketin sınırlarını asla geçemezler. Granville'in, kendinden önceki Dışişleri bakanının teklifini muhakeme için duruma mantıklı ve kurallara uygun bir bakış açısıyla bakması

arzu olunur. Bu böyle olunca devletler tarafından önerilen sınır düzeltme konusunda taraflar arasında şimdiye kadar ittifak yapılmasına engel olan sebepleri doğru olarak Dışişleri bakanına bildirmek Osmanlı Hükümetince istenmekte ve gerekli görülmektedir.

Osmanlı Devleti ile Yunan delegeleri iki defa görüşmelere başlamışlarsa da bir türlü anlaşamamışlardır. Yunan delegelerinin Preveze ve İstanbul Konferanslarında ilk önce kararlaştırmak istedikleri şey 13. protokolün uygulanma zorunluluğu olan bir hüküm mahiyetini taşıması keyfiyettir. İlkinde Avrupa, Yunan Devleti'nin iddiasını inceleyip konuşmaya zaman ve fırsat bulamadan görüşmeler kesilmişti. İkincide devletler Yunanistan'ın düşünce şeklini reddetmiş olduklarından Yunan delegeleri bundan vazgeçmişlerdi. Bu sebeple konferansın sonuçsuz kalan ilk oturumunda görülen gecikme ve karışıklık Bâbîâli'ye yüklenemez. İkinci oturumu da sonuçsuz bırakan sebepleri incelemeye başlamadan önce şunu hatırlatırız ki, Yunanistan Berlin Kongresi'nde Yanya vilayeti ile Tırhala sancağının kendi topraklarına katılmasını istemiş iken kongrenin açıkladığı isteğe göre önerilen sınır düzeltme, Yunanistan'ın isteklerinin yarısından fazlasını indirmiştir. Konferansın ikinci oturumunda Yunan delegeleri o vakte kadar uygulama zorunluluğu olan bir hüküm mahiyetini alması için ısrar ettikleri protokolü birdenbire terk ederek Berlin Kongresi'nde gösterilen arazinin iki katından fazlasını içine alan diğer bir hat teklif etmişlerdir. Bu esas üzerine ittifak yapılması imkânsız bir dereceye gelmiştir. Osmanlı delegeleri bütün fedakârlıklara katlanacak olan hükümetlerinin haklı olarak beklediği barışçı ve iyi niyetli düşünceler yerine, uygulanması Balkan yarımadasında şiddetli mücadelelere ve belki de Avrupa'daki Osmanlı vilayetlerinin tamamen darmadağın bir duruma gelmesine sebebiyet verecek bir takım iddialar içinde bırakıldığını anlamışlardır. Çünkü barışçı düşüncelere sahip komşu bir devlet ile değil de samimi bir ittifak görünümü altında Avrupa'daki Osmanlı vilayetlerinin paylaşımını hazırlamaya çalışan bir düşman ile uğraştıklarından son derece ileri görüşlü ve ihtiyatlı bir müdafaa şeklini kabule mecbur kalmışlardır.

İstanbul görüşmeleri Yunanistan'ın aşırı istekleri sebebiyle sonuçlanmamıştır. Bâbîâli son teklifinde gayet ciddi görüşme esasları sunmuş iken Yunan Devleti bunu reddettiğinden devletler görüşmelerin kesilme sebeple-

rini buna dayandırmalıdır. Her ne kadar son teklifimiz gecikti ise de şurasını kabul etmek gerekir ki, muharebesiz ve bir antlaşmadan doğan bir çeşit zorunluluk veya maddî-manevî bir tür menfaat sağlamadan arazi terk edecek bir hükümdar veya bir hükümet tereddüt etmekte ve enine boyuna düşünmekte haklıdır. Büyük devletler görüşmelerin sonuçlarını kendilerine tebliğ ettiğimizde aşırı isteklerini beğenmedikleri Yunanistan'a daha insafli davranmasını tavsiye ve tenbih etmeliydiler. İşte tavassutun en birinci ve en sonuç verici önlemi bu olurdu. Mevcut durum değişmedi. Berlin Antlaşması gereğince devletlerin uygulamaya yetkili oldukları hareket ancak arabuluculuktan ibarettir. Bâbîâli İstanbul görüşmeleriyle durumu devletlere bildirmiştir. Bu arabuluculuğun gerçekleşmesini sabır ve sükûnetle bekleyecektir. Bu konuda Büyük Devletler, Yunan Devleti'ne İstanbul'daki büyükelçisini yeniden görüşmeler için görevlendirmesine nasihatle bulunmasını ve kendi elçilerine de yeni görüşmeleri kolaylaştırmak için arabuluculuk teklif etmelerini tavsiye ve tenbih edebilirler.

İşte bu hakikatleri Bâbîâli adına Lord Granville'e bildirip Osmanlı ve Yunan konferans protokollerinde yedinci numaradan itibaren yer alan lâyiha-larımızı kendisine ileterek Yunan meselesi hakkında bir karar alınmadan önce bunları büyük bir dikkat ve itina ile incelemesini rica ediniz.

Berlin Kongresi, gayretli ve savaşçı bir milletin yaşamakta olduğu bazı arazileri ve özellikle ahalisi ile Karadağlılar arasında sürekli bir düşmanlık ve çatışma bulunan Gosine ve Plava nahiyelerini Karadağ'a bırakmıştır. Oysa kongre, Dağlılar ile aynı din ve aynı soydan olan ve Emaret'e katılmayı her zaman isteyen ahalinin bulunduğu araziye Karadağ'a terk edebilirdi. Bâbîâli insan üstü bir çaba sarfedip birçok fedakârlıklara katlanarak Karadağ'ın bu arazinin büyük bir bölümünü kontrolüne almasını kolaylaştırmıştır. Fakat Karadağ yetkililerinin bütün mülklerini ele geçirdikleri Müslümanlara çeşitli eziyetlerde bulunmaları ve Emaret'e katılan bölgeler ahalisine yaptıkları hoş gitmeyecek davranışlar, halkın Gosine ve Plava nahiyeleri hududuna gelen sınır tayinine memur karma komisyonu kabul etmekten kaçınmaları ve Karadağ hükümeti aleyhine isyan etmelerine yol açmıştır. Gosine ve Plava meselesinin ortaya çıkış şeklini burada zikretmeye gerek yoktur. Yalnız Viyana Büyükelçiliği'ne gönderdiğim 15 Aralık 1879 tarihli telgrafın iki paragrafını

ifade etmekle yetiniyorum. Bu bölümler Bâbîâli'nin Gosine meselesi hakkındaki son sözleridir:

"Osmanlı Hükümeti askerî kuvvetleri ve mülkî memurlarını Gosine'den çekmiş olduğundan Berlin Antlaşması hükümleri uyarınca görevini yapmış ve sadece boş yere kan dökülmesini engellemek gibi vicdanî düşüncelerden dolayı bu nahiyenin Emaret tarafından ele geçirilip kontrolünü kolaylaştırmaya devam etmişti. Fakat incelenmesine gerek görmediğim bazı sebeplerden dolayı Emaret mutlaka zorla Gosine'ye girmek ve bu nahiyeleri yeniden kana bulamak istiyorsa bunu yapmakta özgürdür. Osmanlı Hükümeti bu acı ve felâketlerin önlenmesi için elinden geleni yaptığını göstermekle beraber olanlara üzülmekten başka bir şey yapamaz.

İkinci tedbir, zorla kuvvet kullanmaktır. Eğer tercih edilen tedbir bu ise Bâbîâli kendisini her türlü manevî sorumluluktan kurtarmaya ve böyle zalimce bir hareketin uygulamasını Karadağ Emareti'ne bırakmaya mecburdur".

Osmanlı Hükümeti'nin bu sorunu barışçı yollardan halletmek için boş durmadığı bu konuda yaptığım çeşitli yazışmalarla sabittir. Gosine ve Plava ahalisinin mukavemetini yenmek için bölgeye komiser gönderilmesi, çok miktarda asker sevk edilmesi, beyannâmeler yayınlanması, arazi terkine dair evrakın resmen verilmesi, emlâkinden mahrum olan ahaliye Padişah'a ait çiftliklerden en iyilerinin bırakılması, maddî yardım vaadi ve uzun yıllar vergilerden muafiyet gibi tedbirlerin hepsi kullanılmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin bu çalışmasının sonuç vermemesinin sebebi, Karadağ'ın Gosine Arnavutları üzerine üç kez hücum etmesi ve boş yere kan dökerek halkın zihnini sürekli olarak kurcalamasıdır. Herkes bilir ki, Gosine zabtı zor olan doğal bir istihkâm halindedir. Burasının silah ile ele geçirilmesi çok kan dökülmesine ve vahim sonuçlara yol açacak bir çekişmenin sürmesine sebep olacaktı. İşte bu düşünceye dayanarak mübadele teklif edilmiştir. Bâbîâli daima kan dökmenin engellenmesini ve ihtilaf sebeplerinin giderilmesini gerçekten istediğinden bu teklifi reddetmemiştir.

Mübadele edilen arazinin tahliyesinde ortaya çıkan durum ile buna ait şartlar ve Karadağlıların dayanaklarının asılsız olduğunu ispat edici sebepler dün Çetine Büyükelçiliği'ne yazılan cevabî nota ile tarafınıza tebliğ edilmiştir. Notayı Lord Granville'e arz edip tarafsız bir şekilde incelemesini rica ediniz.

Söz konusu nota Lord Granville tarafından yazılan genel tahriratın ikinci bölümünde yer alan sorunun cevabını içermektedir.

Makam düşkünü birkaç kişi yabancıların şahsî çıkarlarına dayalı entrikalarından cesaret alarak bir Ermeni meselesi, hatta daha da ilginç bir Ermenistan ortaya çıkarmışlardır. Ermeniler Osmanlı Devleti'nin itaatkâr ahalisindedir. Osmanlı Devleti'nin sâdık tebaası olduklarından daima gerek başkent ve gerekse vilayetlerde tam bir eşitlik içerisindeyler. Yayınlanan Kanun-ı Esasî ile bütün hakları güvence altına alınmıştır. Fakat Ermenistan diye bir yer yoktur. Ahaliden kimsenin bilgisi olmadığı gibi Ermenistan'ın neresi olduğu sorulacak olsa bölgeyi tarif edecek kimse de bulunamaz. Berlin Kongresi de antlaşmanın 61. maddesinde Ermenistan tabirini kullanmayıp "Ermenilerin yaşadıkları vilayetler" şeklinde bahsederek bu gerçeği onaylamaktadır. Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde, ahalinin beşte biri oranında olduklarını itiraz edilemeyecek surette ispat edebiliriz. Bâbîâli muharebeden doğan duruma ve Berlin Kongresi'nden bu yana yaşadığı malî sıkıntı ve vahim hallere rağmen, söz konusu 61. maddenin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmekte ihmal göstermemiştir. Gönderilen komisyonlar ile alınan tedbirler belirtilsin. Bâbîâli ileride de Berlin Antlaşması'nın bu hükümlerinin acilen uygulamaya konulmasına mümkün olduğunca gayret sarf edecektir. Bâbîâli'ye göre Ermenilerin durumlarının ıslâhı yaşadıkları vilayetlerin düzgün ve planlı bir şekilde düzenlenmesine bağlı olup huzur ve güvenlikleri de umumî emniyetle sağlanacaktır. Osmanlı Devleti bu vilayetleri ıslâh edecek ve bütün ahalinin huzur ve güvenliğini sağlayacak kanun ve nizamları koymak düşüncesindedir. Bugün düzenlemekle meşgul olduğu kesin tedbirleri Berlin Antlaşması uyarınca yakında ilgili devletlere bildirecektir.

Fakat bir takım asılsız propagandalara kapılarak fenalığı öngören ve bazı yalan rivayetleri uydurup yayarak devletleri antlaşmanın 61. maddesinin mana ve içeriğinin ötesine götürmek için her türlü vasıtayı kullanan şahısların niyet ve maksatları bu değildir. Bu kişilerin ustalıkla tertip ettikleri hayalî tuzaqlara öncelikle kapılanlar bu vilayetlere gönderilen İngiliz konsoloslarıdır. Konsoloslar bu oluşumun gerçek sebeplerini, buldukları ülkenin dil ve âdetlerini bilmedikleri ve bu düzeyde gizli oyunların olabileceğine ihtimal vermediklerinden çoğu kez aldanarak hem Ermeniler hem de Osmanlı Devleti'nin

düşmanı olan bazı şahıslar tarafından ustalıkla hazırlanan gerçek dışı bilgileri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişlerdir. Bu telkin ve aldatmacaların görünen tarafı bir Asya Bulgaristan'ı teşkil etmektir. Şimdi adı geçen bakanın, böyle bir emaret kurulması ihtimalini etraflıca düşünmesini sağlamaya çalışmak Bâbîâlice kaçınılmaz bir vazife hükmündedir. Resmî görevimden çok vicdanım beni bu mesele hakkında tarafsız bir şekilde görüşlerinizi açıklamaya zorlamaktadır.

Bugünkü Bulgaristan'ı teşkil eden vilayetlerde bir Müslümana karşılık dört Hıristiyan bulunmakta idi. Böyle iken zabıta ve askerî kuvvetler Müslümanlardan olduğundan hakimiyet de onlarda idi. Bir de memurların büyük bir kısmı Müslümandı. Buna rağmen dört yüzyıl devam eden bu idare şeklinde Hıristiyanlar hiçbir zaman -şu anki hükümet değişikliği de dahil olmak üzere- Müslümanların uğradıkları acıların binde birine uğramamışlardır. Bu acı ve felâketler İngiltere konsoloslarının kabineye bildirdiği raporlarla da ispatlanmıştır. Hatta son olarak Bergos'ta bulunan İngiliz konsolosunun büyükelçiliğe gönderdiği bazı evrak arasında görülen bir telgrafta Bulgarların zulmüne dair üzüntü verici haberlere örnek olarak "Bulgaristan başı bozuklarının yine Doğu Rumeli'ye girdikleri, birkaç köyü yağmalayarak yaktıkları ve Müslüman kadınlara saldırdıkları" bildirilmiştir. Bu durumları açıklamaktan maksat insanlık ve medeniyetin asla kabul etmeyeceği durumların Bulgaristan'da devam etmekte olduğunu göstermek ve Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerin Bulgaristan şeklini alması durumunda orada da bu gibi mezâlimlerin aynen yaşanacağını ispat etmekten ibarettir. Fakat belgelere dayalı bu gerçeklerin karışıklık içinde bulunan Doğu'da uygulanması ve böylelikle Osmanlı ülkesine gelebilecek musibet ve belâlara son verilmesi gerekir. Bulgaristan'da çoğunluk Hıristiyanlarda olduğu için bu kez hükümet onlara verilmiştir. Onlar bunu her ne kadar kötüye kullanmakta iseler de yine kontrol kendilerine bırakılmıştır. Ancak Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde bu durumun bir benzerinin yapılması ihtimali düşünülecek olursa; yukarıda da belirtildiği üzere bunun Bulgaristan'daki mezâlimin aynısına orada da izin vermek anlamı taşıyacağı sebebiyle böyle bir uygulama hatadır. Halkın huzur ve mutluluğunun sağlanması istenirken durum tamamıyla aksi bir netice doğuracaktır. Söz konusu bölgeler ahalisinin beşte dördünü oluşturan Müslümanları,

azınlık durumundaki Ermenilerin hakimiyeti altına koymak maddeten imkânsızdır. Ahalinin çoğunluğunu böyle bir idare altında bulundurmak mümkün olmadığından bu düşünce pratiğe geçirildiği takdirde bu vilayetlerde büyük acı ve felâketlere sebebiyet verilmiş olacaktır.

İngiltere Devleti politikasını idare eden akıllı ve dürüst idareciler, bir takım hırslı kişilerin şahsî çıkarlarına dayalı kötü niyetli isteklerine kulak asmayarak Bâbîâli'den Berlin Antlaşması'nın tamamının uygulanmasını istemelidirler. Böyle olursa Osmanlı Hükümeti yükümlülüklerini yerine getirmeyi ve bu vilayetlerde yaşayan çeşitli unsurların mutluluğunu sağlamayı kendince mukaddes bir vazife sayar. Bu maksadın gerçekleşmesi için devamlı gayret sarf edeceğinden emin olunmalıdır. İnsancıl ve adaletli düşünceleriyle bilinen İngiltere'nin yeni kabinesi, Osmanlı Devleti hakkında zalim bir hükümet gibi muamele edilmesi gerektiği fikrine saplanırsa, yersiz bir kuruntu ve boş bir hayale kapılmış olur. Osmanlı Devleti şu anda eski ve bâtıl bir inanca kurban edilmekte, kendisine din, ırk ve milletçe bazı özel kurallara hizmet ediyor nazarıyla bakılmaktadır. Ancak bu itikat yanlış ve haksızdır.

Gerek mühim siyasî meseleler ve gerekse ikinci derecede önemi olan diğer işler hakkında bize yakıştırılan gecikme ve duraklama, bilerek yapılan bir yavaşlık veya bir direnmenin sonucu olmayıp muharebenin ve onun ardından gelen maddî ve manevî karışıklığın elim sonucudur. Sonunda bu gerçeği, devletlerin de kabul edecekleri şüphesizdir. Fakat tarihte benzeri görülmemiş bir buhrandan henüz kurtulmuş bir devlete o derece düşünce ve boş inanç isnat olunmayıp da hakkında güzel bir muamele gösterilse bütün meselelerin halledilmesi kolaylaşacaktır. Avrupa'nın bütün haklı isteklerinin bir sonuca ulaşması da böylece çabuklaştırılmış olur.

İşte Lord Granville'in genel tahriratının içeriği hakkında edindiğimiz bilgiler üzerine İngiltere kabinesine tebliğ edilmesini gerekli gördüğümüz düşünceler bunlardan ibarettir. Bu tafsilatlı lâyiha ile eklerinin sabır ve dikkatle incelenmesini rica ederiz. Hakkımızdaki yanlış düşüncelerin düzeltilerek bu girişimin Osmanlı Hükümeti'nin samimi müttefiki bulunan İngiltere Devleti'nden tamamen beklediğimiz adalet ve tarafsızlık esasına dayanması için gerek adı geçen bakan ve gerekse İngiltere kabinesine başkanlık eden şöhret sahibi kişilerin herkesçe bilinen adaletlerine başvuruyoruz.

Bu yazının bir suretini Padişah iradesi gereği acilen Lord Granville'e vermeniz veya göndermenizi temenni ederiz. Özellikle İngiltere vükelâsına durumun hakikatini bildirmek için düzenlenmiş olan bu yazı, yabancı devletler nezdindeki diğer büyükelçilerimize şimdilik tebliğ edilmeyecektir.

BOA, Y. A. HUS, 164/83

19

Konu: Protestan cemaati için düzenlenip ekte gönderilen nizamnâmenin yürürlüğe konulması

*İngiliz Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 28 Mayıs 1880 tarihli yazının tercümesi*

Nezâretinizce de bilindiği gibi bundan iki yıl önce bağlı bulunduğum devlet tarafından aldığım talimata uygun olarak Protestan cemaatine mahsus bir "millet nizamnâmesi" düzenlenmesi hakkında Bâbîâli ile görüşmelere başlamıştım. Padişah hazretleri de Protestanları Osmanlı ülkesindeki diğer Hıristiyan cemaatlerle eşit tutmak ve bu cemaatlerin sahip olduğu aynı hak ve ayrıcalıklardan faydalanmalarını sağlamak arzusunda olduklarını bizzat size açıklamıştı. Hatta son günlerde yaptığım görüşmelerde gerek benim gerekse İngiltere Hükümeti'nin bu konudaki arzusuna tamamen uygun bir "Protestan Milleti Nizamnâmesi"nin düzenlenmesi hakkında Padişah iradesinin sâdır olduğu Bâbîâlice söylenmişti. Ne yazık ki iradesi çıkarılmak üzere Bâbîâli'nin Padişah'a sunduğu nizamnâme kabul edilemeyecek şartlar taşıdığı ve Padişah'ın niyetlerine aykırı olduğu için Protestan cemaati vekili tarafından zaten reddedilmiş bir nizamnâmeydi.

İşte bu defa Protestan vekilinin bilgisiyle düzenlettirmiş olduğum nizamnâme müsveddesinin, Osmanlı Protestanları'nın tüm ihtiyaç ve meşru isteklerini içermesinden ötürü Padişah hazretlerinin Osmanlı tebaasının bütün sınıflarına din ve mezhep farkı gözetilmeksizin tam bir adalet ve eşitlik çerçevesinde davranılması konusundaki iyi niyetlerine tamamen uygun olduğu

inancındayım. Ekteki müsveddenin gerek nezâretiniz gerekse Bâbîâli tarafından kabul edilmesi ve uzun zamandır sözü verilen nizamnâmenin artık geciktirilmeden düzenlenmesi beklenmektedir.

Şuna da dikkatinizi çekerim ki Protestan cemaatinin isteklerini aşırı şekilde destekleyen Almanya büyükelçisi de bu nizamnâmeyi tamamen uygun görmüştür. Arz olunur.

Osmanlı Protestanları'na Mahsus "Millet Nizamnâmesi" Müsveddesinin Tercümesi

Birinci Bölüm

1-Osmanlı ülkesinde bulunan Protestanların tamamı tek bir millettir. Çeşitli bölgelerdeki cemaatler de bu milleti oluşturan parçalardır.

2-Protestan milleti, genel oylarla seçilmiş memurlar tarafından idare edilir.

3-İnanç ve ibadetlerin yerine getirilme şekli ve kiliselerin yönetimi gibi sadece mezhebe ilişkin konuların yürütülmesi ruhanî memurlara aittir.

4-Düzenin korunmasına çalışmak her Protestan'ın görevi olduğundan tüm memurlar bu amaca ulaşmak için ellerinden geldiğince gayret göstermeye mecburdurlar.

5-Halkın görüşünün alınmasını veya bir meclisin toplanmasını gerektiren konuların tamamı çoğunluk usulüne göre kararlaştırılacaktır.

6-Meclis üyelerinin üçte ikisi yeterli sayı, bu üçte ikinin üçte ikisi de çoğunluk olarak kabul edilir. Meclis üyelerinin üçte ikisinden fazlası hazır bulunduğu söz konusu maddeye oy çokluğuyla karar verilmiş olur.

7-Cemaatin bütün memurları yönetecekleri millet tarafından seçildikten sonra merkezî idare tarafından uygun görülüp Osmanlı Hükümeti tarafından da onaylanır. Bu memurlar Osmanlı tebaasından ve iyi ahlâklarıyla tanınan kişilerden olacaklar, dinî törenlerde görev yapacaklar, Protestan milletinin merkezî idaresine karşı doğrudan doğruya ve başkanları aracılığıyla da Bâbîâli nezdinde sorumlu tutulacaklardır.

8-Başkan tarafından Bâbîâli'ye, vekiller ve yardımcıları tarafından da vilayet valileri ve liva mutasarrıflarına takdim edilecek tahrirler ile başkana

gönderilecek resmî yazıların tamamı her iki meclis tarafından onaylanarak imzalanacaktır.

9-Protestan milletinin herhangi bir memuru uymak zorunda olduğu kanun ve kurallara aykırı harekette bulunursa suçlu kabul edilerek cemaatin büyük ve tarafsız bir mahkemesinde adil bir şekilde yargılandıktan sonra azl olunabilecektir.

Başkan da diğer memurlar gibi genel meclis tarafından itham edilebilecek, meclisin üçte iki azasının oy ve kararıyla yargılanabilecek ve üçte ikiden fazla üye tarafından gizlice verilecek oylarla mahkum olabilecektir. Aynı şekilde gerek bir kilisede ve gerekse millet meclislerinde düzensizliğe sebep olanlar veya ruhanî idarenin uygulamalarına engel olanlar, genel asayiş ihlâl etmek sıfatıyla hükümete teslim edileceklerdir.

10-Protestan meclisinin bütün üyeleri Osmanlı tebaasından olmanın yanı sıra 25 yaşını tamamlamış, okur yazar, iyi ahlâklarıyla tanınan ve dinî merasimleri yerine getirebilen kişilerden olacaktır. Ayrıca görev yapacakları yerde 2 yıl ikamet etmiş olmaları gereklidir.

Cemaatin bütün fertleri seçme yetkisine sahip bulunabilmek için Osmanlı tebaasından, 21 yaşında, okur yazar ve oy verecekleri yerde 1 yıl süreyle ikamet etmiş, cemaate vermekle yükümlü oldukları vergileri ödemiş olmalı ve hiçbir cinayete mahkum bulunmamalıdır.

11-İdarece yapılacak masraflar Protestan milletinden alınacak vergilerle karşılanacaktır.

12-Protestan mezhebi resmen tanınıp diğer Hıristiyan cemaatlere verilen imtiyazların tamamına sahip olduğu için Protestanlar hiçbir engel olmadan âyinlerini yapabileceklerdir. Kilise yapımı için fermanla kendilerine izin verilmiştir. Kilise inşa edecek derecede sayıca yoğun olmadıkları yerlerde ruhanîlik sıfatı merkezî idare tarafından tanınmış olan rahiplerin belirleyecekleri özel binalarda dinî görevlerini yerine getirebileceklerdir. Bu durumda bu binalara mabetler gibi saygı ve itibar gösterilecektir. Bunlar okul ve diğer kurumlar için başka cemaatlerin sahip oldukları özgürlük ve muafiyetten aynen yararlanacaklardır. Ayrıca bu cemaatler için geçerli olan kanun ve yükümlülüklerle de tamamen uyacaklardır.

İkinci Bölüm

Reis

13-Protestan milleti, "Protestan milleti reisi" adıyla bir memurun başkanlığı altında bulunacak ve bu başkan Bâbîâli ile cemaate karşı sorumlu bir memur sıfatıyla hareket edecektir. Bu memur milletin hem vekili hem de görevli memuru olduğu için diğer milletlerin başkanlarına verilen imtiyaz ve medenî yetkilerden aynen yararlanacaktır. Ayrıca cemaatin adlî görevlerini yerine getireceğinden ve milletin her konudaki hak, yetki ve imtiyazlarına kefil olacağından genel meclis aracılığıyla millet tarafından serbestçe seçilecektir. Bu seçim Osmanlı Hükümeti tarafından da makamının hak, imtiyaz, izin ve yetkilerini gösteren bir beratla tasdik edilecektir.

14-Genel meclisin uygulamaya konulmak üzere kabul edeceği her türlü tedbir ve nizam, öncelikle cemaatin icra kuvvetine başkanlık yapan reis tarafından uygun görülüp başkanlık mührüyle mühürlenecektir. Reisin itiraz hakkı varsa da genel meclisin üçte iki üyesi o itirazı iptal etme yetkisine sahiptir. Reis icra görevleri dışında cemaatin yönetimine dahil olan yerlerde ortaya çıkan tüm iş ve davalarda adlî yeterlilik ve yetkiye de sahip olduğundan nikâha izin verip boşanma ilâmlarını onaylayabilecektir.

15-Millet reisinin vefatı veya istifası yüzünden boşalacak makama başkasının seçilmesi gerektiğinde genel meclis ikinci başkanın başkanlığında toplanarak üç aday belirlemekle görevli bir özel kurul seçecektir. Bu adaylar 35 yaşında, Osmanlı tebaasından, herhangi bir sabıkası bulunmayan, namuslu, Osmanlı Hükümeti ve halkın güvenini kazanmış kişilerden olacaktır. Başkanlığa atanacak adayların cemaatin mezhebî ve diğer işlerini denetleyeceğinden ötürü dinî törenleri icra edebilecek kapasitede olmaları gereklidir. Adayların isimleri, usulü gereğince toplanmış olan genel meclis üyelerine arz edilecektir. Bundan sonra adaylardan birinin seçilmesini kararlaştırmak için yeni bir gizli oylamaya başvurulacaktır. Kurul tarafından belirlenen üç adaydan biri, bütün üyelerin üçte iki oylarıyla seçilmesi gerektiğinden seçim bir ay içinde sonuçlandırılacaktır.

16-Bu şekilde seçilen memurun ismi Bâbîâli'ye sunularak onay alındıktan sonra âdet olduğu üzere kendisi Padişah hazretleriyle tanışma şerefine

nail olacak, ayrıca Bâbîâli'nin üst düzey memurlarıyla da görüşerek memuriyeti için gerekli yemin töreni yerine getirildikten sonra "Protestan Cemaati Reisi" sıfatıyla görevine başlayacaktır.

17-Reis, maaşını Protestan milletinden alacaktır.

18-Reis tarafından bir ikinci reis tayin edilecek ve genel meclis tarafından da onaylanacaktır.

Üçüncü Bölüm

Genel Meclis

19-9. maddede belirtilen genel meclis İstanbul'da toplanacak, üyeleri oy birliği ile seçilecek ve reisin başkanlığı altında bulunacaktır.

20-Meclis üyeleri Osmanlı tebaasından, 30 yaşını doldurmuş ve iyi ahlâklarıyla tanınmış kişilerden olacaktır.

21-Meclis, millet adına ve lehine hareket etme hak ve yetkisine sahiptir. Bu yüzden kuralları, Millet Nizamnâmesi'nin esas maddelerine uygun olmak şartıyla ilâve edip değiştirebileceği gibi masraflarını belirleyip karşılamak için milletten vergi de tahsil edebilecektir. Meclis cemaatin adlî mahkemeleri tarafından verilen ilâmları temyiz, milletin her memurunu sorgulayıp yargılayabilme ve cemaatin kuralları ile Osmanlı kanunlarına karşı suç işleyenleri görevden alabilme yetkisine sahip büyük bir mahkeme sıfatıyla hareket edebilecektir. Ayrıca milletin büyük memurlarını seçmek göreviyle yükümlü olacaktır.

22-Bu meclisin görevleri reisten bir mazbata almak ve milletin terbiye ve tahsili yolunda ihtiyaç duyulan şeyleri hazırlayarak refah ve mutluluğunu sağlamaktan ibarettir.

23-Millet memurları veya genel meclis üyeleri 6 yıl için seçilirler. Bu sürenin dolmasından 4 ay önce reis her eyalette bulunan vekillerine eyaletin genel mecliste bulundurmaya hakkı olan sayıda üyeyi seçmeleri için talimat verecektir. Her eyalet için üye sayısı oradaki Protestanların sayısı oranında belirlenmiş olduğundan bu sayı çeşitli yerlerdeki cemaatin durum ve gereklerine uygun olarak ihtiyaç hissedildikçe tayin edilecektir.

24-Her eyalet, memurlarını kendi durum ve mevkiine uygun olarak seçme hakkına sahiptir.

25-Genel meclis için seçilen üyelerin tamamı kendilerini tayin edecek eyaletin gerek vekili gerekse meclis idaresi tarafından usulünce onaylanmış güven mektuplarını yanlarında bulunduracaklardır. Bu şekilde seçilen meclis ilk olarak 1 Eylül'de toplanacak ve sonraki toplantıların zamanını kendisi belirleyecektir.

26-Meclisin daimî bir kurulu olacak ve bu kurul danışmanı konumunda bulunan reis ile ortak hareket edecektir. Söz konusu kurul Bâbîâli tarafından onaylanacak ve üyelerinin sayısı yediden aşağı olmayacaktır.

Dördüncü Bölüm

Eyalet Meclisleri

27-Her eyalet merkezinde halk tarafından seçilen bir meclis olacak ve genel meclis bütün millet adına hareket ederek merkezî idarenin icra kurulu olacaktır. Bu meclis ayrıca bulunduğu eyaletin ahalisi adına da benzer şekilde hareket edecektir.

28-Livalarda ise muavinlerin başkanlığı altında oluşturulacak "bağlı meclisler" cemaatin günlük ve dinî işleriyle meşgul olacaklardır.

29-Meclislerin seçimi her yerin ihtiyaç ve özel durumlarına göre uygun bir biçimde yerine getirilecektir.

30-Meclislerin üyeleri Osmanlı tebaasından, 25 yaşını doldurmuş, okur yazar, dinî merasimleri yapabilen ve iyi ahlâklarıyla tanınan kişilerden olacaklardır.

Beşinci Bölüm

Millet Memurları

31-14. maddede açıklanan reisten başka eyalet merkezlerinde gerek doğrudan doğruya eyalet halkı ve gerekse halkın görevlendireceği kişiler tarafından seçilen vekiller bulunacaktır. Bunlar merkezî idare tarafından kabul

edilip uygun görülecekleri gibi reis aracılığıyla sağlanan bir fermanla da onaylanacaklardır.

32-Sancaklarda ahali tarafından seçilen ve reisin talebi üzerine Sadâret'ten gelecek emir yazısıyla onaylanmış muavinler bulunacaktır.

33-Muavinler başkanlık edecekleri meclisle birlikte hareket edeceklerdir. Vali ve mutasarrıflara gönderilecek takrirler ve reisle yapılacak bütün resmî yazışmalar meclis tarafından tasdik edilip imzalanacaktır.

34-Milletin bütün memurları reise karşı sorumludurlar. Kendileriyle meclisleri arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıkların giderilmesi hususu reise havale edileceği gibi, aleyhlerinde valiler tarafından Bâbîâli'ye yapılacak suçlamalar da yine reisin görüş ve yardımıyla İstanbul'da karara bağlanacaktır.

35-Memurlar vali ve mutasarrıflara takrirler gönderilmesine ve başkanlık edecekleri halkın ad ve lehine hareket etmeye izinlidirler. Aynı zamanda görevlerini yerine getirmek konusunda diğer Hıristiyan milletlerin memurlarıyla eşit şekilde makamlarına ait hak ve imtiyazlara da sahip olacaklardır.

36-Söz konusu memurlar Osmanlı tebaasından, iyi ahlâklarıyla tanınan, 30 yaşını doldurmuş kişilerden olacaklar ve başkanlığını yapacakları meclisle ortak hareket edeceklerdir. Bunlar, adlarına hareket edecekleri halkın düşünce ve çıkarlarını her ortamda destekleyeceklerdir. Ayrıca konuşmaları düzgün ve nazik olup dinî merasimleri icra edebileceklerdir.

Altıncı Bölüm

Milletin Okul ve Diğer Kurumları

37-Mülkî idarenin temel görevlerinden biri de Protestanlar için okul, hastane, yetimhane vb. kurumların çoğaltılması konusudur. Ya doğrudan doğruya millet tarafından yapılan veya kişilerin hayrâtı olan okul ve diğer eserler, millet tarafından bu iş için tayin edilecek bir memurun teftiş ve gözetimi altında bulunacaktır. Bu memur Protestanlar tarafından konulacak usul ve esaslar ile milletin kurallarına uygun olarak bu gibi kurumların idaresini denetlemek ve yapılacak öğretimin millet idaresinin taahhüt ve sorumluluğu

altında bulunan Osmanlı kanunlarına aykırı olmamasına dikkat etmek göreviyle yükümlü olacaktır.

38-Bütün okul ve kiliselerle her çeşit hayır kurumu özel komiteler tarafından idare ve teftiş edilecektir. Bu komitelere atanacak kişiler milletin düşüncelerini destekleyen ve istenilen özellikleri taşıyan kimseler olacaklardır. Ayrıca okullar hayır müesseselerinin kurallarına ve kurucuları tarafından belirlenen şartlara uygun hareket edeceklerdir. Bu durum ve şartların milletin cismanî idaresi tarafından kayıt ve tescil edilmesi gerekir.

39-Cismanî idare halkın ortak yardımlarıyla idare edilen hayrâtı, cemaat veya milletin bir eseri makamında tanımak ve bu şekilde korumak üzere kayıt ve tescil edecektir.

40-Mülkler, 39. madde hükümleri uyarınca sorumlu olan idare memurları aracılığıyla Osmanlı kanun ve âdetlerine uygun olarak oluşturulacak heyetler tarafından muhafaza edilebilecektir.

41-Üyeleri çeşitli etnik gruplardan oluşan Protestan cemaatinin bütün kurumlarında binaların kullanım hakkı asıl kurucuların çoğunluğu hangi gruba mensupsa o gruba ait olacaktır.

42-Cemaatin hangi kurumundan olursa olsun, cismanî idarece kayıt altına alınan mülk, genel meclisin izni olmadıkça satılamayacak veya başka bir şekilde kullanılamayacaktır.

43-Dinî kurumlara ait hiçbir mülk veya gelir, millet idaresi için alınıp satılamayacaktır.

Yedinci Bölüm

Ruhanî Düzenlemeler

44-Protestan cemaatinin tertip ve düzeni konusunda diğer Hıristiyan cemaatler gibi mezhep kuralları esas alınacaktır.

Rahipler, Protestan kiliselerine ait Ortodoks şubelerinin birine mensup olurlarsa ruhanî işlerin idaresine memur ve milletin günlük idarî ve hukukî işlerinde meydana gelecek kötü davranışlarından sorumlu olacak ve bu şart-

larla ruhbanlık görevlerini yerine getirmekte hareket serbestliğine kavuşacaklardır.

45-Cemaatin yönetimi "cismanî" ve "ruhanî" olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Her iki bölüm de bir amaca hizmet edeceğinden reis ile bütün memurların dinî vasıflara sahip olmaları gerekir.

46-Papazlar, bağlı oldukları ruhanî memurlar tarafından kendi kiliselerinin kurallarına uygun olarak takdis edilip değişik kiliselere atanacaklardır. Bu şekilde takdis edilen kişilerin isimleri millet reisliği tarafından kaydedilecektir. Ruhanî işlemlerden kaynaklanan cismanî meseleler millet idaresine aittir.

Sekizinci Bölüm

Nişan Töreni

47-Nişan, her iki tarafın oturdukları yerin millet memuruna beyannâme vermeleri durumunda yapılabilir.

48-Nişan, yazılı olarak veya başka kesin taahhütlerle yapılmışsa geçerlidir.

49-Usulüne uygun olarak nişanlanan taraflardan her biri 3. yılın sonunda nikâh talebinde bulunabileceklerdir.

50-Nişan sözleşmesini iptal eden kişi, terk edilen tarafa verdiği zarar nispetinde tazminat ödemeye mecbur olacaktır.

Dokuzuncu Bölüm

Evlilik

51-Evlilik Protestan mezhebinde yasaklanan "akrabalık" dereceleri dışında ve iki tarafın rızasıyla yapıldığı takdirde geçerlidir. Bu durumda her iki taraf eyalet vekili, sancak muavini veya bunların memurları tarafından verilecek bir izin belgesini almaya mecburdur. Bu izin belgesi iki tarafın da ergelik çağına ulaşmış ve akıllı kişiler olduklarını resmen bildirecektir.

52-Evlilik işleminin icraya izinli papazlar aracılığıyla yapılması gerekir.

53-Bu şekilde yapılmış bir evlilik akdi daimî ve bağlayıcı bir akittir. Artık taraflardan biri veya her ikisinin isteğiyle feshedilemez.

54-Koca ahlâksız bir harekette bulunur ya da kadın akıl ve mantığa aykırı davranıp sürekli itaatsizlik gösterirse bu durumda geçici olarak ayrı kalmaları uygundur.

55-Ancak zina yapılması halinde milletin bu gibi meseleleri çözümlenmeye memur mahkemesinde kurallara uygun olarak yargılandıktan sonra reis tarafından boşanmaya izin verilebilecektir.

56-Ayrılık veya boşanmaya izin verilirse suçlu olan taraf tazminat ödemeye mecbur olacaktır. Eğer koca suçlu ise karısının nafakasını vermeye mecbur olacak, çocukları varsa karısına geçimleri için de belirli bir meblağ ödeyecektir. Kadın, suçlu olduğu durumlarda kocası tarafından verilmesi zorunlu olan nafakadan mahrum olacak, ayrıca çocuklar da kocaya verilecektir.

Onuncu Bölüm

Ölülerin Gömülmesi

57-Ölülerin gömülme işlemi mukaddes bir tören olduğundan rahipler tarafından yapılacaktır. Bu konuda Protestan âdetlerine göre hareket edilecektir.

Osmanlı Hükümeti tarafından gayr-i müslim cemaatlere tanınan âyin yapma özgürlüğü kurallarına uygun olarak Protestan milletin cenazeler hakkında gereken her türlü himayeyi mahallî memurlardan isteme hakkı olacaktır.

Onbirinci Bölüm

İsimlerin Kaydı

58-Protestan cemaatine girmek arzusunda olanların tamamı, Millet Ni-zamnâmesi'ne ve Osmanlı kanunlarına uygun olarak isimlerini millet defterine kaydettirmeye mecburdurlar.

Onikinci Bölüm

59-Vasiyetnâme, tereke ve hibe yoluyla hayır kurumları, kilise veya okullara bırakılıp bağışlanan şeyler milletın maddî çıkarlarıyla ilgili hususlardır. Eskiden beri cemaatlerin kontrolünde bulunan hususlardan sayıldığından bu da diğer Hıristiyan milletlere verilen ayrıcalıklara uygun olarak çözüme kavuşturulacaktır.

Ek

Protestan cemaatinin, bundan sonra kendi işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesi açısından gerek göreceği kuralları düzenleyerek onaylanmak üzere Bâbîâlî'ye arz etmeye hak ve yetkisi olacaktır. Bu kurallar Osmanlı Hükümeti tarafından etraflıca incelenip kabul edildikten ve uygun görüldükten sonra uygulamaya konulacaktır.

BOA, HR. SYS, 1774/34

20

Mösyö Goschen'in İstanbul'a fevkalâde bir şekilde tayin edilmesi hakkında hatırıma gelen düşünceler Padişah'a arz edilmişti.

İngiltere Bakanlar Kurulunca izlenen politikanın, gerek Kraliçe gerekse Gladstone ve Granville tarafından yapılan konuşmalardan ne derecede önemli ve durumun ne kadar nazık olduğu sezilmektedir. Uzun yıllar egemenliğini dünyanın doğu ve batısındaki en uzak köşelerine kadar ulaştıran ve haşmetini de yabancı ülkelere dek eritiren Osmanlı Hükümeti gibi büyük bir devletin sadece kötü yönetiminden istifade için şu sıralarda parlaklığını kaybettirip azamet ve kudretinin kaynağını kökten yıkacak şekilde sürdürülmeye başlanılan İngiliz politikasının araştırılması hususunda her türlü yola başvurmaktan geri durmadım. Eski tanışıklığımıza güvenerek Osmanlı Devleti'nin Londra büyükelçisi bulunan Musurus Paşa'nın yanına gittim. Mevcut durum üzerine açtığım bahse karşılık Musurus Paşa İngiliz politikasının kazandığı

şekli ve özellikle Goschen'in İstanbul'a fevkalâde bir şekilde gönderilmesiyle ilgili önemi hafife almasının yanı sıra İngiltere'nin malî ve dahilî işlerimize müdahale etmeyeceği şeklinde şaşılacak bir fikri de ima eder tarzda konuşmasını garip karşıladım.

İngiltere'nin Lordlar ve Avam Kamaralarında Şark Meselesi üzerinde önemle durulması, gerek İngiltere gerekse Fransa Hükümetleri tarafından malî işlerimize şimdi olmasa bile ileride bir müdahalenin tasarlanması, bu iki hükümet tarafından malî konularda şöhret ve ihtisas kazanmış iki kişinin fevkalâde olarak İstanbul'a gönderilmesi apaçık ortada iken böyle bir zamanda büyükelçimizin gerçeğe aykırı ifadelerde bulunarak işi gayet önemsiz göstermesinin mutlaka zorlayıcı bir takım sebeplere dayandığını anladım. Böyle çok hassas bir zamanda devletin ruhu durumunda bulunan büyük bir mesele- nin önemsiz gibi görünmesindeki mahzurları anlayarak üzüldüm. Avrupa'nın bütün gazeteleri tarafından yayınlanmış olup birer suretleri Padişah'a sunulmak üzere ekte takdim edilen makaleler incelendiğinde anlaşılacağı üzere, Kraliçe ve vekilleri "Yunan ve Karadağ meseleleriyle Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi" yönünde Şark Meselesi'ne kesin bir şekilde son verdir- mek ve içişlerimizin her türüne müdahale etmek konusunda işbirliği içerisindedirler. Hatta Gladstone konuşmasının bir yerinde Berlin Antlaşması'nı ve Osmanlı Devleti'ne dahilî ıslâhatları uygulatmak üzere her türlü fedakârlığı göze alacağını ima etmiştir. Mösyö Goschen'in fevkalâde bir şekilde tayini ile bu konuda Musurus Paşa'ya resmî tebligat gönderildiği Lordlar ve Avam Kamaralarında açıkça söylenmiş olduğu halde Musurus Paşa'nın gerçeği gizle- yerek işi önemsiz göstermesinde dahilî veya haricî hangi nüfuzdan etkilendi- ğinin anlaşılması hususunu Padişah'ın yüce takdirine bırakarak sadece İngiliz politikasının önemini hafife alarak gafil davranmanın gerektireceği mahzur- ları bile düşündükçe son derece huzursuz olduğumu ifade ederim. Bu konuda gereğinin yapılması arz olunur.

3 Haziran 1880

Rıza

BOA, Y. EE, 138/12

İngiltere Büyükelçisi Mösyö Goschen'in, şerefine nail olduğu Padişah'la görüşmeleri sırasında sözlü olarak arz ettiği konuları yazılı olarak da vermesinin Padişah tarafından istendiği kendisine anlatılmıştı. Şimdi Büyükelçilik Baştercümanı Sir Alfred Sandison bana gelerek bu anlamda bilgiler içeren İngilizce ve Fransızca olarak ekli iki ayrı imzalı belgeyi verdi. İncelendiğinde anlaşılacağı gibi malum bölüm tercüme ettiğim şekildedir. Bu bölümün ne mesuliyet kelimesi ne de bu manayı kapsayan başka bir kelimeyi içermediği ortaya çıkmıştır. Padişahımız nezdinde bu konuda doğruluğumu ispat ettiğim için Allah'a ne kadar şükretsem azdır. Şöyle ki, gerek malum bölüm gerekse ondan sonraki bölümlerin Musurus Paşa aracılığıyla Lord Granville ile Mösyö Gladstone'a tebliğ edilen Padişahımızın iltifatlarına cevap olarak Londra Maslahatgüzârı Musurus Bey'e söylendiği ve Mösyö Goschen'e de telgrafla iletildiği hem Mösyö Goschen'in huzurunuzdaki sözlü ifadeleri hem de bu belgeden gereği gibi anlaşılmaktadır. Oysa benim düne kadar ne tebliğ edilen Padişahımızın iltifatı ne de Lord'un cevabından kesinlikle bilgim olmuştur. Ayrıca politikaya dair Lord Granville'in adı geçen maslahatgüzâra verdiği cevaptan ne maslahatgüzâr ne de Musurus Paşa bana asla bir şey açmadıkları için huzurunuzda tamamen bilgisiz ve şaşkın bir halde bulunuşum hiç de gariptenecek bir durum değildir. Bu belge çok ayrıntılı olup tercümesi sadece 8-10 saat zarfında tamamlanabileceğinden vakit kaybetmemek için aynen arz edilmesi Başvekâlet'in görüşlerine bağlıdır. Ancak adı geçen tercüman bu belgenin istenilirse bir-iki gün içerisinde Büyükelçilik'te de Türkçe'ye çevrilebileceğini bildirmiştir. Bilgilerinize arz olunur.

5 Haziran 1880

Sava

**

Padişah hazretlerinin müsaadeleriyle dün gerçekleşen özel görüşmede, arz etmekten onur duyduğum düşüncelerin yazılı olarak da takdimi istenmiş

olduğundan bu konudaki karşılıklı konuşmalarımızı kısaca sunmaya çalışacağım:

İlk olarak, Padişah'a iyilik dileklerini ve İngiltere'ye verdiği sözleri yerine getireceklerini umduğunu arz etmek üzere hususî olarak Kraliçe'nin beni görevlendirdiğini ifade edip görevimin özelliği konusunda Padişah hazretlerine bu mühim devrede büyükelçilik yapmak üzere atandığımı bildirdim. Zira Gladstone'un başbakan, Lord Granville'in de bugünkü gibi Dışişleri bakanı olarak yer aldığı eski kabinenin üyesi olduğumu, kendileriyle aramızdaki gerçek dostluk bağlarını önceden olduğu gibi sürdürdüğümü göz önüne alan bağlı bulunduğum hükümetin, Padişah'a ve Osmanlı Devleti'ne arz edilmek istenen iyi niyetli tavsiyeleri dikkatli ve verimli bir şekilde iletmeğe inandığımı, ayrıca Osmanlı ülkesinde bulunduğum sıralarda Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer devlet büyükelçilerinin ortak yardımlarıyla antlaşmaya ilâve edilen ve halledilmesi gerek Padişah'ın gerekse Avrupa'nın çıkarını ilgilendiren problemlerin çözümüne yardımcı olabileceğimi kuvvetle umduğumu söyledim.

Kraliçe ve hükümetinin açık olan maksat ve düşüncesi, Padişah'ın tâbiyetinde bulunan halkın refah ve mutluluğunun ancak bu problemlerin acilen çözümü ve yine Osmanlı idaresi altındaki çeşitli topluluk ve memleketlerin durumlarının düzeltilmesi için de son derece gerekli olan ıslâhatın uygulamaya konulması ile sağlanabileceği merkezindedir, dedim. Padişah hazretleri buna cevap olarak Berlin Antlaşması'na bağlı olarak sürüncemedeki problemlerin çözümüne engel olan zorlukları benim, kendilerinin ve Avrupa'nın da bildiğini belirttikten sonra bu problemlerin kendilerine üç maddeden ibaret gibi göründüğünü söylediler. Ayrıca, bunları çözebilme kabiliyetine sahip olan İngiltere Hükümeti'nin yardımıyla istenilen şekilde halledileceklerini kuvvetle umduklarını ve durumu Osmanlı vükelâsına bildirmeye teşebbüs etmekle beraber söz konusu problemlerin çözümü amacıyla vükelânın son derece dikkatli olmaları için emir ve iradelerini kullanacaklarını da anlattılar. Problemlerin sayısının üç oluşu hakkında Padişah'ın bu görüşüne cevaben ilk kez nail olduğum bu görüşmede asıl amacımın bunları ayrıntılı bir şekilde dile getirmek olmadığını, görevimin İngiltere Hükümeti'nin Padişah'a bu konudaki bilgilerini açıklamaktan ibaret olduğunu arz ettim.

Padişah'ın Musurus Paşa aracılığıyla iletmek istediği tebliğlerden dolayı Lord Granville'in Londra'daki Osmanlı maslahatgüzârına gerek kendi gerekse Gladstone adına şükranlarını sunduğu sırada kullandığı sözleri aynen tekrardan başka bir şey yapmayacağımı da sözlerime ilâve ettim. Lord Granville, Padişah'ın tebliğlerini ne kadar takdir ettiklerini kendilerine iletmelerini maslahatgüzârdan rica ederken ona kendi bazı görüşlerini de anlatmıştı. Sözlerimin aslına tamamen uygun olduğunu ispatlamak amacıyla bu görüşmelerin bir nüshasının aynen tercümesini Padişah hazretlerinin huzurunda okuma cesaretini gösterdim.

İngiltere Hükümeti'nin isteği, Padişah'ın hakimiyetinin devamı ve ege-menliği altında bulunan toprakların sınırlarının Berlin Antlaşması'nda belirlenenden fazla azaltılmamasıdır. Bu hakimiyet Padişah'ın idaresi altındaki halkın emniyet ve refahından görülmemelidir. Padişah'ın hakimiyetinin devamı için Berlin Antlaşması şartlarının gerek manen gerekse aynen yerine getirilmesi gereklidir. Padişah'ın bu konudaki bilgileriyle yapacakları yardımlar sayesinde kesin bir başarıya ulaşılabileceği şüphe yoktur. Bu derecede arzu edilen bir başarı Avrupa'nın gayret ve çabalarının ardından gelecektir. Padişah'ın hakimiyeti tamdır. İngiltere Devleti, istekleri kabul edildiği takdirde Padişah'a minnettar kalacak, aksi halde -ki İngiltere Hükümeti bunun gerçekleşmemesini ümit etmektedir- Osmanlı milletinin mutluluğu amacıyla ve tamamen dostça yapılan tekliflere razı olmak istemeyenin Padişah olacağını düşünerek üzülecektir.

Bunun ardından, şu anki İngiltere politikasının her türlü çıkardan uzak olduğuna inanmalarını ve bu konuda tamamen güven içinde bulunmalarını Padişah'a bildirdim. Tavsiyelerimizin menfaatten tamamen uzak olduğunu, yani özel ve şahsî çıkar gözetmediğimizi fakat diğer devletler gibi Balkan yarımadasında barışın sağlandığını görmekle birlikte Osmanlı ülkesinin gerek Müslüman gerekse Hıristiyan ahalisinin mutluluğunu ve bütün büyük devletlerin katıldığı Berlin Antlaşması hükümlerinin uygulamaya konulmasını teşvik etmek istediğimizi belirttim. Hükümetimin amacının, en gerekli ıslâhatların yapılması şartıyla Padişah'a bağlılığın sürdürülmesi olduğunu kendilerine tekrarladım.

Ermenistan'dan aldığım raporlar doğrultusunda acınacak bir halde bulunan söz konusu bölgenin durumunu göstererek bu memleketin uğradığı büyük felâketten duyduğum üzüntüyü Padişah'a bildirmek istedim. Bu felâketin çok çeşitli sebepleri bulunduğunu ifade edip kanaatime göre bu konuda hiçbir kimsenin duyduğu üzüntünün Padişah'ınki kadar olmadığını belirterek sözü edilen bölgede çıkan karışıklıklardan bahsettim. Osmanlı ülkesinin herhangi bir bölgesi hakkında İngiltere Hükümeti'nin gizli ya da açık bir düşünce ve amacı olduğuna dair Padişah'a empoze edilen bütün düşünceleri bir defa daha kararlı bir şekilde tekzip ederek bu konuda kendisini şüpheye düşürmeye çalışanların kötü dostlar olduklarını bildirdim. Bağlı bulunduğum hükümetin diğer devletlerle ortak iş yapmak istemesinin ancak kamu yararı konusunda olacağını da söyledim.

Sonuç itibarıyla, Padişah'a daima tüm samimiyetimle başvurmak için müsaadelerini alma ümidinde olduğumu ve böyle bir müsaadeyi de kötüye kullanmayacağımı arz ettim. Padişah hazretleri sözlerimi büyük bir sabırla dinledikten sonra kendilerinden istenen şeyleri bilmek ve bu konuda söylenen sözleri hatırlamak için görüşme sırasında arz ettiğim konuların özetini içeren bir nota sunmamı istediler. Bu görüşmede amacımın özel bir program arz etmek değil, sadece bağlı bulunduğum hükümetin hangi düşüncelerle harekete geçmek istediğini açıklamak olduğunu tekrarladım.

Padişah'ın böyle bir memorandum düzenlemem konusundaki arzusuna uymaya çalışarak yapılan uzun görüşmenin içeriğini olabildiğince doğru ve gerçeğe yakın bir şekilde vermeye gayret ettim.

Georges Goschen

BOA, Y. EE, 138/3

22

Padişah hazretlerine

Baker Paşa incelemeleri sırasında ahalinin ahlâk ve âdetleri, ithalat, ihracat, imalat, gümrük gelirleri, Hıristiyanların gücü, servet sahiplerinin halkın hangi kısmından olduğu hususlarını araştırıp Ermenileri İngiltere tarafına

yönlendirmeye çalışmıştır. Baker Paşa ve seyyar konsolosların çalışmaları İngiltere nüfuzunun Anadolu halkı arasında artıp yerleşmesine ve gündün güne kamuoyunun zihnini bulandırarak Müslüman halkın bağlı bulunduğu hükümetten soğumasına sebep olmaktadır.

Anadolu'da bulunan seyyar konsolosların, askerî hareketlere elverişli önemli mevki ve hâkim noktaları seçerek haritalarını buna göre düzelttikleri ve mahallî hükümete karşı çıkarak Hıristiyan halkı himaye edici davranışlarda bulunup daima destekleyerek İngiltere tarafına temayül ettirmeye çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca bu konsoloslar, Ermenistan düşüncesinde bulunan Ermenileri çağırıp teşvik ederek sürekli bir şekilde Ermenistan'ın bağımsızlığı yolunda çığır açmaya çaba sarf etmektedirler. Anadolu'da işletilmekte olan Ergani bakır, Keban gümüş ve diğer madenlerin idarelerinde emniyet tedbirleri alınmadığından civarlarında bulunan Ermenilerin perişan oldukları görülmüştür.

30 Ağustos 1880

Yaver-i Hazret-i Şehriyarî
Mirliva
Süleyman

BOA, Y. PRK. MYD, 1/58

23

*Moskova'da yayınlanan Moskowski
Vedomosty adlı Rusça gazetesinin 16 Ocak 1881
tarihli nüshasında yer alan bir mektubun tercümesi*

İstanbul, 4 Ocak.

Bâbüâlî'nin, İngiltere'nin son olarak Afrika ve Amerika'da içine düştüğü sıkıntılardan memnun olması gayet normaldir. Bununla birlikte İstanbul'da Almanya imparatorunun Transvaal Cumhurbaşkanı Kruger'e gönderdiği telgraf memnuniyetle karşılanmıştır.

Böylece Ermeni Meselesi kendi kendine durulmaktadır. Gerçekten Wesminister Dükü'nden başka Osmanlı Devleti'ne en fazla düşmanlık gösteren MacColl dahi mevcut durum üzerine Lord Salisbury aleyhinde bulunmamaktadır. Bundan dolayı Ermeniler lehindeki gösterilerin devri artık geçmiştir. Aslında ne İngiliz kilise heyeti, ne Liberal Parti ve ne de Liberal Unionist grup Ermenilere yardım etmeyi düşünmektedirler. Özellikle Padişah Zeytunluları sakinleştirmek için Avrupa'nın arabuluculuğunu kabul etmekle, Londra İhtilâlcî Komitesi'nin son bir karışıklık çıkarmasına da engel olmuştur.

Acaba Lord Salisbury'nin, Padişah aleyhinde fevkalâde ifade ve açıklamalarda bulunmasından sonra İngiliz Kilise Heyetleri ile Liberal Parti'nin Ermenilere yardımdan çekinmelerinin sebebi nedir? Bunu açıklamak çok kolaydır. Şöyle ki, ne Lord Salisbury ne İngiliz Kilise Cemiyetleri ve ne de Liberal Parti Mısır Meselesi'nin ortaya çıkmasını arzu etmektedir. İngilizler bu yüzden Nil vadisinde sürekli kalabilmek için Ermenileri feda etmektedirler. Gerçekten de eğer İngiltere, Ermenileri yanına alıp İstanbul Boğazı veya İzmir Körfezi'ne donanma gönderecek olursa gerek Mısır ve gerekse Kahire'de dehşetli isyanlar çıkacaktır. Bunu bizzat hidiv bile gerekli görecektir. Hatta şimdiki durumda bile Hidiv Abbas Paşa'nın Mısır'da İngilizlerin başına bir iş açmasına engel olmak zordur. Fakat Bâbîâli İngilizlerin Mısır'daki nüfuzlarını kırma zamanının daha gelmediği düşüncesindedir. Ancak ne olursa olsun İngilizler sonunda Mısır'da büyük sıkıntılara düşeceklerdir. Bu durumda Padişah Anadolu'da güvenliği tekrar sağlamakla yetinecek ve İngilizlerin, kendisi ile Hindistan'ın 50-60 milyon Müslümanı arasında ortaya çıkardığı problemlerin çözümünü alimler ve imamlara havale edecektir. Rusya Padişah'ın bu politikasını uygun görmektedir. Özellikle Rusya Dışişleri Bakanı Prens Lobanof Rostovsky sonuçta Padişah'ın politikasının üstün geldiğini ve İngilizlerin siyaset meydanında kaybettiklerini büyük bir hayretle görmüştür. Sultan II. Abülhamid Han halen Rusya imparatoruyla görüşmek düşüncesindedir. Padişah'ın yakın çevresi kendisine bu görüşmenin mutlaka gerekliliğinden bahsetmekte ve böylelikle Padişah'ın kendi Müslüman ve gayrimüslim tebaası arasındaki şan ve azametini güçlendireceğini, ayrıca Makedonya Meselesi'nin önünü almayı da başarabileceğini söylemektedirler. İşte son olarak Petersburg'a gönderilen delege heyeti de özellikle bu yolda çaba

ve gayret sarf edecektir! Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerde bulunan bütün büyükelçileri artık Avrupa başkentlerinde Rus büyükelçileriyle birlikte hareket etme emrini almışlardır. Gerçekten de söz konusu büyükelçiler bu yolda hareket etmektedirler.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ilişkileri de iyi bir şekilde sürmektedir. Bâbîâli her şeyden önce İngiltere tarafından Avrupa'da Padişah aleyhinde propagandada bulunulmasına Almanya imparatorunun engel olması için gayret etmektedir. Bundan başka Osmanlı Devleti de Almanya imparatorunun demiryolları ve maden işletme hususlarına yardımcı olmasını arzulamaktadır. İşte Almanya ile Osmanlı Devleti ilişkilerinin iyi bir şekilde devam ettiğine bundan büyük delil olamaz!

Herkes, Padişah'ın son olaylardan dolayı itham edilen Ermenilerin üçte ikisini affedeceği ve ıslâhat yapılacak 6 vilayetin yönetimine her yönüyle iyi özellikleriyle tanınmış zâbitlerden mutasarrıf tayin edeceği inancındadır. Osmanlı Devleti'nin Şura-yı Devlet'i, tamamen yenilenecektir.

Mütercim
Ahmed Nermi

BOA, Y. PRK. TKM, 4/8

24

Konu: İngiltere Parlamentosu'nda Ermenistan ıslâhatına dair sorulan bir soruya Dışişleri Müsteşarı Sir Charles Dilke'in cevabı

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye
Nezâreti'ne gelen 7 Nisan 1881 tarihli yazının tercümesi*

Parlamentonun önceki günkü toplantısında Mösyö Baxter, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin yürürlüğe konulmasını sağlamak için hükümetin diğer büyük devletlerle birlikte ne şekilde tedbirler almak niyetinde olduğunu

sormuş, ayrıca Ermenistan için Cebel-i Lübnan benzeri bir yönetim şeklinin arzu edildiğini sözlerine eklemiştir.

Dışişleri Müsteşarı Sir Charles Dilke bu soruya: "Ermenistan'da yapılacak ıslâhata ilişkin bütün görüşmelerin, Yunanistan sınırı konusu çözümleninceye dek ertelenmesinin uygun görüldüğünü zaten daha önce bildirmiştim. İngiltere Hükümeti sırası geldiğinde, Osmanlı tebaasından olan Ermenilerin durumlarının düzeltilmesine yarayacak her teklifi göz önünde bulundurmaya hazır olacaktır" şeklinde cevap vermiştir.

Bu konuda gereğinin yapılması.

BOA, HR. SYS, 2822/2

25

Konu: Ermeniler tarafından Londra ve Manchester'dan Lord Granville ile Mösyö Gladstone'a takdim edilip Times gazetesinde "Ermeniler" başlığıyla yayınlanan beyannâmenin bir suretinin ekte sunulduğu

Times gazetesinin 13 Temmuz 1881 tarihli nüshasında yer alan "Ermeniler" başlıklı beyannâmenin tercümesi

Aşağıdaki beyannâme Londra ve Manchester'da oturan Ermeniler tarafından Mösyö Gladstone ile Lord Granville'e takdim edilmiştir:

"İngiltere'de ikamet eden biz Ermeniler İngiliz-Osmanlı mukavelenmesine dair parlamentoda yapılan son görüşmeler sırasında İngiltere Devleti'nin Ermeni Meselesi hakkındaki teminatını büyük bir memnuniyetle öğrendik. Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin dil ve edebiyatları ile millî ve mezhebî imtiyazları aleyhinde bir takım yeni tedbirler alınıp müstakil hareketlerde bulunulduğu, bazı zararlı kişiler tarafından mezâlim yapıp düşmanca davranıldığı, kıtlık dolayısıyla yoksulluğun arttığı ve çaresiz kalan Ermenilerin zulüm ve yolsuzlukların kurbanı oldukları bir zamanda İngiltere'nin, İstanbul Büyükelçisi Lord Dufferin aracılığıyla bu çok önemli Ermeni Meselesi'nin çözümlenmesi konusunda tüm yetki ve gücünü sonuna kadar kullanacağını sevinçle haber aldığımızdan Ermeniler hakkında bu şekilde

gösterilen yakınlığa teşekkürlerimizi sunarız. Bundan 20 yıl önce Cebel-i Lübnan'daki idare şeklinin kurulmasında aracı olan Lord Dufferin'in bu konuda da başarılı olacağını ümit ediyoruz.

İngiltere Hükümeti tarafından Osmanlı Hükümeti'ne baskıda bulunuldukça Berlin Antlaşması gereği Ermenistan halkının can, mal ve emniyetini sağlayacak bir idare usulünün temini ve mahallî ihtiyaçlara uygun şekilde ıslâhat yapılabilmesi mümkün ise de Ermenistan hükümetinin idaresi bir Avrupalı yerine bir Müslüman'a bırakıldığı takdirde, bu idare gücü ve yeterliliği ne olursa olsun dinî bakımdan Müslüman halkın koruyucusu olacaktır. Bu yüzden Ermenistan'ın arzu edilen tarafsız yönetime kavuşamayacağına inandığımızı söyleme cüretinde bulunuyor, bu görüşümüzün İngiltere Hükümeti tarafından göz önünde bulundurulacağı ümidiyle bağlılıklarımızı arz ediyoruz".

BOA, HR. SYS, 2822/4

26

Padişah'ın bazı buyruklarını tebliğ etmek için İngiltere Büyükelçiliği'ne gittiğimde büyükelçinin Padişah'a iletilmesini rica ettiği sözlerden hatırımda kalan önemli bölümleri aktarıyorum.

Büyükelçi şöyle konuşmuştur:

"Ramazan dolayısıyla tatil olmasından yararlanarak Ermenilerin kapıldıkları bazı hayal ve eğilimlerin yok edilmesine çalıştım. Bazı Ermeniler ve özellikle patrik efendi bir otonomiden bahsetmekte idiler. Ermeniler hakkında ne bir otonomi ve ne de istisnaî bir muamelede bulunmanın asla uygun olmadığını, belki Osmanlı Devleti'nin bu bölgesinde huzuru sağlayabilecek ıslâhatın gerekliliğinden bahsedilmesine izin verilebileceğini söyledim. Sağduyu sahibi Ermeniler milletlerinin Osmanlı Devleti'ne daima bağlı kalmaları gerektiğini hissetmektedirler. Çünkü eğer Rusya'nın idaresine geçerlerse hürriyet, milliyet ve mezheplerinin tamamen kaybolacağını bilmektedirler. Bununla beraber Rusya Ermenileri'nin maddeten mutluluklarını da öne sürmektedirler.

Geçenlerde Sait Paşa ile yaptığım görüşmede Avrupa'nın Osmanlı Devleti için artık hiçbir tehlikesi kalmadığını belirtmiştim. Yunanistan bundan sonra hiçbir şey istemeyecektir. Çünkü ilerledikçe Slavlar'a tesadüf edecektir. Yunanistan'ın menfaati, Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmektir. Bundan dolayı tehlikeyi başka yerde aramalıdır. İngiltere'de demokrasi fikri gelişmekte ve bu fikir sahipleri "insanîyet" ve "hamîyet" kelimelerine kapılmaktadırlar. Diğer taraftan İngilizlerin Süveyş Kanalı'na sahip buldukları ve Afganistan da bağımsız olduğu sürece Rusların Orta Asya ve belki de Acemistan'ın bir kısmını kontrol altında bulundurmalarında İngilizlerin Hindistan'daki çıkarları açısından bir mahzur olmayacağı fikri İngiltere kamuoyunda yayılmaya başlamıştır. İşte bunun için ileride İngilizler Şark Meselesi'ni bu kadar gerekli görmeyeceklerdir! Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin huzur ve güvenliği kendi yapacağı ıslâhata bağlıdır.

Görüşme şerefine nail olduğum zaman Padişah bana: "Devletim şu ana değin kan dökmek ve arazi bırakmak meseleleri ile uğraşıyordu. Hamdolsun bu meseleler bitti. Bundan sonra artık memleket ve milletin ıslâhı ve tebaanın mutluluğu ile uğraşılacaktır." demişti. Şimdiye kadar böylesine güzel bir şekilde dile getirilmeyen bu isabetli konuşma sayesinde, Avrupaca benimsenen fikirlerin önüne geçerek ve büyükelçiliklerin taleplerine ihtiyaç hissetmeksizin Padişah'ın görüşlerinden istifade etme fırsatı doğmuştur.

Bu arada ben de: "Ermeniler hakkında söylenen sözlerin asılsız olduğu kesindir. Bunlar Osmanlı vilayetlerinde istisnâ bir muamele görmüyorlar. Otonomi derdine düşmüş olan bir takım entrikacıların uydurup konsoloslara götürdükleri ve onların da gerçek olarak kabul ettikleri bir takım yalanların Avrupa'ya bu şekilde yayılması kamuoyunun aleyhimize galeyana gelmesine başlıca sebeptir. Bundan dolayı her şeyden önce bunların araştırılması gerekli görülmektedir." dedim.

Padişah buna cevap olarak: "Bu konuda ben sizden daha ileri gidebilirim. Ermeniler o bölge halkının hepsinden daha iyi muamele görmektedirler. Çünkü bunlar konsoloslar tarafından himaye edilmektedirler. Ancak ortada bir mesele varsa ve Bâbîâli bu meselenin halledilmesini üstlenmişse o halde bir şeyler yapılmalıdır. Ancak bu, otonomi yoluyla olmaz." dediler.

Bu otonomi kelimesinden asla hoşlanmam ve istemem. Padişah otonomiyi kabul etmemek konusunda haklıdır. Fakat kamuoyu Ermenilerce yazılan şeylerden etkilenmektedir. Oralara dirayetli ve zeki bir-iki vali ve mutasarrıf gönderilirse işe başka bir şekil verilmiş olur. Mesela şimdilik Avrupa'da tanınan bir kişi gönderilse, kendisi orada memleket için gerekli olan ıslâhatın araştırılması ile meşgul iken Bâbîâli de diğer taraftan ıslâhatın teorisiyle ilgilenirse Avrupa'ya cevap verilmiş olur.

Sözün kısası, iki millet birbirine tamamen bağlanmalıdır. Türkler cesur, asil, zeki ve centilmendirler. Bu yüce vasıflar Ermenilerin ticaret ve zanaata olan gayretleri ile birleştirilebilir ise Osmanlı Devleti'nin huzur ve refahına daha güzel hizmet edilmiş ve bu durumda Avrupa'ya da "her şey halledildi, Ermeni Meselesi kalmadı" denmiş olur. Eğer efendimizin hizmetinde bulunmuş birisi olsaydım kendisine yine bu lisamı kullanırdım.

26 Ağustos 1881

[Salih] Münir

BOA, Y. PRK. TŞF, 1/46

27

Hilâfet makamına,

Ermeni milleti ileri gelenlerinden birinin dün gizlice verdiği bilgilere göre; İngiliz elçisi Ermenistan'da yapılacak ıslâhat belirtilerinin yavaş yavaş ortaya konulması gerektiğini, ancak Müslümanların mutaassıp ve vahşi olmalarından ötürü Ermeni bir vali tayin edilse bile öldürecek ya da idam edecekleri için devlet tarafından Hıristiyan vali tayin edilmediğini Bâbîâli'den aldığı haberlere dayanarak Ermeni patriğine bildirmiştir. Bunun üzerine patrik şimdiye kadar Ermenistan ıslâhatı adına yapılan girişimleri ve en son aldığı bu bilgileri dile getiren ayrıntılı bir bildiri yazdırarak müsveddesini İngiltere Büyükelçiliği'ne de göstermiştir. Bu defa Ermenice ve Fransızca birçok nüshasını bastırmasından, bunları Avrupa'ya, buradaki yabancı devlet büyükel-

çilerine ve Ermeni milletine dağıtmak üzere olduğu anlaşılmıştır. Bunu haber veren kişi söz konusu bildirin bir nüshasını Pazartesi veya Salı gününe kadar bir yerden alıp bana getireceğine dair kesin söz vermiştir. Geldiğinde hemen tarafınıza takdim edeceğim.

25 Kasım 1881

Mahmud [Nedim]

BOA, Y. PRK. DH, 1/41

28

İngiltere Büyükelçisi tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen yazının bugün tarafıma verilen tercümesi ekte takdim edilmiştir. Bu yazıda Anadolu'nun belli vilayetlerinde ıslâhat yapmak için komiser gönderilmesi hakkında büyükelçinin önce tek başına sonra da Rus büyükelçisiyle birlikte Padişah'a arz ettiği ifadelere yer verilmekte ve yine bu maksatla Padişah'la gayr-ı resmî bir görüşme ricasında bulunduğu belirtilmektedir. Bilindiği gibi İngiltere büyükelçisi bu vilayetlerin durumlarının düzeltilmesi hakkında yapılan tebliğin dayanağını ifade etmemekle birlikte ifadelerin tarzı ve gelişi, dayanakların Kıbrıs Sözleşmesi olduğunu göstermektedir. Büyükelçi söz konusu anlaşmanın Osmanlı Devleti'nin haklarının korunması şartına bağlı olduğuna dair yazılı ifadelere cevaben arz ettiği tercümede söz konusu düzenlemelerin Osmanlı Devleti'nin haklarını ihlâl etmeyecek mahallî ıslâhatlar olarak görüldüğünü belirtmektedir. Bu düzenlemeler reddedilir ve bu red de bağlı bulunan devlet tarafından onaylanırsa meselenin sadece Berlin Antlaşması hükümlerine göre halledilebileceği anlaşılmaktadır. Zaten bir taraftan da bundan söz edilmektedir. Ancak anlaşma yapan taraflardan birinin şartların yerine getirilmesi yükümlülüğünü kendine mahsus kılması uygun görünmemektedir.

Diğer taraftan Rusya büyükelçisinin de bu yayınlara katılması ve konunun sonunda ortak hareketle sonuçlanacağı görüşü dikkate değer bulunmuştur. Anlaşmayı yapan devletlerin Ermenilerin yaşadıkları yerlerin yönetim şekli

hakkındaki tekliflerinin sakıncaları ortadadır. Bu vilayetlere gönderilmesi kararlaştırılan komiserin seçimi, gönderilmesi ve icraatın sunulan taslakları hakkında Padişah'ın iradesi ne yönde sâdır olursa hükmü yerine getirilecektir. Yazdığına bakılırsa İngiltere büyükelçisinin istediği görüşme, komiserin acilen gönderilmesi uyarısını yenilemek içindir. Komiserin bugünlerde gönderilmesi ve icraatın nasıl yapılacağıнын devletçe kararlaştırılmasından ötürü bu durumda ya görüşmeye gerek görülmediğinin büyükelçiye açıklanarak komiserin atanması ve atamayla ilgili ayrıntıların öne alınması ya da büyükelçinin Padişah'la görüşme ricasının kabulü yüksek görüşlerinize bağlı bulunmaktadır.

11 Aralık 1881

Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Celîle-i Hariciye
Tercüme Odası

İngiltere Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 3 Aralık 1881 tarihli notanın tercümesi

Bildiğiniz gibi İstanbul'a geldikten sonra 4 Haziran'da bağlı olduğum devletten aldığım emir üzerine Anadolu'nun doğu bölgelerinin acınacak durumu ve özellikle Ermeni halkının sıkıntı ve zorlukları hakkında Bâbîâli'nin dikkatini çekmiştim. Sivas, Van ve Diyarbakır'da bulunan İngiltere konsololarından aldığım raporlara dayanarak söz konusu bölgelerde zulüm, düşmanlık, adam öldürme ve hırsızlık gibi rezaletlerin sıkça meydana geldiğini, kanun yerine karışıklık ve düzensizliğin hüküm sürmekte olduğunu ve göstermelik de olsa adil bir hükümetin yokluğu sebebiyle bu vilayetler halkının tahammülsüz bir halde bulduklarını ispat eden birçok olayı Bâbîâli'ye bildirmiştim. Ayrıca sözü edilen felâket ve üzüntülerin sadece Hristiyan ahaliye mahsus olmadığını, en fazla rencide edilenler Hristiyanlar ise de Osmanlı Müslüman tebaasının da Hristiyanlar kadar şikâyete hakları bulunduğunu nezâretinize hatırlattım.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde şart koşulduğu üzere Bâbîâlî'yi mevcut kötü durumundan kurtulmasının çaresini bulmaya davet ettiğim sırada şunları da açıklamıştım: İngiltere Hükümeti her ne şekilde olursa olsun Osmanlı'nın egemenlik, bütünlük ve çıkarlarına zarar verebilecek hiçbir çözüm şekli hakkında ısrar etmemektedir. Arzu edilen şey sadece can ve mal emniyeti ile adaletin gereği gibi işlemesi, vergiler konusunda adil ve makul bir usulün yerleştirilmesi, Hıristiyan nüfusun kendilerine verilen hak ve yetkiler çerçevesinde mahallî idarelere kabulleri, devletlerin 7 Eylül 1880 tarihli notalarında açıklanan kurallara göre düzenli ve güvenliği sağlayacak bir polis teşkilatının oluşturulması konularından ibarettir. Bu ılımlı ıslâhat lâyihasının bile tanzimi zorunlu olarak zamana ve bir takım incelemelere muhtaç olduğundan sıkıntıları hafifletmek için geçici bir tedbir olmak üzere karışık durumda bulunan vilayetlere iktidar sahibi ve tam yetkili bir büyük komiserin hemen gönderilmesinin uygun olacağını hatırlatmıştım. Ara sıra da gerek size ve gerekse başvekil paşaya bu konudan söz açıp açık uyarılarımı üstüne basa basa tekrarladığımda uyarılarımın önemi ve işin aciliyeti hem tarafınızdan hem de başvekil paşa tarafından kabul edilerek onaylanmıştı.

Diğer büyük devlet büyükelçilerinin de bu doğrultuda sözler söylediklerini sanıyorum. Geçenlerde bunların da onayını alarak Rus büyükelçisiyle birlikte yanınıza gelip söz konusu uyarıları birlikte tekrarladık. Padişah'la yaptığım üç görüşmede açıklanan bu uyarıları kendisine arz ettiğimde alçak gönüllülük göstererek sözlerimi nezaketle dinlemişti. Hatta son görüşmemde Anadolu'nun doğu bölgelerindeki vilayetler için bir aya kadar bir büyük komiser tayin edeceklerini ve söz konusu bölgelerin acınacak durumunun ıslâhı için bu komisere güç ve tam yetki verileceğini bildirmek lütfunda bulunmuşlardı. Bu sebeple Padişah'ın niyetlerini Lord Granville ile buradaki büyükelçilere bildirdim. Bağlı olduğum devletin isteği üzerine bu konudaki teşekkürleri de Padişah'a arz ettim. Ancak şunu üzümlere belirtiyim ki, Padişah'ın huzuruna kabul olunduğundan beri on bir hafta geçmesine rağmen ne bir büyük komiser tayin olunmuş ne de defalarca Osmanlı Hükümeti'ne arz edilen bunca üzüntü ve felâketlere çözüm olacak başka bir tedbir alınmıştır. Aksine söz konusu bölgelerin durumu günden güne kötüleşmektedir. Ahaliye yönelik zulüm ve düşmanlıklar devam etmektedir. Yeni rezaletler çıktığı haberini ge-

tirmeyen posta pek nadirdir. Köylere sataşan ve hücum eden bir takım eşkıya çeteleri cezasız kalmaktadır. Yollar her zamankinden fazla emniyetsiz olmuştur. Bu kötü idareden etkilenen çaresizler gündün güne adaletten daha da mahrum olmaktadırlar. Söz gelimi Midyat'ta bir kilisenin basılıp yağma edildiği ve cezalandırılmadıklarından ötürü yağma, hırsızlık ve adam öldürme gibi kötülükleri işlemelerine izin verilen bir takım eşkıya tarafından güpe gündüz bir piskoposa karşı hakaretlerde bulunulduğuna dair sağlam kaynaklı bir haber İstanbul'a geleli daha iki gün olmadı. Bunun üzerine bağlı olduğum devlet, bu acıklı duruma bir çare bulunmazsa bundan doğabilecek kötü sonuçlara ve elde olmayarak galeyana gelen vicdanî duygulara dayanarak bu büyük kötülükler hakkında yeni baştan Padişah'ın dikkatini çekmek ve vaadlerini hatırlatarak bazı tebliğler sunmak amacıyla huzuruna kabul buyurulma talebinde bulunmam için bana talimat vermiştir.

Padişah'ı gerçekten bildiğim yoğun ve önemli meşguliyetleri arasında rahatsız etmek istemiyorum. Ancak yukarıda belirttiğim istekten dolayı gayr-ı resmî surette Padişah'ın huzuruna kabul edilmem konusundaki ricamın kendilerine iletilmesini istemeğe mecburum. Bu vesileyle tekrar saygılar sunarım.

BOA, Y. A. HUS, 169/26

29

İngiltere büyükelçisinin Padişah'la görüşme isteği üzerine Padişah'ın irade ve ifadeleri ayrıntılı ve eksiksiz olarak kendisine bildirilmiş idi.

İngiltere büyükelçisi ise: "Padişah hazretleri Osmanlı ülkesinin en büyük hakimi olduklarından, bu gibi hususlarda istedikleri gibi hareket ederler. Ancak Kürdistan'da bulunan Ermenilerin uğradıkları söylenen zulüm ve haksızlıklara dair konsoloslar tarafından sürekli olarak gelen raporlar yalnız büyükelçiliğe değil kabineye de gelmekte olduğundan, bunların içeriği doğal olarak *Mavi Kitap*'ta yer alacaktır. Bununla beraber Londra'daki liberalizm taraftarlarının, bu raporlarda görünen "zulüm ve haksızlık" terimlerini dillerine dolayıp bunu engellemek için Osmanlı Devleti tarafından çaba gösterilmediği görü-

şünü yaymak suretiyle zihinleri karıştırmağa çalışacakları ve bu hususta ortaya çıkacak dedikoduların da kötü etkilere yol açacağı açıktır. İngiltere Devleti hiçbir zaman Ermenilere otonomi verilmesi düşüncesini taşımadığı gibi, yapılması gerekli olan ıslâhatın da hemen uygulamaya sokulmasının mümkün olmayıp bunun zamana ihtiyaç gösterdiğini bilmektedir. İşte bu sebeple, sözü edilen liberalizm taraftarlarının susturulması için gerekli ıslâhatın daha sonra kaleme alınıp uygulanmasına bakılmak üzere, şimdilik komiser gönderilmesinin Osmanlı Devleti'nin hayır ve yararına olacağını gayet samimî olarak hatırlatırım. Şu ifadelerim Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir tehdit ve baskı amacı taşımamaktadır.

Ben Osmanlı Devleti'nin özellikle de Padişah hazretlerinin iyi niyet ve ileri görüşlülüğüne güvendiğim için kendilerinin bundan iki ay evvel, o bölgelere bir komiser tayini hakkındaki vaadlerinin yerine getirilmesi gereğini, dostluğumuza dayanarak yineliyor ve rica ediyorum." diyerek sözlerine son vermiştir.

27 Aralık 1881

Âsım

BOA, Y. A. HUS, 169/43_9

30

*Londra Büyükelçiliği'nden Mâbeyn-i Hümâyûn
Başkitâbeti'ne gelen 8 Ocak 1882 tarihli telgraflın tercümesi*

Dünkü görüşmemizde Lord Granville: "İngiltere Hükümeti Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerle ilgili olan 61. maddesinin, ne diplomatik müdahale ve ne de devletler tarafından herhangi bir baskı yapılmadan ve Hıristiyan bir vali atanmaksızın Bâbîâli'nin önderliğinde uygulamaya konulmasını görmek arzusundadır. Padişah tarafından bundan üç ay önce, güçlü bir Müslüman vali atanacağı ve söz konusu vilayetlerin yerel ihtiyaçları olan ıslâhatın yapılacağı konusunda Lord Dufferin'e verilen güvence

büyük bir memnuniyetle haber alınmıştır. Ancak yapılması İngiltere Hükümetince çok fazla önemsenmekte olan bu karar galiba diğer mühim işler sebebiyle henüz sonuçlandırılmamıştır. İngiltere Hükümeti'nin bu arzu ve isteklerini Padişah hazretlerine ulaştırmanızı çok rica ediyorum." dedi.

Bu yüzden, yukarıda açıklanan hususların Padişah'a arz edilmesi için bu telgrafı size göndermeye gerek gördüm.

BOA, Y. A. HUS, 169/43_4

31

Bugün İngiltere büyükelçisinin Padişah'la yaptığı görüşmede Padişah hazretleri: "En son Lord Granville ile Musurus Paşa arasında yapılan görüşmede Lord Granville'in "daha önce Erzurum'a bir Hıristiyan vali atanıp gönderilmesi benimsenmişken sonradan bunun isabetsizliğinden dolayı vazgeçilip durumun araştırılması için bir memur gönderilmesine karar verildiği halde bu memurun tayin edilip gönderilmesinin gecikmiş olmasından hareketle bu kararın değişip değişmediğini" Musurus Paşa'dan sormuş olduğu gibi sizin de bugünkü görüşmenizden amaç acaba buna benzer bir bildirimde bulunmak mıdır?" buyurmuşlardır.

Büyükelçi: "Osmanlı Devleti'ne tayin edilip gönderildiğim zaman bu meseleyi yani Erzurum'a Hıristiyan bir vali tayini meselesini etraflıca inceleyip değerlendirdim ve bunun isabetsizliğini ben de anlayıp onayladığım için kendi hükümetimle bu konuda hiçbir haberleşmede bulunmadım. Ancak geçenlerde huzurunuzda çıktığım zaman bahsedilen yere bir memur atanıp gönderileceği konusundaki fermanımızı hükümete bildirmiş olduğum için, bununla ilgili olarak sizinle görüşme yapmam hususunda devletim tarafından emir almış bulunmaktayım." demiştir.

Padişah hazretleri: "Biliyorsunuz ki, o tarafların durumunun araştırılması için daha önce Said, Süleyman ve Baker Paşalar gönderilmiş, ancak iyi bir sonuç elde edilememiştir. Bunun sebebi de ellerinde tam ve ayrıntılı bir

talimatın bulunmamasıdır. Gönderilecek bu özel memura verilmesi gereken talimatın tam ve ayrıntılı olması, her bir bölüm ve maddesinin enine boyuna bir özen ve dikkatle görüşüldükten sonra kaleme alınması gerekmektedir. Bu ise doğal olarak bir hayli zamana ihtiyaç göstermektedir. Bundan başka atanacak memurun seçimi konusunun da çok önemli olduğu gayet açıktır. Bu sebeple, istenilen özellikleri taşıyan bir kişinin seçimi ve atanması ayrıca zamana ihtiyaç gösterdiğinden, işin biraz gecikmesi normaldir." buyurmuşlardır.

Büyükelçi: "Gerçekten de, gerek memurun seçimi ve gerek talimatın mükemmelliği konularının taşıdığı büyük önem ortadadır. Fakat bu mesele hakkında tarafınızca düşünülen uygulamalar bir an önce belirlenirse, bunun İngiltere açısından çok olumlu etkileri olacağına kuşku bulunmamaktadır." demiştir.

Bunun üzerine Padişah hazretleri: "Biliyorsunuz, ıslâhat konusu çok önemli ve özenilmesi gerekli bir konudur. Bu hususta asıl göz önünde bulundurulması gerekli olan şey, ıslâhatın ahalinin ahlâk, âdet ve düşüncelerine uygun düşmesi meselesidir. Bunlar göz önüne alınmadan körü körüne yapılacak bir şey doğal olarak, istenilen yararı sağlamayacağı gibi aksine, ortaya zararlı sonuçlar çıkaracaktır. Zaten kurulacak idarenin de, ya merkeziyet ya da idarenin genişletilmesi usullerinden birisi esas alınarak yapılandırılması gerekmektedir. Gerçekte, sözü edilen her iki idare tarzının beraberinde iyi bir düzen getireceği inkar edilemez. Fakat bunların iyi veya kötü bir şekilde sonuçlanması, kurulacağı şehrin ahlâk ve âdetlerinin, bu idare şekillerinden hangisinin seçilip benimsenmesine elverişli ve uygun olduğu meselesinin iyice bilinmesine bağlıdır. Her şeyin teorisi ile pratiği arasında genellikle aykırılık görülebilmektedir. Örneğin ülkemizde konulmasıyla iftihar ettiğim adli kanunlar teorik olarak her türlü eksiklikten uzak olduğu halde, pratikte bazı eksiklikleri gözlenmektedir. Bunun sebebi de, genel kuralları hakkıyla ve tamamen uygulayabilecek memurların henüz mevcut olmamasıdır. Osmanlı Devleti'nin Berlin Kongresi'nin hükümlerini tamamen ve içtenlikle uygulamış olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Sözü edilen Kongre'de üstlenmiş olduğu yükümlükleri "Kasım Notası"yla Bâbiâli yeniden vurgulamıştır. Şimdi bu yüküm-

lülüklerin tamamı uygulanıp yalnız ıslâhat meselesi kalmıştır ki, bunun da söz konusu notada açıklandığı şekilde uygulanacağından kuşku duyulmamalıdır. Bu konuda güven içinde olmak ve sabretmek gereklidir." buyurmuşlardır.

Büyükelçi: "Padişah hazretlerinin lütuf ve tenezzül buyurarak gayet düzgün ve açık olarak ifade buyurdıkları yüksek değerlendirmelerini hükümetime memnuniyetle bildireceğimi arz ederim. Padişah'ın bu konudaki düşüncelerine tamamıyla katılısam, devletime her hafta yazmakta olduğum yazıda sabır ve güven tavsiye etsem ve gerçekten Osmanlı Devleti'nin büyükelçisiymişim gibi söz söylesem bile Osmanlı Devleti tarafından ilkbahara kadar bir şey yapılmazsa, İngiltere'de Ermeni koruyuculuğu yapan bir takım aşırı kimselerin bunu fırsat bilerek yeniden Osmanlı Devleti aleyhinde düşmanlığa başlamalarından korkuyorum. Anadolu'daki valilerin, gerçeği gizlemek çıkarlarına uygun düştüğü için, o bölgelerde ahalinin içine düştüğü acınacak durumdan tam olarak bilgi sahibi olmadığınızı zannederek oralarda yaşanmakta olan olaylar hakkında gerçeğe dayalı olarak düzenlenip gönderilmiş olan raporları devletimden aldığım talimat üzerine tarafınıza takdim ediyorum." demiştir.

Niheyet Padişah hazretleri: "Bu lâyiha Başvekil paşaya verilmelidir. Bu konuda ne yapmak gerekeceğini bilmek onun sorumluluğundadır. Anadolu'daki duruma gelince; bildiğiniz gibi büyükbabam Sultan Mahmud Han zamanına gelinceye kadar derebeylik usulü geçerli idi. Fakat Sultan Mahmud Han bu usulü kaldırarak bunun ıslahı ile ilgili yeni kanunlar koymuş, hatta daha sonra bunlar üzerinde defalarca düzenleme bile yapılmıştır. İşte bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin bugün yapacağı şey, bu meseleyle ilgili olarak az önce açıkladığım Kasım Notası'nda yapmayı üstlendiğimiz şeylerin tamamıyla yapılacağına dair tekrar güvence vermektir. Bundan başka bir diyeceğim kalmamıştır." Buyurduktan sonra görüşmeye son vermişlerdir.

14 Ocak 1882

[Salih] Münir

**

Başvekâlet'e yazılan yazının sureti

Bugün İngiltere büyükelçisi Lord Dufferin Padişah'ın huzuruna çıktığında, Anadolu'daki valilerin kötü idarelerin ve halkın sözde zulüm ve haksızlıklara uğradıklarını dile getirerek oralarda bulunan İngiliz konsoloslarından bu konudaki şikâyetleri içeren birçok evrak geldiğini ve şahsî fikirlerine aykırı olmasına rağmen, bağlı olduğu devletinden aldığı emir gereğince bunları arz etmeğe mecbur olduğunu söyleyerek söz konusu evrakı takdim etme girişiminde bulunmuştur. Ancak kendisine, içişlerinin iyi idaresi ve yürütülmesi gibi hususların sadece Bâbîâli'nin yetkisinde bulunduğu ve böyle şeylerde Başvekâlet ile hükümet doğrudan doğruya Padişah'a karşı sorumlu olduklarından, bu konuda tarafınıza müracaat edilmesi gerektiği söylenmiş ve sunmak istediği evrak kabul buyurulmamıştır.

Görüşme sırasında büyükelçi, ıslâhatın yapılmasının Berlin Protokolü kapsamında yer almakla beraber, bu girişimlerin Kıbrıs Sözleşmesi'nin içeriğinden de kaynaklandığını ima etmiştir. Ancak büyükelçinin sözü edilen evrakı takdim, ıslâhat yapılmasını tavsiye ve tamamen içişlerinden sayılan birçok konu ve ifadelere girişmek istemesi adeta bir müdahale demek olduğundan şayet kendisi bu hareketini Kıbrıs Sözleşmesi'ne dayandırmak düşüncesinde bulunuyor ise, bu anlaşma daha önce "Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar gelmemesi" açık şartıyla onaylanmış ve bu şart ile kayıt altına alınması da, "bir zaman sonra İngiltere Devleti tarafından böyle yersiz ve kabul edilemez bir teklif ileri sürülmesine meydan vermemek" düşüncesine dayandırılmıştır. Bundan dolayı da kendisinin bu gibi ifade ve girişimlerde bulunmaya yetkisi yoktur. İngiltere Devleti ile Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan ve yürürlükte bulunan diğer antlaşmalar da doğal olarak herhangi bir müdahale hakkı doğurmamaktadır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin, kendi idaresi altında bulunan bütün memleketlerde durum ve zamanın gereğine göre gerçekleştirmek kararlılığında olduğu faydalı ıslâhatlar hususunda yabancı devletlerin tavsiyesine de ihtiyacı bulunmamaktadır. İşte bu sebepler dolayısıyla Padişah tarafından kendisine en ufak bir şekilde dayanak noktası oluşturmaya-
cak tarzda ve yukarıda yazılı olan çerçevede karşılık verilmiştir.

Bu yüzeysel ifadeler üzerine İngiltere büyükelçisi tarafınıza müracaat ettiğinde, söz konusu evrakın kabul edilmesi ve ifadelerinin onay makamında tutulması gibi müdahale girişimlerinin doğuracağı zararlı ve tehlikeli sonuçların mutlaka dikkatle göz önünde bulundurularak "yürürlükteki antlaşmaların ve özellikle Kıbrıs Sözleşmesi'nin onaylanması sırasında, yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar gelmemesi şartına bağlanmasından dolayı yabancılar için doğal olarak ortaya çıkan yetkisizlik" tezi vb. savunma gerekçelerine hakkıyla dayanılmak suretiyle ve uygun bir dille büyükelçinin ikna edilip susturulması için ne gibi ifadelerde bulunulması gerektiği görüşülmeden önce Hariciye nâzırı paşa ile birlikte değerlendirilip kararlaştırılması; daha sonra bunun Padişah'a yazılı olarak arz edilerek çıkacak iradenin beklenilmesi; şayet görüşmenin acilen yapılması istenilirse bir-iki gün geçiştirilip görüşmeden sonra büyükelçi ile ele alınan konular ve yapılan konuşmaların da ayrıntılı olarak arz edilmesi Padişah'ın yüce emirleri gereğidir.

14 Ocak 1882

**

Şimdi aldığım yazınızın içerisinde bulunan Padişah iradesinden haberdar olmuş bulunmaktayım. İngiltere büyükelçisinin dün Padişah'ın huzuruna çıktığında sarf ettiği ifadeleri ve o konuda çıkan Padişah irade ve açıklamalarından hareketle bunların gereğine uygun davranılması hususunu ve ayrıntılarını içeren 14 Ocak 1882 tarihli hususî yazınız dün gece saat üç buçuk sıralarında tarafıma ulaşmıştır. Elçiye Bâbîâli'den verilecek cevap için kaleme alınıp öncelikle Padişah'a arz edilmesi irade buyurulan evrak hakkında Hariciye nâzırının da görüşünün alınmasının doğal olduğu ve zaten Padişah iradesi de bu yönde bulunduğundan, bugün Bâbîâli'ye gittiğimde bu iradeden söz ederek Hariciye nâzırının değerlendirmelerini sordum. Ancak Meclis-i Mahsus toplantısı dolayısıyla irade buyurulan evrakın tamamlanması mümkün olamamıştır. Zira önceki tezkirenizde uzun uzadıya anlatılan konuşmalar ile o konuda çıkan iradelerin her yönü önemli incelikleri içerdiğinden ve büyükelçinin

müracaatı durumunda da hem devletin çıkarlarını koruyacak, hem de sorun ve belaları savuşturacak tarzda fikir ve söz söyleyebilmek için aceleci olmak ve etraflıca düşünmek gerektiğinden toplantıdan sonra Hariciye nâzırıyla gereğinin görüşülmesine süratle başlanmıştır. Onların değerlendirmeleriyle benim değerlendirmemin sonucu, yetişirse bu akşam, yetişmezse yarın arz olunacaktır.

Dün gece Avusturya Büyükelçiliği'ne gitmem, orada İngiltere büyükelçisi de bulunacağı için hiç de uygun düşmediği halde, ne gibi bir zorunluluğa dayanarak gittiğim, İngiltere büyükelçisi tarafından verilmek istenen evrakın verilip verilmediği ve verilmiş ise buna karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinin düşünüldüğü şeklinde son tezkirenizde dile getirilen meselelere gelince; tarz ve âdetim gereği bu gibi ziyafet ve toplantılara katılmaktan yapım gereği sıkıldığım halde, buna katılmamı gerekli kılan sebep ve zorunluluk, devletin çıkarlarını göz önünde bulundurmaktan başka bir şeye dayanmamaktadır. Bilindiği üzere, bu gibi resmî davetlerde mahallî hükümeti temsil edecek olanlar, protokol kurallarına göre Başvekil ve Hariciye nâzırı olanlardır. Davet sahibi büyükelçilerin, diğer vekillerin davete katılmamalarını bile kendi devletlerine karşı yapılmış bir saygısızlık olarak değerlendirip karşı çıktıkları bilindiği halde, söz konusu iki makamda bulunanların davete katılmamaları, yukarıda belirtilen tepkilerin ortaya çıkmasının ötesinde, politik olarak da daha başka anlamlar çıkarılmasına yol açacaktır. Hatta bir-iki hafta evvel İsveç-Norveç büyükelçisi benim ve devlet memurlarının çoğunun kendi suaresinde bulunmamamızı hakaret kabul ederek resmen üzüntülerini bildirmiştir. Yine bu değerlendirmeye mi dayanmaktadır, yoksa başka bir şeyden dolayı mıdır; Avusturya Büyükelçisi Baron De Calice suare için davetiye gönderdikten sonra geçen Pazartesi günü yanıma geldiğinde davetini sözlü olarak da hatırlatmış ve katılmamı beklediğini açıkça ve ısrarla ifade etmiştir. Zaten şu sıralarda Avusturya Devleti'yle iyi ilişkilerin geliştirilmesi Osmanlı Devletince de benimsendiği ve devletin mevcut durumu da bunu gerektirdiğinden, sözü edilen suareye gitmiş ve iki yüzden fazla davetli bulunduğu halde yine en önce ben ayrılmıştım. Bildiğiniz gibi, böyle yerlerde işle ilgili ve uzun uzadıya konuşup görüşmek mümkün olmadığından, İngiliz büyükelçisi oyun salonunda beni gördüğünde resmî selamlaşmadan sonra, dün Padişah'ın

huzuruna kabul buyurularak iyi muamele ve iltifat gördüğünü, kendisinin Osmanlı Devleti'nin iyiliğini istediğini ve yaptığı çalışmalarının da bundan kaynaklandığını belirtip bir de suarelerle ilgili havadan sudan bazı şeyler söyledikten sonra özür dileyerek çekilmiştir. Benim tarafımdan da aynı şekilde muamele ve yüzeysel ifadelerle karşılık verilmiştir, efendim.

15 Ocak 1882

Said

**

Efendim,

14 Ocak 1882 tarihli hususî tezkirenizde bildirildiğine göre, bugün İngiltere Büyükelçisi Lord Dufferin, Padişah'ın huzuruna çıktığında, Anadolu'daki valilerin kötü idarelerinden ve halkın sözde zulüm ve haksızlıklara uğradıklarından söz edip oralarda bulunan İngiliz konsoloslarından bu konuda şikâyetler içeren birçok evrak geldiğini ve şahsî fikirlerine aykırı olmasına rağmen, bağlı olduğu devletinden aldığı emir gereğince bunları arz etmeğe mecbur olduğunu söylemiştir. Söz konusu evrakı takdim etme girişiminde bulunduğu; ancak kendisine, iç işlerinin iyi idaresi ve yürütülmesi gibi hususların sadece Bâbîâli'nin yetkisinde bulunduğu ve böyle şeylerde Başvekâlet ile hükümet doğrudan doğruya Padişah'a karşı sorumlu olduklarından, bu konudaki müracaatın tarafıma yapılması gerektiği söylenerek sunmak istediği evrakın kabul edilmemiştir. Görüşme sırasında büyükelçi, ıslâhat yapılmasının Berlin Protokolü kapsamında yer almakla beraber, bu girişimlerin Kıbrıs Sözleşmesi'nin içeriğinden de kaynaklandığını ima etmiştir. Fakat büyükelçinin sözü edilen evrakı takdim, ıslâhat yapılmasını tavsiye ve tamamen iç işlerinden sayılan bir çok konu ve ifadelere girişmek istemesi bir müdahale anlamını taşımaktadır. Şayet kendisi bu hareketini Kıbrıs Sözleşmesi'ne dayandırmak düşüncesinde bulunuyor ise, bu Antlaşma daha önce "Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar vermemesi" açık şartıyla onaylanmıştır. Bu şart ile kayıt altına alınması da, "bir zaman sonra İngiltere Devleti tarafından böyle yersiz ve kabul edilemez bir teklif ileri sürülmesine meydan vermemek" öngörü-

süne dayanmaktadır. Kendisinin şu ifade ve girişimlerde bulunmaya yetkisi olamayacağı gibi, İngiltere Devleti ile Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan ve yürürlükte bulunan diğer antlaşmalar da doğal olarak herhangi bir müdahale hakkı doğurmaz. Zaten Osmanlı Devleti'nin, kendi idaresi altında bulunan bütün memleketlerde durum ve zamanın gereğine göre ortaya koymak kararlılığında bulunduğu yararlı ıslâhatlar hususunda yabancı devletlerin tavsiyesine de ihtiyacı yoktur. İşte bu sebeplerle, Padişah tarafından kendisine, zerrece tutanak ve dayanak noktası oluşturmayacak şekilde ve yukarıda yazılı olan çerçevede yüzeysel ifadelerle karşılık verilmiştir. Tezkirenizde ayrıca İngiltere büyükelçisi tarafıma müracaat ettiğinde, söz konusu evrakın kabul edilmesi ve ifadelerinin onay makamında tutulması gibi müdahale girişimlerinin doğuracağı zararlı ve tehlikeli sonuçların mutlaka dikkatle göz önünde bulundurulması, "yürürlükteki antlaşmaların ve özellikle Kıbrıs Sözleşmesi'nin onaylanması sırasında, yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar gelmemesi şartına bağlanmasından dolayı yabancılar için doğal olarak ortaya çıkan yetkisizlik" tezine vb. savunma gerekçelerine hakkıyla dayanılmak suretiyle büyükelçinin uygun bir dille ikna edilip susturulması için ne gibi ifadelerde bulunulması gerektiğinin görüşmeden önce Hariciye nâzırı paşa ile birlikte değerlendirilip kararlaştırılması ve daha sonra bunun Padişah'a yazılı olarak arz edilerek çıkacak iradenin beklenmesi; şayet görüşmenin acilen yapılması istenilir ise bir-iki gün geçiştirilmesi ve görüşmeden sonra büyükelçi ile ele alınan konular ve yapılan konuşmaların da ayrıntılı olarak arz edilmesinin Padişah'ın emirleri gereği olduğu da bildirilmektedir.

Dün akşam diğer hususî tezkirenize yazılan cevapta da bildirildiği üzere, Padişah iradesinin bir sureti Hariciye Nezâreti'ne bildirilerek görüş ve değerlendirmeleri sorulmuştur. Cevabı henüz alınmış olduğundan, bu haberleşmeyi içeren tezkire, ekinde iki antlaşma maddelerinin suretleri de bulunduğu halde, Padişah'a arz edilmek üzere sunulmuştur. Arz olunan cevabın incelenmesi sonucunda Hariciye Nezâreti'nin görüş ve düşünceleri hakkında Padişah zaten bilgi sahibi olacağından, burada bunun ayrıntılarına girilmemiştir. Ancak nâzır paşanın gönderdiği suretin son bölümünde "Berlin Antlaşması'nın 61. maddesidir" ifadesiyle "Bâbiâli'nin, halkı Ermeni olan yerlerde uygulaya-

cağı tedbirleri hem devletlere bildirmesi ve hem de devletlerin sözü edilen tedbirlerin uygulanmasını izleyeceği" hükmünün yazılı oluşu üzerinde dikkate durulması ve hatırlatılması gerekli bir husus olarak görülmüştür.

Bu konudaki kişisel görüşüme gelince; bunu arz etmeden önce, bu işin başlangıcından bir parça söz etmekte yarar görüyorum. Sizin de bildiğiniz üzere, İngiltere büyükelçisinin bir tahrir vererek Padişah ile görüşme talebinde bulunduğu sırada sunmuş olduğum 11 Aralık 1881 tarihli özel yazımda "büyükkelçinin, malum vilayetlerle ilgili düzenlemeler hakkında yapılmakta olan tebliğin dayanağını açıklamamakla birlikte ifadelerinin tarzı ve işaret ettiği anlamın, Kıbrıs Sözleşmesi'nin de bu dayanaklar kapsamında bulunduğunu gösterdiği; söz konusu anlaşmanın, Osmanlı Devleti'nin haklarının korunması şartına bağlanmış olduğu şeklindeki bir teze karşı büyükelçinin cevap olarak, talep edilen düzenlemelerin Osmanlı Devleti'nin haklarına zarar vermeyecek bir takım yerel ıslâhatlardan ibaret olduğunu ileri sürdüğü; bütün bunlar reddedildiği ve bu red de İngiltere tarafından onaylandığı takdirde meselenin Berlin Antlaşması ile sınırlı kalacağına anlaşıldığı ve zaten bir taraftan da bundan bahsedilmekte olduğu; ancak her ne kadar antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesi teklifini antlaşmacı devletlerden birinin kendine özgü kılması uygunsuz görünüyor ise de diğer taraftan Rusya büyükelçisinin de bu uyarılara katılabileceği ve işin ortak bir harekete dönüşebileceği değerlendirilmesinin de dikkate alınması gerektiği; zaten antlaşmacı devletlerin Ermenilerin yerleşik olduğu yerlerin yönetim biçimi ile ilgili tekliflerinin zararlarının da apaçık ortada olduğu; bu sebeplerden ötürü söz konusu vilayetlere gönderilmesi kararlaştırılmış bulunan komiserin seçilme ve gönderilme biçimi ile icraatın arz edilen şekilleri hakkında Padişah'ın iradesi ne merkezde çıkar ise gereğinin yerine getirileceği; ayrıca İngiltere büyükelçisinin görüşme talebini, bu husustaki bildirimiminin şeklinden, söz konusu komiserin süratle gönderilmesi uyarısını yenilemek amacıyla yaptığı anlaşıldığından ya büyükelçiye, komiserin bugünlerde gönderilmesinin ve icraatın şekillerinin devletçe belirlenmesinin kararlaştırıldığı, bu sebeple de görüşmeye gerek bulunmadığı kendisine bildirilerek komiserin atanması ve diğer ayrıntılarının hızlandırılması ya da büyükelçinin Padişah'la görüşme ricasının kabulü konularının Padişah'ın emrine bağlı olduğu" hususları dile getirilmiş idi.

Bunun üzerine "daha önce vilayetlerin ıslâhatına dair sunulan evrakın incelenerek gereklerinin yerine getirileceği ve o sırada komiser atanmasına da karar verileceği, bu sebeple beş-altı güne kadar büyükelçinin görüşme isteğinde ısrarcı olmaması için gerekli girişimlerin yapılması" Padişah tarafından emredilmişti. Bu emir üzerine yapılan girişime, İngiltere elçisi tarafından verilen cevapta "kendi devletinin isteğinin, daha önce Padişah tarafından söz konusu vilayetlere gönderileceği kendisine ifade edilen komiserin gönderilmesi olduğu; şayet bu ertelenecek olur ise, İngiltere'de şimdiki bakanların düşüncelerine karşı ve Osmanlı Devleti'ne hoş bakmayan malum partinin, Padişah'ın vaaadinin yerine getirilmediğini görünce bunu kendi muhalefet amaçları için bir araç olarak kullanacakları; özellikle de bundan birkaç ay önce İstanbul'da yerleşik elçilerin yaptıkları toplantıda, Ülgün problemi sırasında Anadolu ıslâhatına dair Bâbiâli'ye vermiş oldukları tahrir hükümlerinin tekrarlanıp vurgulanması konusunun gündeme geldiği, ancak sonuçta bir süre daha Osmanlı Devleti'nin uygulamalarının beklenerek şayet herhangi bir uygulama görülmez ise o zaman önceki teklife geri dönülmesinin kararlaştırıldığı; Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin yeniden bir ortak harekete girişmeye mecbur kalmalarına meydan verilmemesinin de Osmanlı Devleti'nin çıkarı gereği olduğu; ayrıca bugünlerde Rusların Anadolu'nun doğu taraflarında karışıklıklar çıkartmağa çalıştıklarının da büyükelçiliğe ardarda gelen haberler ile kesinlik derecesine ulaştığı; her ne kadar bu türlü karışıklıkların Rusya Devleti'nin izniyle meydana gelmekte olduğu iddia edilemez ise de, sonuçta işin içinde Rus parmağı bulunduğundan, doğal olarak bunun Rusya'nın yararına, Osmanlı Devleti'nin ise zararına olduğu; bu zararlı amaçların yaygınlaşarak söz konusu yerlerin Rusya'nın kontrol ve idaresine geçmesi veya İngiltere Devleti'nin siyasî ve ticarî menfaatlerine ters düşmesi halinde, İngiltere'nin çaresizlikten, yani sarf ettiği çabaların takdir edilip etkili olmasından artık ümidini keserek Rusya'nın hareketlerine boyun eğmeğe başlayacağı ve adı geçen vilayetleri Rusya'nın emel ve isteklerine bırakmağa mecbur kalacağı; bu durumda ortaya çıkacak zararın da Osmanlı Devletince kabul olunamayacağı inancını taşıdığı; zaten girişim ve uyarılarının bir kısmının bu inançtan kaynaklandığı; şayet bu meselenin Osmanlı Devleti tarafından bugünlerde derinliğine ele alınıp değerlendirileceği bildiriliyor ise

kendisinin takririnde de bildirdiği üzere talep ettiği görüşmenin konusu da bu mesele olduğundan, artık Padişah'ı rahatsız etmesine gerek kalmadığı" hususları dile getirilmişti. Ondan sonra geçen konu ve haberleşmeler zaten bilindiği için burada ayrıntıya girmiyorum.

Bir taraftan mevcut durum, diğer taraftan söz konusu yazınızın kapsadığı hükümler layık olduğu şekilde değerlendirilip mesele her yönüyle ele alınmak suretiyle, Osmanlı Devletince taşıdığı değer bakımından üzerinde hiçbir kuşku ve tereddüt bulunmayan bu önemli mesele hakkında, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini tehlikeye sokmayacak, aksine bunu güvence altına alarak Padişahımıza hem gerçek ve doğru, hem de şu anda ve gelecekte sâdık bir hizmet sayılabilecek yol ve tedbirlerin ne olduğu düşünüldüğünde, Padişahımıza ve Osmanlı Devleti'ne gerçek sadakat, doğruluk ve samimî hizmetin gereği olarak öncelikle akla gelen değerlendirme şudur:

Söz konusu vilayetlere bir komiser yollanacağına dair daha önce büyükelçiye Padişah iradesi verilmiş, büyükelçi de bunu kendi hükümetine haber vererek memnuniyet yolunda aldığı cevabı Mâbeyn-i Hümâyûn'a bildirmiş ve bu tasarıya resmîlik kazandırılarak İngiltere'nin *Mavi Kitab*'ına yazıldığı açıklanmış olduğundan, hem dünya kamuoyunda şan ve değerini korumağa mecbur olduğumuz bu Padişah iradesinin hükmünü pekiştirmek bakımından, hem devletçe kararlaştırılacak düzenleme yöntemlerinin yürütülmesini izlemek şartıyla komiser gönderilmesinde maddî olarak bir sakınca görünmediğinden ve hem de gecikmeden dolayı ortaya çıkacak sıkıntıları savuşturmak amacıyla bu komiserin süratle tayin edilip memuriyetinin ilan edilmesi gerekir. Çünkü, "Ermenilerin yerleşik olduğu yerlerin idaresinin ıslahı için gerekli olan düzenlemelerin yürürlüğe konulması ve -Hariciye Nezâreti'nin tezkiresi ekindeki belgede de yazılı olduğu üzere- alınan tedbirler hakkında devletlere bilgi verilip onların da uygulamaları izlemesi" antlaşma hükümleri kapsamında bulunduğu ve şu anda da bu iş Osmanlı Devleti'nin yetki ve seçimine bırakılmış olduğu için, şayet bu işin gecikmesinden dolayı ilgili devletler antlaşma hükmünü tamamen uygulamaya niyetlenirlerse, bundan doğacak zararlar herhangi bir ölçü ve hesaba sığmaz. İşte bu sebeple, buralarda yerleşik ahalinin huzur ve saadetini garanti altına alacak bir düzenleme şeklinin devletçe doğrudan doğruya ve gecikmeden uygulanması gerekir. Bununla beraber ıslâhat

ve düzenlemelerin yalnız bu yerlerle sınırlı kalması, buralarda yerleşik ahaliyi ayrıcalıklı bir konuma getirmek demek olacağından, diğer vilayetlerde yerleşik ahalinin de bu kolaylıklardan faydalanmak için yabancı devletlerin yardımlarına başvurmaları sonucunu ortaya çıkaracaktır. Bu gibi istek ve eğilimlerin zararları daima hissedilmekte olduğundan, şu halde yapılması zorunlu en önemli iş, bu gibi durumların daha fazla ortaya çıkarak Asya kıtasının İngiltere ve Rusya devletlerinin çekişme alanı haline gelmesine zaman ve fırsat verilmemesidir.

Özet olarak benim inancıma göre; Padişahımıza gerçek ve sâdık hizmet, Osmanlı ülkesinin yönetiminin ıslahı hususunda yapılması gerekli olan şeylerin kendi istek ve seçimimizle yapılarak müdahalelerin genişlemesine meydan verilmemesidir. Bunun aksine bir durum, yapılacak şeylerin bir takım zorlama usullerle yaptırılmasına sebep olacaktır. Gerçi devlet işlerinin iyi yürütülmesinden Başvekâlet ile hükümetin sorumlu olduklarına dair büyükelçiye verilen Padişah iradesi aslında çok doğru ve isabetli bir davranış olmuştur. Ancak gerçekte bu önemli meselenin halli görevinin hükümet tarafından üstlenilip iyi bir şekilde sonuçlandırılması gerekmekte ise de, yazının içeriğinden, şekil ve sureti öncelikle Padişah'a arz edilip daha sonra büyükelçiye iletilmesi irade buyurulan bu cevabın, esasları söz konusu tezkirede belirlenmiş bir red cevabı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Gerçi büyükelçinin ve devletin böyle bir cevapla susturulabileceği ve sonucunun tehlikeli bir duruma yol açmayacağı bilirse o yola gitmekte kesinlikle tereddüt edilmez. Ancak şimdiye kadar yapılan uyarı, haberleşme ve muamelelerden ve özellikle Anadolu ıslâhatı için benim vekâlet zamanımdan önce ve donanma gösterisi sırasında devlet kararıyla verilen notaların yetersizliği cevabı alınmış iken 3 Ekim 1881 tarihli notada öncekilerin kapsadığı taahhütlerin birkaç derece daha daraltılarak yapılmasına söz verildiği, ama bunun bile diğer devletlerce kabul edildiğine dair henüz bir cevap alınmadığı, aksine elçiler arasında bu maddenin devamlı görüşülmekte olduğunun duyulduğu bir sırada, böyle bir red cevabı verilmesinin devlete faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu konusundaki değerlendirmemi de aşağıda açıklayacağım. Öncelikle sözü büyükelçi ile görüşmenin ertelenmesine ve geldiği takdirde savunma noktasında verilecek cevaba getirmek istiyorum.

Açıklamaya gerek olmadığı üzere, Milletler Hukuku kuralına göre bü-yükelçiler, hükümdarlar yanında birçok teşrifat ve ayrıcalıklara sahiptirler. Vekillerle görüşmeden önce herhangi bir görüşme talebinde bulunmak zorunda değillerdir. Bundan dolayı da her ne zaman isterlerse vekillerin dairelerine gelebilirler ve geldiklerinde de vekillerin bunları kabul etme zorunluluğu vardır. Bu sebeple, İngiltere büyükelçisi Bâbîâli'ye gelmek isterse geçirilmesi mümkün olamaz; zaten gelip gelmeyeceği ve gelirse ne şekilde istekte bulunacağı da bilinemez. Şayet gelir de, Padişah'ın huzurunda açıkladığı gibi isteklerini Kıbrıs Sözleşmesi'ne dayandırırsa bizim taraftan da Kıbrıs Sözleşmesi'nin onayı sırasında Osmanlı Devleti'nin hukukunun korunduğu cevabı verilir; bunun üzerine o da komiser gönderilmesi ve devletin yerel ihtiyaçlara göre bazı islahat girişimlerinde bulunmasının Osmanlı Devleti'nin hukukuna aykırı düşmeyeceğini ve daha önce Padişah'ın bir komiser gönderme hususundaki niyetinin de hukuku bozucu bir yanı bulunmadığını gösteren yeterli bir delil olduğunu söylerse, ifadesinin çürütülmesi mümkün olmayacaktır. Hele bir de sözü Berlin Antlaşması'na getirirse, "devletlerin yapılanları izlemesi" şartına bağlanmış olan 61. maddeden dolayı, kendisiyle tartışmaya girişilmesi menfaatlerimize uymayacaktır. Zaten gerek antlaşma ve sözleşmeyi ve gerekse bunların uygulanması hususunda verilmiş olan güvenceyi şimdi bir tarafa bırakıp da bu uyarıları bir mutlak müdahale sayarak kesin bir red cevabı verme yoluna gidildiği takdirde ortaya çıkacak sakıncalar apaçık ortadadır. Değerlendirmeme göre; ikinci şık tercih edilirse İngilizlerin eline önemli bir itiraz kozu geçecektir. Bu durumda, derhal zararlı bir harekete girişmeleri ihtimal dışı görülse bile, Osmanlı Devleti'ni antlaşmayı bozmakla suçlayarak ya diğer devletleri üzerimize salmalarından ya da şimdi üstü kapalı bir şekilde duyurmağa çalıştıkları gibi Rusya'nın hareketlerine göz yummalarından korkular. Bu ihtimallerin hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, her birinin Osmanlı Saltanatı'nın ülke ve gelecekteki menfaatlerine aykırılığı ile genel zararı gayet açıktır. Bu sebeple şimdi sözü edilen şekilde şiddetli bir red cevabı verilmesi, gelecekte Padişah tarafından sorulu tutulma sebebi olacak gibi görünmektedir. Bu kadar ayrıntıya girerek baş ağrıtmamın sebebinin, yabancılara karşı şiddet, yılgınlık veya sebepsiz kuruntular değil, sadece Padişahımıza ve onun yüce devletine olan sadakatimden başka bir şey olmadığı Cenab-ı Hak tarafından bilinmektedir.

Değerlendirmemin özetinin özetine gelince; mülkî ıslâhatın ertelenmeden yapılması ve antlaşmaya dayanan şeyler kader hükmü gibi kaçınılmaz ise de bunun dışındaki müdahale ve baskılar sadece devletin zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bunun giderilmesinin bağlı bulunduğu maddî ve fiilî gücün en büyük aracı ve belki de tek çaresi çok önemli olan, gelirlerin artırılması ve bütçenin denk hale getirilmesi işleridir. Devlet gelirleri şimdiki gibi sekiz-on milyon lira düzeyinde ve bütçe de denklik noktasına çok uzak bir halde kaldığı sürece, tehlikeli sonuçlar ortaya çıkacak ve ihtiyaç halinde kayıpların telafisi çok güç olacaktır. Bu sebeple bu konunun ciddi, hızlı ve önemsenerek ele alınması; ayrıca büyükelçilerin dış sorunlardan dolayı yüce Padişahımızı rahatsız edip sıkıntıya sokmaya cesaret edememeleri ve görevi Meclis-i Vükelâ'ya başkanlık etmekten ibaret olan Başvekâlet'i diplomatik işlerle uğraştırmamaları için hem Hariciye Nezâreti hem de diğer nezâretlerin görev ve sorumluluklarının belirlenmesi en önemli ve öncelikli işlerdir. Devlet işlerinin Padişahımızın rızasına uygun olarak iyi bir biçimde yürütülmesi bunlara bağlıdır. Bu önemli amaçların gerçekleştirilebilmesi ve devletin dış politikasının gereği olarak yapılması istenen düzenleme ve değişikliklerin her türlü yanlışlıklardan arınmış olarak yapılabilmesi ise, bu işleri yapabilecek birine emanet edilmesini gerekli kılmaktadır. Oysa Padişahın bu aciz kulunun hiçbir şeye gücü yetmemekte; uzun uğraş ve yorgunluklar ile güç ve idrakimin taşıyamayacağı biçimde ard arda gelen dertlerin verdiği sıkıntılar sebebiyle işe yaramaz vücudumda ortaya çıkan zayıflık ve hastalık belirtilerinden dolayı bir süre tedavi edilmeğe tam bir ihtiyaç hissetmekteyim. Bu konuda, her zaman sığınağım olan Padişahımın çok sağlam olan af ve merhamet ipine yapışıyorum. Şayet kendilerinin şefkat ve iradelerinin ortaya çıkmasını beklemek üzere Bâbîâli'ye gitmem halinde büyükelçi zamansız olarak gelebileceğinden, hastalığım sebebiyle gitmememin büyükelçi ile karardan önce görüşülmesi maksadını sağlayacağından dolayı durumun Padişah'a arzını temenni ederim.

16 Ocak 1882

Said

**

Başvekâlet Dairesi
Mektubî Kalemi

Hariciye Nezâreti'ne

Devletlü efendim,

İngiltere büyükelçisinin Padişah'la görüşmesinde Anadolu ıslâhatına dair kullandığı ifadeler üzerine Padişah'ın vermiş olduğu karşılıklardan söz edilerek "büyükelçinin bu konuda Bâbîâli'ye müracaat ettiği takdirde, savunma gerekçelerine dayanılarak ve uygun bir dille ikna edilip susturulması için ne gibi ifadeler kullanmak gerektiğini önceden sizinle görüşüp kararlaştırmamız ve bunu Padişah'a yazılı olarak arz ettikten sonra çıkacak Padişah iradesinin beklenmesi; ayrıca görüşmeden sonra büyükelçi ile yapılan konuşma ve ele alınan konuların da arz edilmesi" hakkında çıkan Padişah iradesini içeren hususî yazı ekte tarafınıza gönderilmiştir. Padişah fermanının içeriğine göre yapacağınız değerlendirmeyi etraflıca bildirmeniz ve söz konusu yazının iade edilip gönderilmesi için de gerekeni yapmanız hususunda bu yazı kaleme alınmıştır.

15 Ocak 1882

Said

Arz

Vekâletiniz tarafından gönderilen emrin içeriğini öğrenmiş bulunmaktayım. Söz konusu yazı incelendiğinde, içerisindeki iradelerin hükümlerinden bu büyükelçinin Padişah'ın huzuruna çıktığında kullandığı ifadeler üzerine Padişah'ın vermiş olduğu karşılıkların, çok bilgece olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Bâbîâli'ye müracaatında kendisine verilecek cevap doğal olarak ifadelerinin şekil ve üslubuna bağlı olacaktır. Şayet müdahaleci bir üslupta ifadeler kullanırsa elbette hukukumuzun korunması yönünde savunma yapılacaktır. Ama büyükelçinin kullanacağı ifadelerin şekli bilinmeden, savunma yapacakmış gibi hazırlanacak cevabın isabet ve uygunluğu kestirilemez. Ayrıca büyükelçinin kendisi Bâbîâli'ye gelip de görüşme talep eder ise bunun geçirilmesi mümkün olamaz. Çünkü böyle bir muamele yapıldığı takdirde, buna büyükelçinin kabul edilmediği anlamı yüklenebilir ki, bu durumda başka bir sorunun ortaya çıkması ihtimali belirir. Büyükelçinin böyle bir görüş-

mede vereceği evrak konusuna gelince; eğer bunlar bazı yerel durum ve muameleler hakkında konsolosların kendisine yazmakta oldukları mektup suretleri ise, bilgilendirmek amacıyla ve resmî olmayan bir şekilde verileceğinden, bunların müdahale anlamı taşıyacak herhangi bir hüküm ve mahiyete sahip olamayacakları açıktır. Kıbrıs Sözleşmesi'nin onayındaki kayıt ve şart, bu anlaşmadan dolayı ortaya atılabilecek müdahaleci bildirimlere karşı kesin bir cevap olduğundan bu konuda başka savunma gerekçeleri aramağa gerek yoktur. Ama Ermenilerin yerleşik olduğu yerlerin idaresinin ıslahı hususu Berlin Antlaşması'yla güvence altına alındığından ve antlaşmada yer alan meselelerin hüküm ve kuvvetini ise ayrıca açıklamaya gerek bulunmadığından, -şayet büyükelçi bu antlaşmaya dayalı ifadelerde bulunursa- bunun reddi duruma ve işe uygun olmaz. Bu durumda şimdiye değin söylenip ifade edildiği gibi, "Osmanlı Devletince antlaşma ile ilgili önemli meselelerin bir bir sonuçlandırılmasına gayret gösterildiği ve idarenin ıslahı hususundaki önlemlerin yürürlüğe konulması zaten devletin çıkarlarının da gereği olduğundan, sırasıyla ona da bakılacağı" şeklinde uygun cevaplar verilerek savunma yapılmasının yerinde olacağı düşünülmüş ve söz konusu yazı ekte iade kılınmıştır. Arz olunur.

16 Ocak 1882

Âsım

BOA, Y. A. HUS, 169/43_1, 2, 3, 5-6, 7

32

Konu: Ermenilerin yaşadığı vilayetlere güçlü bir Müslüman vali tayin edilerek ıslâhat yapılması konusunda Padişah tarafından Lord Dufferin'e verilen teminatın yerine getirildiğini İngiltere Hükümeti'nin görmek istediği

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 1 Şubat 1882 tarihli telgrafın tercümesi

14 numaralı telgrafınız alındı.

Lord Granville benimle Anadolu ıslâhatına dair hiçbir şey konuşmadı. Fransa ve İngiltere devletlerinin Mısır'a ortak bir tahrir gönderme niyetleriyle

ilgili bulunan 3 ve 5 Ocak tarihli iki ayrı telgrafınızın içeriğini kendisine ilet-
tim. O zaman bana, İngiltere Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin
yaşadığı vilayetlere ilişkin 61. maddesinin diplomatik müdahale ve devletlerin
baskısı olmaksızın, Hıristiyan bir vali de atanmadan sadece Bâbîâli'nin öncü-
lüğünde uygulamaya konduğunu görmek istediğini söyledi. Bu yüzden İngil-
tere Hükümeti'nin söz konusu vilayetlerin mahallî ihtiyaçlarına göre gereken
ıslâhatı gerçekleştirebilecek Müslüman bir valinin tayini hakkında Padişah ta-
rafından 3 ay önce Lord Dufferin'e verilen teminatı memnuniyetle haber aldı-
ğımı, ancak şimdiye kadar bu teminattan hiçbir sonuç elde edemediğinden bu
sözün yerine getirilmesi konusundaki isteklerini telgrafla Osmanlı Hükü-
meti'ne bildirmemi rica etti.

Ben de buna cevap olarak Padişah'ın bütün tebaasının refah ve saadeti
konusundaki iyi düşünceleri sebebiyle Ermenilerin yaşadığı vilayetler hak-
kındaki niyetlerine dair dost bir devletin büyükelçisine teminat vermesinin
normal olduğunu ve bu iyi niyetlerin şimdiye kadar uygulamaya konulama-
masının şüphesiz diğer acil siyasî meşguliyetlerden kaynaklandığını, bununla
beraber Bâbîâli ile İngiltere büyükelçisi arasında cereyan eden tebligatı değil,
Padişah tarafından özel bir görüşmede adı geçen büyükelçiye hitaben söyle-
nen sözlere ilişkin bazı görüşleri Dışişleri Bakanlığı'na iletmeyeceğimi Lord
Granville'e hatırlattım.

Kendisi cevabında: "Meydana gelen gecikmenin daha önemli ve diğer
acil meşguliyetlerden kaynaklandığını kabul ediyorum. Ancak buna dair Dı-
şişleri Bakanlığı'na bir telgraf gönderilmesi sizce mümkün değilse İngiltere
büyükkelçisine verilen teminatı telgrafla Padişah'a hatırlatmanızı rica ederim"
dedi.

Ben de bunun üzerine söz konusu tebligatı ileride daha uygun bir za-
mana bırakması ve Mısır meselesiyle aynı zamana tesadüf ettirmemesi için
Lord Granville'i ikna etmeye çalıştım. Ancak kendisi yine talebinde ısrar etti-
ği için sonunda durumu özel olarak telgrafla Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbe-
ti'ne arz edeceğime söz verdim.

Anadolu ıslâhatına değil, sadece Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin yaşadığı vilayetler hakkındaki 61. maddesine ilişkin Lord Granville ile yaptığım görüşme bundan ibarettir.

BOA, HR. SYS, 2822/6

33

Kendilerini Kürtlerden korumak için kurmuş oldukları cemiyete hükümet aleyhinde bir hareket gözüyle bakılması sebebiyle bazı Ermenilerin bugün Erzurum'da hapiste oldukları ve hapisanenin sağlıksız şartlar taşıdığına dair Ermeni Patriği Nerses Efendi'nin ifadelerini içeren ve Safvet Paşa tarafından Padişah'a sunulan yazı gönderilmiştir. Ayrıca bu konudaki görüşlerimi belirtmemi isteyen Padişah iradesine ilişkin yazı, patriğin yazısı ile birlikte alınmıştır. Patrik tarafından konu hakkında Bâbîâli'ye herhangi bir şey bildirilmediğinden patriğin yazısındaki ifadelerden hareketle derhal Erzurum Vilayeti'nden telgrafla bilgi istenmiş ve alınan cevap ekte sunulmuştur. İncelendiğinde anlaşılacağı üzere Erzurum'da İngiliz gazetelerinin muhabiri yoktur. Ancak Ermeni murahhasası sık sık İngiliz konsolosuyla görüşüp hapiste bulunanların aile ve yakınlarını kışkırtarak tahliyelerini sağlamak için Patrikhane'ye müracaat ettirmektedir. Tutuklular söylendiği gibi çok kötü durumda değildirler. Adi tutuklulara tahsis edilen yerden daha iyi şartlarda bulundurulmakta, huzur ve rahatları için her şey yapılmaktadır. Bundan yirmi gün önce içlerinden hasta olan biri derhal hastahaneye gönderilmiş ve sağlığına kavuştuktan sonra yine hapisaneye geri getirilmiştir. Adı geçen Ermeni murahhasasının oradan alınmasının her bakımdan faydalı olacağı açıktır. Son olarak sorulan soruya cevaben, bunların tamamının 52 kişi olduğu, altısının birinci, yedisinin ikinci ve otuz dokuzunun üçüncü derecede suçlarla itham edildiğinin bildirildiği, ayrıca bundan iki ay önce gazetelerde görülen bazı yayınlar üzerine bu tutukluların tevkif edilmelerinin kanunî mecburiyetlerden kaynaklandığı ve öyle fazla büyütülüp Avrupa'da zihinleri karıştıracak olaylar olmadığı büyükelçiliklere yazılmıştı.

Esas konuya ve bu hususta yapılacaklara gelince; sözü edilenlerin tutuklanıp sorgulanmaları, Ermenilerin yaşadığı yerlerin idaresince bildirilen haberlere göre bazı zararlı girişimlerde bulunmaları ve fesat cemiyetlerini yaymaya çalışmalarından kaynaklandığından haklarında hoşgörü yoluna gidilecek olursa bu durum ya devletin zaafı ya da Avrupalıların himayesine yorumlanacaktır. Ayrıca fesadın yayılması ve sakıncalı durumların ortaya çıkmasına sebep olacağı da açıktır. Bulgaristan'ın şu anki durumu dikkate alınacak olursa, savaş öncesinde bu bölgede meydana gelen fesat hareketlerinin önünün alınması hususunda süratli hareket edilmediğine ve gösterilen hoşgörünün kötü sonuçlar doğurduğuna bakılarak tutukluların suçluluk derecelerine göre kanunî cezalarının uygulanması her bakımdan zorunludur. Bundan başka Ermeni murahhasasının oradan alınması konusunun Mezâhib Nezâreti'ne havalesini uygun bulduğumun da Padişah'a bildirilmesini arz ederim.

1 Mart 1883

Said

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Telgraf Odası

Çok acildir

Erzurum Vilayeti'nden Sadâret'e gönderilen telgraf

28 Şubat 1883 tarihli yazının cevabıdır:

Ermeni Murahhasası Ormanyan Efendi'nin Erzurum İngiliz konsolosu vekiliyle sık sık görüştüğü, konsolos vekilinin akşamları bazı Ermeni ailelerini davet edip toplantı yaptığı, adı geçen murahhasanın arada sırada tutukluların anne ve ailelerini kışkırtarak tahliyeleri için Ermeni Patrikhanesi'ne müracaat ettirdiği ve hükümete dilekçe verdirmek gibi davranışlarda bulunduğu için kendisine "İngiliz gazetesi muhabiri" denildiği iddia edilmiştir. Yapılan araştırma sonucu bu anlamda bir İngiliz gazetecisinin Erzurum'a gelmediği anlaşılmıştır. Ayrıca tutukluların buldukları yer dar olmadığı gibi, adi tutukluların buldukları yerden de daha güzeldir. Padişahımız sayesinde

temizlik, soba ve gerekli her şey mevcuttur. Hekim binbaşı diğer mahkumlara olduğu gibi bunlara da bakmaktadır. Ermeni tutuklulardan biri yirmi gün önce rahatsızlanınca hastaneye gönderilmiş, beş-altı gün sonra sağlığına kavuşmuş olduğu halde aynı yere getirilmiştir. Murahhasa Ormanyan Efendi'nin yukarıda arz edilen durum sebebiyle buradan alınması her bakımdan faydalı olacaktır.

1 Mart 1883

Mustafa

BOA, Y. A. HUS, 172/138

34

Konu: Osmanlı ülkesindeki ıslâhat hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığ'ından alınan mektubun içeriğine dair 135 numaralı telgrafa ek

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne

3 Mayıs 1883 tarihiyle gelen 147 numaralı telgrafın tercümesi

135 numaralı telgrafıma ektir:

Osmanlı Hariciyesi'nin 19 Nisan tarihli telgrafına cevap olarak bu kez Lord Granville tarafından bana gönderilen özel mektubunun tercümesi aşağıdaki gibidir:

"Lord Dufferin'in tavsiye ettiği ıslâhata dair Hariciye Nâzırı Arifî Paşa tarafından 19 Nisan 1883 tarihiyle gönderilen, bakanlığımıza tebliğ ettiğiniz telgrafı dikkatle inceledim. Lord Dufferin'in İstanbul'da kaldığı sürece bu konuya ilişkin Bâbîâli ile bizzat haberleşmesinin en doğru yol olacağına inandığım için kendisine gerekli talimatı verdim".

BOA, HR. SYS, 2822/10

35

Konu: Ermenistan ıslâhatına dair İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville ile yapılan görüşme

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
1 Haziran 1883 tarihiyle gelen 176 numaralı telgrafın tercümesi*

Kendisiyle yaptığımız bugünkü görüşmede Lord Granville bana şunları söylemiştir:

"Mösyö Wyndham'dan aldığım telgrafa göre Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde alınacak tedbir ve yapılacak ıslâhatların Bâbîâli tarafından geciktirilmeden dikkate alınması hakkında Padişah iradesi sâdır olmuş... Bu habere çok memnun oldum. İngiltere Devleti Ermenilere ne özel imtiyazlar veya idarî muhtariyet verilmesini ne de Hıristiyan veya Ermeni bir valinin nasb ve tayinini talep etmektedir. Kısacası, Osmanlı ülkesinin bu bölgesinde Osmanlı Hükümeti'nin hükümlerini kısıtlayıp sınırlayacak hiçbir şey istememektedir. Fakat Osmanlı Saltanatı'nın egemenlik hakkını korumak için arzu ettiği şey, Padişah tarafından emniyet, asayiş ve halkın refahını sağlamak için gereken yetki ve güce sahip, aynı zamanda Padişah'ın güvenini kazanmış bir vali veya büyük bir memurun gönderilmesidir".

BOA, HR. SYS, 2822/13

36

Konu: Lord Dufferin tarafından kabul edilen Ermeni heyeti hakkında Avam Kamarası'nda Mösyö Ashmead Bartlett tarafından yöneltilen soruya dair

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
16 Haziran 1883 tarih ve 150 numaralı telgrafın tercümesi*

Lord Dufferin tarafından kabul edilen Ermeni heyeti hakkında İngiltere Parlamentosu'nun dünkü toplantısında Mösyö Ashmead Bartlett tarafından

yöneltilen soruya cevaben Lord Gladstone: "Lord Granville Londra'da bulunmadığından bu konu hakkında henüz kendisi ile görüşemedim. Ancak Lord Dufferin'den aldığım habere göre, yukarıda sözü edilen heyet daha önce İngiltere Devleti ile herhangi bir muhaberede bulunmadığı gibi temsil vasfına da sahip değildir Bu heyete Lord Dufferin'in söylediği sözler Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu tehdit veya ihlâl edecek herhangi bir mana taşımamaktadır. Söz konusu heyetin üyelerini asla tanımıyorum. Mahallî memurlar tarafından sık sık yapılmakta olan ve artık tahammül edilemez bir hale gelen bir takım mezâlim ve yolsuzluklara dair heyetçe söylenen sözler hakkında hiçbir bilgiye sahip değilim. Lord Dufferin sadece mahallî memurlardan söz etmektedir. Bunların kötü idarelerini Bâbıâli'ye bildirmek İngiltere Hükümeti gibi Lord Dufferin'in de görevi gereğidir." demiştir.

Kısacası, Lord: "Dufferin'in Osmanlı Merkezî Hükümetiyle iyi ilişkiler içerisinde olduğunu biliyorum" mealinde sözler söylemiştir. Herhalde Lord Dufferin'in tutumu herkesin anlatmak istediği nokta olmuştur.

Agopyan Efendi'nin milletinin nezdinde sahip olduğu mevkiye göre İngiltere'de kamuoyunu Ermeniler lehine tahrik gayesiyle yaptığı bu teşebbüsün sahte olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ermeni milletinin iddia olunan eğilimlerini koruma görevini bu gibi kişilere bırakmayacağı son derece açıktır.

BOA, HR. SYS, 2822/18

37

Ermenilerin yaşadığı vilayetler hakkındaki İngiliz politikasına dair *La Poste* gazetesinde yayınlanan bir yazının suretinin gönderildiğine ilişkin Berlin Büyükelçiliği'nden gelen cevap yazısı ile aynı yazının Hariciye Nezâreti'ne gönderilen tercümesi ek olarak takdim edilmiştir.

16 Temmuz 1883

Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Berlin Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 16 Haziran 1883 tarihli yazının tercümesi*

La Poste gazetesi tarafından "Ermenistan" başlığıyla yayınlanan ve Nezâret'in 24 Mayıs tarihli yazısında gönderilmesi istenen bölümün tercümesi ekte tarafınıza sunulmuştur.

Hükümet daireleriyle bir takım bağlantıları bulunan bu gazete, bazen kendisine telkin edilen yazıları yayınlamakta ise de bu yazının bu tarz yazılardan sayılamayacağını zannediyorum. Bu konuda gereğinin yapılması.

Ek yazının tercümesi

Ermenilerle meskun olup sınır bölgesinde bulunan ve Rusya Hükümeti'nin önem verdiği vilayetler hakkındaki İngiliz politikasına dair Londra'da bulunan muhabirimizin bildirdikleri aşağıdadır:

Mutlakiyet hükümetlerine özgü şiddete yönelik tedbirler alabilmek için aşırı görüşlü bir partinin iktidara geçmesini bekleyen İngiltere Hükümeti acaba böyle bir partiye dayandırılan bu politikayı izleyecek mi? Yani dış problemler meseleler çıkararak kamuoyunun ilgisini dahilî konulardan uzaklaştırmak isteyecek mi? Çeşitli sebeplerden dolayı bu olabilirse de son senelerde buna benzer nice olağan dışı durumların gerçekleştiği görülmemiş midir? Resmî kaynaklardan bilgi alan *Times* gazetesinin ifadesine göre Gladstone, hiç olmazsa doğuda gayretli bir politika izlenmesine karar vermiş gibi görünmektedir. Mısır'daki görevi henüz bitmeyen Lord Dufferin Ermenilerin yaşadığı eyaletlerin kötü idaresi hakkında Osmanlı Devleti'ne bazı önemli tebliğlerde bulunmak üzere İstanbul'a dönmek için aniden emir almıştır. Söz konusu eyaletlerdeki durumun İngiltere'de hoş karşılanmaması şaşılacak bir durum değildir. Çünkü Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde kararlaştırılan ıslâhatların hiçbirisi uygulamaya konulmamıştır. Ermenilerin malları eskiden olduğu gibi Kürtler ve Çerkesler tarafından gasp edilip yağmalanmakta ve kendileri de Osmanlı yönetimi tarafından zulüm ve haksızlığa uğratılmaktadırlar. İngiltere Devleti bu vilayetlerde tasarlanan ıslâhatların uygulanmasına

Berlin Antlaşması gereği nezâret etmeye çağrılmadığı için doğal olarak gücenmiştir. Ancak Bâbîâli tarafından bu konuda henüz hiçbir şey yapılmadığından İngiltere veya Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerden birine böyle bir çağrı nasıl yapılabilirdi? Her halde bu durum İngiltere Hükümeti'nin rahat durmasına ve işi doğal akışına bırakmasına bir sebep olamaz. Fakat Berlin Antlaşması'nı Osmanlı Devleti ile imzalayan sadece kendi değilken şimdi tek başına tebligat yapması biraz gariptir! İngiltere'nin bu harekete karar vermeden önce kendisiyle müşterek hareket etmeleri için diğer büyük devletlere başvurması muhtemel olduğundan ötürü Osmanlı Devleti şimdi İngiltere'nin tek başına hareket etmesinden diğer büyük devletlerin yardımlarını almayı başaramadığı sonucunu çıkarmaktadır. İngiltere Devleti'nin büyük devletleri veya en azından içlerinden birkaçını kendisi ile birlikte harekete ikna etmek üzere önceden gerekli girişimlerde bulunmadan Lord Dufferin'e söz konusu görevi vermeyi kararlaştırmış olması kabul edilse bile durum o kadar ihtimal dışı görünüyor ki Osmanlı Devleti kendi menfaatleri gereğince buna güvenmeyecek ve hiç olmazsa güvenmiyor gibi görünecektir. İngiltere sorunları kılıç ile çözmek niyetinde değil ise kendisi açısından hiçbir zaman ne şan ne de bir fayda getirecek olan yeni bir siyasî çekişmeye girmeye hazır olmalıdır. Türkleri verdikleri sözleri yerine getirmeye mecbur bırakmak ümidiyle Ermenilerin yaşadığı vilayetlere özerklik verilmesi gibi sade bir tehdit ile korkutmaya çalışmak İngilizlerin her zamanki saflıklarından dolayı Osmanlılar tarafından bir kez daha alay konusu olmalarına sebep olacaktır. İngiltere'nin protestosu siyasî hareketten daha etkili bir hareketle güçlendirilmezse amaçlanan hedeflere ulaşamayacağı kesin olduğundan bu girişimler üzücü problemlere yol açabilecektir.

Avrupa'ya yönelik olan bazı planları üç büyük devletin ittifakıyla şimdiki durumda tesirsiz bırakılmış olan Rusya'nın, kendisine yeniden bir hareket alanı sağlamaya kalkışabileceği muhtemel olduğundan bu durumda bu sahanın kendi sınırına yakın ve Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetleri olduğunu görmeyecek mi? Rusya'da "mezhepdaşlarımızın feryat ve figanları uzak mesafede bulunan Batılı devletler tarafından dikkate alındığı halde Çarın bunlara kulak asmaması günahdır. Ayrıca İstanbul'a gidecek yol Ermenistan'dan geçmez mi? İstanbul'a bu yoldan ulaşmak Balkan yolundan daha kolay değil midir?" denileceği muhakkaktır. Pek çok kişi Lord Dufferin'in aniden görev

yerine dönmesini gerektiren şeyin yalnız Ermeni Meselesi olmadığını ifade etmek istemektedir. Lord Dufferin'in dönmesi Fransızların İstanbul'daki etkisini kırmak içindir. Çünkü İngiltere'nin dostu Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na tekrar getirilmesini engellemek hususunda Fransa tarafından yapılan çalışmalardan ve Şam Demiryolu'nun inşası için elde edilen imtiyazdan da anlaşılacağı gibi Lord Dufferin'in yokluğu esnasında Fransız etkisi sürekli artarak İngiliz diplomasisiyle çatışır hale gelmiş bulunmaktadır.

BOA, Y. A. HUS, 174/4

38

İngiliz elçisinin İstanbul'a dönüşünden beri Ermeni ileri gelenleri arasında dolaşan söylentilere göre "İngiltere Devleti, Anadolu ıslâhatı meselesi ile ilgili tekliflerini yerine getirmemiştir. Öncelikli hedefi Mısır'ı ele geçirmeyi garanti altına almak olan İngiltere bu konuda Rusya'yı susturmak ve Anadolu'da Osmanlı hududunun korunması esası üzerine Kıbrıs Sözleşmesi ile ortaya çıkan yükümlülükten kendisini kurtarmak için Rusya'nın Ermenistan'a tasarruf edebilmesine göz yumacaktır. Hatta bu maksat İngiltere kabinesinde karara bağlanmıştır. Ermeni ahali bir yana, Kürtlerden birçok kişi Rusya taraftarıdır. Muharebenin ardından Bulgaristan vali kaymakamlığına getirilmiş olan Prens Dondukov Korsakov Kafkasya valisi tayin edilmiştir. Bunun memuriyeti de belirtilen maksada dayandığından büyük önem taşımaktadır. Erzurum'daki Rusya konsolosu sürekli Ermenistan ve Kürdistan'la ilgili fikir birliği sağlamaya çalışmakta ve Erzurum Vilayeti'nin şimdiki idaresinden istifade etmektedir. Eçmiyazın ruhanî makamı boşaldığında katogikosluğa birinin seçilmesi için Osmanlı ülkesindeki Ermenilerden oy alınması kuralı eskiden beri İstanbul Ermeni patriği aracılığıyla yerine getirilirken bu defa Rusya Devleti bu aracılığı geçersiz kılarak doğrudan doğruya konsolosları aracılığıyla Ermeni murahhasalarından oy toplamak yolunda nüfuzunu kullanmaktadır. Eğer bunun önü alınmazsa Ermenilerin gidişatını karmaşık bir hale getireceği" haberlerini arz etmek boynumuzun borcu görünmektedir.

4 Ekim 1883

BOA, Y. PRK. AZJ, 6/113

Berlin Büyükelçiliği'ne

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Dufferin bu kez Mısır'dan İstanbul'a dönmüş, ricaları üzerine Padişah'ın huzuruna kabul edildiğinde Ermeniler konusunu ortaya atarak isteklerini öne sürmüş, son derece gayret göstererek maksadını arz etmiş ve bu esnadaki söz ve tavırlarından gizli niyet ve düşüncelerinin ne derecede Osmanlı Hükümeti ve Saltanatı'nın çıkarlarına aykırı olduğu gereği gibi anlaşılmıştır. Kendisi üç-beş gün İstanbul'da kalarak diğer büyükelçileri kendi zararlı amaçlarını desteklemeleri maksadıyla ikna edip ayartmaya çalışmışsa da çok şükür başarılı olamamış, ayrıca herkes tarafından ayıplanıp terslenmiş ve bugün bu mektubu da taşıyan vapurla Varna üzerinden Londra'ya doğru hareket etmiştir. Kendisinin Varna yolunu tercih etmekteki amacı bellidir. Viyana, Berlin ve Paris şehirlerine uğrayarak oralarda emellerine destek yolunda elinden geleni yapacak, belki de Osmanlı büyükelçilerini görerek isteklerini kolaylaştırmak amacıyla onların da ne düşündüğünü öğrenip fikirlerini çelmeye çalışacaktır. Londra'ya vardığında hazırlayacağı tartışma ortamlarında ise istediği gibi at koşturarak emel ve niyetlerinin gerçekleşmesi için son derece çaba sarf edecektir.

İşte bunların tarafınızca bilinmesi ve Lord Dufferin'in Mısır meselesi hakkında sizinle yaptığı görüşmeleri, eksiklik ve yanlışlıkları göz önünde bulundurarak yapacağı girişimleri bir taraftan olabildiğince engelleyerek kötü emellerine ulaşacağı kapıları kapatmanız, diğer taraftan da bir şekilde kendisiyle görüşmekten geri durarak mümkünse bir-iki gün için bir bahaneyle Berlin'den uzaklaşmanız -meselâ sonra gitmeniz daha uygun olacağından ona göre hareket etmeniz- ve Dufferin'in seyahati sırasındaki davranış, girişim ve görüşmeleri hakkında edineceğiniz bilgileri sık sık şifre ile bildirmeniz istenmektedir.

**

Paris ve Viyana Büyükelçilikleri'ne

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Dufferin bu defa Mısır'dan İstanbul'a dönmüş, Ermeniler konusunu ortaya atarak isteklerini öne sürmüş, diğer devletlerin büyükelçilerini de kendi zararlı amaçlarını desteklemeleri maksadıyla ikna etmeye çalışmıştır. Ancak bu girişimlerinde çok şükür başarılı olamamış, ayrıca herkes tarafından ayıplanıp terslenmiş ve bugün bu mektubu da taşıyan vapurla Varna üzerinden Londra'ya doğru hareket etmiştir. Kendisinin Varna yolunu tercih etmekteki amacı bellidir. Viyana, Berlin ve Paris şehirlerine uğrayarak oralarda emellerine destek bulmak için elinden geleni yapacak, belki de Osmanlı büyükelçilerini görerek isteklerini kolaylaştırmak amacıyla onların da ne düşündüğünü öğrenerek fikirlerini çelmeye çalışacaktır. Londra'ya vardığında hazırlayacağı tartışma ortamlarında ise istediği gibi at koşturarak emel ve niyetlerinin gerçekleşmesi için son derece gayret gösterecektir.

Tarafınızın bunları bilip Dufferin'in girişimlerini olabildiğince engellerek kötü emellerine ulaşacağı kapıları kapamanız ve kendisinin seyahati sırasındaki davranış, girişim ve görüşmeleri hakkında toplayacağınız bilgileri yazılı olarak bildirmeniz gerekmektedir.

[1885]

BOA, Y. PRK. BŞK, 8/90

40

İngiltere kabinesinin değişmesi üzerine Ermeni Meselesi'ni yeniden gündeme getirecek bazı haricî girişimler meydana gelmiş ve bu konunun burada bir takım sonuçları ortaya çıkmıştır. Uzun süreden beri Londra'da bulunan Agopcan [Agopyan] adında bir Ermeni aracılığıyla Ermeni Patrikhanesi tarafından Lord Salisbury'ye bir kutlama mesajı gönderilerek Ermenilerin Anadolu'da güç ve bağımsızlık kazanması için İngiltere Hükümeti'nin yardımcı olması istenmiştir. Salisbury tarafından bu meselenin dikkate alınacağı yolunda cevap verilmiş olduğundan *Times* ve diğer İngiliz gazeteleri bu girişimi kendilerine sermaye edinerek bir takım önemli yayınlar yapmışlardır.

Agopcan, bunlarla yetinmeyip bir süreden beri Mısır'da bulunan kardeşini İstanbul'a göndererek Ermeni patriğini uyarmış ve İngiltere'de ortaya çıkarttığı hissiyatı aktararak işin ilerletilmesi gereği üzerinde durmuştur. Hidiv tarafından da gerekli aracılık teşebbüsünde bulunulmuş ise de Ermeni patriği, devlet ileri gelenlerinin tavırlarını ortaya çıkarmak amacıyla iki gün önce Sadâret makamına başvurarak Agopcan'ın Londra'da yapmış olduğu girişimlerden Patrikhane'nin irade ve bilgisinin olmadığını bildirmiştir. Ancak bu konuda Londra'ya bir telgraf göndermekle birlikte Bâbîâli'ye de bir takrir gönderip işi düzeltmeye çalışmıştır. Güvenilir kaynaklardan edinilen bilgilere göre Agopcan'ın Londra'daki girişimi burada bulunan Ermenilerin kışkırtmasından ileri gelmiştir. Eğer İngiltere basını bu işi diline dolamamış olsaydı yapılan girişimlerde bir rollerinin olduğunu göstermek zorunda kalmayacaklardı. Fakat yapılan yayınlar yüzünden, işi düzeltmek için -yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere- bu kandırmacalara başvurmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkilerde bulunan Ermeniler, meseleyi ört bas etmek için karşılıklı dostluktan dem vurarak Bâbîâli'yi kandırmaya çalışmaktadırlar. Diğer taraftan Sadâret'e dün verdikleri takrirden amaçlarını koruyarak Berlin Antlaşması'nın kendilerini ilgilendiren özel maddesinin hükmünü, millet fertlerinin dikkatle değerlendirdiklerini bildikleri halde devletçe gerekli şeylerin yapılmasını da garip bir şekilde teklif etmektedirler. Arz olunur.

12 Ağustos 1885

BOA, Y. PRK. HR, 8/31

41

Konu: Lord Salisbury'nin Agopyan hakkındaki açıklamaları

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 13 Ağustos 1885 tarih ve 313 numaralı telgrafın tercümesi

160 numaralı telgrafınızın içeriğini Lord Salisbury'ye ilettim. Kendisi: "Agopyan'ı şahsen tanımadığım gibi asla görmedim. Mektubuna cevap verme

sebebim de onun 1878 yılında yapılan kongre sırasında Berlin'e gelmiş olan Ermenilerden biri olduğunu zannettiğim içindir." dedikten sonra bu yanlışlıktan dolayı üzgün olduğu kadar, bu kişinin özelliğini yeni anladığı için de son derece memnun bulunduğunu size bildirmem için beni görevlendirdi. Ermeni patriği tarafından bu konuda gönderilen telgrafı Lord Salisbury'ye gösterdim. Telgrafta yer alan bilgilerden dolayı Lord'un teşekkürünü bugün yine telgrafla patriğe tebliğ edeceğim.

BOA, HR. SYS, 1904/25_21

42

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Şifre Kalemi
Sayı: 316
Londra, 15 Ağustos 1885

Musurus Paşa'dan Âsım Paşa'ya

Agopyan, bugünkü *Times* gazetesinde kendi imzasıyla yayınlattığı bir mektupta Ermenistan'daki reformlar lehinde dil kullanmasına karşılık Halep Valisi, Çarsancaklı Hacı İshak Paşa ve Osmanlı Hükümeti aleyhinde düşmanca ve kışkırtıcı bir dil kullanmaktadır. Ekselanslarının, Agopyan hakkında Ermeni patriğinden temin edeceği gerekli bilgilerin bilâhare *Times* gazetesinde yayınlanmak üzere tarafıma telgrafla iletilmesinin yararlı olacağı düşünce-sindeyim.

BOA, HR. SYS, 2751/21

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
Sayı: 82362/58
Londra, 17 Nisan 1886

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Zâtîâlinize de yabancı olmayan Agopyan adlı maceracının, İngiliz bakanların nezdinde çalışmalarına tekrar başladığı anlaşılmaktadır.

Lütfen, haberdar olunuz ve gerektiğinde durum hakkında bana telgraf çekiniz.

**

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 10770/176
Londra, 28 Nisan 1886

Sayın Bakan,

Agopyan adlı kişinin entrikalarıyla ilgili olarak sayın ekselanslarının göndermiş olduğu 17 Nisan tarih ve 58 sayılı telgrafi almaktan onur duydum.

Lord Rosebery ile yapmış olduğum bir görüşme sırasında Agopyan'ın, Londra'da lisan öğretmeni olduğunun söylendiğini belirttim ve Türkiye'de ne makamı ne de etkisinin olduğunu, adına konuşma iddasında bulunduğu kişilerce de kesinlikle tanınmadığını ifade ederek bu kişinin manevralarına karşı onu uyardım. Bunu ispatlamak için bu kişinin Türkiye'deki Ermenilerin temsilcisi olmasını sağlayan hiçbir vekâlete sahip olmadığını ortaya koymak amacıyla, geçen yılın Ağustos ayında Ermeni patriğinin Osmanlı Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafi kendisinin gözleri önüne serdim.

Lord Rosebery, Agopyan adının telaffuz edildiğini hiçbir zaman duymadığını ve varlığından kesinlikle haberi olmadığını söyledi. Bu sebeple bu

maceracının bulunacağı yeni talep ve teşebbüsleri kuvvetle muhtemeldir ki, ne hükümet ne de İngiliz kamuoyunun aydın kesimleri tarafından ciddiye alınacaktır.

Sayın Bakan, en içten saygılarımın kabulünü istirham ediyorum.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2751/22

44

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 1
18 Ağustos 1886

İngiltere Büyükelçiliği tarafından verilen muhtıranın tercümesi

Doğu Rumeli'de bir ihtilâl çıkması ihtimali ve Yunanistan'ın düşmanca hareketlerinden doğacak tehlikeler bugün ortadan kalkmış bulunmaktadır. İngiltere Hükümeti, Padişah ile vükelâsının iç ıslâhatla ilgili meselelere dikkatle yöneleceğine ve bundan dolayı da Anadolu vilayetlerinin durumlarını ıslâh yolunda hiç vakit kaybetmeden girişimde bulunulacağına inanmaktadır.

Yakın geçmişte ülkesinin askerî kuvvetlerine Padişah tarafından yapılan çağrıya karşılık verme hususunda Anadolu Müslüman halkının gösterdiği gayret Avrupa'nın hayret ve takdirini kazanmıştır. O sırada Hıristiyan cemaatler bir takım telkinler ve karışıklığa sebep olacak hareketlerle Bâbîâli'nin sıkıntısını artırmaya yol açacak her türlü girişimden kesinlikle kaçınmışlardır. O dönemde bu gibi karışıklıkların engellenip ortadan kaldırılması çok zordu. Hıristiyan cemaatin bu samimi ve doğru hareketini takdir amacıyla Padişah Anadolu vilayetlerinin idare şeklinde varlığı şüphe götürmeyen eksiklikleri tamamlamaya ciddi surette gayret ve özen göstermiş olsa siyasetçe güzel bir davranışta bulunmuş olacaktır. Sağlam bünyeli erkek ahalinin büyük bir kısmının geçici olarak memleketlerinde bulunmamasının büyük ölçüde bir sıkıntı yaratacağı muhtemeldir. Eski acı ve felâketlerin giderilmesi veya azaltıl-

ması amacıyla yerel yetkililerce yapılacak bütün gayret ve çalışmalar şu anda büyük bir minnettarlıkla karşılanacaktır. Son aylarda meydana gelen olaylar bunu ispatlamıştır. Varlığı bir dereceye kadar belli olan ve bir takım üzücü durumlardan dolayı gittikçe yayılan hoşnutsuzluk ve sabırsızlık duyguları, halkın maddî durumunun düzeltilmesi ve memleketin servet kaynaklarının genişletilmesi amacıyla yönelik basit bazı tedbirlerle yatıştırılabilir. İngiltere Hükümeti bu gibi tedbirlerin alınması lüzumunu defalarca ihtar etmiştir. Ayrıca vergilerin toplanması ve adlî işlerin idaresi konusunda düzenlemeler yapılması, yerel memurların büyük dikkat ve özenle seçilerek teftiş edilmeleri, ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanması, kanun hükümleriyle huzur ve asayişin korunması ve kendi iş ve ticaretleriyle meşgul olan Doğu vilayetleri ahalisinin Kürtlerin saldırılarından muhafazası için daha etkili tedbirler alınmasını Bâbîâli'ye ısrarla tavsiye etmiştir. Bütün bu ıslâhat çalışmaları halk üzerinde olumlu bir etki yapacağı gibi hazineye de menfaat sağlayacaktır. Kürt aşiretlerini uygun bir şekilde teftiş ve gözetim altında tutmak için yapılacak ıslâhat da İran hududunda sürekli devam etmekte olan karışıklık ve tehlikeyi ortadan kaldıracaktır.

Son karışıklıklar sırasında İngiltere Hükümeti'nin gösterdiği gayret, Berlin Antlaşması ile konulan düzenin Osmanlı Devleti'nin huzurunun en uygun şekilde korunmasına yönelikti. İngiltere'nin bu konudaki politikası Osmanlı Devleti'ne olan samimi ve dostça hisleriyle antlaşmaya dayalı vaadleri gözetmesinden ileri gelmiştir. İşte aynı sebebe bağlı olarak İngiltere kabinesi fırsat buldukça Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan vaadlerin uygulanmasının süratle yerine getirilmesini vazifeden saymaktadır! Söz konusu maddede vaad edilen ıslâhatın uygulanması için ciddi teşebbüslerin olmaması, İngiltere Hükümeti gözünde gelecekte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik bir tehlike kaynağı teşkil edeceği gibi bir buhran durumunda da antlaşmaya imza koyan devletlerin dostluk hislerinin azalmasına ve hatta büsbütün etkisiz kalmasına sebep olabilir.

Lord Dufferin tarafından Bâbîâli'ye bu konuda bir takrir verilmesinin üzerinden üç sene geçmiştir. Her ne kadar o zaman bazı vaadler verilmiş ise de bu vaadler yerine getirilmemiş ve hiçbir şey yapılmamıştır. Aradan geçen süre bu ihtarların doğruluğunu bir kat daha ispat etmektedir.

Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler dikkatlerini daha acil bazı meselelere çevirdiklerinden, İngiltere Devleti bu antlaşmada belirtilen genel ıslâh tedbirlerinin uygulanmasını çabuklaştırmaktan bir süre kaçınmıştır. Buna karşılık İngiltere, konsoloslarının kötü idareye dair bildirdiklerini ve derhal harekete geçilmesini gerektiren önemli olayları Osmanlı vükelâsına tebliğ etmekle yetinmiştir. Fakat son olaylar Bâbîâli'yi bu işin ihmale gelecek bir husus olmadığına inandırmış olmalıdır. Osmanlı tarihinde Padişah'ın hiçbir zaman bugünkü kadar birlik içinde mesut bir topluma ve geliştirilmiş kaynaklara ihtiyacı asla olmamıştır. Doğu'nun geleceği pek de güvenli değildir. Yayıldıkları alanı tahmin etmek imkânsız olan bazı gizli güçler çalışmakta olduğundan bölgedeki telaş ve endişe gibi bilinen sebepler artmaktadır. Ne kadar kuvvetli olursa olsun bir ordu veya en düzenli şekliyle bir polis gücü tarafından bu tehlikeli durum etkin bir şekilde önlenemez. Ancak iç kışkırtmalara karşı devletçe uygulanacak en güçlü müdafaa silahı makamında bulunan "tedbirli" ve "hoşgörülü" bir idare usulü ile söz konusu tehlikeli durumlar durdurulabilir. Dış saldırılara karşı en kuvvetli engel perdesini, bu devletin memnun ve mutlu olan halkı oluşturabilir. Bundan dolayı İngiltere Hükümeti idarî işlerde ıslâhat yapılması gereği hakkında Padişah ile hükümetin dikkatlerini yeniden çekmese, çekmemiş olsa, samimi ve gerçek dostluğa aykırı hareket etmiş olacağı inancındadır. Bu konuda özel bir plan tavsiye etmek arzusunda olmadığı gibi özellikle bir sancağın, bir dinin veya bir ahali sınıfının arzularını desteklemek istememektedir. İngiltere kabinesi Padişah'tan defalarca ifade edildiği gibi gerek Avrupa ve gerek Asya'daki bütün tebaa ve maiyeti hakkında uygulanabilecek ve halkın bayındırlık ve mutluluğunu artıracak bir ıslâhat usulünü tercih etmektedir. Fakat bir takım şikâyetlere çare olabilecek bazı tahkikatın acilen yapılması gereği hissedilmektedir. Daha etraflı ve daha etkili ıslâhat lâyhalarının incelenip görüşülmesi beklenirken bu tahkikatın yapılmasına ilişkin gerekli önlemlerin geciktirilmesi üzücüdür. İngiltere Hükümeti'ne göre asıl lâzım olan şey ıslâhata başlanmasıdır. Yapılacak işin basit olmasında bir sakınca yoktur. Şu kadar ki, yapılacak şeyin uygulanabilir olması ve ıslâhat yoluna girdikten sonra ciddiyet ve kuvvetle buna devam edilmesi gereklidir.

Büyük önem taşıyan ve pek ziyade dikkat ve itina edilmesi gereken temel bir mesele daha vardır ki, o da valilik memuriyetleri için dürüst ve dirayetli kişilerin seçilmesi ve makul bir süre görevlerinde kalmalarıdır. Bu mesele İngiltere'de dikkatleri çekmekte ve parlamentoda bir takım sorular sorulmasına sebebiyet vermektedir. İngiltere Hükümeti, parlamentonun kendisine tebliğini talebe hakkı olduğu halde muharrerâtın yayınlanmasını şimdiye kadar ertelemiştir. Zira şimdiki durumda söz konusu muharrerâtın İngiltere kamuoyunda kötü bir etki bırakacağı muhakkaktır. İngiltere Devleti, bu muharrerâtı yayınlanacağı vakit hiç olmazsa ıslâhatın uygulanmasına başladığını ve "Osmanlı Hükümeti'nin ıslâhata devam etmek kararlılığında olduğunu ispat etmesi" durumunda buna fazlasıyla memnun olacaktır. İngiltere kabinesinin fikrine göre böyle bir politika iki noktadan yani hem dış saldırıların kaynağı olan hoşnutsuzluğun sebeplerini gidermek hem de Osmanlı Devleti'nin kendi vilayetlerini koruyabilmesi için İngiltere'nin zorlanabileceği herhangi bir hareketin İngiltere'de şüphesiz oluşturacağı nefreti gidermek için gereklidir. Çünkü İngiltere'nin bu hareketinin iyi bir idareye sahip, hallerinden memnun, sevgi ve güvenlerini kazanmış bir idarî heyetin değiştirilmesini istemeyen bir halkın lehine yapıldığı bilinmedikçe İngiltere'de nefrete yol açması gayet normaldir.

BOA, HR. SYS, 2822/25

45

Efendim,

İngiltere Bakanlar Kurulu, İstanbul Büyükelçisi Thornton tarafından Ermenistan ıslâhatına dair geçenlerde Bâbıâli'ye gönderilen tahririn yanlışlıkla verildiğini ifade ederek üzüntülerini bildirmektedirler.

Bu tahririn içindekiler eski kabine tarafından büyükelçiye talimat yollu ve not türünden yazılmış şeylerdir. Bunun gereği olarak Sir Thornton'un görevi sadece Rusya'nın Ermenistan'a müdahale etmemesini sağlamak maksadıyla yeri geldikçe Osmanlı vekilleri ile bu konuya dair görüşmelerde bulun-

maktan ibarettir. Ancak eski kabine değiştiğinden kendisi konuyu bir kez de yeni kabineden sorması gerekirken Sir Thornton bu muhtırayı takrir şeklinde Bâbıâli'ye tebliğ etmiştir. Böyle sıkıntılı bir zamanda İngiltere büyükelçisinin bu şekildeki yanlış hareketi muhtemelen Padişah hazretlerinin yaklaşımlarının değişmesine ve zlmelerine sebep olmuştur. Adı geçen büyükelçinin kesin gözüyle bakılan azlinde bu hareketinin önemli ölçüde etkili olduğu da söylenmektedir. Bilgilerinize arz olunur.

13 Ağustos 1886

BOA, Y. EE, 51/30

46

Bâb-ı Âli
Tercüme Odası
Numara: 30

Konu: Londra'da kurulan Ermeni Vatanperver Komitesi'ne dair bilgi

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 25 şubat 1888 tarih ve 61 numaralı yazının tercümesi

Ermenistan meselesi ile ilgili olarak kışkırtıcı ve yönlendirici faaliyetlerde bulunmak maksadıyla Londra'da Ermeni Vatanperver Komitesi adında bir komite kurulduğunu son olarak haber aldığımdan söz konusu komitenin nasıl olduğunu ve maksadını anlamaya çalıştım.

Sözlerine güvenilir bazı kişilerden ve hatta komite kurucularıyla tanışıklığı olan bir kişiden aldığım bilgilere göre bu komite pek de ehemmiyetli değildir. Komitenin başlıca kurucusu ve en gayretli yesi uzun süredir Londra'da ikamet eden Agopyan adlı kişidir. Bu şahıs, ara sıra gazetelere mektuplar yazarak veya bazı kişilere karşı Ermenilerin eğilimlerini destekleyerek kendi fikir ve amaçlarını bir ölçüde yaymaya muvaffak olmuştur. Bu kişi maddî bir güce sahip olmayıp rivayete göre bir Ermeni ticaret kuruluşunda ücretle çalışmaktadır. Hindistan ahalisinden olan ve bugünlerde vefat eden

zengin bir Ermeni tarafından verilen nakdî yardım ile uzun müddet geçinmiştir. Agopyan Türkçe öğrenmek isteyen iki-üç İngiliz subayına ders verdiği için Türkçe öğretmeni unvanını almıştır. Kendisi başkanı bulunduğu bu komitenin kurucusudur. Görünüşe göre herhangi bir nüfuz ve şöhreti olmayan bazı misyoner ve seyyahlar ile tanışıklıkta bulunduğundan Ermenistan hakkındaki fikir ve maksatlarını bu gibi şahıslara aşlamaya çalışmaktadır. Son olarak Londra'daki "Chelsea" sokağında bulunan bir salonda Frank Hill adlı rahip başkanlığında yapılan bir toplantıda Ermeni ve Rum milletinden birkaç kişi hazır bulunmuştur. Chesson adlı bir kişi burada yaptığı konuşmada, İstanbul ve Boğaziçi hakkında bazı sathî bilgiler verdikten sonra Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin eğilimlerini izah etmiş ve bunların makul ölçülerde sadece idarî muhtariyet ile Kürtlere karşı himaye edilmek istediklerini, ancak Osmanlı Devleti'nin buna rıza göstermekten kaçındığını belirtmiştir.

Agopyan ile temasta bulunan kişiler arasında oldukça hatırı sayılır birisi varsa o da, Mösyö Gladstone'un son kabinesinde Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığı yapmış olan parlamento üyesi Mösyö Bryce'dır. Bilindiği gibi Gladstone kabinesi iktidardan düşmeden önce Mösyö Bryce Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi hakkında bir lâyiha kaleme almak için Lord Rosebery'den izin almış ve bu lâyihayı uygun bir fırsat ortaya çıktığında Bâbîâli'ye tebliğ etmek yetkisi ile İstanbul Büyükelçisi Sir Edward Thornton'a göndermiştir. Sir Edward Thornton, Gladstone kabinesinin hükümet idaresinden elini çekip ayrıldığı sırada Lord Salisbury'den yeni talimat beklemeksizin bu lâyihayı Bâbîâli'ye verdiği için Lord Salisbury bu teşebbüsü beğenmeyerek büyükelçiyi görevinden almıştır. Bundan dolayı Ermeni işlerinde özel bilgiler kazanmış olan Mösyö Bryce'ın tabiatıyla kendi fikrine iştirak eden Agopyan'ı koruması şaşılacak bir şey değildir.

Aldığım bilgilere bakılırsa, Ermeni Vatanperver Komitesi henüz pek de ciddi ve sakıncalı değildir. Ara sıra gazetelere yazı yazmak veya toplantılar yapmak suretiyle varlığını ispata çalışsa da şimdilik kamuoyunu kendi tarafına çekemeyeceği anlaşılmaktadır.

BOA, HR. SYS, 2822/28

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası

Konu: Agopyan'ın kurduğu Ermeni Komitesi hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde teşebbüste bulunulduğu

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
31 Mart 1888 tarih ve 108 numaralı yazının tercümesi*

Agopyan'ın kurup başkanlığını yaptığı komiteye dair 13 Mart 1888 tarihli nezâret yazısı alındı. Bu kişinin çıkardığı karışıklıkları defalarca İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirdim. Karışıklık çıkararak hareketlere engel olması için dost bir devlet saydığım İngiltere Hükümeti'ne gerekli tedbirleri alma muktendir olup olmadığını sordum. Ayrıca Agopyan'ın geçmişini yeterince izah ettikten sonra bu kişinin vatandaşları adına konuşma hakkına sahip bulunmayıp yaptığı davranışların Ermeni Patrikliği tarafından da açıkça beğenilmediğini hatırlattım.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı açıkladığım bu duruma vâkıf ise de Agopyan'ın fesat çıkarıcı hareketlerinden dolayı üzüntü duyduklarını, fakat hiçbir önemi olmayan bu hareketlerin önlenmesi için gerekli vasıtaya sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Ne zaman Dışişleri memurlarıyla bu konuda konuşsam onlar: "İngiltere'de konuşma ve toplantı yapma hürriyeti, basın özgürlüğü derecesindedir. Agopyan bir suç işlemedikçe olayları yanlış aksettirmesi kanunen suç sayılmaz. Bu sebeple hareketlerine en ufak bir müdahalede bulunmak ve engel olmak mümkün değildir." diyerek hiçbir şekilde zorlayıcı tedbir alma haklarının bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. İngiltere Hükümeti'ne bakılırsa Agopyan'ın hareketlerinin hiçbir kıymeti yoktur. Gerçekten ben de bu serserinin siyasî kışkırtma ve vatani için çalışma bahaneleriyle şahsî çıkar sağlamaya çalıştığı görüşündeyim.

BOA, HR. SYS, 1904/25_20

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin durumları hakkında Lord Salisbury'nin dikkatini çekmek üzere verilen lâyiha metninin *Times* gazetesinde yayınlandığı, yakalanıp tutuklanan ve haklarında adaletsiz davranıldığı iddia edilen birçok kişinin isimlerini gösteren bir defterin bu lâyhaya eklendiği ve konu ile ilgili olarak ayrıca postayla bir de mektup gönderileceğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 3 Nisan 1888 tarih ve 110 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. Bu komitenin kurucusu 13 Mart 1888 tarihli yazıyla birlikte tercümesini gönderdiğim Londra Büyükelçiliği'nin tahriratında belirtilen Agopyan adlı malum kişidir. Kendisi söz konusu yazıda da belirtildiği gibi kişiliği ve yayınları yüzünden milleti tarafından dışlanmış, serseri takımından bir fesatçidir. Bu bakımdan söz konusu telgrafta posta ile gönderileceği bildirilen mektubun bir-iki güne kadar gelmesiyle edinilecek bilgilere göre kendisi ve adamlarının Londra'dan uzaklaştırılmaları ya da kışkırtıcı hareketlerine engel olunması için güçsüz bırakılmaları konusunda Lord Salisbury'ye tekrar etkili tebliğde bulunulması yolunda büyükelçiye talimat verilmesi kararlaştırılmıştır. Adı geçen gazetenin bu lâyhayı içeren nüshasının yabancı postalarına kabul edilmemesi için yabancı büyükelçilere gerekli tebliğlerde bulunulmuş, Osmanlı ülkesine girişinin engellenmesi konusunda da Dahiliye, Posta ve Telgraf, Zabtiye Nezâretleriyle Rûsumât Emaneti'ne de nezâretimiz tarafından tezkireler gönderilmiştir. Arz olunur.

5 Nisan 1888

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 212/62

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 57

***Konu:** Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin durumu hakkında Ermeni Komitesi tarafından Lord Salisbury'ye bir lâyiha verildiği*

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 3 Nisan 1888 tarih ve 110 numaralı telgraf

Times gazetesi Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin durumu hakkında dikkatlerini çekmek için Lord Salisbury'ye verilen lâyiha metnini bugünkü sayısında yayınlamıştır. Tutuklandıkları ve haklarında yolsuzluk işlemi yapıldığı iddia edilen birçok kişinin ismini gösteren bir liste de lâyihaya eklenmiştir. Yarınki posta ile tarafımıza bu konuya ilişkin bir yazı göndereceğim.

BOA, HR. SYS, 2822/32

Londra, Chesilton
Road, Fulham
Numara: 25
15 Mart 1888

Londra'da kurulmuş olan Ermeni Komitesi tarafından İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'ye sunulan lâyihanın tercümesi

İngiltere Hükümeti Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye

Bizler, komite olarak Londra'da oturan Ermeniler adına Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Ermeni milletine verilmesi gereken imtiyazlar ile yapılması planlanan ıslâhatın Bâbîâli tarafından geciktirilmesinden dolayı defalarca gerek komite, gerekse başkanımız Mösyö Karabet Agopyan

aracılığıyla İngiltere Hükümeti'ne başarılı müracaatlarda bulunduk. Bu defa da tarafınızdan destek göreceğimizden emin olduğumuz için aşağıdaki açıklamaları yapıyoruz:

Osmanlı Hükümeti'nin geçen bir buçuk yıl içerisinde Ermenistan'daki sert ve acımasız hareket ve tavırları, İngiltere Devleti'nin İstanbul Büyükelçiliği'nin -Ermenilerin ne söz konusu hükümete ne de Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer hükümetlere şikâyetleri olmaksızın- Bâbîâli'ye yapmaya memur olduğu uyarıların ne derece önem taşıdığını ve Ermeni milleti hakkında ne kadar faydalı olduğunu ispatlamaya yeter.

İngiltere Hükümeti'nin yaptığımız müracaatlar üzerine geciken ıslâhatlara dair verdiği notanın olumlu bir şekilde sonuçlanması ve Osmanlı Hükümeti'nin gerek Avrupa ve gerekse kendi halkının bir kısmı için yerine getireceği antlaşma şartlarının tamamen uygulama alanına konulması konusunda Sir Edward Thornton'un İstanbul'da bırakılmasında bir dereceye kadar umutlanmıştık.

Sir William White'in, hükümet aleyhine karışıklık çıkartıp cinayet işlemekle suçlanan Ermenilerin yakalanmaları ve uzun süre hapisanelerde tutuklanmalarından dolayı Bâbîâli'ye son olarak yaptığı başvuru, hem faydasız olmadığını hem de İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi ile Osmanlı ülkesindeki diğer memurlarının Ermeni milletin bahtsız durumuna kayıtsız kalmadığını ispat etmesi açısından bizim için son derece memnuniyet verici olmuştur.

Ermeni milletin Osmanlı Hükümeti'nin ilgi ve merhametini uyandırmak üzere her türlü vasıtaya başvurduğuna bütünüyle inanıyoruz. Ancak bu konuda harcanan çabalar sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Hükümeti'ni razı etmeye kafa yoran şu anki patrik, yönetimine bırakılan milletin medenî ve dinî hak ve imtiyazlarının ayaklar altına alındığını, kendi iktidar ve nüfuzunun idarî bakımdan bile tartışılır bir hale geldiğini, Patrikhane'nin sanki yokmuş hükmüne girdiğini görecektir kadar uzun yaşamıştır.

Genel olarak Ermeni milletin Padişah'a itaat ve samimiyetle bağlı kalmalarının ülkemizin çıkarlarına son derece hizmet edeceğine kuvvetle inani-

yoruz. Bununla beraber Osmanlı Hükümeti'nin 1878 yılında Ermenistan'da yapılmasını üzerine aldığı ıslâhatın geciktirilmesi ve bu konuda bir şey söylemeye veya yazıp yayınlamaya cüret eden Ermenilerin haksız yere şiddetle cezalandırılmaları, kilise ve manastırların silah ve zahire bulundurduğu gerekçesiyle aranıp teftiş edilmesi ve bu aramalar sırasında mihrap ve mabetlerin askerler tarafından tahrip edilmesi, haç, *İncil* ve kutsal eserler gibi Ermeni milletinin gözünde en mukaddes değerlerin incitilmesi, sözde muzır ve yasak olan kitap ve mektupları çıkarmak üzere evlere ansızın girilip arama yapılması, Ermeni milleti tarafından Berlin Kongresi'ne gönderilen eski Patrik Kırımyan Efendi'nin bile bu muamelelerden kurtulamaması, son olarak da Müslüman mahkeme heyetinin Ermeni kilisesinin evlenme kanununu hükümsüz bırakıp çok eşlilik kuralını Hıristiyanlığa sıkı sıkıya bağlı bir millet içinde meşru bir hale getirmeye çalışması gibi durumların Ermeni milletinin büyük bir kısmının Padişah'a olan bağlılık ve itaatini bozabileceğinden korkuyoruz.

İngiltere Hükümeti'nin de kabul edip bildiği gibi Ermenistan Hıristiyan halkının refah ve mutluluğu, sadece Berlin Antlaşması'nın belirlediği mahallî ve idarî ıslâhatın cidden ortaya konulmasına bağlıdır. Ancak bu ıslâhatın geciktirilmesinin Avrupa'da kötü etki uyandıracığına ve Ermenistan ile Anadolu vilayetlerinin sürekli korku içerisinde bulunmalarına sebep olacağına inanıyoruz.

Ermeniler yaratılış olarak barışa eğilimli ve kanunlara itaatkâr bir millettir. Osmanlı tebaası olarak kalmayı kuvvetle arzu ederler. Kendilerine çok eziyette bulunmuş ise de en sâdık dostları olan İngiltere Devleti'nin ve Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer devletlerin himayelerine ve davalarında haklı olmalarına dayanarak sabır ve dikkat dairesinden dışarı çıkmamışlardır. Fakat Berlin Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden birçok yıl geçtiği için şimdilik bu milletin ümitsizliğe kapılmasında şaşılacak bir şey olmadığı ortadadır. Bununla beraber bunca zamandır verilmiş bir söz olarak kalan ıslâhat, Bâbîâli tarafından geciktirilmeden yapılmaya başlanırsa üzüntü ve gevşeklik halindeki ülkenin tekrar huzur ve güvene kavuşacağını ümit ediyoruz.

Ermenistan'ın huzur ve güvenini sağlayacak durumların tamamını en iyi şekilde bilen ekselanslarının bunları ve diğer güçlü gerekçeleri ortaya ko-

arak gerek Ermenistan ve gerekse bütün Osmanlı Devleti'ne kurtuluş ve mutluluk getirecek güzel bir sonuç alınması için Osmanlı Hükümeti'ne başvuracaklarına eminiz.

Sekreter	Veznedar	Komite Başkanı
M. Sevasly	Petrus Aganoor	Karabet Agopyan

**

Ek

1885-1888 yıllarında siyasî sebeplerden dolayı yakalanan, tutuklanan veya sürgün edilen Ermenilerin kısaca miktarına ait pusula

Ekim 1885'te Mıgırdıç Sefilyan 3 yıl hapse mahkum olmuştur.

Muş Episkoposu Kirkor Efendi siyasî bir suç işlediği iddiasıyla İstanbul'a götürülmüş, yargılanmadan birkaç yıl alıkonulduktan sonra ancak 1885 yılında Muş'a geri dönmesine izin verilmiştir.

Aynı yılın baharında Avukat İshak Kalcıyan koruma altında İstanbul'a götürülmüş, yargılanmadan tutuklanmıştır. 1886 Kasım'ında bir grup Ermeni genç Van'da tutuklanmıştır.

Daha önce tutuklanarak beraat eden ve serbest bırakılan Öğretmen Akpar Kagortyan Nisan 1886'da tekrar tutuklanmıştır.

Arapkir Episkoposu Yeznik Abahoni Efendi yakalanarak İstanbul'a gönderilmiş, siyasî bir suç işlediği iddiasıyla yargılanmadan 1886 yılına kadar alıkonulmuştur.

Gerek kendisinin gerekse daha önce adı geçen Muş episkoposunun kayıp olduğu süre içerisinde halk avukatsız kalmıştır. Oysa bu episkoposlar aleyhine hükümet tarafından iddia edilen suçlar yalan ve asılsızdır. O sırada da Osmanlı Hükümeti, eski Patrik Kırımıyan Efendi'yi Van'da kalmasının sakıncalı olduğu bahanesiyle görev yerini bırakarak İstanbul'a gitmeye zorlamıştır. Bunun üzerine adı geçen patrik, Ermeni Ruhban Meclisi tarafından Ermeni Patrikhanesi'nin İcra Kurulu Başkanlığı'na tayin edilmiştir.

Bulgaristan'dan İstanbul'a gelmiş olan Onnik adlı bir Ermeni karışıklığa sebep olacak bir takım evrak taşıdığı bahanesiyle tutuklanmıştır.

Mıgırdıç Terlemezyan adlı diğer bir kişi Ermenistan haritası çizdiği iddiasıyla Van'da tutuklanmış, daha sonra beraat etmiştir. 20 ve 22 Haziran 1886'da Van kiliselerinde askerlerle aralarında çıkan olaylar sonucu adı geçen kişi savunması alınmadan gıyaben mahkum edilmişti. Fakat daha sonra Padişah'ın tahta çıkışı dolayısıyla affedilerek İstanbul'a gelmiş, fakat burada tekrar yakalanarak tutuklanmıştır. Yine aynı tarihlerde meydana gelen olaylarda 37 kişi yakalanmıştır. Bunlardan 26'sı beraat etmişse de, diğerlerinin 3 yıldan 5 yıla kadar hapsedilmelerine karar verilmiştir. Kaçak olan 10 kişi ise ömür boyu hapse mahkum edilmiştir. Avedik Terlemezyan ve Kasador Aslanyan adlarında iki kişi de çocukları gelip hükümete teslim oluncaya kadar gözaltında tutulmuşlardır.

Karabet Natanyan İstanbul'a gönderilip orada bir süre tutuklu kaldıktan sonra yargılanmadan Erzurum'a sürgüne gönderilmiş, ancak uzun bir zaman geçtikten sonra Van'a geri dönmek için izin alabilmiştir.

Ekim 1886'da Avadis Pertevyan Van'da tutuklanarak kefaletle serbest bırakılmıştır. O sırada Markar adlı diğer bir Ermeni ile aynı ay içerisinde Karakin Paçestçıyan ve Markar Peciryan tutuklanmışlardır. Yine aynı yılın Aralık ayında gizli polis, Erzurum episkoposunun resmî makamını sıkı bir şekilde aramıştır.

Yine aynı tarihte Ermenistan Okulları Umum Müfettişi Mıgırdıç Sarıyan ile yardımcısı Markar Natanyan hükümet aleyhine kitap yazmak suçundan tutuklanmışlardır. Diğer taraftan Pazar Günü Mektebi (Sunday School) öğrencilerinden Petros Şadagcıyan, Bogos Holcuyan, Mıgırdıç Melkonyan, Aris Ahıcıyan, Hovannes Kokunyan, Kirkor Benziciyan, Rupen Şadavoryan, Nişan Odyan ve Mikail Natanyan tutuklanmış, Kirkor Benziciyan ve Rupen Şadavoryan beraat ederek serbest bırakılmışlar, Aris Ahıcıyan da yaşının küçüklüğü sebebiyle salıverilmiştir. Petros Şadagcıyan, Bogos Holcuyan ve Mıgırdıç Melkonyan da isyan suçlamasıyla üçer ay hapse mahkum olmuşlardır. Nişan Odyan, Mikail Natanyan ile Hovannes Kokunyan ise Konya'ya sürülmüşlerdir.

Yukarıda adı geçen Ermeni Okulları Umum Müfettişi Mıgırdıç Sarıyan'ın suçsuz olduğuna her ne kadar Erzurum hakimi tarafından karar verilmişse de tutuklanarak 1887 yılında gizlice Konya'ya sürülmüştür. Yardımcısı Natanyan ise sürgün yeri olarak Bağdat'a gönderilmiştir. Padişah söz konusu okulların yararı daha sonra düzenlenen bir baloyu himayesine almak lütfunda bulunmuş ise de bu okulların önde gelen iki görevlisi hâlâ sürgün yerlerinden geri getirilmemişlerdir.

Daha önce Van'da tutuklanmış olan Mardiros Dacikacmıyan 1887 yılı baharında Adana'ya sürülmüştür. Yine aynı tarihte Ganampokyan adlı iki kardeş ile Markos Mondiciyan adlı diğer bir Ermeni Van'da tutuklanmışlardır. Ayrıca Kevork Pasbanyan ile kardeşinin iki oğlu ve Stepan Heygoni adlı bir şahıs Tokat'ta tevkif edilmişlerdir.

Yine aynı yılın 23 Ekim'inde Arsen Tokmakyan adlı bir papaz karışıklık çıkardığı iddiasıyla tutuklanarak Van'a gönderilmiş, orada hapsedilmiş, ancak hâlâ yargılanmamıştır. Bahsi geçen papaz olayına karışıkları bahanesiyle çay tacirlerinden H. ve K. Çakalyan ile İstanbul'da Yıldız Hanı kiracısı* Paş Vartan ile Harutyun Ahuryan adlı yaşlı bir adam yakalanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bunların birkaçı suçsuz bulunarak serbest bırakılmış ise de yerlerine başkaları tutuklanmıştır. İçlerinde tanınmış bazı kişilerle köy okullarının öğretmenleri de bulunmaktadır.

Muş'tan alınan bilgilere göre mahallî askerî kumandanı ile savcı, Muş Havariyyun Manastırı'na girerek silâh ve zahire aramak bahanesiyle azizlerin eserlerine, haç ve *İncillere* saygısızca el uzattıklarından İstanbul Ermeni patriğinin şiddetli protestosuna maruz kalmışlardır.

İzmit'te genç bir Ermeni, üzerinde tarihî bir hikâye bulundurduğundan dolayı yakalanarak tutuklanmıştır. Tokat'ta öğretmenlik yapan ve şüpheli olduğu bahanesiyle daha önce tutuklanarak serbest bırakılıp sonra da avukatlık yapmak üzere İstanbul'a gelmiş olan Kevork Pasbanyan ansızın yakalanarak belgeleri aranmıştır. Her ne kadar cezayı gerektirecek bir belge bulunmamış ise de henüz diğer şahıslarla birlikte tutuklu bulunmaktadır.

* İngilizce metinde keeper (=bekçi) şeklindedir.

Padişah hazretleri Ermenilerin itaat ve bağlılıklarından emin olduğunu Ermeni patriğine bildirirken bunca Ermeni'nin hıyanet ve diğer siyasî sebeplerden dolayı hapsedilip tutuklanmalarını gerçekleştiren Van Valisi Halil Paşa'ya "Bâlâ" yüksek rütbesini vermişlerdir.

İstanbul'dan gelen özel bir mektubun içeriğinden anlaşıldığına göre 12 Ermeni belge ve mektuplarıyla birlikte Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunmaktadır. Padişah, bir Ermeni ayaklanması çıkmasından korkmaktadır. Böyle bir meselenin ortaya çıkmasını önlemek için gereken tedbirlerin alınması hususunda Heyet-i Vükelâ'ya emirler vermiştir. Ermeni memurlarından Saray'a davet edilen birkaç kişiye bu konudaki görüş ve düşünceleri sorulmuştur. Onlar da kötü muamelelerin kaldırılıp konuşma ve basın özgürlüğü tanınması gerektiğini tavsiye etmişlerdir.

**

**Londra'da Ermeni
Vatanperver
Komitesi**

Onur Üyesi

Mösyö **James Bryce**

İngiltere Parlamento Üyesi

Üyeler

Mösyö **F. W. Chesson**

Mösyö **J. Bayan**

Rahip

(Yerlileri Koruma Derneği Sekreteri)

Malcolm MacColl

Başkan

Mösyö **K. Agopyan**

Veznedar

Mösyö **Petrus Aganoor**

Sekreter

Mösyö **M. Sevasly**

(Hukuk Uzmanı)

Aziz vatandaş,

Londra'daki Ermeni Vatanperver Komitesi'ni yeniden kurmak gereği çoktan beri hissedilmekte idi. Fransa, Bulgaristan, Mısır ve Kıbrıs'ta düzenli bir şekilde kurulan komiteler bulunduğu halde Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin hükmünün yerine getirilmesi için en fazla gayret gösteren İngiltere'de düzenli bir komite kurulmamıştı.

Bu durum çıkarlarımız açısından çok sakıncalı idi. Gayretli başkanımız Mösyö Agopyan, gerek hükümet nezdinde girişimlerde bulunmak gerekse Londra basınında Ermeni Meselesi hakkında makaleler yayınlamak tarzında veya başka şekillerde isteklerimizi desteklemek konusunda yalnız bırakılmıştı. Şimdi artık Londra'da Ermeni Vatanperver Komitesi'nin kurulduğunu haber verebiliriz. Bu komiteyi oluşturan kişilerin isimleri yukarıda yazılıdır. Komitede zulme uğrayan toplumlar lehinde birçok çaba ve gayreti görülmüş olan Mösyö Chesson, Rahip Mösyö Malcolm McColl ve Ermenistan'a olan sevgisiyle tanınan James Bryce gibi üç İngiliz'in isimleri görülecektir. Biz yalnız başımıza kalmak istemiyoruz. Asil duygulara sahip ve bu yolda cömertçe hizmet gösteren saygın İngilizleri çalışmalarımıza ortak ederek komitemizin amacını geliştirmeyi düşünüyoruz.

Daha da ileri gitmeye kararlıyız. Ermenistan meselesine önem veren ve siyasî, ticarî ve dinî çevrelere mensup, tanınmış kişileri içine alan büyük bir cemiyet kurmak arzusundayız. Bunların isimlerini uygun bir zamanda bildireceğiz. Komitemiz bu şekilde genişletilerek şimdiye kadar izlenen yoldan daha katılımlı bir hareket tarzı benimsenecektir. Hükümet nezdinde girişimlerde bulunmanın dışında Ermenistan meselesini ve milletimizin şikâyetlerini İngiliz topraklarında yaymak üzere miting ve konferanslar düzenlenecektir.

Bu ortaklığın güzel bir şekilde işlemesi için bütün iyi niyet sahiplerinden yardım istiyoruz. Bu kadar vatanperverce bir iş yaygınlaştırılmalıdır. Avrupa ve özellikle de İngiltere'ye millî düşüncelerimizden bir zerresini dahi kaybetmediğimizi gösterelim. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle resmen söz verilen ıslâhata lâyık olduğumuzu uygarlık dünyasına ispatlayalım. Fakat ilgisiz kalmayalım. Çünkü sessizliğimiz yanlış bir şekilde yorumlanarak mevcut durumdan hoşnut olduğumuza delil gösterilir.

Sonuç olarak, istediğimiz şey haklı ve meşrudur. Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması'yla bir yükümlülük altına girmiştir. Bu antlaşmanın bütünüyle yerine getirilmesi için meşru metodlarla çalışmaktan kaçınmak vatanperverliğin şanına yakışmaz.

Başkan	Veznedar	Sekreter
Agopyan	Petrus Aganoor	M. Sevasly
25, Chesilton Road	32, Great St. Helen's	11, Upper Bedford Place, Russel Meydanı

Lord Salisbury'nin cevabının tercümesi

Efendim,

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde Bâbîâli tarafından gerekli ıslâhatın yapılmadığına dair Londra'da yaşayan Ermeniler Komitesi adına gönderdiğiniz 15 Mart tarihli mektubun alındığını bildirmek üzere Marquis de Salisbury tarafından görevlendirildim.

İngiltere Hükümeti'nin bu durumları Osmanlı vükelâsına haber verip veremeyeceğini anlamak için bir rapor düzenlemek üzere mektubunuzun bir sureti İstanbul'daki büyükelçimize gönderilmiştir. Ancak Berlin Antlaşması'nın uygulanmasıyla ilgili bir meselede eğer diğer devletler katılmak istemezlerse İngiltere'nin girişiminin yeterli olmayacağını ifade ederim. Burada ikamet eden Osmanlı büyükelçisi girişiminizden bir şekilde bilgi sahibi olduğu için lâyihanızla ekinin birer kopyasını istedi. Bu evrakın Rüstem Paşa'ya iletilmesine komitenin bir itirazı olup olmadığını bildirirseniz Lord Salisbury memnun kalacaktır.

27 Mart 1888

Dışişleri Bakanlığı'ndan
Pauncefote

Londra Ermeni Vatanperver Cemiyeti, Lord Salisbury'ye bu cevaptan dolayı teşekkürleriyle birlikte lâyiha ve ekinin Osmanlı Devleti büyükelçisine resmen tebliğini uygun gördüğünü bildirmiştir.

Mütercim
Hakkı

BOA, HR. SYS, 2822/33

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 35

*Konu: Ermeni Vatanperverler Komitesi Başkanı
Agopyan ve Sekreteri Sevasly tarafından
İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'ye
gönderilen mektubun tercümesi*

*İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye Londra Ermeni
Vatanperverler Komitesi adına Komite Başkanı Agopyan ve Sekreteri
Sevasly tarafından gönderilen 29 Mart 1888 tarihli mektubun tercümesi*

Londra'da bulunan Ermeni Komitesi tarafından 15 Mart 1888 tarihiyle tarafınıza gönderilen lâyiha ile bunun eklerine cevaben yollanan 27 Mart 1888 tarihli mektubunuz alındı. Söz konusu ekli evrakta anlatılan olayların öncelikle İstanbul'a bildirilerek oradaki İngiltere büyükelçisinden bu konuda bilgi istenilmiş olması komitece memnuniyetle karşılandı. Haber alınan son olayları bildiren evrak da yine aynı şekilde İngiltere büyükelçisine sunulmak üzere ekte gönderilmiştir.

Padişah tarafından imzalandığı tarihten beri Berlin Antlaşması'nın Ermenilerin yaşadıkları vilayetler hakkındaki hükümlerinin anlam ve ruhuna aykırı olarak ortaya konulan davranışlar o kadar açıktır ki, İngiltere Devletince insanlığın ortak çıkarlarının korunması için alınması teklif edilecek her türlü tedbir ve teşebbüslere antlaşmayı imzalayan diğer devletlerin de iştirak edeceğini kuvvetle ümit ediyoruz. Bununla beraber komitemiz, Avru-

pa'nın çeşitli yerlerinde yaşayan vatandaşlarımızın da ikamet etmekte oldukları yerlerin hükümetlerine, böyle insanî bir teşebbüste size iştirak ve yardım etmek için ellerinden geleni yapmaları konusundaki yazınızın anlamını bildirecektir.

Osmanlı Devleti büyükelçisinin talebine gelince; tarafınıza gönderilen söz konusu evrakın Osmanlı büyükelçisine resmen tebliğ edilmesi komiteye memnuniyetle karşılanacaktır. Zira Osmanlı büyükelçisi, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nda bulunarak elde ettiği tecrübeden dolayı Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasına sebep olan ve Ermenilerin arzuları ile İngiltere'nin tavsiyelerine uygun bir şekilde Osmanlı Hükümeti tarafından gerçek ve samimi çabalar gösterilmedikçe ortadan kaldırılması mümkün olmayan üzücü durumlar hakkında fikirlerini açıklayabilir.

Cevaben gönderdiğimiz yazıda yer alan içten ve hoş ifadelerinizden dolayı komite size içten teşekkürlerini sunmaktadır.

**

Lâyhaya ek evrakın tercümesi

Yıldız Sarayı'nda hapsedildikleri bilinen kişiler şunlardır: Vanlı Ohannes, Karakin İsağolyan kardeşler, Taşcıyan Vartan, Terlemezyan Mıgırdıç, Harutyán Agavenyan ve oğlu Kirkor, Tokatlı Paspanyan Kevork ve Cemiyet-i İlmiye Mektepleri Müfettişi Sarıyan.

8 Mart tarihiyle İstanbul'dan bildirildiğine göre söz konusu kişilerin sorgulanmaları yirmi gün önce tamamlanarak suçsuz oldukları ortaya çıkmıştır. Ancak serbest bırakılmaları Padişah iradesine bağlı olduğundan hâlâ tutukludurlar.

Van'dan alınan bilgilere göre geçen Aralık'ın 17'sinde Natanyan Bogos, Susyan Manuk ve Huzyan Mihran adlı şahısların evleri aranmıştır.

Rahip Tomakyan Arsen Vartabet ile Paçestciyan Karakin tehlikeli ve ihtilâlcilerden addedilerek acımasızca kırk bir saat aç ve susuz tutuklu olarak bırakılmışlardır. Tutuklu bulunan diğer Ermeniler tesadüfen bu kişilerin durumunu öğrenmişler ve Müslüman hapishane bekçileri vasıtasıyla onlara ek-

mek ve su göndererek durumdan halkı haberdar etmişlerdir. Bunun üzerine Ermeniler üzüntüye kapılarak araştırma yapılması için piskoposlarını valinin huzuruna gönderdiklerinde vali paşa bu kişilerin aç bırakılmak suretiyle yola getirilmeleri hakkında emir verdiğini inkâr etmiş ise de öfkeli tavrından bu sözlerinin doğru olmadığı anlaşılmıştır. Fakat piskopos, hasta rahip ile arkadaşına bakmak üzere bir doktor gönderilmesi için validen izin almıştır.

27 Aralık'ta Karabet Natanyan hapsedilmiş ve kardeşi Haçador da takibat altına alınmıştır.

Geçen Şubat başlarında yazılan bir mektupta bildirildiğine göre terbiyeli gençlerden olup 22 Aralık 1886 tarihinde Konya'ya sürülmesine karar verilmiş olan Natanyan Mihail vefat etmiştir. 1870'te doğan Natanyan ihtilâlcilerden olmakla itham edilmişti.

Harutyun Çeçipanoyan ve Beyleryan Dikran, Pahçeyan Kirkor 3 Ocak 1888'de hapsedilmişlerdir. Bunlar henüz on iki yaşında iki çocuk olup suçları, ellerinde şarkı ve hikâye kitapları bulunmasıdır.

4 Ocak'ta Kigork Şernec tekrar tutuklandığı gibi yine o sırada Zarunyan Vartan ve Zarunyan Karabet adlı kişiler Padişah'ın şerefine kadeh kaldıracakları yerde eski Patrik Kırımıyan'ın sağlığına içmelerinden dolayı hapsedilmişlerdir.

7 Ocak'ta Terlemezyan Panos, Şadavoryan Rupen, Akıcıyan, Barutçuyan, Moses Maluyan ve Ohannes Amaduni adlı kişilerin evleri arandığı gibi Maluyan, Amaduni, Markos Şadavoryan, Kulaksızyan, Garabet ve Armenak Yegaryan hapsedilmiş ve Şadavoryan Ohannes de oğlunu öğretmenlikten vazgeçirme emri almıştır.

Ermenilerin evlerinde arama yapan hükümet memurları işlerine yaraşan eşyayı alıp götürmekte ve adeta arama bahanesiyle evleri soymaktadırlar.

1886 Haziranı'nda Van piskoposunun seçimi sırasında çıkartılan karışıklıklarda parmağı olan dört Ermeni, Paskalya münasebetiyle 18 Ocak'ta salıverilmiştir. İstanbul'da basılan *Aravelk* gazetesiyle *Arménia* ve diğer gazetelerin muhabiri olması sebebiyle hapsedilen Maluyan Moses de bunların içerisinde.

Rahip Daniel 20 Ocak'a kadar hâlâ hapsede idi. Kendisi ileride kullanılmak üzere silah satın almayı vaaz ve tavsiye etmekle suçlanmıştır. Alvar köylü sekiz Ermeni de hapsedilerek birbirleriyle görüşmeleri yasaklanmıştır. Müslüman halkın silah taşımalarının yasak olmayışı ise dikkat çekicidir.

BOA, HR. SYS, 2822/34

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 66

***Konu:** Osmanlı Hükümeti aleyhine bazı şikâyetler içeren bir lâyihanın Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na verildiği*

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 4 Nisan 1888 tarih ve 115 numaralı yazının tercümesi

Son günlerde Londra'daki Ermeni Komitesi tarafından Osmanlı Hükümeti aleyhinde bazı şikâyetler içeren bir lâyihanın İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na verildiğini haber aldım. İçeriğinin ne olduğunu anlamak için bu lâyihanın bir suretini, bana gizli ve özel bir şekilde verip veremeyeceğini Dışişleri Müsteşarı Sir Julian Pauncefote'a sordum. Kendisi Lord Salisbury'den izin alacağına söz veriyse de bu sırada söz konusu lâyiha Dışişleri Bakanlığı tarafından değil, Ermeni Komitesi tarafından yayınlanmıştır. *Times* gazetesinin 3 Nisan tarihli sayısında yer alan sureti ekte gönderilmiştir.

"Agopyan", "Petrus Aganoor" ve "M. Sevasly" imzaları bulunan lâyiha, Ermenilerin sözde düştükleri acıklı durumlardan ve fesat çıkararak haince hareketlerde bulunmakla itham edilen bazı kişilerin hapsedilip tutuklanmalarından bahsetmektedir. İddiaları kuvvetlendirmek için 1885 yılından 1888'e dek siyasî suçlamayla sözde tevkif edilen şahısların isimlerini gösteren uzun bir liste de lâyihaya eklenmiştir. Sir Julian Pauncefote tarafından lâyihayı imzalayanlara gönderilen mektup da yayınlanmıştır. Bu mektupta lâyihanın

alındığı bildirilmiş ve içerdiği maddeler arasında Osmanlı Hükümeti'ne tebliği uygun ve yararlı olacak bazı noktaların bulunup bulunmadığını anlamak üzere bir suretinin bu konuda bir rapor düzenlenmesi için Sir William White'a gönderileceği bildirilmiştir.

Meselenin Berlin Antlaşması'na ilişkin olan tarafına gelince; Sir Julian Pauncefote söz konusu hususun Berlin Antlaşması'na imza koyan bütün devletlere ait olduğunu ve İngiltere Hükümeti'nin tek başına müdahalesinden bir sonuç çıkması ihtimalinin bulunmadığını hatırlatmıştır. Dün Sir Julian Pauncefote ile yaptığım görüşmede bu olay ve Dışişleri Bakanlığı'nın cevap yazısı söz konusu edilince kendisi bu işte bakanlığın benzer durumlarda âdet olduğu üzere hareket ettiğini ve kendisine verilen dilekçelere her zaman olduğu gibi cevap verdiğini, ancak bundan hiçbir sonuç çıkmayacağını söyledi. Ben de Agopyan'ın şahsına asla önem verilmemesi gerektiğine dair daha önceki ifadelerimi tekrarladım. Dışişleri Bakanlığı'nda da Agopyan'ın davranışlarına önem verilmediği görülüyor. Sir Julian Pauncefote'un mektubuna göre Sir William White söz konusu lâihayı Bâbîâli'ye tebliğ etmekle değil, sadece kendi görüş ve düşüncelerini bildirmekle görevlidir. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2822/33

49

Bâb-ı Âlî

Daire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

Hariciye Müsteşarı Artin Efendi Londra'da bulunan Ermeni Komitesi tarafından kendisine posta ile zararlı bir lâyiha geldiğini, aynı lâihanın diğer Ermeni ve Rum ileri gelenleriyle yabancı elçiliklere de gönderildiğini, kendisinin bu lâihayı bazı şahsî görüşleriyle birlikte Hariciye nâzırına ulaştırdığını, İngiltere Hükümeti'nin böyle bir takım serseri topluluğundan meydana gelen bir bozguncu komitesinin yazılarını kabul etmesinin devletlerarası teâmillere uygun olmadığını ve bunların meşru olmayan hareketlerinin sonuçsuz kalması için ne gibi önlemler alınması gerektiğini Padişah'a arz etmiştir. Bu yüzden kendisinin Sadâret'e gelerek açıkladığı görüşler doğrultusunda

yapılması gerekenler ile posta yoluyla bu gibi zararlı mektupların ülkeye sokulmasının engellenmesi lüzumu ve önemi ortada iken bu konuda niçin etkili önlemler alınmadığının arzı hususunun Padişah tarafından emredildiğini bildiren 28 Nisan 1888 tarihli özel yazı alınmıştır. Artin Efendi çağırılarak görüşü sorulmuştur. Kendisi, "Ermeni fesadı denilen şeylerin bazı yabancıların tahriklerinden ötürü ortaya çıkan bir durum olduğunu, bu konuda Osmanlı Hükümetince her zamanki gibi kovuşturma yapmak yerine konunun önemi sebebiyle özel bir kurulda Ermeni lider ve ileri gelenlerinden gerekli olanların bulundurulması meselenin incelenip görüşülmesiyle ortaya çıkacak görüş ve karara göre karışıklığın önlenmesine başlanmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Ermenilere düşmanlığı sebebiyle Müslüman olan Ali Şahbaz Efendi'nin Ermeni fesatçıları hakkında yapılacak incelemelerde hazır bulunmasının Ermeniler arasında çeşitli tepkilere yol açacağını" da ima etmiştir. Artin Efendi'nin görüşü doğrultusunda bir kurul oluşturulması işe özel bir önem kazandıracığından düşünölmeye değer bulunmuştur.

Ancak Leipzig şehrinde ve Paris'te bulunan Ermeni fesatçılarından Kafıyan Gabriel ve Ohannes Bursalı adlı şahısların fesatça teşebbüsleriyle ilgili olarak ele geçirilen belge, 23 Nisan 1888 tarihli özel yazınızla tebliğ edilen Padişah fermanı gereği Meclis-i Vükelâ'da okunmuştur. Buna göre;

"-Avrupa'da bulunan Ermeni fesat komitelerinin zararlı yayınlarının yurda sokulmasına engel olunması için alınan önlemlerin uygulanması konusuna Dahiliye Nezâretince bir kat daha dikkat gösterilmesi,

-Ermeni fesatçılarının maarif aracılığıyla yeni yetişen Ermenileri zararlı milliyetçi maksatlarına hizmet edecek şekilde eğiterek ihtilâl heveslerini çoğaltmak girişiminde buldukları yaptıkları yayınlardan anlaşıldığından Maarif Nezâretince Ermeni okullarının devamlı denetim altında tutulup zararlı öğretime meydan verilmemesi,

-Ermenilerin oturdukları vilayetlerde fesatçıların hal ve hareketlerine mülkî görevliler ve zabıta tarafından dikkat edilerek yaptıkları teşebbüslerden dolayı suçlu olarak sorgulanacak olanlarının yargılanma sürecinin uzatılmayıp haklarında gereken işlemin bir an önce yapıp usulü çerçevesinde sonuçlandırılarak başkalarına ibret olmasına Adliye Nezâretince özen gösterilmesi,

-Ermenilerden fesat çıkartmaya çalışanlar hükümetçe takip edilmekle birlikte diğer Ermenilere nefretle bakılmayıp bütün itaatkâr ahali gibi onlara da iyi davranılması ve Osmanlı'nın adaletinden pay sahibi olmalarının sağlanması hususunun gerekli vilayetlere tavsiye edilmesi,

-Avrupa'da bulunan Ermeni komitelerinin, Osmanlı elçilikleri aracılığıyla izlenerek zararlı teşebbüslerinin sonuçsuz ve etkisiz bırakılmasına Hariciye Nezâretince gayret gösterilmesi" konuları görüşülmüştür. Ayrıca Artin Efendi'nin görüşleri de yarınki oturumda tartışmaya açılarak ortaya çıkacak sonuç ve karar bir mazbata ile arz edilecektir.

Artin Efendi'ye gelen belge Londra'daki komite liderinin Lord Salisbury'ye yazdığı mektubun kopyasıdır. Özeti; Ermeniler hakkında yapılan muamelelere dair alınan yeni bilgiler ışığında bazı olayların haber verilmesinden ibarettir. Padişah'a arz edilmesi dileğiyle tercümesi* ekleriyle birlikte takdim edilmiştir.

29 Nisan 1888

Sadrazam
Kâmil

BOA, Y. A. HUS, 213/62

50

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 234

Sadâret Yüksek Makamı'na

Ermeni patriğiyle birkaç Ermeni tarafından ileri sürülen ve son günlerde İstanbul'dan özellikle Reuter Telgraf Şirketi aracılığıyla bildirilen şikâyetler üzerine İngiltere Parlamentosu'nda Mösyö Bryce'ın Dışişleri müsteşarına yönelttiği soru ile müsteşar tarafından hükümet adına verilen cevabı içeren belgenin gönderildiğine ve Mösyö Bryce hakkında bazı bilgilere dair

* Bu mektubun tercümesi 48. belgede s. 117'de yer almaktadır.

Londra Büyükelçiliği'nden gelen 5 Mayıs 1888 tarih ve 133 numaralı yazı ile söz konusu belgenin tercümesi ekte sunulmuştur. Arz olunur.

13 Mayıs 1888

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 5 Mayıs 1888 tarih ve 133 numaralı yazının tercümesi*

Parlamentonun 3 Mayıs tarihli toplantısında parlamenterlerden Mösyö Bryce, Ermeni patriğiyle birkaç Ermeni tarafından ileri sürülen ve son olarak İstanbul'dan özellikle Reuter Telgraf Şirketi aracılığıyla bildirilen şikâyetler hakkında Dışişleri müsteşarına bir soru yöneltmiştir. Bu soru ile müsteşar tarafından hükümet adına uygun bir dille verilen cevabı içeren belge ekte gönderilmiştir. Tarafınızca da bilindiği gibi Mösyö Bryce tarih öğretmenidir. Gladstone kabinesi zamanında Dışişleri Müsteşarlığında bulunmuş ve Osmanlı Hükümeti'ne karşı kasıtlı olarak kötü niyet ve düşmanlık göstermiştir. Arz olunur.

Ek belgenin tercümesi

Mösyö Bryce: "Ermeniler aleyhine yapılan zulüm ve adaletsizlikler ile Ermeni kiliselerinin şimdiye kadar sahip oldukları imtiyazları ortadan kaldıracak davranış ve hareketler hakkında İstanbul'dan gelen ve Ermeni patriği tarafından Bâbîâli'ye yapılan tebliğlerle alâkalı telgraflar konusunda İngiltere Hükümeti'nin dikkati çekilmiş midir? Şikâyet edilen hareketler gerçeğe yakın görünüyorsa İngiltere Hükümeti, Ermeni kilise ve milletinin tepkilerinden doğabilecek ciddi sonuçları ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan taahhütleri dikkate alarak bu şikâyetleri gidermek ve Ermeniler aleyhinde ya-

pılan yolsuzluklara son vermek için Bâbîâli nezdinde nüfuzunu kullanacak mıdır? Bunları Dışışleri müsteşarına soruyorum." demiştir.

Dışışleri Müsteşarı Sir James Ferguson da: "Ermenilerin şikâyetlerine sebep olan durumlara ilişkin mektuplar İngiltere Hükümeti tarafından bilinmektedir. Fakat söylenen olayların doğruluk derecesi hakkında şimdilik bir karar veremeyiz. İngiltere Hükümeti bu konuda Berlin Antlaşması hükümlerine imza koyan diğer devletlerle ortaklaşa sahip olduğu haklar dışında bir hakka sahip değil ise de doğruluğu anlaşılacak bütün şikâyetlerin giderilmesi için nüfuz kullanacak, fakat icraatını uygun bir zamana bırakacaktır. Bölgede ikamet eden memurlarımızın görüşüne göre bu konuda başarı sağlanması da kuvvetle muhtemeldir." cevabını vermiştir.

Mösyö Bryce, daha sonra tekrar soru sorma hakkını korumuştur.

BOA, Y. A. HUS, 214/6

51

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 84

***Konu:** Ermenilerin yaşadığı Osmanlı eyaletlerindeki Hıristiyan halkın uğradığı iddia edilen zulüm hakkında İngiltere Parlamentosu'na sorular yöneltildiği*

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 16 Mayıs 1888 tarih ve 148 numaralı yazının tercümesi

Parlamentoda Anadolu Ermenileri'nin sözde uğradıkları zulüm ve adaletsizliklere dair bir soru yöneltilmiştir. Bu soru ile Dışışleri müsteşarı tarafından verilen cevabın Fransızca tercümesi ekte bilgilerinize sunulmuştur. İncelediğinizde sizin de fark edeceğiniz gibi müsteşarın cevabı bundan az zaman önce yine bu yolda sorulan bir soruya verdiği cevaptan çok da farklı değildir. Ayrıca Sir James Ferguson, Agopyan lâyihası hakkında Sir William White tarafından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen cevabın içeriğini birkaç ke-

limeyle açıklamıştır. Son soruyu yönelten kişi Gladstone kabinesinde Ticaret Dairesi Başkanlığı'nda bulunmuş olan İngiltere Liberal Partisi ileri gelenlerinden Mösyö Mundella'dır. Muhalefet partisi üyeleri tarafından parlamentoya yöneltilen bu tür sorular her ne kadar Ermenilerin durumları vesilesiyle ortaya atılmış olsa bile bunun İngiltere Hükümeti'ni zor duruma düşürmek amacına yönelik olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Arz olunur.

*Parlamentonun 14 Mayıs 1888
tarihli toplantısına ait tutanak özetinin tercümesi*

Mösyö Mundella parlamentoda şu soruları sormuştur:

"Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde bulunan Hıristiyanların uğradığı zulüm ve adaletsizlikleri anlatmak ve Van vilayetinin güney ve doğusunda bulunan kasabaların Hıristiyan ahalisinin söz konusu zulüm ve adaletsizliklerden dolayı yavaş yavaş memleketlerini terk etmeye mecbur olduklarını göstermek üzere Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından yayınlanan bir belge hakkında hükümetin dikkati çekilmiş midir? Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde ikamet eden İngiliz konsoloslarının bu belgede belirtilen olaylardan haber ve bilgileri var mıdır? Meselâ bazı nahiyelerde hapis-haneler tevkif edilen ve çoğunluğu papaz olan birçok Ermeni ile dolu mudur? Bunlardan bazılarının el, ayak ve boğazlarından zincirlerle karanlık, soğuk ve rutubetli bodrum katlarında çarımha gerildiklerine ve 40 saat süreyle aç susuz bırakıldıklarına ilişkin söylentiler doğru mudur? Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereği Osmanlı Devleti Hıristiyan tebaasının durumunu düzeltmeyi ve memlekette gerekli ıslâhatı yapmayı taahhüt etmiş midir? İngiltere Hükümeti de Bâbıâli'ye bu konuda uyarılarda bulunmuş ise bundan sağlanan netice nedir?"

Buna karşılık Sir James Ferguson da: "Bu belgenin bir sureti Hariciye Nezâreti'ne tebliğ edilmiştir. Söz konusu olaylar hakkında İngiliz konsolosları tarafından herhangi bir bilgi aktarılmamıştır. Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından verilen lâyiha Sir William White'a gönderilmiştir. Ancak kendisi cevabında bu lâyihanın birçok maddeler içerdiği ve anlatılan olayların doğru olup olmadığını araştırmak için yeterli vasıtalara sahip olmadığını be-

lirterek bu konuda bir lâyiha yazılması için biraz mühlet istemeye mecbur olduğunu bildirmiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan taahhütleri bütün devletlerle birlikte kararlaştırılmıştır. Bâbiâli tarafından yapılacak resmî tebliğler diğer hükümetlerle birlikte yerine getirilmedikçe ve lâyıkiyle ispatlanmış olaylara dayanmadıkça faydalı bir sonuç elde edilemez" cevabını vermiştir.

BOA, HR. SYS, 2822/37

52

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Sandison'un
Büyükelçi White'dan aldığı talimatlar doğrultusunda
Hariciye Nezâreti'ne verdiği 26 Mayıs 1888 tarihli yazısının tercümesi*

Sir White daha önce Padişah'a arz ettiği gibi Ermeni Meselesi ile ilgili olarak şu üç yolda hareket edebilirdi:

1-Londra Ermeni Komitesi tarafından Hariciye Nezâreti'ne bildirilen şikâyetler cetvelini Anadolu vilayetlerindeki İngiltere konsoloslarına havale etmek.

2-Söz konusu cetvel veya lâyihada yer alan olayların doğru olup olmadığını araştırmak için ilgili yerlere birer görevli göndermek.

3-Bahsedilen olaylarla alâkalı olarak Osmanlı Hükümeti'nin vereceği bilgi veya açıklamalara dayanarak Lord Salisbury'ye bir rapor gönderilmesini mümkün kılmak için söz konusu lâyihayı -zaten yapıldığı gibi- Osmanlı Hükümeti'ne özel olarak arz etmek.

O sırada İngiliz büyükelçisi özel olarak Padişah'ın huzuruna çıkma şerefine erişmiş olduğundan kendisince izlenmesi gereken üç hareket tarzını arz ederek bunların ilk ikisi sebebiyle ortaya çıkacak sakıncaları, yani konsolos-

lara müracaat edilmesi durumunda işlerin daha da karışacağını ve bir İngiliz memurunun gönderilmesi konusunun çeşitli yorumlara yol açacağı gibi Ermenileri de boş yere ümitlendireceğini ifade etmiştir. Padişah elçinin değerlendirmelerini gerçekten takdir ettiğini söyleyerek durumu Bâbîâli'ye havale etmek konusundaki niyetinden dolayı ona teşekkür etmiştir. Ayrıca, Ermeniler aleyhinde oda dolusu deliller bulunduğunu, suç ve kabahatleri tamamen sabit olduğundan bu milletin dünyanın başka bir memleketinde olsalar idam cezasını hak edeceklerini, bundan dolayı da Saray'da toplanan komisyon reisi Derviş Paşa ile Cemil Paşa'yı suçlu Ermenilerin yaptıkları faaliyetleri açıklamak üzere elçiye göndereceklerini ilâve etmişlerdir. Ancak Sir White şu ana kadar Derviş ve Cemil Paşaları görmemiş ve Sadâret'e gönderdiği lâyhaya cevap olarak herhangi bir bilgi ve açıklama alamamış olduğundan bu işin İngiltere'de günden güne daha çok önem kazanmasından dolayı devletine karşı ne yolda hareket etmesi gerektiğini bilmek istemektedir. Bu durumda Sir White, gereğince hareket etmek için talimat mı istemeli, yoksa Hariciye nâzırının sadrazam ile görüştüktan sonra ne yapması lâzım geleceğine dair Padişah'tan bir emir alacağını mı ümit etmelidir?

BOA, HR. SYS, 2822/39

53

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî

Sadâret Yüksek Makamı'na

Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerindeki Hristiyan halkın uğradığı zulüm ve haksızlıklara dair İrlanda milletvekillerinden Doktor Tanner tarafından parlamentonun görüşme cetveline konulan soruya verilen cevapta "ileri sürülen olayların hiçbir İngiliz memuru tarafından bildirilmediği, bununla birlikte bir karışıklığın ortaya çıkarılmasından dolayı bazı kişilerin tutuklandığının söylendiği"nin Dışişleri müsteşarı tarafından ifade edildiğine ve bu sorunun ne olduğuna dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 19 Mayıs 1888

tarikh ve 150 numaralı yazı ile eklerinin tercümeleri beraberce takdim edilmiştir. Arz olunur.

9 Haziran 1888

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âli
Hariciye Nezâreti
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 19 Mayıs 1888 tarih ve 150 numaralı yazının tercümesi*

Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerindeki Hıristiyan halkın sözde uğradığı zulüm ve haksızlıklara dair İrlanda milletvekillerinden Doktor Tanner tarafından İngiltere Parlamentosu'nun dün akşamki toplantısının görüşme cetveline bir soru kaydettirilmiştir. Ancak kendisi sırası geldiğinde soruyu sormak için mecliste hazır bulunmamıştır. Dışişleri müsteşarı bu vesileden istifade ile şu sözleri söylemiştir:

"Doktor Tanner, ısrarla görüşme cetveline koydurduğu bu soruyu yöneltmek için yerinde bulunmamaktadır. Bu sorunun görüşme cetvelinde kalması uygun olmadığı gibi cevapsız bırakılması da parlamentoya saygısızlık demek olacağından buna aşağıdaki şekilde cevap vermeye çalışacağım. İleri sürülen olaylar hiçbir İngiliz memuru tarafından hükümete bildirilmemiştir. Bununla birlikte bir karışıklığın ortaya çıkarılmasından dolayı bu vilayetlerde bazı kişilerin tutuklandığı söylenmektedir.

Tercümesi ekte sunulan soru ise iki-üç gün evvel İstanbul'dan gelen ve bir İngiliz gazetesi tarafından yayınlanan telgrafın aynıdır. Zaten muhalefet partisi gazetede yayınlanan bir telgraf veya bir haberi bahane ederek söz konusu olayların doğru olup olmadığını ve bu konuda alınacak tedbirleri hükümetten sormaktadır. İngiliz gazetelerinin İstanbul muhabirleri Ermenilerin yaşadığı vilayetler halkının sözde uğradıkları haksızlıklarla uğraşmaktan

vazgeçmedikleri için muhalefet partisi üyeleri bu sıralarda aldıkları yazılara dayanarak birçok sorular yöneltmeye teşebbüs etmişlerdir". Arz olunur.

Ekteki sorunun tercümesi

Bu sabah gazetelerde yayınlanan aşağıdaki yazılı haberden bilgileri olup olmadığı Dışişleri müsteşarına şu şekilde sorulmalıdır:

"Van murahhasası Ermenilerin kendi durumlarından memnun bulunup bir İngiliz konsolosuna lüzum olmadığına dair bir beyannâme imzalamaktan kaçındığı için sıkı bir şekilde korunarak İstanbul'a gönderilecekmiş. Bu haber gerçeği yansıtmakta mıdır? İki Ermeni rahibine işkence edildiği ve Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde heyecan ve büyük telaş olduğu doğru mudur?"

BOA, Y. A. HUS, 214/68

54

Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası
Numara: 108

***Konu:** Manchester Guardian gazetesince yayınlanan Agopyan'ın Ermeniler hakkındaki mektubunun ekte gönderildiği*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 1 Ağustos 1888 tarihli yazının tercümesi*

205 numaralı telgrafta arz edildiği gibi *Manchester Guardian* gazetesi malum Agopyan'ın bir mektubunu yayınlamıştır. Söz konusu mektup ekte gönderilmiştir. İncelendiğinde tarafınızca da anlaşılacağı üzere bu mektup Ermeni cemaat ve kilisesinin güya Osmanlı Hükümeti tarafından yok sayılan imtiyazlarından uzun uzadıya söz etmektedir.

Manchester Guardian'ın 27 Temmuz 1888 tarihli nüshasında "Ermeni Meselesi" başlığı altında Ermeni Vatanperverler Cemiyeti Başkanı Agopyan imzasıyla yer alan makalenin tercümesi şu şekildedir:

"Geçen Mart'ta Ermeni Vatanperverler Cemiyeti tarafından Lord Salisbury'ye bir adet lâyiha verilmişti. 9 Mayıs'ta "Ermenistan'ın Nidası" başlığıyla Van'dan alınıp bu gazetede yayınlanan yardım çağrısı söz konusu lâyihada anlatılan olayları tamamıyla desteklemektedir. Sözü edilen lâyihanın bir kopyası Londra'daki Osmanlı elçisi aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne gönderilmiş ise de şimdiye kadar bir cevap alınamamıştır. Sadrazam, lâyihanın bir kopyasını Sir William White'a tebliğ ederek hapis ve tutuklanmaları şikâyet sebebi olan Ermeniler'in aleyhlerindeki suçlamalara dair delillerin gösterileceğini açıklamışsa da ne bu suçlamaları ispat etmiş ne de İngiliz elçisinin tavsiyesi üzerine sözü edilen delilleri yayınlamıştır.

Ermeni patriği söz konusu lâyihada yer alan olayları yalanlamak üzere Sadâret makamına davet edildiğinde bu emri yerine getirmekten adeta kaçınmıştır. Osmanlı Hükümeti, Ermeni Vatanperverler Cemiyeti başkanı aleyhine söz söyletmeyi bir çeşit başarı sayarak Ermeni patriğini cemiyet başkanının izinsiz hareket ettiğine dair Sir William White'a bir mektup yazmaya zorlamış iken aradan bir hafta geçmeden patrik Padişah'a "Ermeniler'in dinî ve millî durumlarını açıklayan" bir arıza sunmaya mecbur kalmıştır.

Patrik arızasında, İstanbul'un fethinden sonra Ermeniler'e verilen ve Ermeni Kilisesi'nin kurallarına uygun bulunan hak ve imtiyazlardan bahsederek bunların gözetildiğini açıklayıp Padişah'a hoş görünecek bazı ifadeler kullandıktan sonra Bâbîâli aleyhine çok şiddetli bir dil kullanmış ve Ermeniler'in kendilerine tanınan haklardan yararlanmakta karşılaştıkları büyük güçlükleri izah etmiş, ortadan kaldırılan başlıca imtiyazlarını sıralayarak Padişah'ın, sâdık Ermeni milletin şefkatli babası olması sebebiyle Ermeniler'in hak ve imtiyazlarının gözetilmesi hususunda ferman buyuracağı beklentisini ortaya koymuştur.

İşin garip tarafı Patriğin Padişah'a ve Bâbîâli'ye kendisini sevdirep beğendirmeye çalışırken Lord Salisbury'ye verdiğimiz lâyihada yayınlanan olayları ve delilleri yalanlamaya muktedir olamadığından Ermeni Patrikhanesi'nin Padişah'a Osmanlı Hükümeti aleyhine aynen bizim şikâyetlerimizi içeren bir arıza sunmaya mecbur kalmasıdır. Patrik daha da ileriye giderek söz konusu imtiyazlar korunmayacak olursa kendi açısından görev yapmanın

imkânsız hale geleceğini ve ortaya çıkabilecek vahim sonuçlardan dolayı hiçbir şekilde sorumluluk kabul etmeyeceğini açıklamıştır ki, bu vahim sonuçlardan maksat Ermeniler tarafından bir ihtilâl gerçekleştirilmesidir.

İstanbul'da sansür sıkı bir şekilde uygulanmakta olduğundan Patriğin sunduğu arzuda yer alan olayların tamamen veya kısmen yayınlanması önlenmiştir.

Patrik, Berlin Antlaşması'ndan asla söz etmeyerek vatanperver Ermeniler ile Ermeni cemiyetlerinin kendisinden daha fazla Ermenistan halkına yakınlık ve dostluklarının olduğunu ve söz geçirmeye daha çok güç yetireceklerini bildiğinden sözü edilen antlaşmaya dayanarak yapılması gereken tebliğleri bu cemiyetlere havale etmiştir. Patriğin öne sürdüğü şikâyetler, Berlin Antlaşması'na dayanılarak istenen ıslâhatın yapılmamasından dolayı ortaya konan girişimlerimize eklenecek olursa Ermeni milletinin Ermenistan'daki Osmanlı idaresinden ne derecede nefret ettikleri anlaşılır.

"Ermeni milleti ile zamanın ihtiyaçları" konusu Padişah'ın egemenlik haklarını ilgilendiren bir mesele olduğu halde, anlaşılması zor olmayan bazı sebeplerden dolayı Ermeni liderleriyle görüşüp danışmayarak Ermenilerin süruncemede kalmış dahilî işleriyle ruhanî muafiyetlerini vekillerine havale edip hiçbir şey yapmadığından gerek ölen Patrik Nerses ve gerekse daha sonra gelen patrik çok fazla şikâyette bulunmuşlardır. Bununla birlikte Patrik Harutyun Efendi'nin şikâyetleri ise daha şiddetli bir şekilde olmuştur.

Ermeni Meselesi Ermenilerin dinî, kültürel, ziraî, adlî ve sosyal alanlardaki bütün işlerini içine almaktadır. Çünkü Osmanlı ülkesinde -deyim yerinde ise- bir "Osmanlı Milleti" hiçbir zaman bulunmamış ve bulunamayacaktır. Orada hâkim bir cemaat vardır ki sadece bir mezhep görünümündedir ve lideri Padişah'tır. Padişah yeryüzündeki hükümdarların hepsinden şanlı ve büyük olduğu iddiasındadır. Kendisi Peygamberin halifesi yani papa gibi hem ruhanî hem de cismanî bir hükümdar ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Bir erkek veya kadın kendi arzusuyla yahut zorla müslüman olunca millî kimliğini kaybeder, iyi-kötü, doğru-yanlış açısından dalâlet içinde bulunan "gâvurlar"dan daha üstün bir durumda bulunur. Dinî inançlarını yerine getirirken hiçbir kelimesini bilmediği Arap dilini; sosyal ilişkilerinde ise Türkçe'yi kullanır.

Eski antlaşmalar gereği imtiyazlı bir özel sınıf oluşturan yabancı cemaatler dışında Osmanlı ülkesindeki diğer bütün gayr-ı müslim cemaatler hukukî ve sosyal meselelerinde mensup oldukları patrikhanelere vekâlet vermişlerdir. Bu müesseseler ile özellikle Rum ve Ermeni Patrikhaneleri bir bakıma gerçekten millî ve mülkî kurul konumunda olup toplu bir şekilde sadece emîru'l-mü'minîn olan Padişah'a değil, İslâmî gelenek, kural ve uygulamalar gereği bütün mü'minlere de boyun eğler.

Sadece dinî kurallarla yönetilen, medenî hukuktan habersiz, ev ve barınaklarını korumak için değil yalnızca din uğruna savaşıarak canlarını feda eden bir cemaatin fertlerinin, diğer cemaatleri kendi kilise hiyerarşilerine göre yönetmekten başka çarelerinin olmayışı normaldir. Bir başka deyişle hükümet içinde hükümet vardır.

Hükümet içinde hükümet uygulaması olarak Ermenilerin özel nizamlarının sorumlusu doğrudan doğruya Fatih Sultan Mehmed'dir. Fatih, Rum patriğinin seçimi ve onaylanması hususunda Bizans İmparatorluğu'nun protokolünü yenileyip taklit ederek korku ve dehşete düşmüş olan Rumların canları, hürriyetleri ve ibadet özgürlüklerini güvenceye aldığı gibi Ermeniler hakkında da aynı siyasî tedbirleri alarak İstanbul'da bir patrikhane kurmuştur. Patrikliğe seçilen kişi Ermenilerin dinî ve millî işlerini üstlenmekle Padişah'ın emirlerinin yerine getirilmesine aracı idi. İstanbul'da ilk defa Ermeni Patrikliği'ne tayin edilen kişi Piskopos Yovakim idi. Görevi, Ermeni kilisesi ve milletin işlerini idare etmek, din ve mezheplerini korumak, Ermeni dinî kurumlarıyla bunların gelirlerinin zarara uğratılmasına engel olmak ve milletle ilgili bütün iş ve konularda yargılama hakkını yerine getirmekten ibaretti.

Bu hak ve imtiyazlar Rum patriğine verilen hak ve imtiyazların aynısı olup değiştirilmeden kabul edilmiş ve bütün padişahlar tarafından da onaylanmıştır. Ancak Müslümanlar kendilerini devlet katında daha üstün bir mevkide saydıklarından Hıristiyan halktan bazı hizmetler istemiş ve bunu da elde etmişlerdir. Hıristiyanlara hakaret içeren terimler kullanmakla kalmayıp "reaya" gibi muamele ederlerdi. Bundan dolayı Müslüman olmayan halk pek çok fenalıklara hedef olmuştur. İstanbul'da yabancı devletlerin büyükelçileri ve

taşıra konsoloslar yakın zamanlara kadar yerli Hıristiyanları kendi himayeleri altına alarak bu şekilde Osmanlı tebaasından bazılarının acıklı durumlarını bir dereceye kadar hafifletmişlerse de Ermenistan ile diğer uzak eyaletlerdeki ulema, memurlar ve diğer Müslümanlar, "Hıristiyan koyunları" yüzünden hayatîyetlerini devam ettirmektedirler. 3 Kasım 1839 tarihli meşhur Gülhane Hatt-ı Hümayûnu o zamanlar tahtta bulunan Padişah'ın kendi isteğiyle, fakat gerçekte Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın elinden saltanatı kurtarmış olan Avrupa devletlerinin zorlamasıyla yayınlanmıştı. Söz konusu hatt-ı hümayûn bütün Osmanlı tebaasının haklarını onaylıyor ve ibadet özgürlüğünü teminat altına alıyordu. İstanbul'un fethinden sonra Rum ve Ermenilere vaad edilmesine rağmen bu fermada yer alan ana maddeler hiçbir zaman uygulama alanına konulmamıştı. O zamana kadar Hıristiyan milletleri ve toplulukları "önemsiz halk" anlamına gelen "nüfus-ı zâide" olarak değerlendirilmekte idiler.

Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun uzun süre uygulanmamasından dolayı 1856 yılında aynı Padişah Avrupa devletlerinin baskısıyla yine "kendi isteğiyle" başka bir hatt-ı hümayûn daha çıkarmıştır.

Taşralardaki Ermenilerin gayet açık seçik olan haklarını fark edip Padişah fermanlarının uygulanması ümidine düşmeleri ve Ermeni ileri gelenlerinin nüfuzlarını kullanarak bu belâlardan kurtarılma niyaz etmeleri sonucunda Sultan Abdülmecid tarafından Mayıs 1853'te Ermenilerin hak ve imtiyazlarının bütünüyle uygulanmasını emreden ayrı bir berat verilmiştir.

Bu beratta; yabancı devletlerden herhangi birinin yardımı olmaksızın sadece Ermenilerce elde edilen bu ferman, "himaye" bahanesiyle Hıristiyanları soyup bir takım kötü muamelelere uğratan taşra memurlarıyla o yerin Müslüman ileri gelenleri aleyhinde kesin ifadeler içermektedir. Sözü edilen fermanın hükümleri uygulanmış olsa, Ermeniler hakkında büyük bir nimet olacağı açıktır. Ancak bu hükümler uygulanamayarak üç sene sonra yani 8 Şubat 1856'da söz konusu muafiyetler tekrar onaylanmış ve Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlere karşı bir taahhüt olarak yayınlanan Islâhat Fermanı'na dahil edilmiştir. Bu fermada Patrikhane tarafından toplanan meclislerin, "asrın ve medeniyetin gereklerine göre istenen ıslâhat"ı Osmanlı Hükümeti'ne açıklamaya davet edildikleri yazılıdır. Sultan Abdülmecid'den sonra

tahta oturan Sultan Abdülaziz de 1876 senesinde çıkarılan Islâhat Fermanı'nda bütün Osmanlı vatandaşlarının eşitliği, Müslüman olmayan milletlerin dinî muafiyetleri, ibadet özgürlükleri vb. ilan etmiştir.

Bu durumda yukarıda sözü edilip sıralanan Padişah fermanlarının pek de kolayca elde edilmediği ve ciddi sebeplere dayanılarak yayınlanıp ilan edildikleri açık ise de taşra memurları zengin, tutucu ve öteden beri Hıristiyanlara yaptıkları zulüm ve yolsuzlukla servet kazanan Müslümanlarla birlikte eski gidişlerinde devam etmektedirler.

BOA, HR. SYS, 2822/42

55

Bâb-Âlî
Tercüme Odası
Numara: 132

Konu: Agopyan'ın "Ermenistan Meselesi" adlı altında yayınladığı makalelerin devamının yer aldığı Manchester Guardian gazetesinin kupürlerinin ekte gönderildiği

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 11 Ağustos 1888 tarih ve 222 numaralı yazının tercümesi

"Ermenistan Meselesi" adını verdiği konu hakkında malum Agopyan'ın yayınlamakta olduğu makalelerin devamının yer aldığı *Manchester Guardian* adlı İngiliz gazetesinin iki kupürü 1 Ağustos tarihli yazıma ek olmak üzere ilişikte gönderilmiştir.

Birinci makalede, Osmanlı Hükümeti aleyhindeki saldırı ve iftiralar dışında bu mesele ile ilgilenmediği için Lord Salisbury hakkında yoğun eleştirilerde bulunmaktadır. Öyle ki, lordun davranışları bu meseleyi destekleyen Liberal Parti'ye mensup siyasetçilerin davranışlarıyla karşılaştırılarak tenkit edilmektedir.

İkinci makale ise Agopyan'ın zannınca Karadeniz'den Arap Yarımadası'na ve Anadolu sahilinden Hazar Denizi'ne kadar uzanan "hayalî Erme-

nistan" tarifini içermektedir. Bu makalenin sonunda, yazarın gizli niyetlerinin bulunduğu ve mülkî ıslâhat bahanesiyle bu hayalin gerçekleşmesi mümkün olduğu takdirde birkaç vilayetin Osmanlı ülkesinden ayrılması amacını taşıdığı anlaşılmaktadır. Arz olunur.

Ek

*Ermeni Vatanperverler Cemiyeti Reisi
Agopyan'ın "Ermeni Meselesi" başlıklı makalesi*

İkinci Makale

Ermeni kilisesi ve Ermenilerin serbestliğini güvence altına alan kanun ve nizamlar önceki gazete nüshalarının birinde etraflıca anlatılmıştı. Bundan başka 1856 senesinde Padişah istisnasız bütün tebaasının durumlarının iyileştirilmesi amacıyla Osmanlı ülkesinde bulunan Hıristiyan halk hakkındaki "âlicenap niyetlerini kuvvetlendirmek için" bir ferman çıkarmış ve niyetinin yeni bir göstergesi olarak da bu fermanı büyük devletlere bildirmişti.

Bu teminat üzerine Ermeniler hemen durumun hakikatini İstanbul'da ilgili makamlara bildirirlerse adaletin gereğinin yerine getirileceğine kesin inandıklarından Ermenistan'da sürmekte olan karışıklığın tamamen kaldırılmasına ilişkin birçok dilekçe ve lâyhalar göndermişlerdir. Ancak bu herhangi bir yarar sağlamamış, sonra da sabır ve tahammülleri kalmayarak 1872 senesinde vilayetlerden aralıksız yapılan müracaatların etkisiyle Ermeni meclisi tarafından içinde bulunulan duruma dair umumî bir lâyiha düzenlenmiştir.

Derebeylik düzen ve kanununu kendi başına uygulamaya kalkışan taşra memurları ile ülke ileri gelenlerinin davranışlarına dair yirmi senedir Ermeni Patrikhanesi'nin Bâbîâlî'ye bildirdiği şikâyetlere ilişkin olan bu lâyhada; Osmanlı Devleti'nin emirlerine asla riayet olunmadığı, devlet kanun ve nizamlarının hükümsüz bırakıldığı, Müslümanların taassubu, Ermeniler hakkındaki yardım ve taraflı tutumların adlî mahkemelere varıncaya kadar sürmekte olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca Hıristiyanlara zorla hizmet yaptırmak, Hıristiyanlar arasında kargaşa çıkarmak, vergileri haksız bir şekilde be-

lirleyerek zalimce ve zorla tahsil etmek gibi durumlardan da şikâyette bulunmuştur.

1856 senesi hatt-ı hümayûnu gereğince ıslâhat tedbirlerinin yerine getirilmesini teklif etmek yetkisine sahip olduklarından bahisle; taşra memurlarının durumlarını tahkik için özel olarak müfettişler gönderilmesi, suçları tespit edilen memurların cezalandırılması, mahallî meclisler tarafından yapılmakta olan seçim usulünün ıslâhı, Kürtler ile Çerkeslerden silahların toplanması, ziraat meselesinin düzeltilmesi, vergi koyma şekli ve toplanmasının ıslâhı, mahkemelerde Hıristiyanların şahitliklerinin kabulü, suistimaller ve nizama uymayan davranışlara dair Patrikhane tarafından takdim olunan lâyihaların incelenmesi için İstanbul'da bir karma komisyon kurulması istenmiştir. Ayrıca bu tekliflerin Hıristiyanlar lehinde neşrolunup hükümsüz bırakılan Padişah fermanları ile kanun hükümlerinin tümünün uygulanmasını garanti altına alacağı, Kürt ve Çerkesler tarafından yapılan hırsızlık, saldırı ve nüfus katli gibi alçakça davranışlar üzerine Hıristiyanların can, ırz ve mallarını güvenceye alan Padişah fermanlarının hükümsüz bırakıldığı ve 1850 senesinden beri sadece 200'ü öldürme ve uygunsuz davranışlarla ilgili olmak üzere Bâbîâli'ye takdim edilen sayısız dilekçelerin çoğunun henüz sonuçlanmadığı yapılan şikâyete ek olarak bildirilmiştir.

1876 yılında da Ermeni millet meclisinin emriyle bir ikinci lâyiha düzenlenerek takdim edilmiştir. Bu yazıda 258 köy, 22 Manastır, 2 kasaba ve 1 şehre ait arazinin Kürtler ve diğer beyler tarafından zorla zaptedildiği, halbuki bu şekilde zaptolunan arazinin asırlardır Ermenilere ait olduğu belirtilmiştir.

Ermenilerin ifade olunduğu gibi defalarca yaptıkları başvurular dikkate alınmadığından antlaşmalara imzâ koyan bütün devletlere müracaata gerek görülmüş ve Ermeni Meselesi bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu mesele, çözüm bulmadığı ve devam ettiği sürece Osmanlı Devleti'nin sürekliliğini ilgilendiren bir sorun haline gelebilir.

Daha önce ve son olarak da açıklayıp iddia ettiğim gibi uygulanması gereken husus; Ermenistan'ı meydana getiren sancaklardan teşkil edilmek ve büyük devletler tarafından oluşturulan bir komitenin gözetim ve denetimi altında bulunmak üzere bir Ermeni valinin idaresinde bir vilayet kurulması ve

serbestlik tanıyan esasların yavaş yavaş getirilmesi durumudur. Zira 1876 senesinde İstanbul'da düzenlenip Londra'daki Ermeni Komitesi'nin o zamanki başkanı aracılığıyla Avrupa kabinelerine gönderilen lâyhada etraflıca anlatıldığı üzere "Ermeniler Osmanlı Hükümeti'nin ıslâhatların uygulanması hakkındaki vaatlerine asla güvenmemektedirler". Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin sonuçları önümüzde dururken Ermenilerin haklı olarak böyle bir duyguya kapılabileceklerini kim inkâr edebilir? Ermeniler gerek o zaman ve gerekse şimdi düzenli bir şekilde gelişip ilerlemeye, barış içinde yaşamaya ve millî haklarını korumaya çalışmaktadırlar. Osmanlı Hükümeti'nin gayri müslimler hakkındaki itimatsızlık ve adaletsizliğini gösterip ispatlamak için müteveffa Patrik Nerses Efendi'nin 1876 senesinde söylediği sözleri açıklamak yeterlidir. Patrik şöyle demiştir: "Bâbîâli vali, mutasarrıf ve diğer memurlara verdiği talimat uyarınca Hıristiyanların mutlak itaat halinde bulundurulmasını, iki kavim arasında daima rekabet ve anlaşmazlığın sürdürülerek seviye bakımından Müslüman ahalden aşağı tutulmalarını, fakirlik ve sıkıntıya düşürülerek maddî refah ve mutluluklarının artması sonucu ortaya çıkan hürriyet eğilimlerinin engellenmesi konularını tavsiye etmektedir". Hiçbir hükümetin kendi tebaası hakkında bu şekilde davranmasının mümkün olmadığı düşünülerek bunun biraz abartılı olduğu ileri sürülse de şunu hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Ermenilerin davası Dean Stanley, Lord Shaftenbury, Lord Carnarvon, Lord Granville, Duke Argyle gibi İngiliz ileri gelenleri ve parlamento üyeliğine seçilmesinin ardından Ermenistan lehine konuşmalar yapan meşhur öğretmen James Bryce tarafından desteklenmiştir.

Bu kişilerin çoğu Ermenistan'da seyahat ederek Ermenileri yurtlarında görmüşlerdir. Bundan başka Lord Salisbury de Berlin Kongresi'nde Ermenilerin menfaatlerinin güvence altına alınarak acilen durumlarının iyileştirilmesi ve gelecekte gelişmelerinin sağlanmasını teklif etmiştir. Bu teklif Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Osmanlı Devleti delegeleri ile diğer devletler delegeleri tarafından itirazsız kabul edilmiştir. Lord Salisbury'nin bu hareketi Ermenilerin iddialarının yerinde olduğunu ispatlamaktadır.

1878 senesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan gizli antlaşma hükümlerine göre, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarını koruyacağına dair İngiltere tarafından verilen taahhüde karşılık Osmanlı

Devleti İngiltere'nin Kıbrıs adasını işgal ve idare etmesine onay vermesinin yanı sıra Hıristiyan ve diğer tebaasının iyi idare ve korunmaları ile ilgili gerekli ıslâhatı uygulayacağını da vaad ve taahhüt etmiş idi.

Anadolu kıtasının durumunu ciddi olarak araştırmak için Osmanlı Hükümeti, İngiltere Devleti subaylarından konsolos ve politika memurları tayin ederek o bölgeye göndermiştir. Bunlar tarafından verilen raporlar 1878 senesinden 1881 senesine kadar "Mavi kitaplar"da yayınlanmıştır. İdare şekli hakkında yapılan iyi niyetli itirazlar ile bazı ıslâh tedbirlerinin alınması ve uygulanmasına dair tavsiyelerin yer aldığı bu raporların içeriğinin tamamı Ermeni vekillerinin ifadelerini pekiştirmekle beraber mevcut Osmanlı idare şeklini kötülemekte de aşırıya kaçmıştır.

Hatırlanacağı üzere Berlin Kongresi'nde Ermeni vekilleri bütün millet ve kavimlerin barış ve birlik içinde yaşayabilecekleri bir idare şekline ilişkin bir lâyiha takdim ederek 1856 senesindeki Padişah hatt-ı hümayûnu ve Kanun-ı Esasî hükümlerinin nasıl geçersiz bırakılıp siyasî ve mülkî eşitliği sağlama amacına yönelik olarak tasarlanan bütün ıslâhatın teoride kaldığını ispatlamışlardır. Osmanlı Hükümeti'nin aslında dinî bir hükümet olduğunu, bu hükümetin yürürlükte olduğu bölgelerde mevcut kanunların Hıristiyanları Müslümanlardan korumakta yetersiz kaldığını ve yeni denilen ıslâhatın yine bir takım hükümsüz maddelerden oluşacağından yeni şikâyetlere yol açmaktan başka bir işe yaramayacağını belirterek eşitlik, adalet ve vicdan özgürlüğünün sadece yeni bir Hıristiyan hükümetinin oluşumuna bağlı olduğunu açıklamışlardır. Bu kazanımların elde edilmesi için Cebel-i Lübnan'a verilen benzer güvenceler altında Ermenistan'da da bir Hıristiyan hükümetinin kurulmasını ve Ermeni memurların tayinini istemişlerdir. Diğer taraftan Londra'daki Ermeniler de Lord Salisbury'ye bir lâyiha vererek müstakil bir Ermenistan vilayetinin teşkilini ve özerk bir idare kurulmasını talep etmişlerdir.

Kongrede temsilcileri bulunan diğer devletler ve özellikle İngiltere Devleti Ermenilerin durumu hakkında etraflıca bilgiye sahip oldukları ve Osmanlı Hükümeti aleyhine söylenen sözlerin yarısına bile inanmadıkları için bunları yabancıların komploları olarak yorumlamışlardır. Rivayet edilen olayların kendi konsolosları tarafından onaylanmasına gerek görmüşlerdir.

İngiltere Devleti Osmanlı'nın namus, doğruluk ve ıslâhatların yerine getirilmesindeki kararlılığına güvendiğinden Ermenistan ıslâhatı konusunda Osmanlı Devleti'ni serbest bırakmayı gerekli görmüştür. Ancak olaylar, Ermenilerin ifadelerini doğrulamıştır. Çünkü ıslâhat yapılmadığı gibi aksine bilinçli olarak Ermenilerin hürriyetleri sınırlanıp kısıtlanmaya çalışılmıştır.

Berlin Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden bir sene geçer geçmez Lord Carnarvon daha da kötüleşen Ermenistan'ın durumu hakkında Lordlar Kamarası'nda dikkatleri çekerek "Hıristiyan köylerinin tahrip olunup manastırların yağma edildiğini, gerek Kürt ve Çerkesler gerekse subay ve diğer memurların çeşitli zulüm ve saldırılarda bulduklarını, adaletin rüşvet ile yerine getirildiğini, köylülerin vergiler altında ezildiğini, Bitlis sancağında Kürtlerin birçok köyden erzak ve hayvanlar gasp ettiklerini, köy halkının yaralandığını bazen de öldürüldüğünü ve Zeytun'da yapılan şikâyetlerin tedkiki-ne memur edilen ahalinin ileri gelenlerinin hapsedildiğini" açıklamıştır. Bunun üzerine Lord Salisbury "Berlin Antlaşması hükümlerinin sonuçsuz kalmasından dolayı sorumluluğu kabul edemeyeceğini, sonradan defalarca tekrar ettiği üzere olayların akış şekliyle dolayı Bâbîâli'den açıklama istenmesine bütün Avrupa devletlerinin eşit olarak yetkisi bulunduğunu ve İngiltere Devleti'nin fırsat buldukça Bâbîâli tarafından taahhüt edilen vaadlerin yerine getirilmesine çalışmaktan geri durmadığını, ancak bütün kötü durumların bir anda düzeltilmesinin mümkün olamayacağını" ifade etmiştir ki, o zamandan beri on sene geçtiği halde henüz hiçbir şey yapılamamıştır.

Müslüman ahalinin Hıristiyanlar hakkında uygulamaya meyilli olduğu haksızlıklar konusuna gelince; Lord Salisbury "asırlardır mevcut olup halkın zihni ve kalbinde yer etmiş olan bu kötü durum yüzünden söz konusu haksızlıkların tamamen ortadan kaldırılmasına hiçbir hükümet ve siyasetin güç yetiremeyeceğini" ifade etmiştir. Salisbury, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini müsvedde ettiğinde işin bu merkezde olduğunu biliyor muydu, yoksa bu durum sonradan mı ortaya çıkmıştı? Şayet Salisbury, durumu o vakit bilseydi, İngiltere'nin namus ve haysiyetini koruyarak Ermeni milleti tarafından kongrede ileri sürülen lâiyhayı destekler ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden yüzeysel vaadler değil daha iyi güvenceler alması gerekirdi. Böyle değil de bu

durum sonradan ileri sürülen bir düşünce ise yine bunun düzeltilmesi Salisbury'nin elinde olduğundan Bâbîâli'ye ortak tebligatta bulunarak Ermenilerin huzurunun sağlanması için ısrarla antlaşmalara imza koyan devletleri davet etmesi lâzım gelirdi.

Avrupa'nın ittifakıyla Bâbîâli nezdinde nüfuz kullanma vazifesi sonradan işbaşına gelen Gladstone kabinesine bırakıldığından Ermeniler kendi durumlarının İngiltere Hükümeti ve ahali tarafından dikkate alınıp desteklenmediğini ve kendilerinin büsbütün zalimlerin pençesinde bırakılmadıklarını şükranla görmüşlerdir.

Bir ara Osmanlı Hükümeti ile Ermeni milleti arasında içte bir çekişme ortaya çıkmış ve buna Bâbîâli tarafından sebebiyet verilmiştir. Şöyle ki: Bâbîâli işin başlangıcında Ermeni piskoposlarına berat verilmesi usulünü kaldırarak bunların yerine resmî yazılar yazılmasına kalkışmıştır. Halbuki beratlar piskoposların hukuku açıkça belirtilmekte iken resmî yazılarda bu haklar yer almadığı gibi aynı hüküm ve kuvveti de taşımadığından bu durum büyük bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Ardından Bâbîâli, ruhanî kurallara aykırı olarak amirleri olan patriğe müracaat etmeksizin piskoposları yargılamadan azl ve hapsedmeye, Ermeni millî okullarının idaresine müdahaleye ve öğretimin yayılması amacıyla kurulan Ermeni cemiyetlerine engel ve zorluklar çıkarmaya başlamıştır. Ermenilerin 3.000 senedir yaşadıkları ülkenin ve 1.500 senedir de çektikleri zulüm ve haksızlıklara karşı korunabilen millî kiliselerinin tarihini unutturmak amacıyla gerek Ermeni kilisesi ve gerekse millî tarihlerine ilişkin kitap ve resimlerin basılıp yayınlanmasını engellemiştir. Sonraları beratların verilmesi lüzumu hissedildiğinden bunlara patrik beratlarında yer alan açık hükümlerin hilâfına olarak bazı şartlar getirmiştir. Rahiplerin ruhanî sıfatları kaldırılmadıkça cezalandırılmamaları ve patriğe başvurulmadan tutuklanmamaları devletin temel kanun hükümlerinin gereği olduğu halde Ermenistan'da birçok ruhban hapsedilmiş ve bazıları da el ve ayakları zincirlerle bağlanıp karanlık ve soğuk yerlerde hapsedilerek çarmıha gerilmek suretiyle dört gün aç ve susuz bırakılmıştır. Bundan sonra Bâbîâli, rahiplerin karma mahkeme huzurunda yemin ederek şahitlikte bulunmalarını istemiştir. Ayrıca Padişah fermanına aykırı olarak Patrikhane'nin evlenme ve

boşanma ile ilgili davaları görme yetkisini kabul etmemiş, bu davaların şer'î mahkemelere havalesini -başka bir tabirle Hıristiyanlara mahsus evlilik kuralları yerine İslâmî kuralların konulmasını- istemiştir. Bu kanunları vasiyet ve tereke işlerine de uygulamaya çalışmıştır. Ermenilerin dinî ve tarihî kitaplarından "Ermeni kilisesi", "Ermenistan kıtası" ve "Ermenistan kraliyet ve emâreti" ibarelerinin kaldırılmasını da talep etmiş, bu ibarelerin bulunduğu kitapların satılmasını engellemiş ve Ermeni millî mekteplerinin ders ve programlarının Maarif Nezâreti tarafından onaylanmasını istemiştir. Kitaplara dair Patrikhane'nin verdiği cevap dikkat çekici olduğundan aynen aşağıda nakledilmiştir: "Osmanlı Hükümeti şimdiye kadar mezhebimizi, milliyetimizi, dilimizi muhafazada bizi serbest bırakmıştır. Biz ise geçmişi belli ve kadim bir millet olarak ruhanî ve millî bir tarihe sahip bulunduğumuzdan Hıristiyan bir kavim sıfatıyla mezhep kitaplarımızı "düzeltme" ve "değiştirme"den korumalıyız. Fakat bu gibi kitapların basılıp yayınlanmasının engellenmesi, mezhebimizin gereklerini yerine getirmemizi sağlayan serbestliğe aykırı hareket anlamına gelir".

Ermenilerin din ve milletle ilgili işlerini bozan ve idaresini güçleştiren Bâbîâli'nin izlediği tavra karşı gerek şimdiki ve gerekse bundan önceki patrik şikâyetinde bulunmaktan geri durmamıştır.

*Ermeni Vatanperverler Cemiyeti Başkanı Agopyan'ın
"Ermenistan Meselesi" başlıklı üçüncü makalesinin tercümesi*

Ermenistan sorununun lâyıkiyle anlaşılması için Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin coğrafi konumu ile ticarî durumlarına dair bilgiler verilmesi gerekli olduğundan aşağıdaki açıklamalar yapılmıştır:

Büyük Ermenistan bir bütün halinde 160 bin mil karelik bir alanı kapsamakta ve Akdeniz, Hazar Denizi ve Karadeniz arasındaki araziye içine almaktadır. Doğudan Hazar Denizi, kuzeyden Gürcistan ve Minkirilya, batıdan Anadolu, güneyden Âsurî ve Arap Yarımadası ile sınırlıdır. Miladî VI. yüzyılda 20 valinin idaresi altında 15 eyâlet, 620 kaza, 200 piskoposluk ve 20 bin mahalleyi içine alıyordu. Askerî kuvvetleri de 120 bin kişi idi. Bir dönem

bayındır ve güçlü olan bir hükümetin toprakları bugün Osmanlı Devleti ile Rusya ve İran arasında bölüşülmüştür. Bu paylaşımın en geniş ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde söz konusu olan kısmı, Osmanlı Devleti'ne ait bulunan bölümdür. Mihitarist ruhban grubundan ünlü yazar Alişan IV. asırdan sonra Ermenistan'ın uğradığı felâketlerden bahsederek şöyle demiştir: "Mezhep ve dil açısından yerli Ermeniler ile memleketlerini istila edenler arasında bir nefret perdesi çekildiğinden Ermeniler sevgili vatanlarını koruyabilmişlerdir. Ermeni, memleketinden ayrıldığı veya uzaklaştırıldığı zaman bile vatan sevgisini kaybetmez, mezhep ve dilini iftiharla korur ve gönlünü vatanından ayırmaz. Ermenilerden sonra ortaya çıkan birçok kavim ve millet yok oldu. Ermeniler ise yine vatan sevgileri sayesinde 15 asır zarfında meydana gelen büyük değişiklikler içinde bile kendi varlıklarını muhafazada başarılı olmuşlardır.

Ermenistan toprağının büyük kısmı volkanik olup sıradağları Ararat dağında son bulur. Fırat, Dicle, Kur, Aras ve Çoruh nehirleri Ermenistan topraklarında akar. Gukark ve Ararat'taki sancaklarda bakır ve kaya tuzundan dağlara rastlandığı gibi somaki, birinci sınıf mermer, mihenk taşı, kükürt, petrol, zift, gaz ve maden kömürü de bol miktarda bulunmaktadır. Böyle az bir mesafe içinde bu kadar iklim ve havası değişik memleket yeryüzünün hiçbir yerinde yoktur. Ermenistan'daki ağaçlar ile bitkilerin çeşitlilik ve zenginliği de bundan ileri gelmektedir. Dağlık ormanlarında çam ve diğer ağaçlarla ovalarında iyi cins yüksek meşe, servi ve karaağaç vardır. Çınar ağacının kaynağı Ermenistan'dır denilebilir. Ceviz, kestane, armut ve diğer meyve ağaçları kendiliğinden bitmiş gibidir. Bütün ülkede tıbbî bitkiler çok bulunduğu gibi baharda ova ve dağlar türlü şekillerle ve güzel kokulu çiçeklerle süslenir. Güney taraflarında olağanüstü büyüklükte yetişen üzüm salkımlarını iki kişi omuzunda zor taşır".

Ziraat, eski zamanlardan beri Ermenistan'da bilinir ve üstün tutulur. Roma İmparatorluğu döneminde Quintus Curtius'un gözlemlerine göre, bütün Anadolu kıtasında Ermenistan'daki arazi gibi mamur bir arazi yoktur. Her sene milyonlarca hayvan otlatılmak için Ermenistan meralarına getirilmektedir. Ermeni atlarının sürat ve dayanıklılığı ün salmıştır. Knenousse'den çıkan savaş atları da eskiden beri meşhurdur. Bazı konsolosların raporlarına bakı-

İrşsa, Ermenistan'ın kuzeyinde bulunan Erzurum vilayetiyle Mamuretülaziz ve Diyarbakır'dan 1885 senesinde yabancı ülkelere yapılan ihracat 38.330 ve 1886'da ise 18.190 liraya ulaşmıştır. Osmanlı ülkesine gerçekleştirilen ihracat da buna dahil edilirse toplam ihraç edilen eşyanın değeri 1885'te 131.180 ve 1886 senesinde ise 104.770 lirayı bulmuştur. Toplam ithalat 1885'te 305.410 ve 1886'da da 303.595 liraya çıkmıştır. Bundan 1885 senesinde 194.360 ve 1886'da da 212.100 liralık eşya yabancı ülkelere ithal edilmiştir. Erzurum konsolosunun raporlarında görünen odur ki, bu vilayetin 1886 senesindeki ticaretinin genelinde yaşanan % 4'lük gerileme ve ihracattaki % 12,5'lük düşüş, nakit darlığı ve şikâyetlere yol açmıştır. Ancak ticaretin düşmesiyle birlikte ahalinin malî durumunun bozulmadığı anlaşılmıştır. Ağır devlet vergilerinin hepsinin ödenmesi halkın gelirinin iyi olduğunu gösterir. Diyarbakır'da ticaret hacmi her ne kadar hâlâ gerilemekte ise de yine de bayındırlık çalışmalarının devam ettiği haber verilmektedir. Gerileme belirtisi görülmeyen bir vilayet var ise o da Mamuretülaziz olup % 10'luk fazlası görülmüştür. Fakat buna karşılık Van Vilayeti'nde bir sene içerisinde ithalat % 33'lük bir gerileme göstermiştir.

Ermeniler otuz yıldan beri İstanbul'a gelmeye başlayarak çeşitli hizmetlerde bulunmuşlar, tasarruf edip biriktirdikleri paralar ile Van'a geri döndüklerinde ithalat ve ihracatı geliştirmişlerdir. Konsolos Clayton'un raporuna göre 1879 senesinde ihracat 85.450 liraya, yani şimdiki ticaretin iki misline erişmiştir. Aynı sene Van Çarşısı'nın yanması ve ardından baş gösteren kıtlık şehirdeki bayındırlık faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Osmanlı Hükümeti'nden destek ve yardım gelmedikçe bu darbenin etkisinden kurtulunamayacağı ortadadır. Bununla beraber bu gibi desteklerin hükümetin desteği olmaksızın kendiliğinden yapılamayacağı muhakkaktır.

Bayındırlık çalışmalarında ise dikkate değer bir şey yapılmamıştır. İşte Ermenistan'ın ticarî durumu bu merkezdedir. İçte Ermenistan ile Ermeniler hakkında akla uygun ve serbestliğe elverişli bir politika izlense birkaç sene içerisinde ticaretin iki-üç misli artması mümkündür. Ermeniler vatan ve milletlerinin geleceğinden ümitsiz değillerdir. Sadece memleketlerinin idaresinin talep ettikleri güvencelerle kendilerine bırakılmasını arzularak onu tekrar eski mamur durumuna kavuşturacaklarını vaad etmekte ve Ermenistan gibi

her tarafı mamur bir memleketin acı ve sıkıntı içinde bulunmasını haksızlık olarak değerlendirmektedirler.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince söz konusu antlaşmaya imza koyan devletlere Ermenistan'a nezâret etme yetkisi açıkça verilmiş olduğundan Ermeniler memleketlerinde bir kötülüğe uğradıklarında bu devletlere müracaat etme hakkına sahiptirler. Müracaatları Osmanlı Devleti tarafından engellenemez. Ermeniler imza koyan bütün devletlerin ortaklaşa verdikleri karara bağlı bulduklarından tek başına Osmanlı Devleti'nin kararına tabi olmalarını iddia etmek hatadır. Padişah Ermenistan'da ıslâhat yapılmasını uygun gördüğü takdirde Avrupa'nın gözetiminde hareket etmelidir. İşte bu sebepten dolayı Bâbîâli kimi zaman eli gözü bağlı bir patrik tarafından, kimi zaman Halep'teki Katoliklerden ve kimi zaman da Diyarbakır'daki Ermeni Katoliklerinden aldığı belgeleri tebliğe kalkışarak Ermeniler hakkındaki taahhütlerinin yerine getirilmediğine dair düşüncelerin asılsız olduğunu göstermek istemektedir. Maksadımız Ermenistan'ı Padişah'ın tabiiyetinden ayırmak değildir. Bununla beraber komşumuz olan Müslüman halkın haklarına tamamen riayet edilmek üzere Ermenistan'da kendi kanun ve idaremizin kurulacağı günü takdis ediyoruz.

BOA, HR. SYS, 2822/43

56

**Bâb-ı Âfî
Tercüme Odası**

*Konu: Agopyan'ın yayınlarına
dair iki ayrı yazıya cevap*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 8 Eylül 1888 tarih ve 243 numaralı yazının tercümesi*

Agopyan'ın yayınlarına dair nezâretinizin 14 ve 28 Ağustos tarihli iki ayrı yazısı alınmıştır. Daha önce de belirttiğim gibi Agopyan'ın kışkırtmalarını gerek bizzat Lord Salisbury'ye ve gerekse İngiltere Dışişleri müsteşarına defalarca bildirmiştım. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı: "Hareketleri Er-

meni patriği tarafından onaylanmayan Agopyan'ın özel durumunu biliyor, yaptığı yayınlardan dolayı üzüntü duyuyoruz. Fakat İngiltere anayasası ile kanun ve nizamlar, Agopyan hakkında zorlayıcı tedbirler alınmasına engel bulunmaktadır." şeklinde cevap vermiştir.

Agopyan'ın iftiralarına cevap olmak üzere 28 Ağustos 1888 tarihli Sadâret yazısına ek olarak gönderilen yazıyı *Morning Post*, *Morning Advertiser*, *Manchester Courier* ve *Belfast Morning News* gazetelerinde yayınlattırıp ilan ettirdim. *Manchester Courier* ile *Belfast Morning News* gazeteleri eyaletlerin görüşlerini destekleyen yayın organlarından olup Agopyan'ın son eleştirilerinin yer aldığı *Manchester Guardian* gazetesi kadar önemlidir.

BOA, HR. SYS, 1904/25_19

57

15 Kasım 1888 tarihiyle

Matbuât-ı Ecnebiye Kalemî'nden sunulan yazının sureti

Daily News gazetesi 9 Kasım 1888 tarihli nüshasında: "Londra'da gerçek dışı ve ifsat edici yayınlarla meşgul bulunan Ermeni Vatanperver Merkez Komitesi'nin propaganda aracı olmak üzere Ermenistan anlamına gelen *Haiasdan* adlı bir gazete çıkarılmıştır. Bu gazetenin yeni çıkan ilk sayısı komite tarafından Ermeni milletine hitaben bir beyannâme ile Bryce ve De Laveleye taraflarından birer mektubu içermektedir." konulu bir haber yayınlamıştır. Buna göre öncelikle söz konusu *Haiasdan*'ın yayınının engellenmesi için İngiltere Devleti nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması hususu Londra Osmanlı Elçiliği'ne bildirilmelidir. Diğer taraftan söz konusu yayının engellenmesi pek de muhtemel görünmediğinden Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması için yabancı elçilikler ile Dahiliye Nezâreti'ne gerekli bildirimlerin hemen şimdiden yapılması gerekmektedir. Nezâretinizce uygun görüldüğü takdirde bu yazının Tahrirat-ı Hariciye ve Mektubî Odalarına havalesi münasiptir.

Bâb-ı Âfî
Hariciye Nezâreti
Sayı: 91533/137
20 Kasım 1888

Konu: Haiasdan gazetesi

Said Paşa'dan Londra'da Rüstem Paşa'ya

Kışkırtıcı yayın ve entrikalara girişmekten başka amacı olmayan sözde Ermeni Vatanperver Komitesi'nin yayın organı olan *Haiasdan* adlı bir gazete Londra'da neşredilmiştir.

Bu gazetenin ilk sayısı, Ermeni ulusuna hitaben bir bildiri ile başlamakta ve Bryce ile De Laveleye'in iki mektubunu içermektedir. Zâtîâlileri, söz konusu sayıyı elde ederek bu zırvalar hakkında bir fikir edinebilir. Ermeniler arasında kargaşalara sebep olmayı amaçlayan bazı maceracı ve kendini bilmezlerin ortaya attığı bu yayını dikkate değer bulmuyoruz. Bununla birlikte, zâtîâlilerinin de bilgisine sunarak bu yayının iptali için özel olarak Lord Salisbury nezdinde görüşmelerde bulunmanızı istemekteyim.

Kendi adımıza, bu yayının Osmanlı ülkesine girişi ve yayılmasını şimdiden engellemiş bulunmaktayız.

Saygılarımla.

BOA, HR. SYS, 2761/2

58

Cenab-ı Hak Padişahımızın ömrünü, talihini, kudret ve kuvvetini artırsın. Âmin.

Padişahımıza anlatıldığı üzere Londra'da ikamet edip sözde Ermenistan'ın bağımsızlığının elde edilmesi gibi boş bir iddiayla Osmanlı Hükümeti aleyhinde öteden beri bazı uygunsuz yayınlar yapmaya cesaret eden Agopyan ile ortak ve koruyucuları tarafından Londra'da *Haiasdan* isimli bir gazete çıkarıldığı Bâbîâli tarafından haber alınmıştır. Bu durum evvelki gün telgrafla

Londra Büyükelçiliği'nden sorularak araştırılmış ise de bu gazetenin bir nüshası ele geçirilemediği gibi nerede ve ne şekilde basıldığı konusunda da doğru bir bilgi elde edilememiştir. Araştırmaya devam edilmekte olup gerçekten Londra'da böyle bir gazete yayınlanıyor ise büyükelçimiz, Lord Salisbury ile görüşmek istemiştir. Fakat Salisbury şehirde bulunmadığı için görüşme dönüşüne dek ertelenmiştir. Dönüşte yapılacak görüşme sonucunun bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Labouchere isimli kişinin haftada bir yayınladığı *Truth* gazetesi hakkında daha önceden yapılan işlemde de anlaşılacağı üzere İngiltere Hükümeti'nin basın özgürlüğünü öne sürerek gazete yayınının engellenemeyeceğini özür dileyerek bildirmek gibi bir eğilimi vardır. *Haiasdan* gazetesinin yayınının engellenmesi için Lord Salisbury'nin ne dereceye kadar yardımda bulunacağı bilinmemektedir. *Truth* gazetesi konusunda Salisbury, gazete sahibi olan Labouchere aleyhinde Osmanlı Devleti adına hükümet tarafından dava açılmasına razı olmakla yetinip işi bu şekilde mahkemeye düşürmüş olmaktan başka bir sonuç çıkmayacağını anlatmış ve o zaman Bâbîâli tarafından ne yapılacağı sorulmuşsa da cevap alınamadığından vaziyet o şekilde kalmıştı. Bu sefer *Haiasdan* gazetesi için yapılacak görüşme ve konuşmaların en iyi şekilde sonuçlanmasını Allah'tan dileriz.

27 Kasım 1888

BOA, Y. PRK. EŞA, 8/55

59

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî

Sadâret'e

Arz

Agopyan adlı şahsın başkanlığında Londra'da kurulan Ermeni Vatanperver Cemiyeti tarafından yayınlanan *Haiasdan* adlı gazetenin yayınının yasaklanması yolunda gayret gösterilmesine dair çıkan Padişah iradesi gereği Londra Büyükelçiliği'ne yapılan tebligata cevaben gelen telgrafın tercümesi 29 Kasım 1888 tarihli yazıyla takdim edilmişti. *Haiasdan* gazetesinin kendi-

sine postalanan ilk sayısının bilgi için gönderildiğini ve içeriğine göre bunun idarehanesi Londra'da ise de Paris'te basıldığının anlaşıldığı konusunda Viyana büyükelçisinden gelen 15 Kasım 1888 tarih ve 275 numaralı yazının tercümesi ekte takdim edilmiştir. Bu gazetenin basım ve yayımının yasaklanması için Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde ses getirici teşebbüslerde bulunulması için Paris Büyükelçiliği'ne gerekli tavsiyelerde bulunulmuştur. Arz olunur.

1 Aralık 1888

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Viyana Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 15 Kasım 1888 tarih ve 275 numaralı yazının tercümesi*

Ermeni Vatanperver Cemiyeti'nin yayın organı olan *Haiasdan* adlı gazetenin ilk sayısı posta ile tarafıma gönderilmiş olduğundan bu nüshayı bilgi için ekte size takdim etmeyi görev biliyorum. İçeriğinden *Haiasdan* gazetesinin idarehanesinin Londra'da olduğu, ancak Paris'te basıldığı anlaşılmaktadır. Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 219/61

60

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
3

Ermeni patriğinin olağan iade-i ziyareti dolayısıyla İngiltere büyükelçisiyle yaptığı görüşmede aralarında geçen konuşmaları tercüme etmek için

patrikle birlikte gitmiş olan Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı ve Patrikhane Meclis İkinci Başkanı İlyas Efendi tarafından verilen yazı incelenmek üzere Hariciye Nezâreti'nin üst yazısıyla birlikte takdim edilmiştir.

15 Aralık 1888

Sadrazam
Kâmil

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Ermeni patriğinin bazı yabancı elçilere yapacağı olağan iade-i ziyareti sırasında tercümanlık yapmak üzere kendisinin yanında bulunmasını talep ettiği Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı ve Patrikhane Meclis İkinci Başkanı İlyas Efendi tarafından bildirilerek görüş istenmiştir. Onay verilmekle beraber adı geçen patriğin elçilerle yapacağı konuşmalardan önemli olanlarının kaydedilerek bildirilmesi İlyas Efendi'ye tavsiye edilmiş idi. Patrik ile İngiltere büyükelçisi arasında yapılan konuşmaların yer aldığı İlyas Efendi'nin raporu ek olarak takdim edilmiştir. Arz olunur.

10 Aralık 1888

Hariciye Nâzırı
Said

**

Patriğin bazı yabancı büyükelçilerle gerçekleşecek görüşmelerindeki konuşmalar sırasında arz edilmesi uygun olan hususları bildirmem Hariciye Nezâreti'nin emri gereğidir. Bu çerçevede, patriğin yanında bulunduğum esnada İngiltere büyükelçisiyle aralarında geçen konuşmaları arza değer bulduğumdan bunları aşağıda yazılı olarak ifade ediyorum:

Patrik, İngiltere'de bulunan Ermeni tüccarlarını bahis konusu ederek Londra'da bulunan birkaç Ermeni kaçağının sırf şahsî çıkarlarını gözetmek suretiyle Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeni milletinin durumları ile ilgili yalanlar içeren bir takım makaleler yayınladıklarını söylemiştir. Ayrıca, bunların davranışlarının Patrikhane'yi ve tüm Ermeni milletini umutsuzluğa düşürdüğünü ve Padişah'ın gözünde Ermeni milletinin Osmanlı idaresine çok eskiden beri var olan bağlılığı konusunda şüpheler uyandırmaya başladığını büyükelçiye ifade etmiştir. Yine patrik, serseri takımından ve değişik mezheplerden olup Ermeni kabul edilen bu kişilerin ayıplanacak hareketlerine İngiltere Hükümeti'nin asla değer vermeyeceğini söylemiş ve bu olumsuz durumun ortadan kaldırılabilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını rica etmiştir. Diğer devletler gibi İngiltere Devleti'nin de her taraf ve her olaydan Anadolu'daki konsolosları aracılığıyla haberdar olduğunu, merhamet ve şefkati herkesçe bilinen ve her sınıf tebaasının mutluluğu için çaba harcayan bir Padişah'ın yapmış olduğu bunca yardım ve iyiliklere karşı, birkaç kişinin bir takım asılsız yayınlarıyla bozguncu hareketlerine son verilmesi yolunda Patrikhanece gerekli tedbirlerin alınacağını söylemiştir. Padişah'ın rızasına aykırı bir takım durumların ortadan kaldırılmasının Ermeni patriğinin kutsal görevleri arasında bulunduğunu, bununla birlikte büyükelçi tarafından bu konuda yardım ve çaba gösterileceğini kuvvetle umduğunu da ek olarak ifade etmiştir. Mösyö White buna cevap olarak şunları söylemiştir: "Ermeni milleti gerçekten sâdıık bir millettir. Osmanlı Padişah'ı, tebaasını seven bir hükümdar olduğundan Ermeni milletinin rahatlığını istediği açıktır. Milletinizin bu nimete erişebilmesi ancak yumuşak başlılık ve hoşgörülü olmasıyla sağlanabilir. Milletiniz göstereceği sadakatle ve bağlı buldukları hükümdarın idaresi altında güven telkin eden bir politika izleyerek mutlu olabilir. Şikâyet konularına gelince; İngiltere'de basın hürriyetinin bulunduğu bilginiz dahilindedir. Fakat bir takım zararlı yayınların önlenmesi için bir çare düşünmemiş de değilim. Tarafınızdan belirlenecek bir gizli şahıs aracılığıyla Agopyan'ın ekibinde bulunan Mösyö Bryce'a bazı gerekli açıklamaların yapılması gerekir. Ermeni millete olan derin ilgisinden dolayı Bryce'a teşekkürle birlikte, bu millet hakkında gerçekten iyi niyet taşıyor ise Ermenilere zarar isabet edecek durumlardan onları kurtarmaya mecbur olduğu, Osmanlı ülkesinde bulunan

Ermenilerin mutluluklarının devamının ancak tâbi oldukları bu devlet sayesinde gerçekleşeceği ve Agopyan gibi bazı kişilerin Ermeni gençlerini kışkırtarak şahsî çıkarları için çevirdikleri entrikalarının bir hizmet sayılmayıp aksine şu anda ve gelecekte tüm millete zarar vermekte olduğu Mösyö Bryce'a özel olarak hatırlatılmalıdır. Ayrıca böyle çirkin bir ekibe yardım etmekten vazgeçmesi için kendisine tavsiye yollu açıklama da yapılmalıdır".

Büyükelçinin bu sözlerine karşılık patriğin teşekkür ederek "tâbi oldukları Padişah'a bağlılıklarını ve milletçe vazifesi gereği büyükelçinin bu iyi niyetli tavsiyeleri gerçekleştirmeye çaba göstereceğini" söylemesi üzerine Mösyö White devamlı: "Milletinizin bir kısmı da Rusya'da yaşamaktadır. Ermeni milletinin tümü Rusya Devleti'nin himayesi altında bulunsa idi acaba Rusya Hükümeti şimdiki tarzda onları idare edecek miydi? Rusya'nın siyasî işlerini biliyoruz. Geçenlerde *Moskova* adlı bir Rus gazetesi, İngiltere Devleti'nin Ermenileri güya teşvik ettiğini yazmaktaydı. Bu çok yanlıştır. Osmanlı Devleti'nin Ermeni tebaasının ruhanî reisi bulunan zâtınızın, milletinizin Osmanlı Devleti'ne sâdık kalmasını, ikide birde patrik değiştirme sevdasında bulunmamasını ve sizin gibi aranan özellikleri bulunan bir patriğin bu yolda devam etmesini içtenlikle öneririm." diyerek sözlerini tamamlamıştır.

7 Aralık 1888

Hariciye Müsteşarı Yardımcısı ve
Patrikhane Meclisi İkinci Başkanı
İlyas

BOA, Y. A. HUS, 220/24

61

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
Aded: 1054

Sadâret'e

Agopyan adlı şahsın başkanlığında Londra'da kurulan Ermeni Vatanperverleri Cemiyeti tarafından ilk defa basılan *Haiasdan* isimli Fransızca ve

Ermenice gazetenin zararlı içeriğinden dolayı yayınına engel olunması ve adı geçen cemiyetin bozguncu hareketlerine meydan verilmemesi için İngiltere'nin İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliklerine tebliğ ve tavsiyelerde bulunulması hakkında çıkan fermanın gereği yapılarak duyulan üzüntülerin Lord Salisbury'ye iletilmesi üzerine lordun ülke kanunları gereği bu gibi yayınları yasaklamak için herhangi bir önlem almaya gücünün yetmediği şeklindeki ifadesi ve ayrıntıların posta ile bildirileceği yolunda Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesi 29 Kasım 1888 tarihli cevap yazımızla sunulmuştur.

Lord Salisbury'nin bu konudaki açıklamalarının detaylarıyla bazı ifadeleri içeren ve Londra Büyükelçiliği'nden bu defa alınan 28 Kasım 1888 tarih ve 321 numaralı yazının tercümesi ekte sunulmuştur.

17 Aralık 1888

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 220/35

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 28 Kasım 1888 tarih ve 321 numaralı yazının tercümesi*

Agopyan ve dostları tarafından kurulan *Haiasdan* adlı Ermeni gazetesinin basılıp yayınlanmasına dair 143 numaralı telgrafınızı Pazar günü akşamı ve bu konuya ilişkin 20 Kasım 1888 tarih ve 137 numaralı Sadâret yazısını da Pazartesi günü sabahı aldım. Derhal Lord Salisbury'ye bir yazı göndererek görüşme talebinde bulundum. Ancak kendisinin Windsor'da Kraliçe'nin yanında bulunduğu sekreteri tarafından bana cevap olarak bildirildi. Ertesi gün Lord Salisbury Londra'ya döndükten sonra kendisiyle uzun uzadıya görüştim. *Haiasdan* gazetesinin yayınlanmaya başladığını haber verdikten

sonra yazınızda yer alan düşünce ve delilleri büyük bir gayretle açıkladım. Bu gazetenin kapatılması için gerekli tedbirlerin alınarak hakkımızdaki dostluk duygularının gösterilmesini rica ettim.

Buna cevap olarak Lord Salisbury şöyle dedi: "Londra'da bir Ermeni gazetesinin basılıp yayınlandığını maalesef haber aldım. Bundan dolayı çok üzgünüm. Fakat İngiltere Anayasası ile diğer kanun maddeleri bu gazetenin kapatılması için bir tedbir almama engeldir. Bu konuda elim kolum bağlıdır. Bir Ermeni gazetesinin yayını engellemeye gücüm yetmeyeceği gibi her gün Bakanlar Kurulu aleyhine itiraz ve hakaretlere cür'et eden ve Aşırı Liberal Parti'ye mensup olan siyasî gazetelerin ve Kraliyet hanedanı üyeleri ile saygın devlet kurumları hakkında çeşitli iftiralarda bulunan lanet olası gazetelerin yayınlanmasına da engel olamam. Osmanlı Devleti bu konudaki acizliğime kötü niyet veya kayıtsızlık şeklinde bakmamalıdır. Kısmen Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde yapılan kışkırtmaların özellikle Rusya'nın komşuluğundan dolayı tehlikeler doğurabileceği muhtemel olduğundan bu gibi tahriklerde bulunulmamasını cidden arzu etmekteyim. Zaten Osmanlı Devleti için yapamayacağım şeyi hiçbir devlet için de yapamam. Yabancı devletler birçok kez İngiltere Hükümeti'ne buna benzer tebliğlerde bulunmuşlardır. Rusya Devleti Lehlilerden oluşan bir takım fesat komitelerinin varlığından ve Avusturya Devleti İtalya ve Macar fesatçılarının kışkırtmalarından şikâyet ettiği gibi Fransa da III. Napolyon zamanında hükümdar ve devlete karşı isyanla suçlanan bazı kişileri tutuklatmak için defalarca teşebbüste bulunmuş ise de hiçbir İngiliz kabinesi bu talepleri kabul etmemiştir. Bu konuda mahkemelere müracaattan başka çare yoktur. Şimdiki durumda bundan da bir sonuç alınamaz. Çünkü yabancı bir devlet aleyhinde zararlı yayın ve iftiralarda bulunmak konusuna daima siyasî suç gözüyle bakıldığından hiçbir İngiliz jüri heyeti bu hareketlerle suçlanan kişileri mahkum edemez. İngiltere Devleti bile yukarıda anlatılan kurallardan çok fazla zarar görmektedir. Halen Amerika Birleşik Devleti'nde ihtilâl fikriyle hareket eden birçok cemiyetler vardır ki, gazete basıp yayınlamakta, miting yapmakta, nakdî yardım toplamakta ve İrlanda'yı isyana teşvik için gerekli etkin vasıtaları açıkça tedarik etmektedirler. Buna bir çare bulunamaz. Zira İngiltere ve Amerika kanunları toplantı yapma ve basın özgürlüğünü tamamen kabul etmekte ve bu

yüzden de yabancı devletlerin asayiş ve emniyetleri aleyhine en zararlı fesat cemiyetlerinin kurulmasına izin vermektedirler."

Ben bu cevap üzerine ümidimi kaybetmeden tekrar konuya girdim ve bizzat Lord Salisbury tarafından varlığı tasdik edilen zararlardan bizi korumaya yeterli olacak bir tedbir araştırılması konusunda ondan yardımlarını rica ettim. Lord Salisbury bu zararlı yayın ve evrakın Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanmasından başka çare olmayacağını bana söylemiş ise de bahsettiği tedbiri zaten aldığımızı, fakat bu konuda kaçak girişlerin engellenmesinin zor olduğunu söyledim. Anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi Ermeniler hakkında kışkırtıcı hareketlerde bulunan bazı müfsitlerin entrikalarına son vermek için İngiltere Hükümeti'nin yardımlarını sağlama beklentisinden vazgeçmeliyiz. Şurasını da ilâve etmeliyim ki *Haiasdan* gazetesinin bir sayısını bile bulamadım. Bu gazete satılmadığı gibi gazete dağıtıcıları da bunun varlığından haberdar değildiler. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 1904/25_16

62

**Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dairesi**

Londra Büyükelçiliği'ne

Efendim,

Ermeni Komitesi tarafından Londra'da basılan *Haiasdan* adlı gazetesinin, biri "Ermenistan Meselesi'ne bir son verilmesi gerektiği"ne ve diğeri "Anadolu'daki Müslüman halkın da var olan idareden hoşnut olmayıp Ermenilere katıldıkları"na dair yayınlanan iki yazının yazarının bir İngiliz olduğu haberi alınmıştır. Söz konusu yazılarda kullanılan dile bakılarak Ermenistan Meselesi'nin bir Anadolu meselesi haline getirilmek istendiği anlaşıldığından bu yazıların Londra'da ne gibi bir etki yarattığının ve sizin bu husustaki diğer

araştırmalarınızı bildirmeniz gerektiği Padişah'ın emri olduğundan gereğinin yapılması arz olunur.

8 şubat 1889

Serkâtib-i Hazret-i şehriyârî

Mühür

BOA, Y. EE, 51/55

63

Bâb-ı Âli
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 138

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

İlk sayıları Paris'te basıldığı halde şu an Londra'da basılmakta olan *Haiasdan* adlı Ermeni gazetesi için matbaa sahipleriyle bir anlaşma yapılmış, ancak matbaacıların söz konusu gazete için özellikle ince harfler dökerek bir hayli masraf etmiş oldukları haber alınmıştır. Bunlar zaten bu işi zorunlu görmedikleri için sarf etmiş oldukları 100 İngiliz lirası masraflarının karşılanması durumunda gazetenin basımından vazgeçmeye eğilimli olduklarını üstü kapalı bir biçimde anlatmışlardır. Ancak bu konuda katlanılacak fedakârlığın gazetenin Londra'da da basımını tamamen engelleyemeyeceği gibi komitenin para yardımından mahrum kalarak gazetenin kendiliğinden yayına ara vermesi de ihtimal dahilinde bulunduğundan o yoldaki teklifin hemen kabul edilmek istenmediği ve bu hususta bazı ifade ve ayrıntılar ile talimat isteğimi içeren Londra Büyükelçiliği'nden gelen 23 Mart 1889 tarih ve 72 numaralı gizli yazının tercümesi ekte takdim kılınmıştır. Ermeni milletinin hatırı sayılır kişilerinin söz konusu gazeteyi idare eden bozguncuları reddederken yardım kapılarını kapadıkları da doğrulandığından büyükelçiliğin bildir-diği gibi bu gazete yakında kendiliğinden ortadan kalkacağı için matbaacılara

bu amaçla para verilmesine lüzum görünmemekte ise de gereği Sadâret'in isabetli görüşlerine bırakılmıştır.

11 Nisan 1889

Hariciye Nâzırı

Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
23 Mart 1889 tarih ve 72 numaralı gizli yazının tercümesi*

Haiasdan adlı Ermeni gazetesi hakkında toplayabildiğim bilgilere göre, ilk sayıları Paris'te bastırılan bu gazete şu anda Londra'da yayınlanmaktadır. Bu bilgiden hareketle, matbaacılar ile dolaylı temaslar kurarak gazetenin basım şekline dair bazı ayrıntılı bilgiler aldım. Şöyle ki, Sevasly adlı birinin başkanlığı altında bu gazeteyi idare eden Ermeniler, matbaa sahipleriyle üç aylığına bir anlaşma yapmışlardır. Matbaacılar sadece gazete için kullanılmak üzere kitap basmaya mahsus harflerden daha ince Ermenice harfler dökerek bir hayli fazla masraf etmiş olduklarından gazete uzun zaman devam etmeyecek olursa gelir sağlayamayacaklardır. Matbaaları saygın bir matbaa iken tezgâhları ortalığı karıştırıcı ve baştan başa iğrenç iftiralarla ağzına kadar dolu bir gazetenin basımına alet olmaya razı gelmelerine şaşırıldığımı ifade ettiğimde, adı geçen matbaacılar anlaşmayı imzaladıkları zaman gazetenin ne tür yayın yapacağını bilemediklerinden söz ederek mazeret bildirmişlerdir. Eldeki bulgulara göre zaten bu işi pek de zorunlu olarak görmedikleri için harcadıkları 100 İngiliz lirası kadar masraf ödenecek olursa gazetenin basımından vazgeçmeye eğilimli olduklarını üstü kapalı olarak ifade etmişlerdir. Bu teklifi geri çevirmedim. Ancak katlanacağımız fedakârlığın söz konusu gazetenin Londra'da basımını büsbütün engelleyebileceğinden emin olmadığım ve başka kaynaklardan aldığım bilgilere göre Ermeni Komitesi'nin yakın zamanda para yardımından yoksun kalarak gazetenin kendiliğinden ka-

panması ihtimal dahilinde bulunduğundan bu teklifi derhal kabul etmek istemedim. Matbaacılar, Londra'da söz konusu gazetenin basımı için gerekli olan harfler ile işçilerin hiçbir matbaada var olmadığından ötürü gazetenin kendi matbaalarından başka bir matbaada basımının mümkün olmadığı konusunda garanti vermişlerse de Sevasly ile arkadaşlarının para kuvvetiyle başka yerde diğer bir matbaa kurabileceklerini, ancak bu işin yüklü bir paraya mâl olacağını da söylemişlerdir. Aldığım diğer bilgilere göre Ermeni Komitesi yakında parasız kalacaktır. Zira Osmanlı ülkesinden hemen hemen hiçbir şey alamakta ve hatta Osmanlı topraklarında bulunan özellikle aklı selim Ermenilerin düşünceleri üzerinde etkili olmayı zorunluluk olarak görmekte iken onlar tarafından çoğunlukla kışkırtma ve bozgunculuk olaylarına kötü gözle bakılmaktadır. Ermeni Komitesi Osmanlı topraklarından bu konuda aldığı haberlerden dolayı umutsuzluk içindedir. Komite şimdiye kadar kısmen Hindistan ve kısmen Avrupa'da yaşayan Ermeni tüccarlarla bazı yabancı siyasetçiler tarafından gönderilen para yardımlarıyla idare olunmuş ise de çok az bir miktardan ibaret olan bu yardımlara devamlı gelir gözüyle bakılamaz. Bugün komitenin son derece sıkıntıya düşmüş olduğu ve gazetesini basan matbaacılarla olan borcunu geri ödemekte adeta aciz kaldığı güvenilir kaynaklarca söylenmektedir. Hatta matbaa sahiplerini masrafları ödenmek şartıyla işten el çekmeye razı olmaya sevk eden sebeplerden biri de komitenin malî sıkıntısı olsa gerektir. Eldeki ipuçlarına bakılırsa komitenin durum ve vaziyeti şundan ibarettir: Komitenin parası olursa az çok uzun bir süreden sonra gazete başka bir yerde yeniden basılabileceğinden bunun basımını durdurmak için şimdi matbaacılar ile uyuşmak faydasızdır. Tam aksine, gücü yoksa işe tarafımızdan müdahaleye gerek kalmaksızın gazete yakında kendiliğinden kapanacaktır. O sebeple bu konuda ne şekilde hareket etmem gerekecekse tarafıma talimat gönderilmesini rica ederim. Aldığım bilgilere göre *Haiasdan*, tahminen 1.000 adet basılmaktadır. Ermeni dilinde ancak 100 adet ince kâğıt üzerine basılmış olarak Osmanlı topraklarına gönderilmektedir. Fransızca ve Ermenice basılmakta olan sayılar da değişik ülkelerin siyasetçilerine yollanmaktadır. Çoğunluğu Manchester'da bulunan az sayıda Ermenilerden başka gazetenin abonesi yoktur. Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 224/44

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 13152/100
Londra, 23 Nisan 1889

Konu: Başpapaz Tourian'ın görevi

Rüstem Paşa'dan Said Paşa'ya

Arz

Sayın Bakan,

Başpapaz Eghichi Tourian'a verilen görevle ilgili olarak sayın ekselemlerinin tarafıma göndermiş olduğu 9 Şubat 1889 tarih ve 92413/21 sayılı gizli resmî yazıyı vaktinde almış olmaktan onur duydum. Son günlerde Londra'ya gelen bu kilise adamı, ekselemlerinizin 7 Nisan tarihli referans mektubunu bana dün vermiştir.

Başpapaz Tourian ile İngiltere'de ikamet eden bazı Ermeni kışkırtıcılarca tezgâhlanan entrikalar hakkında uzun bir görüşme yaptım ve kendisine onlar hakkında bildiğim her şeyi aktardım.

Başpapaz Tourian Londra'da bile, faaliyetlerini yerine getirmek için fırsat bulamamıştır. Çünkü Agopyan ve ortaklarının dışında buradaki Ermeni topluluğu, bu entrikacılarla ilişki içerisinde olmayıp onların etkisinde kalmayan, sadece küçük bir insan grubundan oluşmaktadır. Tourian bugün veya yarın, daha fazla sayıda Ermeni tüccarların ikamet ettiği Manchester'e gidecektir. Tourian, orada bulunmanın ve tavsiyelerinin iyi bir etki sağlayabileceğini ummaktadır.

Başpapaz Tourian, Londra'daki küçük bir Ermeni kilisesinde, Pazar günü vaaz vermek istemiş ve bu amaçla, bağlı olduğu bölgenin papazına başvurmuştur. Fakat bu papaz, kendisinin İstanbul patriğine bağlı bulunmayıp tam tersine Eçmiyazin patriğine bağlı olduğu bahanesiyle, onun bu arzusuna cevap vermek istememiştir. Ayrıca bu papaz, Londra'daki diğer Ermenilerin dinî harcamalar ile kendisine ait giderlere katılmak istememelerinden dolayı küçük kilisenin birkaç gün sonra kapanacağını, kendisinin ise Rusya'ya döneceğini sözlerine eklemiştir.

Sayın Bakan, en içten saygılarımın kabulünü istirham ediyorum.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2751/34

65

**Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn**

Haiasdan gazetesi hakkında İçişleri bakanına yöneltilen bir soruya dair parlamento görüşmelerinin özetleri ile Lordlar Kamarası'nda bu konuda Lord Granville ve Dışişleri bakanı arasında geçen konuşmaları içeren belgelerin gönderildiğine, parlamentonun bir toplantısında James Bryce'in Anadolu vilayetlerindeki Hıristiyanların sözde uğradıkları zulüm ve adaletsizlikler karşısında parlamento ile hükümetin dikkatlerini çekmek için Ermenilerle ilgili sorularını tekrarladığına ve bu husustaki bir soru ile Dışişleri müsteşarının vermiş olduğu cevabın Fransızca tercümelerinin iletildiğine dair bazı ifadeler içeren Londra Büyükelçiliği'nden gelen iki ayrı yazı ile eklerinin tercümelemleri görüşlerinize sunulmak üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla arz olunmuştur.

Ermenilerin maksadı devlet idaresine İngiltere Hükümeti'nin müdahalesini çekmekti. Bunu sağlamak için öncelikle vasıta olarak kabul ettikleri Kürtler hakkında iftiralarda bulunmak; ikincisi ise Osmanlı Hükümeti'nin yaptıklarından şikâyet etmekte. Kürtler hakkında uydurdukları yalanları bölge konsoloslarının raporları doğrulamamaktadır. Parlamentoda Ermenileri koruyan muhalefet partisi tarafından yöneltilen soruya hükümet tarafından susturucu cevaplar verilse de Osmanlı Hükümetince cezayı hak ettikleri ileri sürülen Ermeni fesatçılar hakkında verilen cezalar resmî bir mahkeme kararına dayanmamaktadır. Bu konuda yapılan itirazların İngiltere Hükümeti tarafından tam olarak müdafaa edilememekte olduğu, belirtilen tercümelemler ve ara sıra İngiltere Büyükelçiliği tarafından yapılmakta olan ihtarlardan anlaşılmaktadır. Bu durumda cezalandırma ibret olacak yerde, Ermeni fesatçılarının

zararlı girişimlerine sebep teşkil etmektedir. Geçen gün yanıma gelen Ermeni patriği, fesat olaylarından dolayı suçlanıp hapsedilen ve sürgün edilen Ermenilerin defterini göstermiştir. Bunların hapis ve sürgünde son derece sefil ve perişan olduklarını, kendileri, çoluk ve çocukları tarafından sürekli olarak Patrikhane'ye gönderilen mektuplarda affedilip serbest bırakılmaları konusunda Padişah'ın merhametini niyaz ve istirham ettiklerini açıklayarak bu kişilerin bu kadar süre hapis ve sürgün edilmelerinin kendileri için yeterli ceza sayılmasını istemiştir. Haklarında belirlenen cezalar, kurallar dairesinde gerçekleştirmediğinden gerek bu durumun ve gerekse fesatçılığın engellenmesi için harcanan emeğin de bir netice vermediğini ima etmiştir.

Padişah'ın iradesine uygun olduğu takdirde bu kişilere dair bir karar alınması ve bundan sonra da bu gibi suçlular hakkında komisyonun yapacağı tahkikatın ceza mahkemesine havale edilip gerekli cezanın mahkeme tarafından belirlenmesi yapılan itirazları giderecektir. Bu konuda çıkacak Padişah iradesine uygun hareket edilecektir.

26 Nisan 1889

Sadrazam
Kâmil

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 191

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Haiasdan gazetesi hakkında James Bryce tarafından İçişleri bakanına yöneltilen bir soruya dair parlamento görüşmelerinin özeti ile Lordlar Kamarası'nda bu konuda Lord Granville ile Dışişleri bakanı arasında geçen konuşmalara ilişkin belgelerin gönderildiğine, parlamentodaki toplantıda Bryce'in Anadolu vilayetlerindeki Hıristiyanların sözde uğradıkları zulüm ve adaletsizlikler üzerine parlamento ile hükümetin dikkatini çekmek için Ermenilerle

ilgili sorularını tekrarladığına, bu husustaki bir soru ile Dışişleri müsteşarı tarafından verilen cevabın Fransızca tercümelerinin ileildiğine dair bazı ifadeleri içeren Londra Büyükelçiliği'nden gelen 23 ve 27 Mart 1889 tarih ve 71 ve 77 numaralı iki ayrı yazıyla eklerinin tercümeleli ilişkile takdim edilmiştir. Arz olunur.

21 Nisan 1889

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 224/86

Dün sunduğum yazıda İçişleri müsteşarı ile eski Dışişleri müsteşarı arasında *Haiasdan* gazetesi ile ilgili olarak yapılan konuşmayı özetlemiştım. Dün akşam Lordlar Meclisi'nde Lord Granville'in bu gazete hakkında polis tarafından yapılan işlemleri öğrenmek istemesi üzerine Lord Salisbury şunları söylemiştir: "Sadece Osmanlı Devleti tarafından yapılan bir tebliğ üzerine bu konuyla ilgilendim. İsmi söyleyemediğim bir Ermeni gazetesinin yayınının engellenmesi için Osmanlı Devleti büyükelçisi bize müracaat etti. Gazetenin yayınıni engellemenin mümkün olamayacağı cevabını büyükelçiye hemen bildirdim. İş, bu şekilde sonuçlandı. Ancak bu gazetenin Londra'da mı yoksa Paris'te mi basıldığını öğrenmek istediğimden durumun araştırılmasını İçişleri Bakanlığı'ndan talep ettim. Sanıyorum bir polis memuru gönderilmesi bundan dolaydır." Salisbury'nin bu ifadelerini de ek olarak bildiriyorum. Arz olunur.

Londra 23 Mart 1889

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 9/20

Bâb-ı Âfî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 23 Mart 1889 tarih ve 71 numaralı yazının tercümesi*

Haiasdan gazetesine ilişkin James Bryce tarafından İçişleri bakanına yöneltilen soru hakkında parlamentoda yapılan görüşmelerin özetini içeren bir adet belge ekte takdim edilmiştir. Nezâretiniz tarafından da bilindiği üzere, geçen Aralık'ta bu gazete ile yayıncıları hakkında bazı bilgiler edinilmesini İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan gayr-i resmî olarak rica etmiştim. Durumdan anlaşıldığına göre polis memurlarının uygunsuz davranışları bu soruya yol açmıştır. Basın özgürlüğüne ve halkın işlerine karışmanın İngiltere Hükümeti için ne kadar zor ve tehlikeli olduğu bu olaylardan anlaşılabilir. Zira Bakanlar Kurulu tarafından *Haiasdan* gazetesini hakkında yaptırılan ancak sonuçlanmayan tahkikat bahane edilerek siyasî rakipleri söz konusu kurul hakkında parlamentoya bir soru yöneltilmişlerdir. Bu durum Bakanlar Kurulu'nu zor durumda bırakmıştır. Polis memurları işten anlamaz bir tutum sergilediklerinden İngiltere Hükümeti bundan dolayı kimseyi suçlayamaz. Lordlar Kamarası'nın dün akşamki toplantısında *Haiasdan* gazetesini olayına ilişkin Lord Granville Dışişleri bakanına bir soru sormuştur. Bu konuda karşılıklı soru ve cevapları içeren bir adet belge ekte takdim edilmektedir. Lord Salisbury'nin yaptığı açıklamalar, Bryce'in parlamentoda yapmak istediği görüşmelere gerek bırakmayacak ve bu şekilde olayı bitirecek gibi görünmektedir. Arz olunur.

Ek belgenin tercümesi

Parlamentonun 21 Mart 1889 tarihli toplantısında Bryce aşağıdaki yazılı soruları sormuştur:

"Cinayet masasında görevli müfettiş Melville ismindeki bir polis memuru Fransızca ve Ermenice olarak Londra'da basılıp yayınlanmakta olan *Haiasdan* gazetesinin müdürü ve yayıncısı olan Broussalı ve Sevasly adındaki iki Ermeninin kaldıkları eve 9 Mart Cumartesi günü gidip Broussalı ve

Sevasly'nin davranışlarına ve evlerine gelen kişilere dair bir takım sorular sormuş mudur? Bu Ermenilerin yokluğu esnasında *Haiasdan* gazetesinin bir sayısını alarak Osmanlı Hükümeti adına tahkikat yaptığını ve *Haiasdan* gazetesinin Ermenilere yapılan mezâlimle ilgili son sayısının Osmanlı çevrelerinde büyük tepkilere yol açtığını söylemiş midir? Bu gazete hakkında Osmanlı Hükümeti tarafından İngiltere İçişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunulduğu doğru mudur? Bu girişim neden ibarettir? Açıklanan hususlar gerçeği yansıtıyorsa bu araştırmalar İçişleri bakanının mı yoksa bakanlık memurlarından birinin emriyle mi yapılmıştır?

İçişleri Bakanı Fatos verdiği cevapta: "Müfettiş Melville'in söz konusu eve gittiği doğrudur. Ancak sorgulamak amacıyla bir takım sorular yöneltildiği doğru değildir. Müfettişin amacı Broussali ve Sevasly adlı kişilerin bu mahalde kalıp kalmadıklarını ve gazeteyi yayınlayıp yayınlamadıklarını öğrenmekten ibaretti. O sırada Broussali ve Sevasly odalarında idiler. Gazetenin nüshası ev sahibi tarafından kendisine verilmişti. Müfettiş bu kişilerin aleyhine olacak hiçbir şey bilmediğini açıklayıp, ne Osmanlı Hükümeti ne de Osmanlı çevrelerinden söz etmiştir. Osmanlı büyükelçisi tarafından bu gazetenin yayını ve basımını yapanlar hakkında Dışişleri Bakanlığı nezdinde bir girişimde bulunulması üzerine bakanlık bu gazetenin şimdilik Paris veya Londra'da yayınlanıp yayınlanmadığının öğrenilmesini İçişleri Bakanlığı'ndan istemiştir. İçişleri Bakanlığı da gerekli araştırmayı yapmak üzere polisi görevlendirmiştir. İşte bu sebepten Müfettiş Melville bu eve gitmiştir." demıştır.

Bryce'ın, Londra polis memurlarının yabancı devletlerin emri altına verilmesinin usulden olup olmadığını sorması üzerine adı geçen bakan, polis memurlarının asla yabancı devletlerin emrine verilmediğini ve Dışişleri Bakanlığı'nın kendisince bilgi almak üzere tahkikat yapılmasını İçişleri Bakanlığı'ndan istemiş olduğu cevabını vermiştir.

Bryce'ın "Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurduğunu ve bakanlığın da bu konuda tahkikat yapılmasını İçişleri Bakanlığı'na tavsiye ettiği"ni söylemesi üzerine İçişleri Bakanı Fatos, Dışişleri Bakanlığı'na bilgi vermek için bazı malumat elde edildiğini ancak Dışişleri Ba-

kanlığı ile Osmanlı Devleti büyükelçisi arasında geçen konuşmalar hakkında asla haberi ve bilgisinin bulunmadığı cevabını vermiştir. Bryce da bu iş hakkında parlamentonun dikkatini çekeceğini söylemiştir.

Diğer ekin tercümesi

Lordlar Kamarası'nın 22 Mart 1889 tarihli toplantısında Lord Granville aşağıdaki soruları sormuştur:

Haiasdan gazetesinin müdür ve yayıncısı olan iki Ermeni'nin evine Müfettiş Melville'in ne amaçla gittiği Bakanlar Kurulu tarafından açıklanabilir mi? Bu müfettiş, Osmanlı Hükümeti'nin tebligatı üzerine mi tahkikat yapmıştır? Bu tebligat neden ibarettir?

Marquis de Salisbury verdiği cevapta şöyle demiştir: Osmanlı Hükümeti bu konu hakkında dikkatimi çekmiştir. Osmanlı büyükelçisi adını telaffuz edemediğim bir gazetenin kapatılması talebinde bulunmuştur. Doğal olarak bu gazeteyi kapatamayacağımız cevabını verdiğimden Osmanlı Hükümeti'ne ait olan işin bu yönüne son verildi. Ancak bu gazetenin nerede yayınlandığını öğrenmek arzusuyla bu konuda tahkikat yapılmasını Dışişleri Bakanlığı'ndan istedim. Bana göre bu sebepten dolayı Müfettiş Melville Ermenilerin evine gönderilmiştir.

**

Bâb-ı Âfî Nezâret-i Umûr-ı Hariciye Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 27 Mart 1889 tarih ve 77 numaralı yazının tercümesi*

Parlamentonun dün akşamki toplantısında Bryce, *Haiasdan* gazetesi sahiplerinin evlerinde zabıtaca yapılan araştırmayı şikâyet için değil, Anadolu vilayetlerindeki Hıristiyanların sözde uğradıkları zulümler hakkında

parlamento ile hükümetin dikkatlerini çekmek için Ermenilerle ilgili sorularını tekrarlamıştır. Bryce'in sorusu ile Dışişleri müsteşarının verdiği cevabın Fransızca tercümeleri ekte takdim edilmiştir. Müsteşar, gazete haberlerinin bazen gerçekleri yansıtmakta ise de çoğu kez şişirildiğini, bu yüzden bu haberleri dikkate almanın uygun olmayıp bunun Ermenilere bir fayda sağlamayacağını açıklamıştır. Sonra da ıslâhat konusuna değinerek İngiltere Hükümeti'nin bu meseleye dair Bâbîâli nezdinde ancak diğer imzacı devletlerle ortaklaşa girişimde bulunabileceğini ve İstanbul İngiltere büyükelçisinin kötü uygulamalara dair güvenilir kaynaklardan edineceği bilgileri gayr-ı resmî surette Osmanlı Hükümeti'ne bildirmeye devam edeceğini ilâve etmiştir. Bryce bu cevaptan yeterince memnun olmadığından, bu meselele ilgili konularda İngiltere Hükümeti'nin kayıtsızlığını göstermek için başka bir fırsattan yararlanacağını bildirmiştir. Arz olunur.

*İngiltere Parlamentosu'nun 26 Mart 1889 tarihli
toplantısının görüşme özetlerini içeren belgenin tercümesi*

Bryce şu konuşmada bulunmuştur:

"Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Ermeniler hakkında Osmanlı görevlileri tarafından reva görülen zulümlere dair Avrupa gazetelerinde sürekli yayınlanıp bu arada Ermenilerin yaşadıkları bölgelerden gelen ve *Haiasdan* gazetesinin 1 ve 15 Şubat 1889 tarihli sayılarında yer alan mektuplarla ilgili olarak İngiltere Hükümeti'nin dikkati çekilmiş midir? Anadolu'nun durumu ile orada yaşayan Hıristiyan ahalinin uğradıkları zulümler hakkında bilgi edinmek için hükümetçe gerekli tedbirler alınmış mıdır? Son yedi sene zarfında Anadolu'daki konsoloslardan alınan raporları içeren evrak parlamento-ya ne zaman tebliğ olunacaktır? İngiltere Hükümeti, Ermenilerin yaşadıkları vilayetler ile Anadolu'da idarî ıslâhatlar yapılması ve Hıristiyan Ermenilerin Kürt ve Çerkeslere karşı himaye edilmeleri konusunda Bâbîâli'nin verdiği sözlerin yerine getirilmesini sağlamak için Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Osmanlı Devleti ve İngiltere Hükümeti arasında imzalanan mukavelede üstlendiği görevleri gözeterek Osmanlı Hükümeti'ne tebligat yapmaya istekli midir? Bu hususların bildirilmesini rica ederim".

Bunun üzerine James Ferguson da: "Dışişleri Bakanlığı, Bryce tarafından belirtilen *Haiasdan* gazetesinin nüshalarına mâlik değildir. Sayın William White Anadolu'da yaşayan Hıristiyan halkın durumu hakkında imkân dahilinde vasıtalar ile doğru bilgiler almaya çalışmaktadır. Bu bilgilere göre; gazetelerin yayınları ne yazık ki daima esassız değilse de çoğu kez abartılıdır. Önceki Bakanlar Kurulu bile bu belgelerin yayınının Ermenilere bir fayda sağlamayacağına karar vermişti. İdarî ıslâhat lehine olan tebligattan istenilen etkinin elde edilemediği tecrübeyle sabittir. Bu yüzden imza koyan diğer devletlerin yardımları olmadıkça bu konuda Bâbîâlî'ye bir şekilde resmî ve umumî tebligat yapılmasını yersiz bulmaktayız. Bununla birlikte İstanbul İngiltere büyükelçisi bazı kişilere yapılacak zulümlere dair güvenilir kaynaklardan alacağı haberleri Padişah ile vekillere gayr-ı resmî surette bildirmeye devam edecektir" cevabını vermiştir.

Bryce bu cevap ile bundan önceki cevapların hoşnutluk yaratmaması ve raporların yayınlanmaması sebebiyle İngiltere Hükümeti'nin bu işteki kayıtsızlığına dikkatleri çekmek için ilk fırsattan yararlanacağını söylemiştir.

BOA, Y. A. HUS, 224/86

66

*Bitlis Katolik Murahhasası Vekâleti'nden
Sadâret'e gelen 8 Mayıs 1889 tarihli telgrafın sureti*

Padişah'ın himayesinde Bitlis Vilayeti'nde eşkıya ve çapulcuların cezalandırılmalarından geri durulmamakta, vilayetin güvenliğine ait tedbirler alınması için vali sadakatle gayret göstermektedir. Emniyet ve asayiş yerindedir. Halk Padişah'a sürekli dua etmektedir. Ancak hükümetten cesaret almayan Müslüman ve Ermeni üyeler bozuk niyetleri gereği hiç yoktan karışıklık çıkarmak için kendi çevrelerine şikâyet dolu telgraflar çektirmektedirler. Aslında vilayetin idare ve durumunda şikâyet edilecek bir şey yoktur. Herkesin rahat ve güvenliğinin yerinde olduğu sadakatle arz olunur

**

Özet

Kürt beylerinden Muşlu Musa Bey adlı kişi bundan bir sene önce hapsedilmesine tepki olarak bir yolunu bulup hapsedildiği yerden kaçmıştı. Daha sonra hükümetçe yapılan takibat üzerine aman dileyerek teslim olmuş, ancak tekrar kaçmıştır. Musa Bey'in geçende aman dileyerek teslim olduğu sırada bazı Ermenilerin şikâyeti üzerine kendisinin başka bir vilayete yerleştirilmesinin uygun görüldüğünü haber alınca kaçmış, ancak son olarak hükümet tarafından verilen güvenceden dolayı devlet kapısına sığınmak üzere İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Musa Bey'in Arkavank* Muhtarı Ohannes'i diri diri yakmak, Mebred'in evine saldırarak babasını öldürüp eşya ve hayvanlarını gasp etmek, eşiyile kızını esir etmek ve kervan soymak gibi bir takım zalimce hareketlerde bulunduğu dair Ermeniler tarafından yapılan şikâyete gelince; adam öldürme ve yakma konusu Musa Bey'in kaçışından önce gerçekleşen bir olay olup bu konuda gerekli kanunî soruşturma yapılmaktadır. Diğer şikâyetler de zaten öteden beri kötü niyetli Ermeni ileri gelenleriyle onlara uyanların Musa Bey'in yakalanmasının biraz gecikmesini sebep göstererek olayları büyütüp çarpıtarak bazı makamlara bildirdikleri hususlarından ibarettir. Hatta yaptıkları şikâyetlerin hüküm ve değerinin olamayacağını anlayarak pişmanlık duyan Ermenilerin şikâyette rehberleri olan murahhasa vekili bu kez Bitlis valisinin yanına gidip pişmanlığını bildirerek yapılan şikâyet ve başvurunun bazı istek, teşvik ve zorlamalardan kaynaklandığını ifade ve itiraf etmiştir.

**

Osmanlı Hükümeti, Anadolu'da özellikle Van ve Bitlis taraflarında Ermenilere bazı şahıslar tarafından düşmanlık ve zulüm yapıldığına dair yayınlarla bu konuda dilekçeyle istenen şeylerin mahiyetini incelemekten hiçbir zaman geri durmamaktadır. Bunların çoğu gerçeği yansıtmamaktadır. Doğru olanları varsa da bunlar her yerde benzeri olan normal olaylardan ibarettir. Bunlar hakkında kanunî takibat yapılmaktadır. Bir süredir Kürt Musa Bey'in

* Bugünkü adı Umurca'dır.

de bazı kişilere zulüm ve düşmanlıkta bulunduğu Ermeniler tarafından şikâyet tarzında ihbar edilmeye başlanmıştı. Hatta Musa Bey uzun bir süre vilayet merkezi olan Bitlis'te oturduğu halde yapılan şikâyetlere hedef olduğundan arazi ve emlâkinin bulunduğu Huyut* nahiyesine çekilmeyi düşünmüştür. Bu düşüncesine engel olunacağından çekinerek izin almaksızın vilayet merkezinden kaçmıştır. Bunun üzerine asıl evrakta imzaları bulunan Mebred, Parsih, Kazar ve Bitlis Ermeni Murahhasa Vekili Rahib Horen ve Meclis-i Cismanî üyesi hemen şikâyete başlayarak Musa Bey'in Ermenilerden birini yakıtığı, adam öldürdüğü ve mal gasbetme cüretinde bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Musa Bey işlediği iddia edilen bu cinayetlerden aklanmak için kendini Osmanlı adaletine teslim etmiştir. Hatta onun yaptığı söylenen olaylar da kendisi Huyut nahiyesine çekilmeden önce yani Bitlis'te bulunduğu zamanlara denk geldiğinden söz konusu olayların gerçekliği de ispatlanmamış ve Musa Bey'e isnat edilenlerin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Musa Bey hakkında isnat edilen cinayet suçlarının Huyut nahiyesine çekilmesinden önce yani vilayet merkezinde bulunduğu sırada ihbar ve iddia olunması bunlardan beraatını ve bundan dolayı suçlamaların haksızlığını teyid etmiş olduğundan şu durumda bunların hiçbirine şimdilik doğru gözüyle bakılamaz.

Van konsolosu geçenlerde Bitlis'e giderek bölge ileri gelenlerinden Avadis Efendi'nin evinde kaldığı dört gün içinde Ermeni murahhasa vekiliyle görüşmüştür. Avadis Efendi Ermeni bozguncuların destekleyicilerinden ve hatta muzır yayınlardan Londra'da basılan *Hınçak* isimindeki gazetenin kolayca getirilmesine gayret gösterenlerden olduğundan konsolosun aldığı bilgi doğal olarak bunların veditği gerçek dışı ifadelerden ibaret olacaktır. Ayrıca Ermeniler, Musa Bey hakkında yaptıkları şikâyetlerin asılsız olduğunu pişmanlık duyarak hükümete beyan etmişlerdir. Şikâyet edenler arasında bulunan murahhasa vekilinin de yapılan şikâyete kasabayı teşvik edip zorladığını itiraf ettiği resmî tahkikatla sabit olmuştur.

BOA, HR. SYS, 2790/2

* Bugünkü adı Kavakbaşı'dır.

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Mektubî Kalemi
Sayı: 140
Londra, 29 Mayıs 1889

Rüstem Paşa'dan Said Paşa'ya

Dün akşam, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri esnasında Bryce ve Gladstone, Ermenistan ile ilgili olarak Osmanlı ve İngiliz Hükümetlerini çok sert bir şekilde eleştirdiler. Dışişleri müsteşarı bu eleştirilere son zamanlarda Ermenistan ile ilgili yayınlanan haberlerin yanlış veya abartılı olduğunu, Osmanlı Padişahı'nın bu vilayetlerde iyi yönetim ve huzurun hakim olmasını içtenlikle istediğini, İngiltere Büyükelçisi'nin gerektiği zamanlarda Osmanlı Hükümeti'ne dostça tavsiyelerde bulunacağını, fakat bu hususta çok daha ileri gitmenin gereksiz olup faydadan ziyade zarar getireceğini, bu konuda hükümete inanılması gerektiğini ifade eden bir konuşmayla cevap vermiştir.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi tüm devletleri ilgilendirmekte olup müdahale ile ilgili olarak İngiltere'ye özel bir hak tanımaktadır. Dışişleri Bakanlığı bütçesi üzerindeki tartışmalar hükümet lehinde 98'e ulaşan oy çokluğuyla sonuçlanmıştır.

**

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 13227/141
Londra, 29 Mayıs 1889

Konu: Ermenilerle ilgili Avam Kamarası'ndaki tartışmalar

Rüstem Paşa'dan Said Paşa'ya

Sayın Bakan,

Bugünkü tarihli şifreli telgrafımla, Ermeniler konusunda dün akşam Avam Kamarası'nda yapılan tartışmaların kısa bir özetini zâtiâtilerimize gön-

derdim. Bu tartışma, Dışişleri Bakanlığı bütçesi oylaması esnasında, zâtîlilerin de bildiği gibi bu meseleyi kendisiyle bütünleştiren Bryce tarafından provoke edilmiştir. Bryce, yakın geçmişte basın sütunlarında yayınlanan vahşi olayları tekrar dile getirmiş ve hemen ardından Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ve bu konuda İngiltere'ye düşen görevden bahsettikten sonra, Ermenilerin durumunu iyileştirmek amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne gereken uyarının yapılmasını talep etmiştir.

Burada, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı James Ferguson Ermenilerin duygularını paylaştıklarını, fakat gazetelerce yayınlanan haberlerin yanlış ve abartılı olduğuna inanılması gerektiğini, durumun yansıtıldığı kadar kötü olmadığını düşündüğünü, her ne kadar arzu edilen düzeyde sonuçlar vermediyse de Osmanlı Padişahı ve Hükümeti'nin Ermenileri koruma hususunda içten bir dileğinin olduğunu, gerektiği zaman İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin Bâbîâli'yle temaslarda bulunma talimatı aldığını, fakat bu tür tutumların Osmanlı Hükümeti'nin bu tavsiyelere direnmek yerine bunları benimsemesi şeklinde olması gerektiğini ifade eden bir konuşmayla cevap vermiştir. Ferguson, Avrupa'nın gözündeki Osmanlı Padişahı'nı küçültecek sonuçlara yol açacak uyarılarda bulunmanın büyük bir hata olacağını söylemiştir. Berlin Antlaşması'ndan kaynaklanan Büyük Britanya'nın yükümlülüklerine gelince; James, bu konunun aynı şekilde tüm devletleri ilgilendirdiğini ve İngiltere'ye müdahale hususunda özel bir hak vermediğini belirtmiştir. Bu meselede Avrupa ittifakının tesis edilmesinin zor olacağı, ortak bir müdahalenin Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini zayıflatacağı ve bunun da arzu edilen bir gelişme olmadığını sözlerine eklemiştir. Ayrıca Ferguson, Ermenilerin dağınık bir şekilde buldukları geniş toprakları yönetmenin ortaya koyduğu zorluklardan bahsettikten sonra İngiltere'nin medeniyetin tüm kaynaklarına sahip olmasına rağmen, İskoçyalı klanların (küçük toplulukların) akınlarını durdurmak için ne kadar zorluklar çektiğini ve bugün bile dinî antipatilerinin, İrlanda'daki kamu düzenini sağlama görevini güç hale getirdiğini hatırlatmıştır. Müsteşar, Osmanlı Hükümeti'ne yapılan tavsiyelerin iyi bir etki gösterip bunun ötesinde hareket etmenin faydadan ziyade kötü durumlara yol açacağına inandığını ifade ederek konuşmasını bitirmiştir.

Daha sonra Gladstone söz alarak oldukça sert bir konuşmayla birçok değişik konulara değinmiştir. Anadolu vilayetlerindeki yönetiminden dolayı Osmanlı Hükümeti'ni, mevcut durumla ilgili iyimser yaklaşımlarından ötürü de İngiliz Hükümeti'ni eleştirmiştir. Daha sonra *Haiasdan* gazetesinin bürolarında yapılan arama olayına geri dönerek bu hadiseye İngiltere'nin kamu özgürlüklerinin ihlâl edilmesi görüntüsünü vermeye çalışmıştır. Çok sert bir şekilde İngiliz Hükümeti'ni eleştiren Gladstone, fikirlerinde ısrar ederek baskı kurmaya yönelik ölçsüz uyarıların pratik değeri olmayacağını kabul etmiştir.

Paris Sergisi'nin açılış törenine İngiltere büyükelçisinin katılmamasıyla ilgili başka bir tartışmadan önce meydana gelen bu münakaşa, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında patlak vermiş ve sonuç olarak partilerin mücadelesi olarak bir anlam ve boyut kazanmıştır. Zafer, 98 oy çokluğu elde eden ve tartışmanın kapanmasını öneren hükümetin olmuştur.

Süre yetersizliğinin, Ferguson'un konuşmasının tam tercümesini engellemesinden dolayı üzgünüm, fakat Bryce ve Gladstone'un konuşmaları da dahil olmak üzere bu konuşmanın İngilizcesini zâtûâlilerine ek olarak gönderiyorum. Eğer gereğini hissederseniz bunun tercümesini Hariciye Nezâreti'nde yaptırabilirsiniz.

Sayın Bakan, en içten saygılarımın kabulünü istirham ediyorum.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2751/38

68

**Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dairesi**

Standard gazetesinin 29 Mayıs 1889 tarihli sayısında Ermeniler hakkında Avam Kamarası'nda, milletvekillerinden Bryce ve Gladstone tarafından yapılan konuşmalar yer almaktadır. Bu konuşmaların tercüme suretleri tarafınıza arz edilmiştir. Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde çıkardıkları kargaşa ve yayınlara Rusya'nın kışkırtması neticesi olduğu geçenlerde tara-

fımızdan bir münasebetle Padişah'a arz edilmiş ise de bunları asıl şımartıp ümitlendiren Gladstone ve benzeri İngilizlerin parlamentoda kendilerini destekler tarzda yaptıkları konuşmalardır. Padişah sayesinde Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde de emniyet ve asayiş yerindedir. Adlî mahkemeler ve mülkî memurların nüfuzlarını asla kullanmadan tarafsız bir şekilde davaları görerek adaleti sağladıkları meydandadır. Ancak ortada şikâyeti gerektiren bir durum olmadığı halde bazı Ermeniler Osmanlı Devleti aleyhinde fesat dolu yayınlar yapmayı alışkanlık haline getirmektedirler. Bunların bir takım İngilizler tarafından desteklenmesinin sebebi anlaşılmadığına göre Ermenilerin istedikleri, yaşadıkları Osmanlı vilayetlerinde kendilerinden milis kuvveti oluşturulması vb. konular mıdır, yoksa başka türlü şeyler midir? Özetle Ermenilerin gerekliliğinden bahsettikleri ıslâhatın ne olduğu ve bu fesat dolu Ermeni yayınlarının engellenmesi için ne yapılması gerektiğine dair Sadâret'in özel düşüncelerinin ayrıntılı olarak Padişah'a arz edilmesi irade gereğidir. Söz konusu gazete nüshası incelenmek üzere ekte Sadâret yüksek makamına gönderilmiştir. Gereği arz olunur.

5 Haziran 1889

Mâbeyn Başkâtibi
Süreyya

BOA, İ. DAHİLİYE, 89065

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

Milletvekilleri Bryce ve Gladstone'un Ermenilerle ilgili olarak Avam Kamarası'nda yaptıkları ve *Standard* gazetesinin 29 Mayıs 1889 tarihli nüshasında yayınlanan konuşmalarının tercümesi ile Musa Bey'in Bitlis'ten kaçışı esnasında Van İngiltere konsolosunun Bitlis'e gidip güvenilir bir şahıs olmayan Avedis Efendi'nin evinde misafir olduğuna ve şikâyet konusunda Ermenilerin rehberi olan murahhasa vekilinin pişmanlığını açıklayarak şikâyet ve başvurusunun bazılarının arzu ve zorlamasından kaynaklandığını itiraf ettiğine dair Bitlis Valiliğince gönderilen telgraf görülmüştür.

Ortada şikâyeti gerektirecek bir durum olmadığı halde bazı Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde fesat dolu yayınlar yapmayı alışkanlık haline getirmeleri ve bunların bir takım İngilizler tarafından desteklenmesinin sebebi anlaşılammıştır.

Bitlis Valiliği'nin telgrafı şikâyetlerin mahiyet ve kaynaklarını gösterdiğinden ve çıkarılmaya çalışılan Ermeni Meselesi'nin yayılmadan acilen engellenmesi hususunda ciddi ve etkili önlemler alınması en önemli iştir. Bu konuda ne yapılması gerektiği, Ermenilerin istekleriyle birlikte yaşadıkları vilayetlerde kendilerinden milis kuvveti oluşturulması gibi maddeler midir, yoksa başka şeyler midir? Bunların ve kısacası lüzumundan söz edilen ıslâhatın nelerden ibaret olduğu ve Ermenilerin fesat dolu yayınlarını ne şekilde engellemek gerektiğinin bildirilmesi hususlarının Padişah tarafından emredildiğini bildiren 5 ve 7 Haziran 1889 tarihli iki ayrı hususî yazınız incelenmiştir.

Van İngiltere konsolosunun Bitlis'te Avedis Efendi'nin evine konuk olduğunu vali Bâbîâli'ye yazdığından, Ermeni fesat komitesiyle hemfikir olan bu gibi adamlardan alınacak bilgiler doğrultusunda yazılacak raporlar doğruyu yansıtmayacağından konsolosun yazdıklarında dikkat çekici bir şey olursa Bâbîâli'ye bildirilmesi durumunda gerçeğin neden ibaret olduğunun kendilerine açıklanacağı İngiltere Büyükelçiliği'ne haber verilmiştir.

Ermeni murahhasasının, yapılan şikâyet ve başvuruların bazı arzu ve zorlamalardan kaynaklandığı yolundaki ifadesinde ne demek istediği valiliğin telgrafında açıkça belirtilmediğinden bu konuda valilikten bilgi istenmiştir.

Ermenilerin Osmanlı Devleti hakkındaki fesat dolu yayınlarının bazı İngilizler tarafından desteklenmesi konusuna gelince; şu anki İngiliz Hükümeti'ne muhalif olanların Lord Salisbury'yi iktidardan düşürüp yerine Gladstone'un partisini iktidara getirmek için her fırsattan istifade etmeye çalışmak âdetleri olduğundan bu gibi yayınlar dolayısıyla hükümeti antlaşmalara uymamakla suçlamaya girişmişlerse de Lord Salisbury kendisini savunmakta kusur etmemektedir.

Ermeniler tarafından yayınlanmakta olan yalanların Avrupa kamuoyunu ikna edecek şekilde karşı cevaplar yayınlamakla çürütülmesi, ayrıca parlamentoda sorulacak sorulara ikna edici cevaplarla karşılık verilebilmesi

için büyükelçilik aracılığıyla Lord Salisbury'ye de doğru bilgiler verilmesi Ermeni yayınlarının etkilerini yok etmek için yeterli bir önlemdir.

Ermenilerin asıl maksatlarına gelince; geçenki savaşın sonunda bunların akıllarına sokulan şey Bulgaristan veya Doğu Rumeli'de olduğu gibi Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde de özerk bir idarenin oluşturulması olduğu halde Ermeniler bu fikrin daha ilerisine giderek bir Ermeni Krallığı kurmak hülyasına düşmüş olduklarından ıslâhat konusunda huzur ve rahatlarını sağlayacak her ne yapılırsa yetinmeyerek yine ıslâhat gereğinden bahsedeceklerdir. Bu fikirle ilgilenenler, yabancıların politikalarına hizmet edenler ile bunların kandırabildiği Ermenilerdir. Ancak komitelerinin devamının Osmanlı uyruğu altında kalmalarına bağlı olduğunu bilen bütün Ermeniler diğerlerinin hayallerine katılmayarak itaatlerini sürdürmektedirler.

Bu durumda ahali tarafından herhangi bir güçlük çıkarılması veya bu gibi yalan yayınlardan dolayı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine dayanılarak devletler tarafından baskı yapılması da ihtimal dışıdır. Bununla birlikte Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde güvenliğin sağlanmasına bir kat daha özen gösterileceğini Padişah'a arz ederim.

8 Haziran 1889

Sadrazam

Kâmil

BOA, Y. A. HUS, 226/20

69

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Lordlar Kamarası'nda Ermeni işlerine dair yöneltilen soruya cevaben Lord Salisbury'nin "yapılan suçlamaların kesinlik derecesine ulaşmayıp Osmanlı Hükümeti'nin bu suçlamaları nefretle reddedip ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmakla görevli olmadığı" yolunda yaptığı gayet önemli konuşma genel olarak Osmanlı Hükümeti'ni destekleyen ve dostâne

bir mahiyet taşıdığından Fransızca tercümesinin posta ile gönderildiğine ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden alınan 29 Haziran 1889 tarih ve 167 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur. Bu konuşmanın metni de Nezâret'e ulaştığında tercümesi takdim edilecektir. Arz olunur.

30 Haziran 1889

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
29 Haziran 1889 tarih ve 167 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün akşam Lordlar Kamarası'nda Ermeni Meselesi'ne dair yöneltilen soruya cevaben Lord Salisbury çok önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, yapılan suçlamaların kesinlik derecesine ulaşmayıp Osmanlı Hükümeti'nin bu suçlamaları nefretle reddettiğini, ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmakla görevli olmadığını söylemiştir. Söz konusu konuşma genel olarak Osmanlı Hükümeti'ni destekleyici ve dostâne bir mahiyet taşımaktadır. Fransızca tercümesi posta ile gönderilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 227/4

70

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 583

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Ermeni işlerine dair Lordlar Kamarası'nda yöneltilen bir soruya Lord Salisbury tarafından yapılan verilen cevap, genel olarak Osmanlı Hükümeti'ni destekleyici ve dostâne bir mahiyet taşıdığından Fransızca tercümesinin posta

ile gönderildiğine ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesi 30 Haziran 1889 tarihli yazımla takdim edilmiş idi. Bu konuşmanın Fransızca'ya çevirisinin gönderildiği ve bu konudaki bazı ifadelere dair büyükelçilikten bu defa alınan 29 Haziran 1889 tarih ve 169 numaralı yazı ile ekinin tercümeleleri de arz olunmuştur.

11 Temmuz 1889

Hariciye Nâzırı

Said

**

Dün gece İngiltere Parlamentosu'nda Ermeni Meselesi'ne dair verilen soru önergesiyle yapılan itirazlara Lord Salisbury ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Bunların en önemlileri şunlardır: Salisbury, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmaya yetkisi olmadığını tekrarlayarak Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde bir takım uygunsuz davranışlar meydana geliyor ise de gazetelerin bildirdikleri boyutlarda olmadığını ifade etmiştir. Söz konusu vilayetlerde halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle yapılan eleştiri ve itirazların müslümanlar üzerinde kötü etkiler meydana getirip güya memleketlerinin bir Hıristiyan devlet eline geçeceği düşüncesine kapılarak oraların Hıristiyanlarına düşman gözüyle bakabileceklerinden bahsetmiştir. Bu yüzden her iki kısım ahalinin esenliği için muhalefet partilerinin müdahalede bulunmaktan kaçınarak işi zamana bırakmanın daha uygun olacağını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iyi niyet ve harcadığı çabalara inandığını vurgulayarak Osmanlı Hükümeti'nin içinde bulunduğu malî sıkıntı ve zayıflığın da kendi idaresinin değil, aksine dış etkenlerden kaynaklandığını ileri sürerek istenen ıslâhatların derhal uygulanamayışının bu sebeplerden ileri geldiğini söylemiştir. Konuşma sırasında konuyla irtibat kurarak son savaşta Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmadığı için İngiltere'nin bugün İstanbul Hükümeti nezdinde eskisi kadar etkisinin kalmadığını da ilâve etmiştir. Lord Salisbury'nin bu sözlerinden İngiltere Hükümeti'nin diğer devletlerle birlik halinde olmadıkça Ermeni Meselesi'nde bir girişimde bulunmayı veya tek başına hareket etmeyi tercih etmeyeceği ve Kürtler tarafından Ermenilere eziyet edilmekte olduğu haberlerinin de abartılı olduğunu kabul edip onayla-

dığı anlaşılmaktadır. Muhafazakâr gazetelerin çoğunluğu Lord Salisbury'nin bu konuşmasını destekleyici doğrultuda olumlu sözler söylerken, muhalif gazeteler ise tenkit etmişlerdir. Özellikle *Daily News* gazetesi bu konuşmadan bahsettiği bugünkü sayısında Ermeniler hakkındaki saldırılara dair telgraf ve mektuplara da yer verdiği gibi bir makale de yazarak "Lord Salisbury'nin bu konuşması Bâbiâli'ye ulaşınca İngiltere'nin Ermeni Meselesi'nde sessiz kalmakla yetineceği anlaşılacaktır." şeklinde bir üslup kullanmıştır. Bugünkü *Times* gazetesinde Viyana muhabirinden alınan bir telgrafta, "Van vilayeti dahilinde bir eşkıya gurubu ile jandarmalar arasında çıkan bir çatışmada öldürülen iki eşkıyanın üzerlerinde bulunan belgelerden aslen Ermeni oldukları, Londra ve Marsilya'daki Ermeni fesatçılarla ilişki ve haberleşmede bulduklarının ortaya çıktığı" ifadeleri yer almaktadır. Bu hafta gazeteler özellikle savaşla ilgili bahislere yer ayırarak Osmanlı Saltanatı'nın Üçlü İttifak'a katılmaya istekli olup olmadığına dair çok sayıda telgraf yayınlamışlardır. Ayrıca Mısır Düyûn-ı Mümtâzesi faizlerinde tasarlanan değişiklik ve düzenlemeyi Fransız Hükümeti kabul etmemekle birlikte, Mısır'ın boşaltılmasına bir tarih belirlenmesini istemesi sebebiyle her iki partinin gazeteleri Fransa'ya karşı tepki dolu yazılar yazmışlardır. Gazeteler İngiltere'nin bu tarih belirleme teklifini kabul etmemesi üzerine her biri farklı şekillerde takdir ve teşekkürlerini açıklamışlardır. Yazılan makalelerin tümünde Mısır'ın bir gün boşaltılacağı kesin vaad edilmiş ise de Hidiv Hükümeti'nin iktidarını kendi başına koruyabileceği açıkça netleşmedikçe şimdiden tahliye tarihi belirlemenin uygun olmayacağı dile getirilmiştir. Cenâb-ı Hak, Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine Padişahımıza uzun ve mutlu ömürler versin. Âmîn.

29 Haziran 1889

Abdülhak Hâmid

**

Mâbeyn Başkitâbeti'ne

Devletlü efendim,

Lord Carnarvon ile Canterbury başpiskoposu tarafından Ermeni Meselesi'ne dair Lordlar Kamarası'nda verilen soru önergesine karşı Lord Salisbury'-

nin yaptığı konuşmanın telgrafla gönderilen tercümesi ek olarak sunulmuştur. Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olduğuna ve bu konuda bazı açıklamalar yapılmasına dair Hariciye Nezâreti aracılığıyla gönderilen Padişah buyrukları son olarak Lord Salisbury'ye bildirilmiştir. Bununla birlikte daha önce de Salisbury nezdinde bu yönde tebligatta bulunduğumdan tercümesi takdim edilen konuşmanın bazı bölümlerinin bu tebliğin sonucu olduğunu bildirmek cüretinde bulunuyorum. Arz ederim.

30 Haziran 1889

Rüstem

**

Lord Salisbury'nin Ermeni Meselesi'ne dair yaptığı konuşma tam metin olarak Türkçe'ye çevrilerek büyükelçilik tarafından Mâbeyn Kitâbeti'ne sunulduktan sonra Padişah'a arz edilmiş olabileceğinden bu arıza ile birlikte takdim edilmemiştir. Ancak söz konusu konuşmaya Londra gazetelerinin büyük kısmının itiraz etmekte olduklarını arz ederim. Hatta Lord Salisbury'nin fikirlerini desteklediği bilinen *Standard* gazetesi de 29 Haziran 1889 tarihli sayısında söz konusu konuşmayı eleştirip Osmanlı Devleti'nin idaresinin zayıflığından bahsetmiştir. Aynı gazete, şayet İngiltere bu meseleye müdahale etmeyecek olursa Ermenilerin ıstırapları artacağından ötürü Rusya'nın o bölgedeki emellerinin gerçekleştirilmesine yol açılacağı ve İran Şahı'nın da bu konuda çekince koymaya hakkı olacağı üzerinde durmuş, ayrıca Osmanlı Padişahı'nın iyi niyetli emellerinin bilinmesine rağmen düzeltilmesi mümkün görülmeyen kötü idare ve malî sıkıntılar sebebiyle istenilen ölçüde ıslâhat yapılamayacağı yolunda bir dil kullanmıştır. 1 Temmuz 1889 tarihli yani bugünkü *Times*'ta da yer alan İran Şahı'yla ilgili bir makalede Rusya'nın politikası ve Ermeni Meselesi dile getirilmiştir. Bu çerçevede, parlamentoda Lord Carnarvon tarafından yapılan ve Lord Salisbury'yi yukarıda arz edilen sözleri söylemeye iten konuşmalarla Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde meydana geldiği söylenen durumların araştırılarak olayların engellenmesi için İngiltere Devleti'nin gücünü kullanması gerektiği önerisinde bulunulmuştur. Bu iki ga-

zetenin üsluplarından söz konusu konuşmada ima edildiği şekilde İngiltere Devleti'nin ıslâhat meselesine müdahale etmeyerek işi zamana bırakmak fikrine karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.

Bildirmeye değer başka bir haber yoktur. Haftanın gelişmeleri, ihtiyaç duyuldukça Padişah'a takdim edilecektir. Cenâb-ı Hak, Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine Padişahımıza uzun ve mutlu ömürler versin. Âmin.

1 Temmuz 1889

Abdülhak Hâmid

**

Bâb-ı Âfî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 29 Haziran 1889 tarih ve 169 numaralı yazının tercümesi*

Lord Salisbury tarafından dün akşam Ermeni işlerine dair Lordlar Kamarası'nda yapılan ve bu sabahki telgrafımla tarafınıza bildirdiğim konuşmanın tercümesi ilişikte sunulmuştur. Sadâret tarafından da inceleneceği muhakkak olan bu önemli konuşmanın anlamına zarar verebilecek özetini burada belirtmekten kaçındım. Lord Salisbury, iftiracılarımız tarafından defalarca yapılan fakat ispatlanamayan suçlamaları gereğinden fazla gündeme getirmeksizin meseleyi daha yüksek bir bakış açısından incelemiş ve İngiltere Hükümeti'nin siyâsî pozisyonunu açık bir şekilde belirlemiştir. Söz konusu konuşma incelendiğinde anlaşılacağı üzere Hariciye Nezâreti'nin emirleri doğrultusunda Lord Salisbury'ye defalarca yaptığım tebligat istenilen neticeyi vermiştir. Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinin durumu hakkında ortaya koyduğumuz fikirler Salisbury tarafından dikkate alınıp söz konusu konuşmada dile getirilmiştir. Bu gibi görüşmelerin zararlı sonuçlarına, bahis konusu meselelerin zaman zaman yapılmasından vazgeçilmesi gereğine ve Anadolu'nun bazı yerlerinde değişik halk kesimleri arasında var olan anlaşmazlıkların zaman ve zemin değişikçe kaybolacağına dair konuşmasının

sonunda Salisbury'nin gayet düzgünce ortaya koyduğu sözlerin önemle değerlendirileceği şüphesizdir. Arz olunur.

**

*Lordlar Kamarası'nın 28 Haziran 1889 tarihli
oturumunda Lord Salisbury tarafından yapılan konuşmanın tercümesi*

Saygıdeğer dostum Kont de Carnarvon ile Canterbury başpiskoposu tarafından yapılan konuşmalarda anlatılanlar, kendilerinin bu meseleyi gündeme getirerek tartışmaya açmalarından ötürü duyarlılıklarını ortaya koymakta ve mezâlimi andırır bir biçimde haksızlıklara uğrayanlar için herkesin şefkat ve merhamet duygusunu kabartmaktadır. Biraz sonra bahsedeceğim mezâlim söylentileri abartılı olsun veya olmasın, bu gibi acıların dile getirilmemesinden üzüntü duymamak mümkün değildir. Kaldı ki bu söylentiler olaylarla desteklenmemiş olsun.

Kendilerinin ifadelerine göre yaşanan zulümlerin, eski bir kavme mensup olup milliyet ve mezheplerini koruma hususunda direnen mezhepdaşlarımızla ilgisi olduğu hatırlatılınca üzüntümüz bir kat daha artar. Fakat bulunduğum yer ve konum gereğince öncelikle göz önüne almam gereken şey öne sürülen olayların İngiltere Hükümeti açısından kınama vesilesi olup olmayacağı meselesidir. Ne yazık ki dile getirilen mezâlime benzer durumlar dünyanın pek çok yerinde reva görülmektedir. Gayet acıklı bir şekilde tarif edilen zindanlara benzeyen haphâneler sadece Osmanlı coğrafyasına özgü değildir. Eğer arayacak olursak doğudan batıya kadar şefkat ve merhamet duygularımızı uyandıracak sebepleri ve şimdi duyduğumuz tariflere benzeyen üzücü ve ayrıntılı anlatımlara uygun ortamları çokça bulabiliriz. Fakat bize yani İngiltere Hükümeti ileri gelenlerine göre mesele, İngiltere'nin bu olaylarda ne dereceye kadar sorumluluk üstlenebileceği hususudur. Konuşmasının bütününden anlaşıldığı kadarıyla saygıdeğer dostumun bazı hayallere kapılmış olduğu anlaşılıyor ki bunu protesto etmek görevim gereğidir. Kendisi İngiltere Hükümetiyle yapılan bazı taahhütleri içeren iki sözleşmeyi dile getirerek bu taahhütlerin İngiltere Hükümeti tarafından verilmiş gibi olduğunu

göstermiştir. Bâbîâli gerek bize ve gerek diğer birkaç devlete karşı şüphesiz bazı sözler vermiştir. Her ne kadar bu sözlerin yerine getirilmesini çok arzu ediyorsak da Bâbîâli'nin sözlerini kabul ettiğimiz için bunların uygulanmasına dahi dikkat ve nezâret etmeye mecbur bulunduğumuzu ve uygulanmazsa suçlu olmadığımızı kabul edemem. Böyle bir kural memleketimize ağır bir sorumluluk yükleyeceği gibi bizi idarenin ıslahına dair hiçbir devletten teminat alamayacak bir duruma koyacaktır. Zira o durumda tüm gücünü kullanarak söz konusu vaadlerin uygulanmasını kontrol ve yerine getirme sorumluluğunu da İngiltere'ye yüklemiş oluruz. Bu ise kabul edilmesi imkânsız bir görevdir. Saygıdeğer dostum bundan birçok sene önce Lord Stratford de Redcliffe aracılığıyla elde edilen güzel sonuçları aktararak bize dolaylı olarak başka bir görev yüklemiştir. Özetleyecek olursak İngiltere, İstanbul'da yüksek düzeyde nüfuzla sahip olduğu için Osmanlı ülkesinde ortaya çıkacak uygunsuzluğa ve Osmanlı Hükümeti'nin tüm işleri ile hareketlerine İngiltere'nin de ortak olduğunu bildirmek istemiştir. Osmanlı Devleti hakkında bu şekildeki bir düşünce ve değerlendirmeyi kabul edemem. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin vesayeti altında bir çocuk değildir. 1877 senesinden önce şüphesiz pek büyük bir nüfuzumuz vardı. Bu nüfuz diğer benzer nüfuzlar gibi bir hizmet karşılığında elde edilmiş, yani Kırım Savaşı sırasındaki çalışma ve hareketlerimiz sayesinde kazanılmıştı. 1877 yılında ise başka bir politika izledik. Bu politikadan saygıdeğer dostum da benim kadar sorumludur. Osmanlı Devleti'ni saldırıya uğradığı zaman korumadık. Şimdi Lord Stratford de Redcliffe'in vaktiyle tamamen başka bir politika ve bir hareket çizgisi sayesinde elde etmiş olduğu nüfuzla şu anda da sahibiz demeye hakkımız yoktur. Gerçi diğer dost devletler kadar bizim de İstanbul'da etkinliğimiz olduğu açık ise de Osmanlı Devleti'nin koruyucusu olduğumuzu ve Osmanlı Devleti hakkında bir vasinin kendi koruyuculuğu altında bulunan devlet üzerinde gerçekleştirdiği nüfuzu sağlayabileceğimizi iddia edemeyiz. Bu durumda doğuda meydana gelen durumlardan dolayı İngiltere Hükümeti'nin her türlü sorumluluğunu kesin bir şekilde reddederim. Hıristiyanlığa ve insanlığa karşı olan genel görevlerimizi tabii ki reddedemem. Söz konusu görevler, dünyanın her tarafında, güce ve gerekli araçlara sahip olduğumuz her yerde gerek Hıristiyan mezhepdeşlerimiz ve gerekse tüm insanların durumlarının düzelmesi için

kapasite ve gücümüz oranında çalışmaktan ibarettir. Bu görevleri uygulamaya daima mecburuz. Fakat Anadolu içlerinde yaşayan halka karşı özel bir yükümlülük altında olduğumuz şeklindeki bir mecburiyeti asla kabul edemem.

Bahsedilen olaylara gelince; bu konuda daha ölçülü konuşacağım. Osmanlı büyükelçisi yapılan suçlamaların büyük kısmını kesin bir şekilde yalanlamış ve bu tekzibi tekrarlamıştır. Lord de Carnarvon Osmanlı Devleti'nin söz konusu suçlamaları kolaylıkla reddedebileceğini, fakat suçsuzluğunu ispatlaması gerektiğini söylemiştir. Adı geçen elçinin bu adalet kuralının İngiltere'deki uygulanmasından bahsetmediğine teşekkür ederim. Benim öteden beri var olan inancıma göre burada yapılan şikâyetleri ispat etmek ve ortaya çıktığı iddia olunan şeylere güvenmek için inandırıcı deliller göstermek iddialara aittir. Osmanlı Devleti bu lanetlenecek suçlamaları şiddetle reddetmektedir. Söz konusu vilayetlerin düzensiz bir halde olduğunu ve eşkıyalığa alışkın, hırs ve açgözlülüklerini çekinmeden uygulayan bir takım dağlıların saldırılarına uğradıklarını inkâr etmiyoruz ve edemeyiz. Bu adamların yağma ve çapulculuğa alışık oldukları şüphesizdir. Kendi vatandaşlarını söz konusu saldırılara karşı daha iyi koruyamadığından dolayı Osmanlı Hükümeti'ni kınayabilirsiniz. Fakat bu konuda aciz kalan bir devletten, durum ve konumu gereği tüm görevlerini yerine getirmesi beklenemez. Şurasını unutmamalısınız ki Osmanlı Devleti zayıf ve fakir bir devlettir. Saydığımız bu özelliklerin onun sadece kendi kusuru değildir. Osmanlı Devleti başkalarının hareket ve davranışlarıyla bu duruma düştü. Eğer Osmanlı ülkesinde hükümetin görevlerini gerçekleştirmeye yetecek servet kaynaklarının kıtlığından dolayı zarara uğrayan bazı adamlar var ise tarihler bu durumun sorumluluğunu sadece Osmanlı Devleti'ne yüklemeyi zannederim. Başpiskopos evrakın tebliğini istiyor. Bu isteğinde haklıdır. Pek büyük bir düzensizliğin varlığını ispat eden bir hayli belgeyi kendisine verebileceğim. Osmanlı Hükümeti'nin küçük memurları arasında baskılara alet olan bazı adamların bulunmasından korkarım. Ancak bu belgeler, söz konusu hareketlerde merkezî hükümetin bir şekilde parmağı olduğunu ispatlamaz sanırım. Bu belgeler incelendiğinde de anlaşılacağı üzere en vahim suçlamalar şiddetle reddedilmektedir. Anadolu'nun iç bölgelerinde yaşayan vatandaşların zorlukları -söz konusu sıkıntılar ne kadar

büyük ve gerçek olursa olsun- Osmanlı Hükümeti'nin kötü niyetinden çok, zayıflığından kaynaklanmaktadır. Son savaştan önce ortaya çıkan tüm olaylar ve Osmanlı Devleti'ni bundan 12-13 sene önce mevcut olan saldırı sebeplerinin tekrarını engellemeye sevk eden büyük çıkarlar göz önüne alınırsa Osmanlı siyaset adamlarını böyle bir sıkıntılı durum içine sokma arzusundan doğal olarak arınmış kabul edeceğimiz düşüncesindeyim. Asıl mesele bunun çaresinin ne olduğunu bilmektir. Kont de Carnarvon ile başpiskopos Kürtler, Türkler ve Çerkeslerin tutuculuklarını göz önünde bulundurarak güya suç Osmanlı Hükümeti'ninmiş ve bu kavimleri ortaya çıkaran ve tutucu yapan yine Osmanlı Hükümeti imiş gibi uzun uzadıya konuştular. Bu değerlendirme şekli değiştirilirse bugünkü sorunun asıl sebeplerinin söz konusu kavimlerin niyet ve tabiatlarından ileri geldiği ve uzun asırlardan beri kin ve garez hisleriyle beslenmiş olan etnik ve ırkî eğilimlere karşı Osmanlı Hükümeti'nin güç ve iktidarının ikinci derecede kaldığı itiraf edilemez mi? Bu ülkede en fazla göze çarpan bir şey varsa o da değişik etnik grup arasında var olan büyük çekişmelerdir. Bu aykırılık, yalnız mezhepçe olmayıp hem ırk ve hem de uzun yıllar devam eden çekişme, sıkıntı ve zorluklar dolayısıyla ivme kazanmış bir anlaşmazlıktır. Hareketlerimiz, takip ettiğimiz politika ve yaptığımız tartışmaların hükümetten çok bu çaresiz halk üzerinde doğuracağı sonucu göz önüne aldığım ve söz konusu ülke halkının önemli bir topluluk oluşturduğunu bildiğim için saygıdeğer dostum ile başpiskoposun izledikleri politikadan dolayı üzüntülerimi dile getiriyorum. Şurasını da unutmayınız ki, adı geçen halk yalnız Hıristiyanlardan ibaret değildir. Söz konusu vilayetlerde Hıristiyanlar azınlık konumundadır sanırım. Yine bu vilayetlerde dinine ve Padişahı'na bağınazlık derecesinde sâdik bir Müslüman halk vardır ki bu halk, Müslümanları, yabancı ve Hıristiyan bir devletin egemenliği altına almak için Hıristiyanlar arasında gizli bir anlaşma var olduğu düşüncesindedir. Bunlar müthiş bir bela gözüyle baktıkları bir şeyi engellemek için her türlü gayreti göstermekten ve sıkı önlemler almaktan geri durmazlar. Hıristiyan halkı Müslüman halktan ayırt eden şey sadece ırk ve mezhep değildir. Hıristiyanlara, devletin gücünü yavaş yavaş zayıflığa düşüren ve Osmanlı vilayetlerini birbiri ardına bir Hıristiyan devletin idaresi altına sokmaya çalışan bölücüler gözüyle bakılmaktadır. İşte birbirlerine karşı şüphe ve ümitsizlik duyma-

larından dolayı karşı karşıya bulunan iki kısım halk bunlardır! Söz konusu durumu genel görüşmelerde ne derecede gündeme getirirseniz, bu iki kısımdan birine o kadar cesaret verir ve diğer kısım hakkında o oranda şikâyetlere yol açarsınız. Felâketlere sebep olan anlaşmazlıkları artırdıkça fitne ateşini körüklemiş ve özellikle de dinî ayrılıkların sonucu olan şiddetli bağnazlığı güçlendirmiş olursunuz. Yaptığınız müdahaleden sadece şu sonuç ortaya çıkacaktır: Devlet etkili bir tedbir almaktan aciz buldukça Hıristiyanlar ile Müslümanların kin ve düşmanlığı artarak birbirlerine ellerinden gelen fenalığı yapmayı sürdüreceklidir. Şimdi zamanın yapacağı tesirlere, ülkemizden bu bölgeye giden gayretli Hıristiyanların yararlı etkilerine ve kamuoyunun yumuşak ve ağırbaşlı tutumuna güvenmenizi rica ederim. Fakat doğruluğu her zaman ispat edilemeyen zulüm ve haksızlıklarla ilgili düşüncesizce söylenen bir takım ağır sözlerle hükümet ve parlamentoya baskı yapmamalı, biz-zat şikâyet ettiğiniz kötü davranışlara sebep olan niyet ve maksatları harekete geçirmekten kaçınmalısınız.

BOA, Y. A. HUS, 227/38

71

Makam-ı Seraskerî Mektubî Kalemi

İngiltere'nin Erzurum konsolosunun 27 Temmuz 1889 tarihinde Van'a gittiği, *Daily News* muhabirinin de Erzurum'a geldiği ve bunların geliş sebeplerinin İstanbul'a gönderilen Muşlu Musa Bey'in Ermeni milletine yaptığı söylenen kötülüklerin araştırılmasından ibaret olduğunun haber alındığı 8. Fırka Kumandanlığı'nın yazısı üzerine 4. Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyeti'nden gelen telgrafta bildirilmiştir. Bilgilerinize arz olunur.

4 Ağustos 1889

Serasker
Ali Saib

BOA, Y. PRK. ASK, 56/90

Bâb-ı Âf
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 705

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Parlamentoda yapılan bir toplantıda Ermeniler hakkında sorulan soru ile bu soruya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı tarafından verilen cevabın tercüme-leri gönderilmiştir. Ayrıca bu konuda bazı açıklamalar içeren ve Londra Büyükelçiliği'nden gelen 26 Temmuz 1889 tarih ve 202 numaralı yazı ile eklerinin tercüme-leri de takdim edilmiştir. Arz olunur.

4 Ağustos 1889

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âf
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 26 Temmuz 1889 tarih ve 202 numaralı yazının tercümesi

Parlamentonun dünkü oturumunda Ermeniler hakkında sorulan bir soru ile bu soruya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı tarafından verilen cevabın tercüme-leri bilgi olmak üzere ilişikte sunulmuştur. Muhalefet partisine mensup milletvekillerinden Summers, Musa Bey hakkında 15 günden beri Avrupa gazetelerinde görülen telgraflarda yer alan olayların doğru olup olmadığını hükümetten sormuştur. Sir James Ferguson buna çok isabetli bir konuşmayla karşılık vermiştir. Bütçenin uygulamaya konulması sebebiyle Ermenilere dair parlamentoda yeni bir soru sorulması beklenmekte ise de dün Dışişleri müs-

teşarı İngiltere Hükümeti'nin bu konuda gayet kısa bir cevap vermek niyetinde olduğunu bana söylemiştir. Arz olunur.

Mösyö Summers tarafından yöneltilen soru:

Mösyö Summers, "eşkıya olarak bilinen Kürt Musa Bey'in İstanbul'a gidişi sırasında Bitlis, Muş, Erzurum ve Trabzon'da bulunan Osmanlı memurları tarafından saygı ve sevgiyle kabul edildiğine, bindiği vapurun Trabzon'dan İstanbul'a vardığı esnada Padişah'ın selâmını kendisine iletmek için Hasan ve Bahri Paşaların vapura gönderildiklerine, Musa Bey'in Yıldız'a giderek Padişah'ın huzuruna çıkma şerefine nail olduktan sonra amcası Üsküdar Mutasarrıfı Bahri Paşa'nın misafiri bulunduğu, Musa Bey'in aleyhine şikâyetle bulunacak olanların iddialarını ispat için mahkemelere müracaat etmeleri hakkında Padişah iradesi çıktıktan sonra Muş ve Bitlis Ermeni muhacirlerinden 12 kişinin Musa Bey tarafından veya kendisinin nüfuz ve iştirakiyle yapıldığı iddia olunan cinayetleri ispatlayacak güçte olduklarını bildiren bir dilekçeyi Padişah'a takdim ettiklerine, bu kişilerin bu teşebbüslerinden dolayı tutuklandıklarına dair duyulan söylentilerin doğru olup olmadığı"na dair sorular sormuştur.

Ayrıca J. Moore da, "Musa Bey'in aleyhinde mevcut şikâyetlere dair yapılmasına karar verilen mahkeme konusunda bilgi verip veremeyeceğini ve Türkçe ile diğer dilleri bilen gazete muhabirlerinin bu mahkemede hazır bulunmaları için gerekli tedbirlerin alınıp alınmadığı"nı Dışişleri müsteşarından sormuştur.

Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson, Mösyö Summers ve Mösyö Moore'a cevaben şunları söylemiştir: "Söz konusu yerlerde Musa Bey'in kabul edildiğine veya bu kişinin Padişah'ın huzuruna çıkma şerefine nail olup olmadığına dair hiçbir bilginiz yoktur. Musa Bey Padişah'a takdim ettiği dilekçede kendisine isnat olunan eşkıyalık, zulüm ve haksızlık gibi hareketlerin asılsız olduğunu, bu suçlamalardan dolayı şikâyetle bulunmak üzere İstanbul'a geldiğini ve yargılanmak için mahkeme huzuruna çıkmaya hazır olduğunu arz etmiştir. Padişah da şikâyetçilerin normal yoldan mahkemeye müracaat edebilmeleri için ilgili kişilere gerekli tavsiyelerde bulunmasını Adliye

nâzırına emretmiştir. Ayrıca Musa Bey aleyhine açılacak davanın acilen adil bir şekilde incelenip ondan sonra bir karar verilmesini, bundan başka Musa Bey aleyhine şikâyetle bulunacak kişilerin İstanbul'a gönderilmeleri hakkında Bitlis valisine de gerekli emirlerin verilmesini ferman buyurmuşlardır. Gönderilen Ermeni heyetinin tutuklandığına dair olan iddia kesinlikle tekzip edilmiş ve İngiltere büyükelçisi de bu rivayeti doğrulayan hiçbir bilgiye ulaşmamıştır. İngiltere Hükümeti'nin aldığı bilgilere göre işin hangi mahkemede görülüp çözümleneceği henüz belli olmamış ise de davanın açıkça görülme ihtimali bulunmaktadır. Türkçe ve diğer dilleri bilen gazetecilerin mahkeme sırasında hazır bulunmalarına dair alınacak tedbirler hakkında İngiltere Hükümeti'nin hiçbir bilgisi yoktur. Zira bu konu Osmanlı Devleti'nin işlerine aittir".

BOA, Y. A. HUS, 228/48

73

Türkiye Büyükelçiliği
Sayı: 6576/117
Saint Petersburg
9 Ağustos 1889

***Konu:** Haiasdan gazetesinin Türkiye'ye kaçak sokulması*

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Sayın Bakan,

Osmanlı Hükümeti hakkında düşmanca makaleler içeren ve Londra'da yayınlanan *Haiasdan* adlı Ermeni gazetesinin kaçak olarak Osmanlı ülkesine sokulduğu konusunda, Batum Genel Konsolos yöneticisinin Osmanlı Büyükelçiliği'ni bilgilendirdiği raporun bir kopyasını zâtîâlilerinize ekte sunmaktan onur duymaktayım.

En içten saygılarımın kabulünü istirham ediyorum.

Fethi

**

Batum'da Türkiye
Başkonsolosluğu Vekâleti
Sayı: 556/13
30 Temmuz 1889

6576/117 sayılı belgenin eki

Şakir Paşa'ya

Sayın Büyükelçi,

Edindiğim bilgiler sonucu Londra'da yayınlanan *Haiasdan* adlı Ermeni gazetesinin bu şehirde yaşayan Rus kökenli Ermeniler arasında 20 civarında abonesinin olduğunu ve ayrıca Osmanlı Hükümeti'ne düşmanca yazılar içeren bu gazetenin, Batum'dan Türkiye'ye giden turistler aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerine sokulduğunu zââtâililerinin yüksek bilgisine sunmaktan onur duymaktayım.

Saygılarımla.

BOA, HR. SYS, 2761/13

74

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası

Konu: Anadolu halkının durumuna ilişkin parlamentoya tebliğ edilmek üzere İngiltere Hükümeti tarafından yayınlanan Muharrerât-ı Resmiye mecmuasının bir nüshasının ekte takdim edildiği

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 13 Ağustos 1889 tarih ve 222 numaralı yazının tercümesi

Anadolu halkının durumuna ilişkin parlamentoya tebliğ edilmek üzere bu defa İngiltere Hükümeti tarafından yayınlanan *Muharrerât-ı Resmiye mecmuasını*, dün dağıtıldığı için dikkatle incelemeye henüz vakit bulamadım.

Ancak içeriğinden Hıristiyanların sözde uğradıkları zulüm ve haksızlıklara ilişkin şikâyetlerin, İngiliz elçi ve konsolosları tarafından değil, Londra'da ikamet eden Ermeni fesatçılarla Anadolu'nun bazı yerlerinde oturan bir takım Protestan misyonerleri tarafından uydurulduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul İngiltere Büyükelçiliğiyle Trabzon ve Erzurum konsoloslarının yazıları tarafsız ve ölçülü bir tavırla kaleme alınmıştır. Van konsolos vekili o bölgede meydana gelen birçok kötü olayı sayıp dökmüş, ancak buna dair bilgileri dolaylı bir şekilde almıştır.

Bu mecmuanın büyük bir bölümü, Kürtler tarafından Nasturîler aleyhine bir saldırı olması ihtimali üzerine geçen yıl yayılan söylentilere ayrılmıştır. Protestan misyonerlerinin iddialarına göre bu saldırı Osmanlı askerleri tarafından yapılan müdahaleyle ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte söz konusu olaya ilişkin yazışmalar iki noktayı ortaya koymuştur. Şöyle ki, Nasturîler ve Kürt aşiretleri çoğu zaman birbirlerine silahla saldırmakta, ayrıca aralarında sürekli kavgalar, hayvan hırsızlığı ve daha önce meydana gelen bazı kötü olaylardan kaynaklanan şikâyet konuları bulunmaktadır. Ayrıca misyonerler Nasturîleri Kürtlerin saldırılarına hedef oluyorlar gibi göstermekte iseler de Nasturîler dağlarında neredeyse müstakil bir şekilde yaşamakta ve çok az vergi vermektedirler. Buna rağmen Osmanlı askerleri tarafından son olarak lehlerinde yapılan müdahaleyi çirkin bulmaktadırlar. Çünkü bunlar Osmanlı Hükümeti'nin bu müdahaleden yararlanarak kendi bölgelerinde nüfuz ve hakimiyetini güçlendirmesinden korkmaktadırlar. Kısacası, bu söylentilerden anlaşıldığına göre Kürtlerle Nasturîler uzun zamandır silahlı bir şekilde birbirlerinin daima aleyhinde bulunmaktadırlar. Bu kavgalarda Nasturîler ara sıra yeniliyorlarsa da himaye edilmek istedikleri için bu hususta Osmanlı Hükümeti hatalı görülemez.

Bu mecmuada yer alan bazı yazışmalarda İstanbul'da Bâbîâli'ye dilekçe veren Ermenilerin tutuklanmaları, Van vilayetinde şiddete başvurulması ve kiliselerin kapatılması gibi Osmanlı Hükümeti ve memurları aleyhindeki çeşitli suçlamalar yalanlanmaktadır. Sir William White bu konuda tahkikat yapmakla görevlendirilmiş ve sonuçta yapılan şikâyetlerin asılsız olduğu anlaşılmıştır.

Musa Bey olayına dair yazışmalar mecmuanın son bölümünü oluşturmaktadır. Bu yazışmalar konuya dair hiçbir yeni olay içermemektedir. Mecmuada bir taraftan Musa Bey aleyhine bir takım iftiraların yer aldığı Van konsolosunun mektupları diğer yandan da Padişah tarafından kabulü ve Osmanlı vükelâsı ile yaptığı görüşmelere dair Sir William White'ın mektupları bulunmaktadır. Ayrıca zulüm ve haksızlıklara dair Ermeni fesatçılar tarafından yayınlanan yazıları yalanlamak için Lord Salisbury ve Sir James Ferguson ile yaptığım görüşmelerle bu konuya dair Bâbîâli'nin sözlü müzekkiresi yer almaktadır. Söz konusu bölge ahalisi tarafından Bâbîâli'ye gönderilen dilekçelere dair *Tarik* ve diğer İstanbul gazetelerinin yer verdiği yazıların özetleri ve sınırın diğer tarafından gelen eşkıyanın yaptığı saldırılara dair nezâretinizin 25 Temmuz 1889 tarihli yazısı gibi Osmanlı memurlarının davranışlarını haklı gösterecek bir takım yazışma ve açıklamalar da ek olarak bulunmaktadır.

Özetle, bu mecmuaya hem aleyhimizde hem de lehimizde olan belgeler tarafsız bir şekilde alınmıştır. Ancak şunu bildirmeyi de görev sayıyorum: Mecmuanın değişik kısımlarından anlaşıldığına göre Ermeni fesatçılarının kışkırtma ve yayınları üzüntü verecek boyutlardadır. Bunlar Ermenilere iyilikten ziyade kötülük etmektedirler. Zaten İngiltere Büyükelçiliğiyle Ermeni patriği ve hatta İngiltere'nin Van konsolos vekili bile bu düşüncede olduklarını belirtmişlerdir.

Tarafınızca da bilindiği gibi Lord Salisbury de Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmalarda yine bu yolda ifadeler kullanmıştır. Söz konusu mecmuanın başka bir nüshasını alır almaz tarafınıza göndereceğim.

BOA, HR. SYS, 1939/61

75

Birkaç gündür Saray'a takdim edilen gazete tercümelerinden -Padişah'ın da bilgisi olduğu üzere- İngilizler, Ermenistan meselesine ilişkin sert bir dil kullanmakta ve Osmanlı Hükümeti'nin gözü önünde Hıristiyanların

zulme uğradıklarını ilan ederek akılları karıştırma çabası içinde bulunmaktadırlar. Bir kısım İngiliz siyasetçileri ile onlara mensup gazeteler bu sorunu bir-iki senedir ara sıra gündeme getirmektedirler. Ancak şimdi Gladstone'un bu meseleyi diline dolayıp bizzat ortaya atılıvermesi ve *Daily News* gazetesi vasıtasıyla aleyhimizde şiddet dolu ifadeler içeren makaleler yayınlamaya başlaması dikkat çekici ve önemlidir. Çünkü Gladstone'un *Daily News* gazetesinde yayınladığı yazılar, Bulgaristan'da zulüm yapıldığına dair geçen savaş öncesinde yine bu gazetede yayınladığı yazılara benzemektedir. O zamanki yayınların Avrupa ve özellikle İngiltere kamuoyunda sansasyon yarattığını ve belki de bir noktaya kadar geçen muharebenin patlak vermesiyle Bulgaristan'da bir takım ihtilâllere yol açtığını açıklamaya ihtiyaç yoktur. Gerçi Salisbury partisi yandaşı gazeteler Gladstone'a rağmen Ermenistan meselesini kötü bir şekilde göstermemekte iseler de onlar da bir dereceye kadar ağız değiştirerek İngiltere Hükümeti'nin sözde Ermenistan'da yapılan zulümlere son verilmesi için Osmanlı Devleti nezdinde etkili girişimlerde bulunmasını tavsiye etmektedirler. Bununla beraber mevcut hükümet taraftarı olan gazeteler Girit meselesi ortaya çıktığında bize karşı gösterdikleri hoşgörülü üsluplarını değiştirerek Girit'te yolsuzluklar yapıldığını açıklamaya başlamışlardır. Hatta *Times* gazetesi sözde Hıristiyanların türlü cezalarla öldürüldüklerini, kilise ve diğer emlaklarının yağma edildiğini ve işin günden güne tehlikeli bir hal aldığı dikkatleri çekecek surette ilan etmektedir. İngilizlerin, İngiliz himayesini istemeleri için Girit Müslümanları'na gizlice teşviklerde buldukları da haber alınmaktadır.

Mevcut durumun tamamı göz önüne alındığında İngiltere'nin Osmanlı Devleti çıkarlarına aykırı bazı emellerin gerçekleşmesine hararetle çalışmakta olduğu sonucunu çıkarmak doğaldır. Bu takdirde gerek Gladstone partisi ve gerekse Salisbury grubuna mensup gazetelerin yaptıkları yayınlara, kamuoyunu kendi kötü emellerini kolayca kabule hazır bir hale getirmek için tertip olunmuş yayınlar gözüyle bakmak gerekir. Gerçekten de en önemli meselelerin en ince ayrıntılarını doğuştan görmek yeteneğine Allah vergisi ile mazhar olan ve siyasî ufkun en fazla karardığı zamanlarda bile devlet idaresini en iyi şekilde yöneten Padişah'ın bu hususta almakta olduğu isabetli tedbirler sayesinde İslâm dininin koruyucusu olan Osmanlı Saltanatı'nın ebedî haklarına

aykırı düşecek durumların ortaya çıkmayacağı kesindir. Ancak İngiltere basınının kullanmaya başladığı sert üslubun kötü etkilerini gidermek için bazı tedbirlerin alınması uygun gibi görünmektedir. Şöyle ki, her ne kadar kontrolümüzde bulunan Fransız basını aracılığıyla İngiliz gazetelerinin yayınladıkları bu gibi asılsız haberler her gün yalanlanmakta ise de İngilizlerin işi sıkı tutmaları sebebiyle daha çok İngiliz gazetelerinin dediğine inanılmaktadır. Bu yüzden İngiltere kamuoyunun Gladstone gibi bir takım kötü niyetli kişilerin etkisinde kalarak aleyhimize yönelmesine fırsat verilmemelidir. Fransız gazeteleri ile yapılan yayının etkisinin sınırlı kaldığı bilindiğinden, yapılan iftiraları yalanlamak için bizzat bir müddet İngiltere'de sürekli yayın yapan gazetelere etkili makaleler yazılıp gerçeklerin yansıtılması yönünde müstear isimle bazı hususî dergilerin bastırılmasına, bu iftiraların Bulgaristan meselesinde görüldüğü gibi sansasyona sebep olmadan reddedilerek etkileri giderecek sebeplerin sağlanmasına ve Londra'da Gladstone'un partisine fikren muhalif olan nüfuz sahipleri ile siyasetçilerden bir kısmının kontrol altında tutulup onlar aracılığıyla da kamuoyunun istenilen yöne çekilmesi için vakit geçirmeden çalışmalara başlamanın yerinde olacağı düşünülmektedir. Gereğinin yapılmasının yüksek emir ve görüşlerinize bağlı olduğu arz olunur.

4 Eylül 1889

Salih Münir

**

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

Dün akşam sadrazamla yaptıkları görüşmede Padişahımız, son zamanlarda bazı İngiliz gazetelerinde Ermeniler ve diğer konular hakkında Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine tamamen aykırı makaleler yayınlanması üzerine fikir alışverişinde bulunmuştur. Ferman buyurdıkları gibi Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı bu tür makalelerin yayınının engellenmesi yolunda gereğinin acilen yerine getirilmesi zorunludur. Avrupa hükümetleri hediyeler vererek ve diğer yollara başvurarak gerekli gördükleri yabancı gazeteleri avuçlarının içine almaktadırlar. Osmanlı Hükümeti'nin de bu konuda bir teşebbüste

bulunması durumunda kazanç sağlayacağı açıktır. Hariciye Mektupçusu Münir Beyefendi bu konuda bazı bilgilere sahiptir. Şartlar gereği herhangi bir karara varmadan önce Münir Bey'in bilgisine başvurmak faydalı olacaktır. Padişah'ın iradesiyle Münir Bey bildiklerini açıklamak üzere bu sabah Sadâret'e gönderilmiştir. İfadesine bakılırsa, Sadâret'e geldiğinde kendisine konu hakkında görüşülmesi için herhangi bir emir ve izin alınmadığı açıklamasında bulunulmuştur. Oysa Padişah'ın maiyyetinde bulunan bir memurun bir mesele hakkındaki bilgisinin dinlenmesi için yetki alınmasına gerek olmadığı malumdur. Bu yüzden Münir Bey Sadâret'e çağrılarak açıklanan hususlarla ilgili bilgiler kendisinden sorulup dinlendikten sonra gereği yapılacaktır. Padişah'ın emir ve buyruğu gereği olarak Saray'a da bilgi verilecektir.

7 Eylül 1889

Mâbeyn Başkâtibi

Süreyya

BOA, Y. PRK. BŞK, 16/66

76

İstanbul'a sokulması yasaklanan *Daily News* gazetesi Ermeni Meselesi bahanesiyle Osmanlı Devleti aleyhinde kötü niyetli makaleler yayınlamaya devam etmektedir. "Tiflis ve Hocabey'den gelmiş telgraf" süsü verip çirkin yalanlar uydurarak her gün bir şekilde düşmanlık fikirleri yürüttüğü üzüntüyle müşahede edilmektedir. Bu gazete bundan 13 yıl önce "Bulgaristan Mezâlimi" başlığıyla yazdığı makaleler sayesinde İngiltere'de fikirlerin değişmesine yol açıp sonra da Bulgaristan'ın hürriyetini kazanmasına aracılık ettiğini iddia etmekte, şimdilerde de Ermeniler hakkındaki makaleleriyle buna benzer bir değişime öncülük etme ümidini taşımaktadır. Yazdığı telgrafların içeriğine göre, Ermeni Meselesi'nden dolayı Rusya'da tepkiler artmakta, hatta Rusya Devleti sözde müdahaleye hazır ve istekli görünmekte, fakat ne yazık ki Kıbrıs Sözleşmesi hükümlerine göre Anadolu'ya bir saldırı olduğunda İngiltere'nin savunmaya geçeceğini düşündüğünden istediği gibi hare-

ket edememektedir. Şimdi muhalefetteki gruplar bu hükümetten söz konusu anlaşmanın hükümlerinin kaldırılmasını istemekte ve "Ya Rusya Devleti hareketinde özgür kalıp Ermenistan'ı kendi ülkesine katsın ya da İngiltere ile Rusya birlikte Osmanlı Devleti'ne baskılar yapıp Ermenistan müstakil ve imtiyazlı bir eyalet haline getirilsin" demektedirler. Kamuoyunu böyle bir değişimi sağlamaya teşvik etmek ve bu konuda şu anki hükümete baskı yapmak gibi kötü bir amaçla çeşitli yalanlar yayınlamakta öncülük eden *Daily News*'i *Daily Chronicle*, *Echo*, *Pall-Mall*, *Star*, *Globe*, *Spectator*, *Manchester Guardian* gibi gazeteler de izlemekten geri durmamaktadırlar. Bunlar genellikle Gladstone'un fikirlerine hizmet etmekte ve yazdıkları yalanlara karşılık gereği gibi tezkip edilmemektedirler. Gladstone'un icadı olan "genel seçimler usulü" tarafınızca da bilinmektedir. Bu tür haberler, çoğunluğu cahil halk tabakasından olan seçmenleri kötü bir şekilde etkilediğinden gelecek seçimlerde Gladstone hükümetinin geri dönmesini sağlayacak sebeplerden birinin de bu yalanlar olabileceği bazı kişilerce varsayılmaktadır. *Haiasdan* gazetesi sahiplerinden olan Ermeni fesat komitesi de küstah maksat ve emellerine bu gazeteleri alet etmektedir. Hatta 7 Eylül 1889 tarihiyle yayınlanan bugünkü *Daily News* gazetesinde yer alan bir mektupta Ermenilerden devlet hizmetinde olanların bile gözetim ve baskı altında tutularak memuriyetlerinden istifaya mecbur kalmalarının istendiği, Ermenilerin Osmanlı ülkesi dışına çıkmalarına izin verilmemeye başlandığı, meselâ Avrupa'ya seyahat etmek niyetinde olan İstanbul halkından Dr. Tiryakiyan'ın gidişine engel olunduğu, Osman Paşa maiyyetindeki birçok zaptiye memuru aracılığıyla Dışişleri Müsteşarı Artin Paşa'nın evinin aranıp belge ve kitaplarının incelendiği, müsteşarın bundan çok incindiği için kendini istifaya mecbur hissettiği yolunda saçma iddialar ileri sürülmektedir. *Daily News* gazetesinin girişi yasaklanmıştır. Ancak benzer saçmalıkların burada yayılmasına Padişah'ın da rıza göstermeyeceği açık olduğundan arzı uygun görülmüştür. Allah Peygamberimizin yüzü suyu hürmetine Padişahımızın ömrünü artırsın.

Londra, 7 Eylül 1889

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 10/3

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Parlamentonun bir toplantısında Kraliçe'nin konuşmasına verilecek cevap hakkında yapılan görüşmelerden yararlanan Mösyö Gladstone uzun bir konuşma yaparak Ermeni ve Girit meselelerini dile getirmiştir. Bu konuşmanın Ermeniler ve Girit işlerine ait olan bölümüyle Gladstone'un Osmanlı ülkesi hakkındaki düşüncelerine cevap olarak Maliye bakanının yaptığı konuşmanın tercüme suretinin gönderildiğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 13 Şubat sene 1890 tarih ve 35 numaralı yazının tercümesi ekte sunulmuştur. Arz olunur.

19 Şubat 1890

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

İngiltere Parlamentosu'nda Gladstone tarafından yapılan konuşmanın Osmanlı Devleti ile ilgili bölümlerini içeren tercüme dün özel bir yazı ile arz edilmişti. Bu konuşma ile buna cevaben Maliye bakanı tarafından yapılan konuşmanın gönderildiğine dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen yazı ve eklerin tercümeleri tarafınızca da görülmek üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte sunulmuştur.

20 Şubat 1890

Sadrazam
Kâmil

**

Bâb-ı Âfî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâretine
gelen 13 Şubat 1890 tarih ve 35 numaralı yazının tercümesi*

Parlamentonun dün akşamki toplantısında Kraliçe'nin konuşmasına ve-
rilecek cevap hakkında yapılan görüşmelerden yararlanan Gladstone uzun bir
konuşma yaparak Ermeni ve Girit meselesini dile getirmiştir. Her ne kadar bu
konuşmanın Ermeniler ve Girit işlerine dair olan kısmı uzun ve anlaşılmaz
ise de gerek bu kısmın ve gerekse Gladstone'un Osmanlı Devleti hakkındaki
değerlendirmelerine cevaben Maliye Bakanı Smith tarafından yapılan ko-
nuşmanın tercüme suretleri ekte bilgilerinize sunulmuştur. Arz olunur.

*Gladstone tarafından 12 Şubat 1890 tarihinde
parlamentoda yapılan konuşmanın bazı bölümlerinin tercümesi*

İçişlerini görüşmeye başlamadan önce Kraliçe'nin konuşmasında açık
olmayan bir maddeden söz etmek isterim. Hükümeti bu konuyu asla et-
mediğinden dolayı kötüleme arzusunda değilim. Ancak durumu hiç dile ge-
tirmeden bırakmak da bence uygun değildir. Osmanlı Devleti'nin durumun-
dan söz etmek istiyorum. Şurasını üzüntüyle gözlemliyorum ki, doğu bölge-
lerinde barışı koruma ve ıslâhattan yana bir hükümet kurmak için Avrupa ta-
rafından sarf edilen gayret ve çalışmalara rağmen bir süredir Osmanlı Hükü-
meti'nin işleri önümüzdeki günlerde korku ve endişeye sebep olacaktır. Her
ne kadar bu durum Avrupa barışı açısından yakında ortaya çıkacak bir tehlike
değil ise de Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili önemli bir tehlikedir. Bu
meseleden söz ettiğim sırada İngiltere Hükümeti'nin zor bir durumda bulun-
duğunu ve bu konuda hükümetin hareket ve teşebbüslerine güvenmemiz ge-
rekeceğini hatırlamamızdan çıkarmamalıyız. Ancak İngiltere Hükümeti'nin olay-
ları küçümseyerek mevcut durumu ve işleri gayet normal bir şekilde göster-
meye çalışmayacağını ümit edebiliriz. Böyle bir hareket şekline bir dereceye
kadar yatkınlık görülmektedir. Fakat hükümet ileri gelenlerinin garantimiz

altındaki bir devletin topraklarında suistimal, zulüm ve haksızlıklar yapılması durumunda bunları gerek bakanlar kurulu ve gerekse "İngiliz" sıfatıyla tereddütsüz dile getirecekleri umudunu taşıyorum. Meseleyi pek uygun bir şekilde ortaya koyuyorum. İstanbul İngiltere Büyükelçiliği hakkındaki güvenim tamdır. Hiçbir zaman bu büyükelçiliğin maharet ve güvenilirlik açısından gerekli vasıflara sahip olmayan bazı kişilerin idareleri altında bulunduğunu söyleyemem. Bu konuda hiçbir şey ima etmiyorum. Ne zaman İstanbul Büyükelçiliği'nin bir konuyu derinlemesine araştırıp incelediğini ve bu konuda kesin bir fikir oluşturduğunu biliyorsam, bu fikir bende büyük bir etki yarattığı gibi parlamentoda da böyle bir etki yaratmalıdır.

Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetleri konusuna gelince; bütün dünya ve hatta Osmanlı Devleti işlerine müdahaleye eğilimli olmayan memleketlerin halkları bile mevcut durumdan hoşnut değildiler. Musa Bey olayı hakkında şurası açıkça hissedilmektedir ki adlî tahkikata benzer bir takım soruşturmalara kalkışmak ve bu soruşturmaları adlî açıdan hafife alarak yerine getirmek hata üzerine hata yapmak demektir. Zira Musa Bey'in Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerine dönmesi -cinayet ve kötülöklere devamı engellenmiş olsa bile- bu yargılama usulünün sonucu olarak diğerk şahıslar da Musa Bey'in izinden gidecek ve cezasız kalacaklarından emin olacaklardır. Bu konuda hiçbir şikâyette bulunmuyorum. Çünkü İngiltere Hükümeti'nin ne yaptığını ve ne yapmak düşüncesinde olduğunu bilmiyorum. Fakat hiç olmazsa Musa Bey'in muhakemesinin, şimdiki durumda işin kesin bir sonucu olarak görülmemesini sağlamak için İngiltere Hükümeti tarafından gayret gösterileceği ümidindeyim.

Girit konusunda ise; bu meselenin problemlere yol açmasından korkuyorum. Osmanlıların doğudaki yönetimleri hakkında çok ileri gitmek ve bu yönetimlerin tamamıyla kaldırılması gerektiğini söylemek istemiyorum. Ben daima şu düşüncedeyim: İstikrarlı bir yönetimin kurulması için mahallî hukuk tedbirli ve münasip bir şekilde yerine getirilirse bu durum çöküş halindeki bir devlette bile çökmeyi durdurabilir ve belki de başka bir oluşum tesis etme konusunda büyük faydalar sağlayabilir. Bugün Osmanlı Devleti'nde hiçbir yer yoktur ki mahallî idare hukuku cömertçe bahşedildiği takdirde hem Padişah ve Bâbîâlî hem de bölge halkı hakkında olumlu neticeler doğurmuş

olmasın. Girit'teki son karışıklıkların mahallî anlaşmazlıklar sonucu olduğu bildirilmektedir. Öyle ki, zannıma göre mahallî anlaşmazlıklar siyasî bir tehlike oluşturacak derecede yayılmıştır. Eğer İngiltere Hükümeti ilkbahar geldiğinde Girit'te bundan birkaç sene evvel ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'ne pek çok zararı dokunan ihtilâlleri hatırlatacak derecede ciddi karışıklıklar meydana gelmeyeceğini temin edebilir ise kendimi çok bahtiyar sayacağım. Aldığım bilgiler bende telaş ve korku uyandırıyor. Eğer Girit'te önceki durumu geri getirmek amacıyla uygulanan politika sürdürülürse bu hareketin kesin sonucu Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından ibaret olacaktır. Ben ne doğuda ne de diğer yerlerde karışıklık çıkmasına sebebiyet vermek düşüncesindeyim. Ben Padişah'ın izlediği politikayı genel olarak eleştirmiyorum. Bugün büyük bir memnuniyetle hatırlatacağım iki olay vardır: Bunlardan biri Doğu Rumeli meselesi, diğeri ise bu vilayetin Bulgaristan'a katılması hususudur. Bu konuda Padişah ile Bâbîâli'nin sabırlı ve ölçülü davranış gösterdiklerine ve bundan dokuz sene önce Yunanistan ile yapılan anlaşma sırasındaki davranışlarının da aynı tarzda olduğuna inanıyorum. Padişah ile Osmanlı Devleti'nin bu olaylardan önceki hareketlerinden bahsetmiyorum. Fakat verilen sözün adil ve tereddütsüz yerine getirildiği bilinmektedir. Şurasını da gözden uzak tutmamalıyız ki bu işler diğer memleketlerde yapılabilen suistimal, zulüm ve haksızlıklardan farklı olarak bizim üzülmemize sebep olmaktadır. Bazı özel taahhütlerde bulunduğumuzdan Osmanlı Devleti'nin işlerinde herhangi bir değişiklik meydana gelirse bu değişiklik Avrupa menfaatleriyle ilgili bir mesele halini almakta ve bu meseleyi dikkate almamak bizce mümkün olmamaktadır.

*Maliye Bakanı Smith tarafından
yapılan konuşmadan alınan bölümlerin tercümesi*

Gladstone Osmanlı Hükümeti'nden söz ederek İngiltere Devleti'nin olayları açıklamaya ve gerçeğe aykırı olarak uygun bir renkte göstermeye çalışmayacağı ümidinde bulunduğunu açıklamıştır. Şurasını temin edebilirim ki İngiltere Bakanlar Kurulu zulüm ve haksızlıkları dile getirmek için bir sebep bulur ise uygun bir dil ile bunu söylemekte tereddüt etmeyecek ve hiçbir za-

man durumu hafifletmeye çalışmayacaktır. Gladstone İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir William White'ın maharet ve basiretini tamamen övgü dolu bir dille anmıştır. Gerçekten de adı geçen büyükelçi istenen vasıflara sahip olduğundan bağlı bulunduğu ülke ve hükümetin emniyet ve güvenini kazanmıştır. Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetleri ile Girit'in durumuna ilişkin parlamentoya tebliğ olunacak evrak, olaylar hakkında herhangi bir açıklama içermeyecek, fakat İstanbul büyükelçisinin gözlemlerine dayanacaktır. Gladstone Musa Bey'in davasını ima etmiştir. Sir William White bu davanın tekrar görülmesini sağlamaya çalışmış olduğundan Musa Bey'in yeniden yargılanacağında şüphe olmadığı inancındadır.

Girit'e gelince; bu adada yeniden karışıklıklar çıkacağı zannına yol açacak hiçbir işaret mevcut değildir. Her ne kadar bölgenin durumu geçmiş zamanlarda problemlere yol açmış ve gelecekte de bir takım problemlerin kaynağı olacağı muhtemel ise de yeniden karışıklıklar çıkmayacağını samimiyetle ümit etmekteyim. Hükümetin aldığı bilgilere göre Girit'te baş gösteren olayların çok büyütüldüğü şüphesizdir. Bununla beraber evrakın tebliğini beklemesini parlamentodan talep ediyorum.

BOA, Y. A. HUS, 233/79

78

Türkiye Büyükelçiliği

Sayı: 13634/13

Londra, 20 Ocak 1890

Konu: Yeni bir Ermeni dergisinin çıktığı

Rüstem Paşa'dan Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Efendim,

L'Arménie adıyla Londra'da Fransızca olarak yayınlandığı bildirilen dergiye Hariciye Nezâreti Basın Bürosu adına abone olunması talimatını içe-

ren 1 Ocak 1890 tarih ve 95765/1 sayılı zâtîâlilerinizin tarafıma gönderdiği mektubu aldım.

Her ne kadar bu adı taşıyan bir yayının gelecekte ortaya çıkacağı gazetelerde yer alırsa da, yoğun çabalara rağmen büyükelçilik henüz bunun bir izine rastlayamamıştır. Gazeteciler, reklâm görevlileri ve kitapçılar, bu yayını görmediklerini ve konuşulduğunu dahi duymadıklarını bildirmişlerdir. Bu araştırmaların olumsuz neticelenmesinden sonra, derginin henüz çıkmadığını düşünüyorum. Bununla birlikte, dergi ortaya çıkarsa, zâtîâlilerinizin bu konuyla ilgili vereceği talimatları yerine getireceğimi ifade etmek istiyorum.

En içten saygılarımın kabulü dileğiyle.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2751/51_1

**13672/37 sayılı rapora ek
186 Strand, Londra, W. L.
4 Şubat 1890**

Türkiye Büyükelçiliği Sekreterliği'ne

Efendim,

L'Arménie adlı bir yayın Türkiye Büyükelçiliği için sipariş edilmişti. Bu konuyla ilgili hiçbir şey bulamadığımızı üzümlere belirtmek istiyoruz. Nerede yayınlandığını bizlere söyleyebilir misiniz ?

Saygılarımızla.

W. H. Smith & Son

**

186 Strand, Londra, W. L.
8 Şubat 1890

Türkiye Büyükelçiliği Sekreterliği'ne

Efendim,

L'Arménie'nin nerede yayınlandığını bulabilmek amacıyla gereken tüm çabalar harcanmış, ancak hiçbir sonuca ulaşamamıştır.

Saygılarımızla.

W. H. Smith & Son

BOA, HR. SYS, 2751/54_2

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Sayı: 96102/17
13 Şubat 1890

Konu: L'Arménie dergisi

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Zâtîâlilerinizin tarafıma göndermiş olduğu 20 Ocak 1890 tarih ve 13634/13 sayılı mektubunuza cevap olarak *L'Arménie* adlı derginin her ayın 15'inde Londra'da yayınlandığını sizlere bildirmek istiyorum. Büroları ise, "28 Bedford Place, Russel Square, W. C." adresindedir.

Bu çerçevede, Nezâretimiz için abone olunmasını sizlerden talep ediyorum.

Saygılarımla.

BOA, HR. SYS, 2751/51_3

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 14

*Konu: Minas Tchéraz tarafından Londra'da
yayınlandığı söylenen dergi hakkında
Sir James Ferguson ile yapılan görüşme*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 13 Şubat 1890 tarih ve 37 numaralı yazının tercümesi*

Sir James Ferguson ile yaptığım son görüşme sırasında Minas Tchéraz tarafından Londra'da yayınlandığı söylenen dergi hakkında bilgisi olup olmadığını sorduğumda kendisi: "Bu dergiyi görmedim. Hatta bunun sözünü bile kesinlikle duymadım. Fakat bu isimde bir kişinin daha önce yanıma gelerek Ermeni Meselesi'nden söz ettiğini hatırlıyorum. Minas Tchéraz ne Padişah'ın ne de Osmanlı Devleti'nin düşmanıdır. O, Ermenilerin bugün sahip oldukları imtiyazları sadece Osmanlı Hükümeti'nin tâbiyyet ve koruması altında muhafaza edebileceklerini, söz konusu imtiyazları Ermeni cemaatinin aydınları gibi kendisinin de onayladığını ifade etmiştir. Kafkasya'da ve Rusya'ya komşu ülkelerde olan Ermeni kiliseleri Rum kiliselerine dönüştürülmekte ve eğitim özgürlüğü ortadan kaldırılmakta olduğu için Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinin Rusya tarafından zabtının millî varlıklarının yok edilmesine eş olacağını iddia etmiştir. Ayrıca, Rusya'nın müdahalesine başvurmaya büsbütün karşı olduğunu, ancak vatandaşları için ıslâhat yapıp özerklik elde edilmesi ve Ermenilerin can ve mallarının etkin bir şekilde korunmasını arzu ettiklerini söylemiştir" anlamında açıklamalarda bulununca ben de: "Bu ziyareti haber verdiğiniz için teşekkür ederim. Minas Tchéraz'ın iki yüzlü ifadelerine kapılmaktan sizi men edebilirim. Aldığım bilgilere göre Tchéraz'ın ifadelerindeki tavrı Agopyan'ın ilişkide bulunduğu şahıslara kullandığı dille aynıdır. Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı memurlarına karşı yapılan en ağır saldırı ve iftiraları görmek için *Haiasdan*'ı açmak ve Agopyan tarafından *Daily News*'e yapılan açıklamaları incelemek yeterlidir. Tchéraz ise Agopyan'dan aşağı kalmadığı gibi, sözleriyle davranışlarını birbirine uydurma zahmetine bile katlanmamaktadır" cevabını verdim. Son olarak Dışişleri dairesine gidip Van ahalisinden 247 Ermeni tarafından Mâbeyn'e takdim edilen ve sureti Osmanlı Büyükelçiliği aracılığıyla İngiliz gazetelerine yazdı-

rılan imzalı dilekçe aleyhine protestoyu içeren ve Tchéraz tarafından *Daily News* gazetesine yazılıp bu gazetenin 3 Şubat 1890 tarihli sayısında yer alan mektubu Sir James Ferguson'a gösterdim.

Bu mektupta Tchéraz, bu gibi vasıtalar ile Ermeni vatanseverlerinin fikirlerinin yayın aracı olan gazeteyi güvenilirlikten düşürmeye çalışan Osmanlı memurlarının iftiraları aleyhine yapmacık bir öfke gösterip Avrupa'nın 240 köylüden cebren alınan imzalı bir dilekçeye aldanmayacağını belirtmektedir. Sir James Ferguson, Minas Tchéraz'ın iç yüzünü ortaya koyan bu mektubu kendisine ilettiğim için bana teşekkürlerini bildirdi. Bu münasebetle şurasını da ilâve edeyim ki, söylentiye göre Minasse'ın *L'Arménie* başlıklı dergisinin bir sayısını edinmek için şimdiye kadar yaptığım araştırmalar neticesiz kalmıştır. Ne gazeteciler, ne kitapçılar ve ne de yayınevleri bu dergiden söz edildiğini duymuşlardır. İngiltere'nin en büyük yayınevlerinden olan Smith & Son'un mektuplarının suretleri ekte sunulmuştur. Bu kişiler yaptıkları araştırmaların sonuçsuz kaldığını bildirmektedirler. Söz konusu derginin, *Haiasdan*'ın birinci sayısı gibi Londra'da yayınlanmakla beraber başka bir ülkede basılmış olması muhtemeldir.

Bu dergiyi ortaya çıkarmak için bazı tedbirler alıp alamayacağını Sir James Ferguson'a özel olarak sorduğumda kendisi bu konuda gerekli tedbirleri alacağı sözünü vermiştir. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2823/3

Türkiye Büyükelçiliği

Sayı: 13686/46

Londra, 19 Şubat 1890

Konu: L'Arménie dergisi aboneliği

Rüstem Paşa'dan

Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya

Efendim,

Zâtîîlerinizin, Minas Tchéraz'ın Londra'da yayınlanan *L'Arménie* adlı gazetesinin basım adresini bana ilettiği 13 Şubat 1890 tarih ve 96102/17 sayılı mektubunu almaktan onur duydum.

Bu mektubun alındığının ertesi günü gazetenin gönderildiği Londra'daki İran Ortaelçisi Mülküm Han, talebim üzerine bana bir örneğini verdi ve böylece redaktörünün adresini öğrenip Hariciye Nezâreti Basın Bürosu için 2 adet abonelik alabildim. Bu gazeteler, kendi adlarına aboneliği ve bunların gönderilmesini üstlenen Yayınevi W. H. Smith & Son tarafından doğrudan İstanbul'a gönderilecektir.

En içten saygılarımın kabulü dileğiyle.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2751/51_4

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Sayı: 96247/20
24 Şubat 1890

*Konu: Ermenilerle ilgili olarak Sir James
Ferguson'la yapılan konuşmaya cevap*

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Ermenilerle ilgili olarak Sir James Ferguson'la yapılan konuşma hakkında tarafıma bilgi vermek amacıyla sayın ekselanslarının bana göndermiş olduğu 13 Şubat 1890 tarih ve 13672/37 sayılı mektup ile ekini aldım.

Sayın ekselanslarının Minas Tchéraz'ın iki yüzlü protesto ve hareketlerine karşı muhatabını dikkat etmesi için uyarması çok iyi olmuştur. Sir James Ferguson kendisini dinlemekle zaten fazlasıyla onurlandırmıştır.

Size daha önce vermiş olduğum bilgiler sayesinde şu ana kadar temin etmeniz gereken *L'Arménie* adıyla Minas Tchéraz'ın yayınlattığı gazeteyi, Sir James Ferguson'un gözlerinin önüne sererek bu maceracı hakkında onu daha iyi aydınlayabilirsiniz.

Saygılarımla.

BOA, HR. SYS, 2751/54_3

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 33

Konu: Londra Ermeni Komitesi hakkında

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 12 Mart 1890 tarih ve 61 numaralı yazının tercümesi*

Londra'daki Vatanperver Komitesi'ni oluşturan bazı Ermeniler Londra'nın çeşitli mahallelerinde çokça bulunan Debating Club isimli kulüplerden birinde son olarak fikir ve görüşlerini açıklamışlardır. Etkili söz söyleme özelliği kazanmak, siyasî ve sosyal meseleleri bir kalabalık huzurunda ve basın dünyasında tartışmak için toplanan kişilerden oluşan meclisler Debating Club olarak adlandırılır. Bu kulüpte toplantı yapılacağını önceden haber alıp görüşmeler hakkında bilgi toplamak üzere gerekli tedbirleri aldım. Bundan dolayı toplantıda yapılan konuşmaları özet olarak arz ediyorum:

Bu kulüp, site içinde ve bir meyhanenin arkasında oldukça geniş bir yerde bulunmaktadır. Görüşmelerin yapıldığı salona girmek için meyhaneden geçmek gerekir. Orada bulunanlar genç avukatlar, gazeteciler, öğrenciler ve bir takım serserilerden ibarettir. Başkan eski gazete yazarlarından Sullivan adlı bir kişidir. Söylentiye bakılırsa Gladstone partisine taraftar kazanmak için Gladstone komitelerinden maaş almaktadır. Akşam saat altıda salon halk ile dolmaya başlayınca Agopyan söze başlayarak anlaşılmaz birkaç şey söylemiştir. Agopyan'dan sonra *Haiasdan* gazetesi yazarı Sevasly söze başlamıştır. Sevasly iyi bir hatiptir ve İngilizceyi düzgün konuşmaktadır. Yaklaşık 45 dakika süren konuşmasını *Haiasdan* gazetesinde Osmanlı Devleti aleyhine tekrar tekrar yayınlanan itirazların özetine ayırmıştır. Sevasly Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yazılı ıslâhattan hiçbirini yapmadığımızı, Hıristiyanların şu anda mahkemede şahitliklerinin kabul edilmediğini, Ermenilerin yaşadığı vilayetlere Bâbîâli tarafından Ermeni memurlarının tayin edilmediğini ve hükümet işlerinin sözde Hıristiyanları baskı altına alıp Kürtleri himaye eden Müslümanlar kontrolünde bulunduğunu iddia etmiştir. Sevasly Padişah

hakkında ise övgü dolu bazı sözler söylemiştir. O, Padişahımızın fikirlerini onaylamakla beraber çevresinde bulunanları, Osmanlı Hükümeti ve memurlarını şiddetle eleştirmiştir. Ermenistan ismiyle andığı bölge için bağımsızlık değil, özerklik istemiş ve Ermenilerin Padişah'ın sâdik tebaası olarak kalmak arzusunda bulduklarını ortaya koymuştur. Sevasly bu vesile ile benim hakkımda dahi saldırgan bir ifade kullanarak: "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Londra'daki Ermeni Komitesi'nin arzusuna bağlı olarak İstanbul'da girişimlerde bulunacağını ümit ettirecek şekilde Ermenilere cevap vermiş iken Rüstem Paşa'nın Lord Salisbury ile Mösyö Smith üzerinde sahip olduğu nüfuz, bu eğilimleri ortadan kaldırmış olmalıdır. İngiltere Hükümeti şu anda yavaş davranmaktadır. Rüstem Paşa'nın bu hareketi şaşkınlığa sebep olmuştur. Çünkü Rüstem Paşa'nın geçmişine bakıldığında aydın fikirli olduğu ve Ermenilerin kendisinden yardım ve destek görecekları düşüncesinde idim. Bu fikrimin yanlış olduğunu üzümlere izlemekteyim" demiştir.

İşlerimizi oldukça iyi bilen bir gazeteci, tarafımdan yapılan bazı telkinler üzerine Sevasly'nin ifadelerini çürütmüştür. Adı geçen kişi son *Mavi Kitap*'ta yer alan İngiltere konsolosluk raporlarına dayanarak Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde on seneden beri gereği gibi ilerlemeler meydana geldiğini gösterip ispatlamıştır. Düzenli bir idare altına daha yeni girmiş olan bölgelerde ıslâhat yapılmasının zaman alacağını, söz konusu ıslâhatın yalnız bir-iki vilayette değil belki bütün Osmanlı ülkesinde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca İngiliz basınının bir bölümü tarafından Osmanlı memurlarına isnad edilen zulüm ve düşmanlıkların uydurma ve yalandan ibaret olduğunun ortaya çıktığını, Bâbîâli'nin iyi niyetinin bilinip bütün Osmanlı vatandaşları için adil ve tarafsız bir yönetimin olduğunu söylemiştir. Sevasly ile Agopyan'ın Ermenistan ismiyle andıkları vilayetler halkının karışık bir görünüm arz ettiğini ve bu vilayetlerin çoğunluğunun Müslüman olup bu yüzden Sevasly'nin istediği Hıristiyanlara özerklik verilmesinin imkânsız olduğunu hatırlatmıştır.

Bu toplantıda hazır bulunan Minas Tchéraz'a da konuşma teklifinde bulunmuş ise de yeterince İngilizce bilmediğini söyleyerek mazeret bildirmiştir.

Daha sonra iki İngiliz tarafından ileri sürülen bazı görüşlerle toplantıya son verilmiştir. Bu görüşler Musa Bey'in yargılanmasıyla ilgilidir. Daha önce gönderdiğim yazılardan da anlaşılacağı üzere İngiltere'de aleyhimize yapılan başlıca şikâyet Musa Bey aleyhine açılan davaların şimdiye kadar sonuçsuz kalması konusudur. Bu mesele gazetelerde yer alan itirazlara temel oluşturmaktadır. Bu iki İngiliz zulüm ve haksızlıklara dair basında anlatılanların abartılı veya yalan ve iftiradan ibaret bulunduğunu onaylamakla beraber bu vilayetlerde yaşayan çeşitli milletlerin isteklerine uygun bazı ıslâhatın yapılması fikrini desteklemişlerdir. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2823/7

80

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 11

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Haiasdan gazetesinin desteklediği Ermeni davası yararına Bayan Gladstone ve Londra Ermeni bayanlarının himayesinde verilen konserden az bir başarı elde edildiği, toplantının ne amaçla yapıldığını gösteren dışarıdan hiçbir belirti görülmediği ve bazı ifadelerle dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 18 Şubat 1890 tarih ve 53 numaralı yazının tercümesi ekte takdim edilmiştir.

15 Mart 1890

Hariciye Nâzırı
Mehmed Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 18 Şubat 1890 tarih ve 53 numaralı yazının tercümesi*

Bazı İngiliz gazeteleri *Haiasdan* gazetesinin desteklediği Ermeni davası yararına 27 Şubat gecesi Bayan Gladstone ve Londra Ermeni bayanlarının himayesinde bir konser verileceğini duyurmuşlardır. Bu sebeple dün akşamki konserde bulunması için bir görevli gönderdim. Görevlinin verdiği rapordan anlaşıldığına göre konserden çok az bir başarı elde edilmiştir. Salonun yarısı bile dolmamıştır. Bayan Gladstone'un gelişi sırasında yapılan küçük bir gösteri dışında konser adeta müzikli bir toplantı havasında gerçekleşmiştir. Toplantının hangi amaçla yapıldığını gösterir dışarıdan hiçbir belirti görülmemiştir. Gerek program esnasında gerekse söylenen doğu ile ilgili parçalarda Ermeniler ima edilmemiştir. Gazeteler önceden ilan etmemiş olsaydılar toplantı olduğu hiç hissedilmeyecekti. Konserin kalabalık olmamasına bakılırsa *Haiasdan* gazetesi bundan gereğince istifade edememiştir. Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 234/68

81

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 50

Konu: *Ermeni Meselesi'ne ilişkin "Debating Club" cemiyetindeki toplantıya katılarak Osmanlı Devleti adına uygun bir konuşma yapmakla görevlendirilen kişinin görüşme özetini büyükelçiliğe ilettiği*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 22 Mart 1890 tarih ve 67 numaralı yazının tercümesi*

12 Mart tarihli yazımda Londra'da bulunan "Debating Club" cemiyetinde yapılan Ermeni Meselesi'ne ilişkin görüşmeler hakkında bilgi vermiş-

tim. Bu kez de görüşmeye katılarak Osmanlı Devleti adına uygun bir konuşma yapmak üzere tarafımdan görevlendirilen kişinin büyükelçiliğe ilettiği görüşme özetini ekte gönderiyorum. Sevasly'ye cevap olarak yapılan konuşmada bazı uygunsuz ibareler bulunmasına ve bazı mühim noktaların da hiç dile getirilmemesine rağmen konuşmanın iyi bir etki yaptığını sanıyorum. Bu özetin haftalık bir gazetede yayınlanması kararlaştırıldıysa da edindiğim bilgilere göre bu gazetenin sütunları bugünlerde kaygı uyandıran madencilerin grevi meselesine ayrıldığından bu özet yayınlanmamıştır. İleride yayınlanacağı da meçhuldür. Arz olunur.

Ekin tercimesi

Önemi III. Napolyon tarafından da onaylanan "Strand Parliament" adlı cemiyetin geçen Perşembe günü toplantısı Ermeni Meselesi'ne ayrılmıştır.

Fikirlerini yaymak için her türlü vasıtaya başvuran Ermeni Vatanperver Cemiyeti, amaçlarını açıkça ortaya koymak gayretinde olduğunu çoktan beri bildirdiği halde daha geçen Perşembe günü toplantı yapılmıştır. Birçok avukat ve değişik siyasî partilerin taraftarları ile Hindistan'da ıslâhat yapılmasını isteyen bazı Hintli tüccarlar da toplantıda hazır bulunmuşlardır. Ermeni Vatanperver Cemiyeti adına Sevasly, Agopyan ve iki kişi daha katılmıştır.

Başkan söze şöyle başlamıştır: "Ben Ermeni Meselesi hakkında sadece gazetelerde gördüğümü biliyorum. Sanırım Ermeni milleti Bulgar milleti gibi birliğe dayalı "vatanperver bir kitle" özelliği taşımamaktadır. İstanbul'un fetminden beri bunun hiçbir belirtisi görülmemiş, ayrıca hiçbir hareketi de kayıtlara geçip doğrulanmamıştır. Ancak son zamanlarda Anadolu'daki Ermeniler, Kürtler tarafından işlenen cinayetlerden şikâyet etmekte ise de bu konuda yapılan yayınların doğruluk derecesi bence meçhuldür. Musa Bey'e gelince; beraat ettiği halde daha İstanbul'dan ayrılmaması, onun İstanbul'da hapsedilmiş gibi olduğunu gösterir. Anadolu'daki Ermenilerin durumlarının düzeltilmesini istiyorum. Fakat bunu sağlamak için belli bir heyet oluşturulup toplanması yeterli olmaz; aksine büyük bir millî hareketin ortaya çıkması gerekir".

Sevasly ise şöyle demiştir: "Başkanın Osmanlıları korumasına üzgünüm. Konuşması hatalarla doludur. Ermeni milleti yok, diyor. Oysa Ermeni milletinin varlığı gerek eski zaman yazarlarının gerekse İstanbul'un fethinden birkaç yıl sonra Ermeni milletinden bahseden Osmanlı yazarlarının ifade ve onaylarıyla ispatlanmıştır. Söz konusu milliyetin şimdiye kadar ortaya çıkmaması, Ermenilerin Osmanlılar tarafından baskı altında tutulması ve Berlin Antlaşması'nın imzalandığı vakte kadar Avrupalılar tarafından yardım görmemelerinden ileri gelmiştir. Ermenilerin, Osmanlıların zulmüne uğradıkları inkâr edilemez. Osmanlılar haremelerini doldurmak için aldıkları Ermeni kadınlarını Müslümanlığı kabul etmeye zorlamaktadırlar. Yeni kanunlara rağmen Ermenilerin şahitliği kabul edilmemektedir. Bütün memurluklar Müslümanların elindedir. Ermeniler kendi ülkelerini yönetip kendi çıkarlarını korumak hakkından mahrumdurlar. Osmanlılar tarafından teşvik edilen ve büyük cinayetler işleyen Kürtlerin varlığı medeniyet için bir utançtır. Bunlar geçtiğimiz günlerde genç bir Ermeni kızını kazanda kaynatmışlar, bazı misyonerleri öldürmüşler, birçok köyü yakıp sürülerle hayvanı zorla almışlardır. Musa Bey İstanbul'da yargılandığı sırada savcı kendisinin beraatı için gayret göstermekten utanmamıştır. Kendisi İstanbul'da hapsedilmiş gibi değildir. Amcasının oğlunun konağında ihtişam ve sefahat içerisinde vakit geçirmektedir. İstanbul'dan ayrılmamasının sebebi ise sadrazamın bu caninin cezalandırılması için ısrar eden İngiltere Hükümeti'nden korkmasıdır. Niçin bize böyle davranıyorlar? Biz hain değiliz. Padişah'a hürmet ve saygı gösteririz. Fakat paşalar ve hizmet edenler işin doğrusunu Padişah'tan saklıyorlar. Ruslara katılmayı asla aklımıza getirmiyoruz."

Cemiyet üyelerinden Mösyö Lion Jolivar: "Dostunuz Kaptan Serzanet bu ifadelerinizin aksini söyledi. Birkaç ay önce Agopyan imzasıyla *Manchester Courier* gazetesinde yayınlanan mektuba ne dersiniz?" deyince Mösyö Sevasly: "Ben burada Ermeni Vatanperver Cemiyeti adına durumu anlatıyorum. Padişah'a saygı duyduğumuzu, hükümdarlığını tanıdığımızı ve Ruslara katılmak niyetinde olmadığımızı tekrar ediyorum. Bizim istediğimiz şey dünyanın hiçbir milletinden esirgenmeyen sıradan bir ıslâhatın yapılmasıdır. Mösyö Gladstone'un himayesi altındayız. Kendisi parlamentoda hakkımızda ihtiyatlı konuşmuşsa da ona olan güvenimiz devam etmektedir. Ancak Rüs-

tem Paşa'nın her söylediğini yapan Marquis de Salisbury'nin bizim için hiçbir şey yapmak istememesinden dolayı üzgünüz. Oysa İngiltere Hükümeti durumuzu düzeltmeye mecburdur. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Kıbrıs Sözleşmesi bu ifademi doğrulamaktadır. Berlin Antlaşması imzalanırken Rus askeri Kars ve Astrahan civarında bizi himayeye hazır bulunuyordu. Fakat İngilizler müdahale ederek Ermenistan'da ıslâhat yapılmasını kendi üstlerine aldıklarını bildirdiler ve Rusların harekâtına engel oldular. Oysa söz verilen ıslâhat hâlâ yapılacaktır. Lehimizde etkili bir şekilde aracılık yapması için İngiltere Hükümeti'ne başvurmaktan asla vazgeçmeyeceğiz. İngilizlerden oluşan bir komisyon belirlensin, soruşturmalarda bulunsun, o zaman İngiltere Hükümeti işin aslını tamamen anlayarak hareket edecektir. İşte bizim istediğimiz ve her zaman da isteyeceğimiz şey bundan ibarettir" dedi.

Lion Jolivar: "Sevasly'nin bu görüşleri ispatlanmış şeyler olmayıp sadece bir takım söylentilere dayanmaktadır. Ermeni milleti meselesinden bahsetmeyeceğim. Çünkü varlığı olmayan bir şey hakkında tartışmak abestir. Ermeni kadınlarına gelince; sadece şunu belirteyim ki paşalar ve efendiler Çerkez kadınlar buldukça Ermeni kadınlarını aramazlar. Fakat dediğiniz gibi olsa bile 2.5 milyon kişi olduğunuz halde 300.000 Kürt'e karşı niçin kadınlarınızı koruyamıyorsunuz? Sokaklarda taş, ormanlarda sopa var olduğu sürece sevdiği kadını alçaklık ve hakareten koruyamayacak bir Fransız veya İngiliz yoktur. Siz bunu yapmaktansa Gladstone'a şikâyet etmekle yetiniyorsunuz. Gladstone fikir değiştirmiştir. Chester'da yaptığı konuşmada Ermenistan'da işlenen suç ve cinayetlerin Bulgaristan'da işlenenler derecesinde olduğunu bildirmişken parlamentodaki konuşmasında Ermeni Meselesi hakkında doğru bir görüş ortaya koymak için sağlam bilgiler edinmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Galiba Gladstone Ermenistan'ın var olmadığını, sadece Van, Erzurum ve Bitlis taraflarında kısmen Ermenilerin kısmen de Müslümanların yaşadığı birçok köy olduğunu anlamıştır. İşin aslı da bu şekildedir. Her ne kadar bu köylerde Kürt eşkıyası tarafından bazı cinayetler işlenmişse de yapılan yayınlar abartılıdır. Sevasly, genç bir Ermeni kızının kazan içinde kaynatıldığını söylemiştir. İçinde adam kaynatılabilecek kadar büyük kazanlar olmasına inanamıyorum. Bunlar masal türünden şeylerdir. Doğrusu, ister Ermeni ister Kürt olsun cinayet işleyenler Osmanlı Hükümeti tarafından şiddetle ce-

zalandırılmaktadırlar. Ermenilerin işlediği cinayetler dahi Kürtlere yüklenmektedir. *Mavi Kitapları*, özellikle de en son yayınlananı inceleyiniz. Bazı Ermenilerin Kürt kılığına girerek bir misyoneri öldürmeleriyle Katolik ve Ortodoks Ermeniler arasında korkunç bir çatışma çıkmıştır. Bir rahip ahıra sığınan çaresiz bir çocuğu öldürmeleri için köylüleri teşvik etmiştir. Öç alma usulü Korsika'da olduğu gibi sizde de hükmünü şiddetle sürdürmektedir. Şahitliğinizin mahkemelerde kabul edilmediğini söylüyorsunuz. Doğrudur. Fakat Anadolu hakkında yayınlanan *Mavi Kitaplar*la resmî evraktan anlaşıldığına göre bunun sebebi Ermeni şahitlerin ifadelerinin birbirine aykırı ya da tamamen yalandan ibaret oluşudur. Padişah'a itaatkâr olduğunuzu bildiriyorsunuz. Fakat birkaç ay önce, istenen ıslâhatın yapılmaması halinde Ruslara katılacağınızı söyleyen siz değil miydiniz? O halde sizin teminat ve itaatinize Osmanlı Hükümeti nasıl kıymet verebilir? Padişah'ın Hıristiyanları sevip beğendiğini bilmeyen yoktur. Ancak doğal olarak ağızlarında Hıristiyanlık, kalplerinde hainlik olanlara güvenmemekte haklıdırlar. Beni kurtaran sizin karşı ifadelerinizdir. Böyle şahitler olunca bir İngiliz mahkemesi bile kendisinin beraatına karar verecekti. Bununla beraber onun cezalandırılacağını ümit ediyorum. Islâhat ise sadece Ermeniler için değil, Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde yapılacaktır. Niçin siz ayrıcalıklı olabilirsiniz ki?"

Sevasly: "Çok bekledik".

Jolivar: "Çok mu beklediniz? Tarihi inceleyiniz. İngiltere'de asırlarca devam eden çekişme ve devrimlerden sonra İrlanda'da yine sürekli isyanlar çıkmakta, yine İngiltere'de sermayedarlar ile işçiler arasında korkunç bir mücadele devam etmektedir. Memleketim olan Fransa'ya gelince bunca değişiklik ve devrimlerden sonra yine durumun ne olduğunu görüyorsunuz. Rusların siyasî maksatlarını düşünceden eyleme dönüştürmek için sürekli fırsat kolladıkları şimdiki durumda, kahramanca bir savaştan dolayı malî işleri bozulmuş olan Osmanlı Devleti nasıl bir kez daha hem Avrupa hem de Asya ve Afrika'da ıslâhat yapabilecektir?"

Medeniyetin Anadolu'ya yayılmasını ben de arzu ederim. Fakat bu ıslâhatın zamanının gelmediğini zannediyorum. Padişah'a olan itaatkârlığınızı fiilen ispat ederseniz bu ıslâhata hak kazanırsınız."

BOA, HR. SYS, 2823/8

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 40

Konu: Anadolu Ermenileri'nin sözde uğradıkları mezâlîme dair yöneltilen sorular ile verilen cevabın tercümesinin ek olarak gönderildiği

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 29 Mart 1890 tarih ve 75 numaralı yazının tercümesi*

İngiltere Parlamentosu'nun dün akşamki toplantısında Anadolu'daki Ermenilerin sözde uğramış oldukları mezâlîme dair sorulan soru ile verilen cevabın tercümesi bilgi olmak üzere ekte sunulmuştur. İncelendiğinde tarafınızca da anlaşılacağı gibi Dışişleri müsteşarı, İngiltere Hükümeti'nin gazetelerde imzasız yayınlanan makalelerde açıklanan tüm olayların doğruluk derecesini araştırma yoluna gidemeyeceğinden söz ederek araştırma yapılması hakkındaki talebi devre dışı bırakmıştır. Bu olay muhalefet partisi üyelerinden bazılarının Girit ve Ermeniler hakkında Bakanlar Kurulu'na daima güçlük çıkartmayı alışkanlık edinmiş oldukları yargısını bir kat daha güçlendirmektedir. Muhalefetin bu eğilimi Girit, Kürdistan ve Makedonya'da durum ve olayların oluş şeklini dikkatle izlemek için bir komisyon oluşturulması hakkında Aşırı Liberal Parti'ye mensup milletvekilleri tarafından dün alınan kararlar ortaya çıkmıştır. Bu komisyon yeni bir şey olmayıp "Yunan Komitesi" ve "Şark Meselesi Cemiyeti" adlarıyla zaten var olan iki komitenin birleşmesinden ibarettir. İki komitenin şimdiye kadar siyasî çevrelerin dikkatini çekmemesi üyelerinin sayısının azlığından kaynaklanmış olmalıdır. Aslında muhalefet partisi üyelerinden oluşan yeni komitenin "Mundella", "Bryce", "Stanhope", "Schwann", "Channing", "Alfred Webb", "Stevenson" ve "Summers"ten ibaret olduğunu haber aldım.

Söz konusu kişiler arasında yalnızca Gladstone zamanında Ticaret Bakanlığında bulunmuş olan Mundella ile Ermeni Meselesi'nde bir tür hususi-

yet kazanan Bryce bazı makamlarda nüfuz sahibi olup geri kalanı Aşırı Liberal Parti'ye mensup haysiyetsiz bir takım milletvekillerinden ibarettir. Arz olunur.

Ekin tercümesi

Leverson Gower, "Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetleri halkının zulüm ve haksızlıklara maruz kaldıklarına dair bir gazetede yer alan makale hakkında İngiltere Hükümeti'nin dikkati çekilmiş midir? Anlatılan olayların doğruluk derecesini tespit için hükümetçe bazı önlemler alınmış mıdır? Söz konusu olayların doğru olduğunun anlaşılması halinde hükümet bu zulüm ve haksızlıklara karşı Ermenileri korumak için Bâbîâli'ye uyarılarda bulunmaya eğilimli midir?" şeklinde sorular yöneltmiştir.

Buna Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson şöyle cevap vermiştir: "*Daily News* gazetesinin 24 Mart 1890 tarihli sayısında yayınlanan hikâyeler Viyana'dan alınmıştır. Söz konusu haberlere göre; Ermeni patriği, Van ruhanî memurlarından adam öldürme, yağma ve ırza saldırı gibi işlenen birçok kötülüğün ayrıntılarını içeren bir mektup almıştır. İngiltere Hükümeti bu mektubu görmediğinden İstanbul'daki büyükelçisine yeni bir talimat verilmesinin yerinde olup olmadığına karar vermek için gerekli ayrıntılara sahip değildir. Leverson Gower, *Mavi Kitab*'ın Osmanlı Devleti'ne ait kısmında 24 Ocak 1890 tarihinde İstanbul Büyükelçisi Sir William White'a gönderilen talimatı bulacaktır. Bu talimatnâme gereği White, tüm uygun şartlardan yararlanarak Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinde var olan durum gibi bir halin devamına izin vermenin ne derece tehlikeli olduğunu Osmanlı Hükümeti'ne anlatmakla görevlendirilmiştir. Karışıklıkları engellemek için Bitlis'in yeni valisi Rauf Paşa tarafından çaba sarf edilmekte olduğuna dair bazı raporlar alınmıştır".

Leverson Gower, sorusuna esas teşkil eden hikâyenin doğruluk derecesini araştırmak için hükümetin tahkikat yapma düşüncesinde olup olmadığını sorunca da, Sir James Ferguson cevaben: "İmzasız yayınlanan bir takım makalelerdeki iftiraların doğruluğunu anlamak için araştırma yapılmasını hükümet üstüne alamaz." demiştir.

Bryce ise: "Benzer iftiralar olması durumunda bunların İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilerek kendisinin işin aslını açığa çıkarmakla görevlendirilmesinde bir mahzur var mıdır?" diye sormuştur. Dışişleri müsteşarı da buna karşılık: "Benzer iftiralar defalarca reddedilmiş ve asılsız oldukları ortaya çıkmıştır. Gazetede yayınlanan kötülükler yapılmış olsa normal yoldan İngiltere Hükümeti'ne yazılı olarak bildirileceğinden eminim" cevabını vermiştir.

BOA, HR. SYS, 2823/9

83

*Sadâret'ten Hariciye Nezâreti'ne
gelen 20 Mayıs 1890 tarihli yazının sureti*

Efendim,

Londra ve Newcastle'de bulunan Osmanlı Devleti'nin dostları, İngiltere Parlamentosu muhalefet partisi üyelerinden bazılarının bir süredir Ermeni fesatçılara yardım etmelerine öfke ve tepki duymaktadırlar. Bu üyelerin hareket ve davranışlarının kamuoyunda yaratacağı sonuçları gidermek için dostlarımızdan bazıları, özellikle Newcastle şehbenderi ile Hyde Clarke ve Collet adlı kişiler "Osmanlı Devleti'nin Bütünlüğünü Müdafaa Komitesi" (Tamâmiyet-i Mülkiye-i Devlet-i Aliyye'yi Müdafaa Encümeni) adı altında bir dernek kurmaya karar vermişlerdir. Bu konuda bazı ifade ve düşüncelere ilişkin Londra büyükelçisinden gelen gizli bir yazının 18 Mayıs 1890 tarihli yazınızla gönderilen tercümesi tarafımızca incelenmiştir. Büyükelçinin bu konuda harcadığı çaba övgüye değer görülerek Padişah'a da durum arz edilmiştir. Duyulan memnuniyetin büyükelçiye de bildirilmesi için gereğinin yapılması.

BOA, HR. SYS, 649/37

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

Erzurum hadisesinde Ermenilerden en fazla suçlu bulunan üç-dört kişinin, Erzurum İngiliz konsolosu tarafından korunarak affettirilmiş olduğu 4. Ordu Müşiriyeti'nden gelen telgrafla bildirilmiştir. Bu işe yabancılar tarafından müdahale edilmesi Ermenilerin bir kat daha şımarmasına sebep olacağından bu gibi durumlara meydan verilmemesine büyük bir itina ve dikkat gösterilmesi hakkındaki Padişah iradesini tebliğ eden 7 Temmuz 1890 tarihli hususî tezkire üzerine yapılan tavsiyelere cevaben Erzurum Valiliği'nden gelen telgrafın içerik ve özünde adı geçen konsolosun bu şekilde adam affettirdiğinin aslı ve esasının olmadığı ve şimdiye kadar bu işe yabancı müdahalesi karıştırılmadığı gibi bundan böyle kanun hükmünün uygulanmasından kaçınılmayacağına da tabii olduğu bildirildiğinden söz konusu telgraf yüksek görüşlerinize sunulmuştur.

11 Temmuz 1890

Sadrazam
Kâmil

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Telgraf Odası

Erzurum Vilayeti'nden Sadâret'e gönderilen telgrafın çözümü

Cevap: 7 Temmuz 1890. Meydana gelen olaydan dolayı suçlanan Ermenilerden üç-dört kişinin İngiliz konsolosu tarafından affettirildiğinin aslı ve esası yoktur. Ceza Mahkemeleri Usulü Geçici Kanunu'nda belirlendiği üzere işlenen suçlarda adlî polis görevini ve ön soruşturmayı yerine getirenler, kişileri gerektiğinde tutuklamadan polis nezâretine alıp gerektiğinde salı-

vermektedirler. Bu kişiler arasında olay günü evinden kurşun attığı iddiası üzerine kardeşiyle beraber göz altına alınıp soruşturma evrakı sorgulama dairesine gönderilmiş olan Arşak adlı kişinin derhal tutuklanmasına kanunî lüzum görülmemiştir. Bu konudaki soruşturma sonucunda kendisinin tutuklanması gerekirken kanunen hakkında tutuklama müzekkeresi verilmek şartıyla polis nezâretinden çıkarılmış ve şimdiye kadar bu işe yabancı müdahalesi karıştırılmamıştır. Bundan böyle de kanun hükmünün icrasından zerre kadar ayrı kalınmayacağına tabii olduğu Adliye Savcılığı'ndan ilâmla bildirilmiştir. Olayın başlangıcından bugüne kadar çok şükür bir olay olmamıştır. Büyük tepkiye yol açacak bir durum da yoktur. Tüm Osmanlı tebaasının kendi iş ve güçleriyle uğraştıkları arz olunur.

9 Temmuz 1890

Erzurum Valisi

Sâmih

BOA, Y. A. HUS, 236/88

85

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 635

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Ermeni Meselesi'ne dair İngiltere Parlamentosu'nda muhalefet partisinden bir üye tarafından sorulan sorular ile Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson'un verdiği cevapları içeren varakanın gönderildiğine ilişkin Londra Büyükelçiliği'nden gelen 11 Temmuz 1890 tarih ve 172 numaralı yazı ve söz konusu varakanın tercümelere ekte takdim edilmiştir.

24 Temmuz 1890

Hariciye Nâzırı

Said

**

Bâb-ı Âfî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 11 Temmuz 1890 tarih ve 172 numaralı yazının tercümesi*

Ermeni Meselesi'ne ilişkin parlamentonun dünkü toplantısında muhalefet partisinden bir üye tarafından yöneltilen sorular ile Dışişleri Müsteşarı Ferguson'un verdiği cevapları içeren bir adet yazı bilgi olmak üzere ekte takdim edilmiştir.

Ek yazının tercümesi

Schwann, son 12 ay içerisinde büyük devletlerin Bâbîâli nezdinde yaptıkları girişim ve şikâyetlerin sonuçsuz kalmasından dolayı Ermenilerin İstanbul'da haklarının korunup gözetilmesinden ümitlerini kestiklerine dair Hocabey'den *Daily News* gazetesine gönderilen 9 Temmuz 1890 tarihli telgraf hakkında dikkatlerin çekilip çekilmediğini ve İngiltere Hükümeti'nin Rusya Devleti'ni Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerini işgale ve Kürtler tarafından işlenen kötülükleri engellemeye çağırmaya istekli olup olmadığını Dışişleri müsteşarına sormuştur. Müsteşar sadece Hocabey'den gönderilen bir telgrafa dayanılarak bu kadar sıkı bir tedbir alınmasının gerekli olmadığını söylemiştir.

O'Connor ise, Rusya'nın Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinin hududundan bir günlük mesafede on tabur piyade askeri bulundurmakta olduklarına dair bilgisinin olup olmadığını sormuş, müsteşar da bu soruya cevap vermek istemediğini ifade etmiştir.

Schwann bu açıklama üzerine: "İngiltere Hükümeti, Berlin Antlaşması uyarınca Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerini himaye taahhüdünden kendini kurtarma düşüncesini Bâbîâli'ye bildirmeye istekli değil midir?" diye sorunca Sir James Ferguson, bu soruyu cevapsız bırakmak istediğini söylemiştir.

Stevenson'un: "Bâbîâli, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1878 senesinde imzalanan antlaşmanın birinci maddesinde açıklanan ıslâhatı Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerine uygulamaktan daima kaçınmıştır. Bu kaçınmanın antlaşmanın diğer maddelerinin yerine getirilmesine etkisi hakkında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında resmî veya gayr-ı resmî bir takım tebligat teati edilmiş midir?" şeklindeki sorusuna Dışişleri müsteşarı: "Bu yolda bazı tebligat yapılmış ise de bu ifşa edilemez." cevabını vermiştir.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Muhalefet partisinden Leveson Gower'in Ermeni Meselesi ile Erzurum olayı konusunda son olarak İngiltere Parlamentosu'nda sorduğu soru ve Sir James Ferguson tarafından verilen cevabın Fransızca tercümelerinin gönderildiğini ve bu konuda bazı ifadeleri içeren Londra Büyükelçiliği'nden gelen 15 Temmuz 1890 tarih ve 177 numaralı yazı ile eklerinin tercüme ilişkisinde takdim edilmiştir.

25 Temmuz 1890

Hariciye Nâzırı

Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 15 Temmuz 1890 tarih ve 177 numaralı yazının tercümesi*

Ermeni Meselesi ve Erzurum olaylarına ilişkin parlamentonun dün akşamki toplantısında muhalefet partisinden Leveson Gower tarafından soru-

lan soru ile James Ferguson'un verdiği cevabın Fransızca tercümeleri bilgi olarak ekte gönderilmiştir. Sadece *Daily News* gazetesi bu soruları aynen yayınlamış olduğundan tercüme için bu gazetenin metnini seçmeye mecbur oldum. Şurası da dikkat çekicidir ki; diğer büyük gazeteler sadece özetini koymuşlar, *Times* gazetesi de dahil olmak üzere hepsi soruyu çıkararak sadece Dışişleri müsteşarının cevabını yayınlamışlardır. Arz olunur.

**

İngiltere Parlamentosu'nun 14 Temmuz 1890 tarihinde yapılan toplantısı

Daily News'den tercümedir:

Leverson Gower'ın sorusu şöyledir: "20 Haziran 1890'da Erzurum'da 9 kişinin öldüğü, 78 kişinin yaralandığı, 3 mağaza ve 6 evin yağmalandığı; Van'daki mülkî ve ruhanî Ermeni meclislerini dağıtıp Ermeni murahhasasını İstanbul'a çağırarak suretiyle Türk memurlarının davranışları ile Kürtlerin zulmüne karşı alınan önlemleri ortadan kaldırmak üzere Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nden Ermeni patriğine emir verildiği, son olarak da Sivas'ın Alakilise köyündeki bazı Ermenilerin vergilerini ödeyemedikleri için polis tarafından yakıldıkları ve Sivas murahhasasının şikâyetine rağmen polislerin cezalandırılmadıklarına dair *Daily News* gazetesinin 12 Haziran 1890 tarihli nüshasında yer alan haberlerin doğru olup olmadığı konusunda Dışişleri müsteşarının bilgisi var mıdır yahut bilgi edinmeye çalışmakta mıdır? Eğer bu haberler doğru ise İngiltere Hükümeti'nin Adliye ve Mezâhib Nezâreti tarafından verilen emri geri alması ve Alakilise'de işlenen zulmün faillerinin cezalandırılması için Bâbîâli nezdinde ısrarlı teşebbüslerle bulunmak üzere İstanbul İngiltere büyükelçisini görevlendirecek midir?"

Bu soruya Sir James Ferguson şöyle cevap vermiştir: "Ermeni murahhasasının uygun görmesiyle bir Ermeni kilisesi ve okulunda silah aranırken sözü edilen tarihte Erzurum'da çok üzücü bir olay meydana gelmiştir. Bu olay Ermenilerin öfke ve tepkilerine sebep olmuştur. Ermeniler bu olayın ardından çıkan isyan hareketi ve kendi murahhasaları aleyhindeki saldırıdan so-

rumlu gibi görünmektedirler. Osmanlı askeri üzerine silahla ateş edilmiş, açılan ateş askerleri de etkilemekle kalmamış, bu arada kilisenin hizmetlisi de ölmüştür. Daha sonra meydana gelen çatışma ve kargaşadaki kayıplar soruda gösterilen miktardan fazladır. 20 kişi ölmüş, 200 ya da 300 kişi yaralanmıştır. Vali Paşa bütün gayretini göstererek yeni karışıklıkların çıkmasını engellemeye muvaffak olmuştur. İngiltere, Fransa ve Rusya konsolosları tarafından yapılan bazı tavsiyeler Bâbıâli'ye tebliğ edilmiştir. Ayrıca İngiltere ve Fransa Büyükelçiliklerinin yanı sıra zannedildiğine göre Rusya Büyükelçiliği'nden de Bâbıâli'ye tebliğde bulunularak asayiş tekrar sağlanmıştır. Hükümet soruda dile getirilen diğer olaylar hakkında bilgi almamıştır.

Leverson Gower, "Sir William White'ın Londra'da bulunmasından yararlanarak Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinin ciddi durumu hakkında kendisi ile görüşülüp İstanbul'a dönüşünde bu meselelere ilişkin Bâbıâli'ye yeni tebligat yapılması için yetki verilip verilmeyeceğini" sormak istediğini söylediğinde Sir James Ferguson, "Dışişleri bakanının Sir William White'ın ziyaretinden şüphesiz istifade edebileceğini" ifade etmiştir.

Stevenson: "Dışişleri Bakanlığı'nın Van şehri ve civarında yapılan zulümlere ilişkin bilgi almak için talimat verip vermeyeceğini sormak istiyorum." deyince Sir James Ferguson: "Daha önce de açıkladığım gibi İngiltere memurları ülkenin durumu hakkında özel raporlar gönderdiklerinden özel talimat verilmesine gerek yoktur." cevabını vermiştir.

O'Kelly'nin, "Clifford Lloyd'dan bir rapor alınıp alınmadığını, eğer alınmışsa bunun meclise bildirilip bildirilmeyeceğini" sorması üzerine Ferguson: "Evrak tebliğ edilecektir. Bunların söz konusu olaylar hakkındaki raporları içereceği şüphesizdir. Clifford Lloyd bütün olaylar hakkında rapor göndermiştir." cevabını vermiştir.

Bryce: "Toplantı bitmeden önce mi yoksa sonra mı tebliğ edilecek?" diye sorduğunda ise Ferguson: "Bu soruyu yazılı olarak iletmek gerekir." cevabını vermiştir.

BOA, Y. A. HUS, 237/35

Dün akşam İngiltere Parlamentosu'nda yöneltilen bazı sorulara alınan cevaplar şu şekildedir:

O'Connor- Ermenistan zulmüne ve özellikle Erzurum olayına dair gelen konsolos raporları ne zaman parlamentoya verilecektir?

Sir James Ferguson- Osmanlı Devleti'nin Anadolu vilayetleri hakkındaki raporlarının gösterilmesi bu oturumda mümkün olamıyor.

Schwann- *Daily News*'in Erivan'dan alıp yayınladığı bir telgrafta Muş'a yakın Vartinis* köyünde yaşayan yeni evlenmiş bir Ermeni kadınının Kürtler tarafından kaçırılmak istenmesi üzerine Ermenilerle aralarında çıkan çatışmada 2 Ermeni ile 6 Kürt'ün öldüğü bildirilmektedir. Bu konuda soruşturma yapılacak mıdır? Hıristiyanları vahşi Kürtlerden koruması için Bâbîâli'ye kesin tebligatta bulunulacak mıdır? Bir de Kürtlerin, yerel memurların teşviğiyle köylülere saldırımları yüzünden Eleşkirt taraflarındaki Ermenilerin durumlarının çok kötü olduğu ileri sürülmektedir.

Sir James Ferguson- Hükümetçe aldığımız haberler ülkenin karışık bir durumda olduğunu göstermektedir. Ancak söylenen zulüm hakkında başka bilgimiz yoktur. Eleşkirt taraflarında halk arasında asayiş yoktur. Çünkü burası kuzeyde Rusya sınırına rastgelen bir nokta olarak Kürtlerin devamlı geliş gidişlerine bir geçit konumundadır. Şu sıralarda Kürtlerden pek çok kişinin Rusya tebaasından oldukları da ileri sürülmektedir.

Schwann- Anlaşıldığına göre Kumkapı olayı patrik aleyhinde bir gösteri olmayıp Ermenilerin durumlarının ıslâhı için Bâbîâli'ye yaptıkları müracaatların sonuçsuz kalmasından kaynaklanmıştır. Bu konuda Osmanlı Hükümeti'ne tebligatta bulunularak Ermenistan'ın ıslâhı için alınacak tedbirlerin uygulanmasında gösterdiği gecikmenin sonucunun kötü olduğu anlatılmayacak mıdır?

* Bugünkü adı Altınova'dır.

Sir James Ferguson- Söz konusu olay hakkında henüz resmî bilgi elde edemedik. İngiltere Devleti'nin Ermenistan'da ıslâhat politikası izlenmesi arzusunda bulunduğu Bâbîâli tarafından bilinmektedir. Fakat olay hakkında biraz daha bilgi alınmadıkça bu konudaki düşüncelerimizi desteklemek için uygun bir sebep olabileceğini söyleyemem.

Bryce- İstanbul, Erzurum ve Muş taraflarında Kürtlerin zulümleriyle memurların merhametsiz davranışları ve Müslüman suçlulara ceza verilmemesinden dolayı Ermeni tebaasının içine düştüğü durum dikkat çekmiyor mu? Ayrıca bu gibi durumların devamı halinde ülkenin bir yabancı devlet tarafından işgal edilmesi veya bir ihtilâl çıkması gibi sakıncalar doğabileceğinden Ermenistan'da idarî bir ıslâhat yapılmasının gerekeceği ve Kıbrıs Sözleşmesi gereğinden olan ıslâhatı yapmadıkları için bu sözleşme hükümlerinin feshedilmek üzere olduğu Padişah'a bildirilmeyecek midir?

Sir James Ferguson- İngiltere büyükelçisi ve konsolosları güvenilir kaynaklardan haber alabildikleri kötü durum ve davranışları Osmanlı Hükümeti'ne bildirmekte fırsatı kaçırmamaktadırlar. Bu konu hakkında İngiltere Devleti'nin Bâbîâli'ye ne gibi tebligatta bulunmayı kendisine görev saydığına dair konuşmayı kendimce pek uygun görmüyorum.

Bryce- Tebligat oluyor mu olmuyor mu?

Sir James Ferguson- Ne zaman iyi etkileri görüleceğine kanaat getirilirse o zaman tebligat yapılır. Bu konu hakkında bugün herhangi bir uyarıda bulunulduğunu bildirmeye hazır değilim. Yine tekrar ediyorum ki tebligata başlangıç olacak işler hakkında yeterli bilgimiz yoktur.

Gladstone- Her ne kadar iyi etki bırakacağından emin olunmadıkça tebligatta bulunmamak uygun ise de bu öyle bir iştir ki tebligatımız fayda etmediği zaman anlatılan kötü idare devam edecek olur ise Kıbrıs Sözleşmesi gereği olan mecburiyet ve bir yabancı taarruzuna karşı olan kefaletimiz hakkında ne yapacağımızı hiç olmazsa Bâbîâli'ye açıkça anlatabilmek gibi elimizde bir çare vardır. (Muhafiflerlerden alkışlar)

Sir James Ferguson- Güvence verebilirim ki, bu meselede anlatılan durum şüphesiz geniş çerçevede düşünülmelerini gerektirecek şekildedir. Fakat zamansız bir cevap vermenin uygunsuz olacağını bildiğinizden de eminim.

Dikkate değer başka bir olay görülemediğinden bu görüşmelerin arz edilmesiyle yetinildi. Allah Padişahımıza sağlıklı ve uzun ömürler versin.

Londra, 5 Ağustos 1890

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. PRK. EŞA, 11/66

87

Dün akşam parlamentoda Ermeni işlerinden dolayı Osmanlı Hükümeti aleyhinde ve Osmanlı Hükümeti'ne gereği gibi baskı yapmadığı için de muhafazakârlar grubu aleyhinde yoğun eleştiri ve sataşmalar olmuştur. Gladstone tarafı üyelerden kimi Ermenistan'ın ıslâhının Rusya'ya verilmesini, kimi bir Ermeni vali tayini ile bağımsızlık verilip ancak Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunmasını, kimi bu konuda Osmanlı Devleti'ne baskı yapılması için bir donanma gösterisi veya Rusya ile ortak bir hareket yapılmasını ve kimi de Ermenistan'da Osmanlı Hükümeti aleyhine bir ihtilâl çıkartılması gibi birbirinin karşıtı yakışsız görüşler öne sürerek görevini iyi yapmadığı için Dışişleri Müsteşarı Sir James Ferguson'un maaşında indirim yapılmasını teklif etmişlerdir. Ferguson'un yapılan itirazlara cevap olarak söylediği sözlerin tercümesi aşağıda arz olunur:

"Üzerlerine dikkat çekilen Osmanlı vilayetlerinin durumlarına gelince; şimdiki durumda uygar dünyanın merhamet ve tepkisini çeken olayların cereyan ediyor olması çok üzüntü vericidir. Bu hususta bana yakıştırılan duyarsızlığı kabul edemem. Süregelen elim durumdan dolayı ben de herkes gibi üzgünüm. Ancak uluslararası çıkarların geçerli olduğu bir meselede resmî ve tarafsız bilgiler almadıkça hep karşı taraftan gelen haberlere dayanmak da uygun değildir. Eleştirileri yapanlar gazetelerden durum hakkında bilgi edip sonra bizim o konuda resmî ve gerçekliği onaylanmış bilgiler elde edememize "ilgisizlik" demektedirler. Gazetelerin Ermenistan'la ilgili olarak yayınladıkları haberler araştırıldığında ya tamamen asılsız ya da fazlasıyla abartılı oldukları defalarca ortaya çıkmıştır. Daha geçen gün bir bölgede bazı çatışmalar olduğu rivayet ve iddia edilmişti; araştırdık, yanlış olduğu mey-

dana çıktı. Geçen Aralık ayında yine "Bir takım zulümler oldu." diye yazdılar. Onu da araştırdık; olayın vergi tahsili sırasındaki bir tartışmadan ibaret olduğu anlaşıldı. Şimdi de Kürtlere Henry-Martini tüfekleri verilmekte olduğu söyleniyor ki, konsolosumuzdan alınan kesin haberlere bakılırsa bu söylentinin de aslı ve esası olmadığı gibi adeta saçmalık derecesinde bulunduğu anlaşılıyor.

Vilayetlerin durumlarının iyileştirilmesi yönünde Osmanlı Devleti'ni zorlamak için yapılması gerekenlerin söylendiği sırada öne sürülen "Dulcigno* donanma gösterisi" maddesine gelince; böyle bir gösterinin uygun düşmeyeceği konusunda şüphem yoktur. Erzurum olayının ardından oralardaki halkın korunması yolunda çaba gösterilmesini İngiliz büyükelçisi Bâbîâli'ye teklif etmişti. Tavsiye ettiği şeyler derhal uygulandı. Büyükelçinin tebligata devam etmesi kendisinin bu tarz bir davranışın iyi etki bırakacağından emin olduğunu gösterir.

Musa Bey'in yargılanmasına gelince; İngiltere büyükelçisi sözü edilen yargılamada haksızlık olduğu düşüncesinde bulunduğunu sert bir üslupla açıklamıştır. Ancak bu konuda yapılan haksızlığın sonucu ne oldu? Adliye nâzırı azl edilip yerine bir başkası atandı. İnancıma göre bu bile elçimizin faydalı olacağını bildiği girişimleri ihmal etmemekte olduğunu göstermektedir.

Ancak yapılan konuşmalar arasında -en hafif ifadeyle- pek münasebetsiz bir görüş daha önerildiğini unutmayalım. Kuzey Manchester Milletvekili Schwann Osmanlı tebaasını isyana teşvik eder bir üslup kullanmıştır. Bu tamamen reddedilip kınanacak bir kışkırtmadır.

Eleştiride bulunanlar Osmanlı memurlarının yeterlilik ve kabiliyetleri hakkında da şüphe beslemektedirler. Ben ise tam tersine Bâbîâli'nin yeterli memurlar görevlendirmekte cidden istekli bulunduğu görüşündeyim. Durumun iyileştirilmesi için en güzel yol olması sebebiyle büyükelçimiz Anadolu vilayetlerine çalışkan ve dürüst memurlar gönderilmesini Bâbîâli'ye tavsiye etmekten geri durmamıştır. Gönderilen memurlar içinde özellikle Rauf Paşa'nın çalışkanlık, dürüstlük ve bilgisine inanılıp güvenilmekte olup diğer me-

* Bugünkü adı Ülgün'dür.

murlar hakkında da aynı şekilde olumlu görüş bildirilmekte, özellikle de hakların savunulmasında hayli güzel icraat yapıldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte oralarda memnun olunmayacak bazı durumların meydana geldiğinde şüphe yoktur. Masumlara eziyet edenlere ibretlik cezalar verilmesine rağmen Kürtlerin taşkınlıkları devam etmiştir. Eğer düzenli askerî birlikler sevk edilmemiş olsa bu taşkınlıkların devam etmesi muhtemeldi. Bununla birlikte gerek Bâbîâli gerekse vilayetlerdeki memurlar için "Eskisinden daha iyi davranmadılar." demek haksızlıktır. Dünya kamuoyuna karşı iyi davranmak istediler. Bu isteğin -asayışı sağlamak ve adaleti yerine getirmek için- Padişah ve vekillerde bulunduğu samimiyetle inanıyorum.

Bu vilayetler için daha mükemmel bir ıslâh usulü bulunduğunu söylüyorsunuz. Vilayetlerden birine Ermeni vali tayin olunmasındaki zorluk ahalinin çoğunluğunun Müslüman, azınlığının ise Hıristiyan oluşudur. Hele Ermenilerin azınlığında şüphe yoktur. Bu durumda bir İslâm devletinin, Müslüman ahalinin daha fazla olduğu bir vilayete Hıristiyan vali tayin edebilmesi mümkün görünmemektedir. Böyle bir tekliften iyi sonuç elde edilebilmesi beklenemez. Tecrübelerim sonucu Müslümanlar içinde bulunduğu emin olduğum namuslu ve dürüst kişiler, hukukun yerine getirilmesi ve hak edilen cezanın verilmesinde adaletli davranabileceklerinden Müslüman vali bulunması Ermeniler hakkında daha hayırlıdır.

Erzurum olayı hakkında oradaki konsolosumuz detaylı bilgi vermiştir. Karışıklığı gidermek için vali paşa övgüye değer şekilde hareket etmiş ve askerler de kendilerini kaybetmelerine sebep olacak pek çok şey meydana geldiği halde gayet sabırlı ve tahammüllü davranmışlardır. Sadece valinin güzel önlemleri sayesinde durum daha fazla kötüleşmemiştir.

Manchester milletvekilinin isyan ve zulüm gibi hallere dair söylediği hararetle sözlerden dolayı ben de biraz hiddetlendiğim için af dilerim. Bu olaylara sebep olacak maalesef bazı ihtilâl hareketleri meydana gelmişti. Ermenileri ihtilâle davet eder yolda bir bildiri basılıp Erzurum'da elden ele gezdirilmiş ve ihtilâle karşı çıkacak olanların öldürülmesi de ihtar edilmiştir. Bu gibi hareketlerde hayır yoktur. Osmanlı Devleti'ne Ermenistan'da ihtilâl çıkacağını düşündürmek Ermenilere en kötü hizmeti yapmak demektir. Ermeni

Komitesi'nin bu tür bir yanlışlığı sonucunda Erzurum'da kiliseye girip silah aradılar. Bizce en uygun yol Osmanlı Devleti'nin dostu ve eski müttefiki sıfatıyla bizlerin Ermeniler arasında da memnurluk uyandıracak önlemler almamız yoludur. Ne ölçüsüz ve dengeden uzak sert bir üslup kullanıp Osmanlı Hükümeti'nin içine düştüğü büyük zorluğu düşünmemek ve ne de Bâbîâli'nin ıslâhat açısından birkaç seneden beri harcadığı çabayı kabul etmemek gibi hareketlerle hükümetin de, parlamentonun da istediği neticeler elde edemeyeceği düşüncesindeyim.

Ermeniler'e ait bazı tarihî ve dinî kitaplar konusuna gelince; bu konuda araştırma yapılabilir. Ancak şimdiye kadar Ermenilerin dinî âyinlerine karşıldığına ilişkin hiçbir örnek işitmedim.

Amerikan misyonerlerinin ara sıra kitaplarına el konulması sorusuna ise biz cevap veremeyeceğiz. Bu konu Amerikalıları ilgilendirmektedir".

Sir James Ferguson'un verdiği cevaplar bundan ibarettir. Allah halife hazretlerinin ömrünü ve kudretini artırsın. Âmin.

8 Ağustos 1890

Abdülhak Hâmid

BOA, Y. EE, 14/132

88

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Sir Sandison'un Sir White adına yaptığı sözlü tebliği içeren belgenin tercümesinin sunulmasına ilişkin olarak biraz önce alınan 22 Ağustos 1890 tarihli özel Sadâret yazısı Padişah tarafından görülmüştür.

Bundan birkaç gün önce amirallerden Dreysse Paşa İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilerek Kürdistan'da bulunan Ermenilerin oradaki İngiliz konsoloslarından yüz bulmakta oldukları ve bunlara yüz vermemeleri için ilgili

konsoloslara gerekli tavsiyelerde bulunulması Sir White'e iletilmiştir. Sir White bu tebliği iyi karşılayarak gereken tavsiyelerde bulunmak üzere Erzurum konsolosunu İstanbul'a çağırmak düşüncesinde olduğunu, fakat Musa Bey'in şu sıralarda İstanbul'da bulunmasının İngiltere muhalefet partisi üzerinde kötü etki yaratması sebebiyle bir bölgeye gönderilmesinin uygun olacağı cevabını vermiştir. Musa Bey'in iskân ettirmek üzere bir bölgeye gönderilmesine Padişah tarafından zaten karar verildiği ve yakın zamanda gereğinin yapılacağı Dreysse Paşa aracılığıyla büyükelçiye bildirilmiştir. Ayrıca Kâzım Bey aracılığıyla da büyükelçi haberdar edildiğinden zaten halledilen bu mesele asla lüzum olmadığı halde büyükelçiliğin sözlü takririnde tekrar edilmiştir. Musa Bey'in bu hafta içinde Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi kararlaştırılmış olup bunun uygun bir şekilde İngiliz Büyükelçiliği'ne açıklanması Padişah tarafından emredilmiştir.

22 Ağustos 1890

Mâbeyn Başkâtibi
Süreyya

BOA, İ. DAHİLİYE, 93347

89

**Zabtiye Nezâreti
Mektubî Kalemî**

Ermeni gizli fesat cemiyetlerinin gizlice para toplamakta oldukları bilinmektedir. Bunlardan bir komite tarafından yapılan istek üzerine Maksud-zâde Simon Bey'in fesat cemiyetine 500 altın yardımda bulunduğu, İngiltere Parlamentosu'nun açılmasından önce Londra'da Gladstone'un başkanlığında fesat cemiyetlerinden seçilip gönderilecek mebusların da katılacağı bir miting akdedileceği ve parlamentonun açılışında Gladstone'un bu mesele üzerine konuşmalar yapacağı özel tahkikattan anlaşılmıştır. Arz olunur.

22 Eylül 1890

Zabtiye Nâzırı
Hüseyin Nâzım

BOA, Y. PRK. ZB, 6/15

Zabtiye Nezâreti
Mektubî Kalemi

Bugün olağanüstü bir şekilde şiddet ve önemi ortaya çıkmaya başlayan Ermeni Meselesi içte ve dışta büyük bir sıkıntının doğup gelişmesine sebep olma eğilimi göstermektedir. Vaktiyle memurların gafletinden yararlanılarak her tarafta Ermeni okulları vasıtasıyla aşılana bozguncu fikirler bugün en uzak yerlerde bulunan Ermeni çocuklarına varıncaya kadar yayılmıştır. Gerek İstanbul'da ve gerekse Osmanlı ülkesinin her yerinde onar yirmişer kişinin bir araya gelmesiyle oluşturulan fesat komitelerinin temeli, polisın araştırma ve takibinden kurtulabilecek şekilde ihtiyat tedbirleriyle kuvvetlendirilmiştir. Hatta bir diğerrinin bozgunculuk gayretlerinden emin olan komiteler bile birbirlerinin üyelerinin kimler olduğunu bilememekte, bir komitenin üyelerinden sadece bir kişinin diğerr komite üyelerinden yine sadece bir kişiyi tanıması şeklindeki zincirleme irtibat vasıtaları Kırımıyan ve Rusya'da bulunan Horen vb. bozguncu başlarına ulaşmaktadır. Her komitenin özel talimatı bir başka tarzda olmakla beraber fesat teşebbüslerinin dereceleriyle bu teşebbüslerin amacı, gümrük hamallarına varıncaya kadar her Ermeni tarafından bilinmektedir. Komiteler ve bunların kaynakları olan okullar aracılığıyla bir taraftan fesat fikri yayılmakta diğerr taraftan da gizli toplanan yardımlar dışında okul, kilise ve hastaneler adına çok miktarda para toplanmaktadır. Hele Rusya, Paris, Londra ve Amerika'da bugün toplanmaya devam edilen yardımlar büyük meblağlar oluşturmuş iken bununla da yetinilmeyerek şimdi tehditle zorla para istenmeye başlanmıştır.

Komiteler üç gruptur: Birincisi okul öğretmenleriyle seçkinlerden oluşup fesat organizasyonlarına ait görüşmeler yaparak alınan kararları uygulamaya; ikincisi kilise papazlarıyla güvenilir kişilerden oluşup yardım toplamaya, üçüncüsü de okullardan mezun fedai gençlerle hamal ve rençber bekârlardan oluşup fesat cemiyetlerinin sırlarını hükümete ihbar edenlerle yardımda bulunmaktan kaçınanları gizlice ölümle tehdide memurdur. Üç ayrı grupta ve fakat çok sayıda fertlerden meydana gelen bu komiteler büyük bir gayretle amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Buradan Rusya'ya ve

Rusya'dan buraya gelip gitmekte olan Ermeniler tahrik ve teşviklere aracılık etmektedirler. Ancak çıkarlarına aykırı gibi görünmesine rağmen Rusya Hükümeti, fesatçıları titizlikle koruyup gözetmekte ve hatta polis tarafından fesatları ortaya konulmuş olan ve burada bulunan Rusyalı Ermeniler resmen istedikleri halde Rusya Kançılıryasınca sorgulanmak için bile hükümete teslim edilmemektedir. Ayrıca bu gruptan bozguncuların polisler tarafından tutuklanmamaları için yanlarına birer elçilik görevlisi verilmektedir. Diğer taraftan İngilizlerin teşvik ve tahrikleri ile Ermenilerin Paris ve Londra basınıyla ve Gladstone'un da Minas Tchéraz ile olan haberleşmeleri fesatçıların cüret ve cesaretlerini tamamen artırarak en miskin Ermenileri bile gayrete getirmiş olduğundan meselenin asıl önemi siyasî gelişmeler bakımından da başka bir renk kazanmaya başlamıştır.

Arz ettiklerim, basit hafiye jurnallerinden çıkartılan abartılı ve kuruntularla dolu düzmece bilgiler türünden şeyler değildir. Fesatçılardan Zabtiye'de tutuklu olup bir taraftan da peşi sıra yakalanıp tutuklanarak sorgulanan sakinçali kişiler itiraflarda bulunmaktadır. Tahkikat ve özel soruşturmalara dayanılarak polis tarafından ürkütücü durumlara karşı tedbirler alınmaktadır. Herhangi bir olay olmasına meydan vermemek üzere Ermenilerin bulunduğu mahallelere mahsus olarak güvenlik tedbirleri olağanüstü bir şekilde uygulanmaktadır. Belirlenen fesat cemiyetlerine mensup üyelerin tamamının yakalanıp tutuklanması çok baş ağrıtabilecek ve belki de yabancı müdahalesini davet edecektir. Ayrıca bunlar birkaç hapisaneyeye de sığmayacaklarından sadece fesatçılıkları ispatlanan ve tutuklanmaları için yeterli görülenerin tutuklanmalarıyla yetinilip sorgulamaların ardı arkası getirilemeyecektir. Bu tedbirler taşkınlıkları durdurmaya yetmediği gibi polisçe bundan daha fazla yapılacak bir şey de yoktur. Halbuki meselenin uzamasıyla mevcut durumun tehlikeli bir hal alması kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan İngilizlerin Ermeni fesatçıları tahrik ve himaye etmemekle beraber Rusların da bilinen amacından dolayı yaptıkları teşviklerine engel olabilecek surette Bâbiâlice bu işin iyi bir şekilde sonuçlandırılması bir an önce gerekmektedir. Yabancı tahrikleri ile fevkalâde cesaretlenmiş ve şırmış olan Ermeniler ne kadar yardımlara mazhar olsalar da yabancı teşvikleri devam ettikçe yine bozgunculuklarını yapmaktan bir an geri kalmayacaklardır. Bu sebeple Bâbiâlice alın-

cak tedbirlerin bu nokta göz önünde bulundurularak belirlenmesi ve buna göre gereğinin yapılması fikrimce gerekli imiş gibi değerlendirilir ise de bütün işlerde sağlam ve isabetli görüşün Halife hazretlerinden çıkacağını da arz etme cüretinde bulunuyorum. Arz edilen durum hakkında Dahiliye Nezâreti'ne de bilgi verilmiştir.

23 Eylül 1890

Zabtiye Nâzırı
Nâzım

BOA, Y. PRK. ZB, 6/19

91

Zabtiye Nezâreti'ne

İngiltere Parlamentosu üyelerinden ve Lord Salisbury kabinesine muhalif parti mensuplarından şu anda İstanbul'da bulunan Mösyö Summers'ın İstanbul ve Sofya'da fesat hareketlerinde bulunan Ermeni komiteleriyle ilişkilerde bulunduğu ve yakında Erzurum'a gideceği haber verilmiştir. Bundan dolayı kendisinin burada bulunduğu sürece daima durum ve hareketlerinin izlenmesi; buradan ayrılışında da gerekli yerlere icap eden tebligatın yapılabilmesi için nereye gideceğinin araştırılıp derhal bildirilmesi konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi.

25 Eylül 1890

BOA, A. MKT. MHM, 501/15

92

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Ermeni bir muhabir tarafından gönderilip *Daily News* gazetesinde yer alan ve bir takım yalan haberler yayarak Osmanlı tebaasını hükümete karşı

kin, düşmanlık ve karışıklık çıkarmaya teşvik eden bir yazıdan dolayı İngiltere Hükümeti'nin dikkati çekilerek bu gibi boş yayınların yasaklanması için uygun şekilde teşebbüste bulunulması telgrafla Londra Büyükelçiliği'ne bildirilmiştir. Lord Salisbury ile Dışişleri müsteşarının her ikisi de orada bulunmadığından Dışişleri Bakanlığı'nın itibarlı memurlarından olup o sırada bakanlıkta bulunan ve bize ilgi ve sevgisi olan Sir Thomas Sanderson'a durum tebliğ edilmiştir. Sanderson'un İngiltere Hükümeti'nin bu gibi yayınları engelleme gücüne sahip olmadığına ve bu konuda gerçekten üzüntü duyduklarına dair verdiği beyanati ve diğer bazı ifadeleri içeren Londra büyükelçisinden gelen 18 Eylül 1890 tarih ve 240 numaralı cevap yazısının tercümesi ek olarak takdim edilmiştir. Arz olunur.

27 Eylül 1890

Hariciye Nâzırı

BOA, HR. SYS, 2821/64

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 130

***Konu:** Daily News gazetesinin asılsız yayınları hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sir Thomas Sanderson ile yapılan konuşmayı içeren 17 Eylül 1890 tarihli telgrafa cevap*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâretine gelen
18 Eylül 1890 tarih ve 240 numaralı yazının tercümesi*

Daily News gazetesinde yer alan ve Ermeni bir muhabir tarafından gönderilip bir takım yalan haberler yayarak Osmanlı tebaasını hükümete karşı kin, düşmanlık ve karışıklık çıkartmaya teşvik eden bir yazı hakkında İngiltere Hükümeti'nin dikkatini çekmemi emreden 17 Eylül 1890 tarihli telgrafımız alınmıştır. Lord Salisbury ile Dışişleri müsteşarının ikisi de burada bulunmadıklarından Dışişleri Bakanlığı'nın itibarlı memurlarından olup o sı-

rada bakanlıkta bulunan ve bize ilgi ve sevgisi olan Müsteşar Yardımcısı Sir Thomas Sanderson ile görüşerek emredilen teşebbüsü yerine getirmeye mecbur oldum. Sanderson'un verdiği cevabın bu konuya dair gerek Marquis de Salisbury ve gerekse Sir James Ferguson ve Sir Philip Currie'nin defalarca yaptığımız sohbetlerde verdikleri cevaplardan esasen farkı yoktur. Sir Thomas Sanderson bana şöyle dedi: "İngiliz gazeteleri tarafından uğradığınız saldırılardan ve bu saldırıların sizde meydana getirdiği etkiden dolayı Dışişleri Bakanlığı ciddi üzüntülüdür. Fakat hükümet bunları yasaklamak için hiçbir araca sahip değildir. Söz konusu saldırılar sizden çok İngiltere Hükümeti aleyhinedir. Zira bunlar muhalefet partisine hükümet aleyhine saldırması için bir bahane hazırlama ve hükümeti "Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan halkın durumuna ilgisiz kalıyor" diyerek kamuoyu karşısında suçlamak amacıyla yöneliktir. *Daily News* ile aynı yolu izleyen ve ikinci derecede önem taşıyan diğer gazetelerin hüküm ve nüfuzu sınırlı bir alanda kaldığından bunların yayınlarına Osmanlı Hükümeti'nin önem vermesi yersizdir. Ermeniler tarafından yapılacak ihtilâl ise gerçek nazarıyla bakılamaz. Her ne kadar bunlar arasında bir takım kışkırtıcı ve bozguncular var ise de Osmanlı Hükümeti çoğunluğu oluşturan sâdik Ermeni tebaaya istedikleri bazı yardımlarda bulunabilir. Bu yardımların başında da Kürt aşiretlerinin saldırılarına karşı kendilerini etkili bir şekilde koruyarak Ermeni kışkırtıcıların her türlü nüfuzunu kolaylıkla kırabilir. Bu ifadelerim İngiltere Hükümeti'nin fikir ve düşüncelerine tamamen uygundur zannederim. Bununla beraber teşebbüsünüz hakkında Lord Salisbury'ye bilgi verip alacağım cevabı size bildiririm."

Sir Thomas Sanderson ile yaptığım bu görüşmede muhalefet partisine mensup basının düşmanca saldırılarının kötü etkisi konusunda ısrar etmekle beraber ifadelerime resmî bir şikâyet mahiyeti vermeyerek sadece Osmanlı Hükümeti'ni bu kışkırtmaların üzüntü verici sonuçlarından korumak için mümkün olan tedbirlerin alınması hususunda İngiltere Hükümeti'nin dostâne düşünceleriyle iyi niyetine müracaat ettiğimizi anlatmaya çalıştım. Sanderson, İngiltere Hükümeti'nin iyi niyetinin olup gücünün olmadığını ve bizzat hükümetin bile bu gazeteler tarafından uğradığı suçlamalar ve sert eleştirilere son vermek arzusunda bulunduğu konusunda şüphesinin olmadığını ancak bunu yapmaya gücünün yetmeyeceğini ısrarla vurguladı. Ayrıca parlamento açık

olsa Sir James Ferguson'un son toplantılar esnasında sık sık olduğu gibi *Daily News*'in hareketinin hükümet tarafından kınandığını belirtmek için fırsat kollayacağını ancak bugün Sir James Ferguson'un böyle bir girişimde bulunmaya gücünün yetmeyeceğini de söyledi.

İngiliz basınından bir kısmının kötü tavır ve hareketleri meselesi şu son zamanlarda beni fevkalade meşgul ettiğinden muhalif olan gazetelerin süregelen saldırılarını önlemek veya hafifletmek için izlenecek yollar hakkında bazı gazeteciler ile görüştüğüm gibi basının durumlarını iyice bilen kişilerin de görüşlerine başvurdum. Aldığım cevaplar daima cesaret kırıcıdır. Başlıca gazetelere yani asıl dikkat çekici olanlara gelince; bunlara hatalı olduklarını kabul ettirmeye çalışmak boşunadır. Zira bunların bile bile işledikleri hata hükümete saldırmak için kullandıkları siyasî usullerden sayılır. Diğer taraftan bunlar yapılacak maddî tekliflere önem vermeyecek derecede bir servete sahip olduklarından kendilerini para ile tarafımıza çekmek imkânsızdır. Cumhuriyetle yönetilen Fransa ve Amerika'da olduğu gibi İngiltere'de de basının saldırılarda bulunması ve bir siyasî amacı takibe aracılık etmesi insanlık dünyası için felâket olmuş ve buna düşünülebilen tek çare yani mahkemelere müracaat hususu çoğu zaman sonuçsuz kalmış ve zarar getirmiştir. İngiltere Hükümeti'ne gelince bu hükümetin aracılığına yapılacak her türlü müracaat faydasızdır. Çünkü ya gücü yoktur ya da yapmak istememektedir. Basını hafife alıp kınamakla beraber İngiltere Hükümeti bizzat kendisi için değil, fakat basının işlerine idareten yapılacak müdahalenin doğuracağı sonuçlardan korktuğundan ya da başka bir deyişle siyasî rakiplerinin saldırılarına vesile olacağından basına yumuşak davranmaktadır.

Hatırlayacağımız gibi geçen yıl Dışişleri Bakanı müsteşarı olan Sir Julian Pauncefote benim isteğim üzerine *Haiasdan* gazetesi hakkında bir tahkikat yapılmasını İçişleri Bakanlığı'ndan rica etmişti. Aslında tedbirsizlikle yapılan bu tahkikat telaş ve heyecana sebep olmuştu. Çünkü bir polis memurunun bazı bilgiler edinmek için gazeteye yazan Ermenilerden birinin evine gitmesi yüzünden muhalefet partisi buna İngiliz anayasasının tehlikeye düştüğü manasını vermek istemişti. Hükümet Lordlar Kamarası'nda Lord Granville ve Avam Kamarası'nda Bryce tarafından sorgulanmış, ayrıca muhalefet partisi gazeteleri hükümetin Osmanlı Büyükelçiliği'nin hizmetine gir-

diğini defalarca açıklamışlardır. Bu yüzden sadece küstah bir şekilde uğradığımız iftiralarından dolayı İngiltere Hükümetinin üzüntü duyduğuna dair açıklamaların samimi olduğunu sanıyorum. Ancak söz konusu yayınları yasaklamak için en küçük bir harekette bulunacağını ümit etmek de boşunadır. Çünkü İngiltere Hükümeti bu şekilde hareket ettiği takdirde sonuçları vahim bir takım iç problemlerle karşılaşmaktan korkmaktadır.

Sir Thomas Sanderson'un bana söylediğine göre Lord Salisbury ancak Ekim sonları veya Kasım başlarında İngiltere'ye dönebilecektir. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2823/30

93

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 153

Konu: Ermenilerin Gladstone taraftarlarından bazılarıyla birlik olarak Osmanlı Hükümeti aleyhine bir broşür hazırlama düşüncesinde oldukları

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen 6 Ekim 1890 tarih ve 280 numaralı yazının tercümesi

Londra'da oturan Ermenilerin Gladstone taraftarlarından bazılarıyla birlik olarak Osmanlı Hükümeti aleyhine bir broşür hazırlamak düşüncesinde olduklarına dair 29 Eylül 1890 tarihli resmî yazımı gönderdiğimden beri bu hileyi anlamak için dedektifler aracılığıyla araştırmaya devam ettiysem de şimdiye kadar kesin bir sonuç elde edilememiştir.

Daha önce Londra'da polislik hizmetinde bulunup bu konu hakkında araştırma yapmakla görevlendirdiğim dedektiften son olarak aldığım bilgiler aşağıda yazılıdır:

"Titiz bir araştırma yaptysak da Londra'daki aşırı liberal cemiyetlerin Türk ıslâhat taraftarları ile birlik olarak bir karışıklık planladıklarına dair hiçbir belirtiye rastlayamadık. Parlatonun açılışından önce bu yolda ciddi bir

hareket meydana gelmesi muhtemel değildir. Yaptığımız incelemelere göre Ermeni Meselesi'ni tartışmak için Aşırı Liberal Parti tarafından bir miting organize edildiğine dair hiçbir belirti yoktur. Böyle bir şey tartışmaya açılırsa şüphesiz haber alıp zâtîâlilerinize bilgi veririz. Şurasını da ilâve etmeliyiz ki son araştırmalarımıza göre söz konusu broşür İngiltere'de basılmamış olmalıdır".

Parlamentonun kapanış tarihi olan Ağustos ortalarından itibaren parlamento üyeleri Londra'dan ayrıldığından, hasımlarımızdan olan bazı milletvekillerinin şu tatil zamanında Ermeni fesatçılarıyla görüşerek bir karışıklık çıkarmaya zemin bulamamış oldukları tahmin edilmektedir. Bununla birlikte yakında parlamentonun açılmasıyla bunların birbirleriyle yine görüşmeleri muhtemel olduğundan yapabilecekleri hileler hakkında elde edilecek detaylı bilgileri Nezâret'e bildirmekte kusur etmeyeceğim kesindir.

BOA, HR. SYS, 2823/39

94

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 145

*Konu: Londra Ermeni Komitesi hakkında
Lord Salisbury ile yapılan görüşmeye
dair Sadâret'e gönderilen gizli yazı*

*Londra Büyükelçiliği'nden Sadâret'e
gelen 25 Ekim 1890 tarihli gizli yazının tercümesi*

Önceki yazımda Londra Ermeni Komitesi üyelerinin gayet şiddetli bir lisan kullandıklarından bunların tavır ve hareketlerinden korkup çekinilmesi gerektiğini Lord Salisbury'ye bildirmek niyetinde olmadığımı arz etmiştim. Son olarak Salisbury ile yaptığım görüşmede bu yolda bazı açıklamalarda bulunmuş isem de Lord Salisbury beklediğim şekilde şöyle dedi: "Hükümet tarafından bu konuda hiçbir tedbir alınamaz. Bu gibi meselelerde icra kuvvetine tanınan yetki o derece sınırlıdır ki, İngiltere Hükümeti bazı kişiler tarafından Kraliçe'nin hayatı aleyhine kötülük planladığı zannında bulunsa bile

bu kötülüğe engel olmak için kendi kendine hiçbir şey yapamaz. Ancak tanınmış ve itibarlı bir kişi gelerek bir takım kişilerin kötülük yapmayı planladıklarına dair bilgisi olup, tehdit ve cinayet düşüncelerini içeren sözler söylediklerini işittiğini yemin ederek bildirdiği takdirde hükümet işi bir hakime havale edebilir. Hakim de araştırma yaparak yapılan suçlamaların doğru olup olmadığını soruşturur. Zanlı olan kimselerin suçunu ispatlayacak kesin deliller elde bulunmadıkça doğal olarak bu vasıta kullanılamaz. Mevcut durumda iş bu yolda değildir. Zira bana verilen bilgiler, olaylara değil, fakat fesat komitesi üyesi tarafından kullanılan şiddetli sözlerden çıkarılan sonuçlara dayanmaktadır. Şu duruma göre her gün bir takım ihtilâlcî girişimler meydana gelmesini önlemek için İstanbul'da bir kat daha uyanık bulunmak ve dikkatli davranmaktan başka yapabileceğimiz bir şey olmadığı inancındayım. Sadrazam hazretlerinin de bu şekildeki değerlendirme ve fikirlerime katılacağına kuşukum bulunmamaktadır. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2823/36

95

*Londra'da Edward Saint John Fairman'den
gelen 21 Kasım 1890 tarihli mektubun tercümesi*

İstanbul'da Osmanlı vapur şirketinin -zannederim Şirket-i Hayriye'dir- idaresinde bulunan Ermeni memur buradaki Ermeni fesatçıları ile yakın dosttur. Bu kişi Taksim'in ilerisinde oturmaktadır. Buradaki Ermeni fesatçılar son zamanlarda İzmir'de de çok fazla çalışmaktadırlar. Özellikle burada bir Ermeni vardır ki, Türk düşmanı olup entrikalar çevirmektedir. İsmi Murat Mığırdıç Bargatyan'dır. İstanbul'dan buraya kaçmış gibi görünmektedir. Şüphesiz İstanbul'da Zabtiye Nezâreti kayıtlarından bu konu araştırılabilir. Gerktiğinde buradaki bu gibi serseri Ermenileri -özellikle cinayet suçlusu işler- yakalatmak çok kolaydır. Burada bir zamanlar İzmit şimendiferinde memur Bilezikçi ile İstanbul'da Fenerler İdaresi eski görevlilerinden Keresteci adlı iki fesatçı daha vardır. Bir Rum kaçak daha olup İngiltere polisi tarafın-

dan aranmaktadır. Bu şahıs, İstanbul ya da İzmir'de olmalıdır. Bu adamın adı Kontopulos ise de gerçek ismi Kondori'dir. Burada sigara satıcısıdır. Lambery Paşa konusuna karışmış olan Kondori, eski kürek cezası mahkumlarından olup tehlikeli bir adamdır. Dolandırıcı ve cani birisidir. Galata veya İzmir'de tütüncüler veya borsa tellâlları arasında bulunabilir.

BOA, Y. PRK. TKM, 19/42

96

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 172

*Konu: Ermeni işlerini görüşmek üzere Londra'da
National Liberal Club'te toplantı yapıldığı*

*Londra Büyükelçiliği'nden Nezâret'e gelen
5 Aralık 1890 tarih ve 310 numaralı yazının tercümesi*

Gladstone'un son kabinesinde Ermeni tahriklerinin tanınmış destekçisi Bryce'in başkanlığında 2 Aralık 1890 günü Londra'da National Liberal Club'te Ermeni işlerini konuşmak amacıyla bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı pek kalabalık olmamış, parlamentoda Radikal Parti'ye mensup birkaç üye ile diğer üç-dört kişiden yani Ermeni Vatanperver Komitesi üyesi unvanını takınan Agopyan ile Sevasly ve arkadaşlarından oluşmuştur. Gizli bir şekilde yapılan bu toplantıya katılanlardan söz alanlar Ermenilerin uğradıkları söylenen zulüm ve haksızlıklarla Anadolu'nun bir kısmının azl edilemez bir Ermeni valinin idaresi altına sokulması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Ayrıca valinin emrine yerli jandarma askerleri tayinine Osmanlı Hükümeti'nin zorlanması için bir süreden beri Ermeniler tarafından yayılmaya çalışılan boş düşünceleri dile getirmişlerdir. Yapılan görüşmelerde dikkat çekici olan şey İngiltere Hükümeti'nin de Osmanlı Hükümeti gibi eleştirilere hedef haline gelmesidir. Agopyan, İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı ülkesinde sözde mevcut kötü idareyi kendi nüfuzuyla desteklediği için sorumlu olduğunu bil-

dirmiştir. Bryce da, Osmanlıları ıslâhat yapmaya zorlayacak yerde onlara dalkavukluk derecesinde görev bilmezliğinden dolayı İngiltere'yi suçlamıştır. Ayrıca bu çerçevede Hıristiyan bir vali tayinini ve tahkikat yapmakla görevli karma bir komisyon kurulup fikir ve niyetlerinin zorla uygulanması için Rusya ile anlaşmaya gidilmesini teklif etmiştir. Liberal Parti taraftarlarının oluşturduğu son hükümet zamanında seçkin bir görevde bulunan ve fikirlerini bir ölçüde Gladstone'a da kabul ettiren bir kişinin bu yoldaki uyarılarına bakılırsa partinin iktidarda bulunmayışına şükretmek gerekir. Böyle bir partinin uzun zaman da iktidara gelmemesi temenni edilir. Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2823/43

97

Mâbeyn Başkitâbeti'ne

Efendim,

Manchester ve Londra'da yaşayan Ermeni fesatçıları geçenlerde liberallik yanlısı bazı parlamento üyelerinin yardımları sayesinde her iki şehirde birer toplantı yaparak Osmanlı Devleti aleyhinde alışılmış iftiraları tekrarlamışlar ve boş emellerinin desteklenmesi için mevcut hükümetin Bâbiâli nezdinde girişimlerde bulunmasını istemişlerdir. Bu konunun ayrıntıları 301 ve 310 numaralı yazımla Hariciye Nezâreti'ne bildirilmiştir.

Son olarak Lord Salisbury ile yaptığım görüşmede; Osmanlı Devleti'ne yönelik son derece haddini aşan bu toplantıların İstanbul'da kötü bir etki bırakacağını, özellikle aleyhimize olan asılsız söylentilerin ya çok abartılı ya da tamamen asılsız olduğunu, Anadolu'daki İngiliz konsoloslarının bu konuda düzenleyip gönderdiklerini işittiğim raporlarının içeriğinden de bu durumun anlaşılacağını ve yapılan konuşmaların dile getiriliş şekline üzülmemenin imkânsız olduğunu kendisine açıkça ifade ederek Osmanlı Hükümeti'nin sarf ettiği gayretlerden lehimizdeki bu raporların basılıp yayınlanmasının düşünü- lülüp düşünülmediğini kendisine sordum. Kendisi bunun üzerine, "sözü edilen Ermeni toplantılarının hiçbir önem taşımayıp kamuoyunda etkisinin bulunmadığını, bu sebeple de Osmanlı Hükümeti'nin bu toplantıları dikkate al-

mamasının daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Ayrıca "şehbender raporlarının da mahallî durumu biraz daha iyileşmiş gibi gösterdiklerini, bunun doğru olmakla beraber üzüntü verici bazı olayların ve özellikle yerel hükümetlerin zayıflığını gösterecek açıklamalar taşıdıklarını da benden saklayamayacağını, ancak gerek Padişah gerekse Osmanlı Devleti nezdinde memnuniyetsizliğe sebep olacak herhangi bir şey yapılmamasını kendisinin de istediğini, bu yüzden basılmadan önce bu raporlardan sakıncasız olan bölümlerin önceden seçilip basımı konusuna dikkat edileceği" cevaplarını vermiştir. Durum bilgilerinize sunulmuştur.

9 Aralık 1890

Rüstem

BOA, Y. PRK. EŞA, 12/58

İ N D E K S

İNDEKS

A

Abahoni, Yeznik, Arapkir Episkoposu, siyasî suç işlediği iddiasıyla tutuklanan 111

Abbas Paşa, Hidiv 59

Abdülaziz, Sultan 135

Abdülhak Hâmid, Londra Sefareti'nde Başkâtip 162, 178, 180, 195, 225, 228

Abdülmecid, Sultan 134

Abdülhamid II., Sultan 59

Acemistan 63

Adana 7, 113

—Vilayeti 28

Adliye

—nâzırı 188, 226

—Nezâreti 30, 31, 122

—Savcılığı 218

— ve Mezâhib Nezareti 88, 221

Afganistan 63

Afrika 58, 213

Aganoor, Petrus, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Muhasibi 111, 114, 116, 120

Agavenyan, Harutyun, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 118

Agop Ağa, Bostan oğlu, Zeytun eşkıyasından 27

Agop Ağa, Surp oğlu, Zeytun eşkıyasından 27

Agopcan, bkz. Agopyan

Agopyan, Karabet, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Kurucusu ve Başkanı 91, 97, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 125, 130, 131, 135, 136, 142, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 159, 203, 206, 207, 210, 211, 239

Ahıcıyan, Aris, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112

Ahmed Hamdi, Tekirdağ Kaymakamı 8

Ahmed Nermi, Mütercim 60

Ahuryan, Harutyun, tutuklanarak İstanbul'a gönderilen 113
Akdeniz 142
Akıcıyan, Van'da evi aranan 119
Aknadyos, Van Piskoposu 15, 16
Alabaşlı 26
Alakilise 221
Alenko, Tekirdağlı, Osmanlı tebaasından 9
Ali Efendi, Mısırlızâde, Tarsus Kaymakamı 7
Ali Saib, Serasker 185
Ali Şahbaz Efendi, Ermeni olaylarını incelemede görevli 122
Alişan, Mihitarist ruhban grubundan ünlü yazar 143
Almanya 60
— büyükelçisi 43
— imparatoru 58, 60
Alvar köyü 120
Amaduni, Ohannes, Van'da evi aranan 119
Amerika 58, 230, 235
— Birleşik Devleti 154
— büyükelçileri 10, 11
— kanunları 154
— misyonerleri 228
—lılar 228
Anadolu 19, 58, 59, 65, 66, 67, 72, 73, 76, 79, 94, 96, 138, 142, 151, 155, 166, 167, 168,
180, 183, 190, 194, 210, 213, 214, 239, 240
— Ermenileri 125, 214
— halkı 58, 100, 189
— ıslâhatı 79, 81, 84, 85, 87, 94
— kıtası 139, 143
— sahili 135
— vilayetleri 100, 110, 127, 160, 161, 165, 172, 223, 226
Ankara 14

Antakya 6, 7
Arap
— dili 132
— Yarımadası 135, 142
Arapkir 15
Ararat dağı 143
Aras 143
Aravelk, İstanbul'da basılan gazete 119
Argyle, Duke, İngiliz ileri gelenlerinden 138
Arifî Paşa, Hariciye Nâzırı 89
Arkavank köyü, Korkut bucağı, Muş 168
Armenia 119, 204
Arnavutlar 34
Arşak, Erzurum olaylarına karıştığı iddiasıyla sorgulanan 218
Artin Ağa, İshak oğlu, Zeytun eşkıyasından 27
Artin Çavuş, Lorem oğlu, Zeytun eşkıyasından 27
Artin Efendi bkz. Dadyan, Artin
Artin, Kirizmalı 7
Artos, Tercüman 7
Asador Ağa, Köylü oğlu, Zeytun eşkıyasından 27
Asım, Hariciye Nâzırı 69, 74, 75, 77, 85, 98
Aslanyan, Kasador, siyasî sebeplerden dolayı gözaltında tutulan 112
Astor Ağa, Antorez oğlu, Zeytun eşkıyasından 27
Astrahan 212
Asurî 142
Asya 102, 213
— Bulgaristanı 40
— kıtası 81
Aşırı Liberal Parti, İngiltere'de 154, 214, 215, 236, 237
Avam Kamarası 53, 90, 170, 172, 173, 235
Avedik Ağa, Merken oğlu, Zeytun eşkıyasından 27
Avedis Efendi, Bitlis'te Ermeni bozguncularını destekleyen 169, 173, 174
Avrupa 5, 30, 31, 33, 36, 41, 53, 55, 56, 59, 60, 63, 64, 87, 93, 100, 102, 109, 110, 115,
117, 122, 123, 141, 145, 171, 192, 195, 197, 199, 204, 213

- başkentleri 60
- devletleri 134, 140
- gazeteleri 166, 186
- hükümetleri 193
- kabineleri 138
- kamuoyu 174
- lılar 62, 88, 211

Avusturya 6

- Büyükelçiliği 75
- Devleti 75, 154

B

Babek, Zeytun'da eşkıya reisi 25

Bâbiâli 5, 11, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 28, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 52, 58, 59, 60, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 116, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 145, 147, 148, 166, 167, 171, 174, 178, 182, 190, 191, 198, 199, 206, 207, 215, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 231, 240

Bağdat 113

Bahri Paşa, Üsküdar Mutasarrıfı 187

Baker Paşa, Osmanlı ordusunda görevli İngiliz subayı 57, 58, 70

Balkan

- yolu 93
- yarımadası 36, 56

Bargatyan, Murat Mıgırdıç, Türk düşmanı Ermeni 238

Bartlett, Ashmead, Yazar, İngiliz Parlamenter 90

Barutçuyan, Van'da evi aranan 119

Başvekâlet 32, 54, 73, 76, 81, 83

Bath, Marquis de 27

Batum

- Genel Konsolos Yazı İşleri Müdürü 188
- Türkiye Başkonsolosluğu Vekâleti 189

Baxter, Lord, İngiliz Avam Kamarası Üyesi 60
Bayan, Mr., J., Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Üyesi 114
Bedros, Protestan Cemaati Reisi, Diyarbakır'da 12
Bedros, Zeytun Ermenilerinden 23
Belfast Morning News 146
Benziciyan, Kirkor, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112
Bergos 40
Berlin 95, 96, 98
— Antlaşması 20, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 53, 55, 56, 60, 62, 65, 67, 69, 77, 78, 79, 82, 85, 86, 87, 92, 93, 97, 101, 102, 105, 108, 109, 110, 115, 116, 117, 121, 124, 125, 126, 127, 132, 138, 140, 143, 145, 166, 170, 171, 175, 206, 211, 212, 219
— Büyükelçiliği 91, 92, 95
— Konferansı /Kongresi 28, 32, 35, 36, 37, 39, 71, 110, 138, 139
— Protokolü 73, 76
Bertizli Müslümanlar 26
Beyleryan, Dikran, Van'da tutuklu bulunan 119
Bilezikçi, İzmit Şimendiferi'nde memur 238
Bitlis 15, 167, 168, 169, 173, 174, 187, 212, 215
— Ermeni muhacirleri 187
— Katolik Murahhasası Vekâleti 167
— sancağı 140
— Valiliği 173, 174
— valisi 168, 188
Bizans İmparatorluğu 133
Boğaziçi 105
Broussali, *Haiasdan* Gazetesi Müdür ve Yayıncısı 163, 164
Bruno Michel, Avusturya Konsolos Vekili 6
Bryce, James, İngiltere Dışişleri eski Müsteşarı, Ermeni işlerini idare eden İngiliz Parlamenter 105, 114, 115, 123, 124, 125, 138, 146, 147, 151, 152, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 214, 215, 216, 222, 224, 235, 239, 240
Bulgar 40, 210
— meselesi 28
Bulgaristan 29, 40, 88, 94, 112, 115, 175, 192, 194, 199, 212

— meselesi 193
Bulwer, Sir Henry, İngiltere Sefiri 10
Bursa 13
— mutasarrıfı 13
Büyük Britanya 171

C

Calice, Baron de, Avusturya Büyükelçisi 75
Canning, Stratford de Redcliffe, İstanbul İngiliz eski Büyükelçisi 3, 4, 182
Canterbury başpiskoposu 178, 181
Carnarvon, Lord, İngiliz Parlamenter 27, 138, 140, 178, 179, 181, 183, 184
Cebel-i Krab nahiyesi 6
Cebel-i Lübnan 61, 62, 139
— Mutasarrıflığı 94, 118
Cemil Paşa, Ermenilerin faaliyetlerini inceleyen komisyonda görevli 128
Ceza Mahkemeleri Usulü Geçici Kanunu 217
Channing, Yunan Komitesi ve Şark Meselesi Cemiyeti Üyesi 214
Chelsea sokağı, Londra'da 105
Chesilton Road, İngiltere'de 108, 116
Chesson, F. W., Londra'da Ermeni Vatanperver Komitesi üyelerinden 105, 114, 115
Chester, İngiltere'de 212
Clapperton, Tarsus'ta İngiltere Konsolos Vekili 7
Clarke, Hyde, İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin Bütünlüğünü Koruma Komitesi'nin kurucusu 216
Clayton, İngiltere'nin Van konsolosu 144
Collet, İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin Bütünlüğünü Koruma Komitesi'nin kurucusu 216
Cooper, Yüzbaşı, İngiltere'nin Adana Konsolos Vekili 28
Currie, Sir Philip, İstanbul İngiltere Sefiri 234

Ç

Çakalyan, çay tacirlerinden, karışıklık çıkardıkları iddiasıyla tutuklanarak İstanbul'a gönderilen 113
Çeçipanoyan, Harutyun, Van'da tutuklu bulunan 119
Çerkes/ler 92, 137, 140, 166, 184

— kadınlar 212

Çetine Büyükelçiliği 38

Çolak Varcebete Efendi 26

Çoruh 143

D

Dacıkacmıyan, Mardiros, Van'da tutuklanarak Adana'ya sürülen 113

Dadyan, Artin, Hariciye Müsteşarı 121, 122, 123, 195

Dadyan, Piskopos, Barutçubaşı ailesinden 15

Dağlılar 34, 37

Dahiliye

— nâzırı 21, 30

— Nezâreti 25, 28, 30, 32, 107, 122, 146, 232

Daily Chronicle 195

Daily News 27, 146, 178, 192, 194, 195, 203, 204, 215, 219, 221, 223, 232, 233, 234, 235

— muhabiri 185

Daniel, Rahip, Van'da tutuklu 120

Danimarka büyükelçisi 10

Debating Club Cemiyeti 206, 209

Derkazar, Rahip 24

Dersim 29

Derviş Paşa, Yâver-i Ekrem, Komisyon Reisi 128

Dicle 143

Dilke, Sir Charles, İngiliz Dışişleri Müsteşarı 60, 61

Divriği 17

Diyarbakır 12, 13, 66, 144

— Protestan cemaati 13

Doğu 40, 102

— meselesi 199

— Rumeli 40, 100, 175

— vilayetleri 35, 101

Dondukov Korsakov, Prens, Kafkasya Valisi 94

Dördüncü Ordu Müşiriyeti 185, 217

Dreyse Paşa, Askerî Müşavir 228, 229

Dufferin, Lord, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi, 61, 62, 69, 73, 76, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101

Dulcigno, Ülgün kasabasına batılılarca verilen isim, Kuzeypatı Arnavutluk'ta 79, 226

E

Echo 195

Eçmiyazin 15, 94

— patriği 159

Edirnekapı 10

Elbistan 26

Eleşkirt 223

Erivan 223

Ermeni/ler 3, 6, 7, 9, 10, 15, 17, 20, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 39, 40, 41, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 77, 78, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 151, 152, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 186, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 203, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239

— aileleri 88

— atları 143

— ayaklanması 114

— âyini 6

— bozguncular 169

— cemaat ve kilisesi 130

— cemaati 13, 203

— cemiyetleri 132, 141

— çocukları 230

— davası 208, 209

— dili 158

— dinî kurumları 133

- fesat komitesi 122, 174, 195
- fesatçılar 122, 160, 178, 190, 191, 216, 231, 237, 238, 240
- gazetesi 153, 154, 156, 157, 162, 188, 189
- genç 111, 113, 152
- halkı 24, 28, 66, 94
- heyeti 90, 188
- Hükümeti 21
- ileri gelenleri 94, 121, 134
- işleri 105, 175, 176, 180, 225, 239
- kaçağı 151
- kadınları 211, 212, 223
- Katolikler, Diyarbakır'da 145
- kışkırtıcılar 159, 234
- kızı 211, 212
- kilisesi 15, 110, 124, 130, 131, 133, 136, 141, 142, 159, 203, 221
- Komitesi 106, 108, 117, 120, 121, 123, 155, 157, 158, 207, 228, 232
- Krallığı 175
- lider 122, 132
- meclisleri 136, 137, 221
- memurlar 114, 139, 206, 238
- Meselesi 28, 39, 59, 61, 64, 94, 96, 115, 118, 127, 130, 132, 136, 137, 174, 176, 177, 178, 179, 194, 203, 209, 210, 212, 214, 218, 219, 220, 230, 237
- mezarlığı, Edirnekapı dışında 10
- milleti 8, 10, 11, 15, 23, 24, 64, 65, 91, 108, 109, 110, 131, 132, 140, 141, 146, 151, 152, 156, 185, 210, 211, 212
- millî mektepleri 142
- murahhasa vekili 169
- murahhasası 87, 88, 94, 174, 221
- okulları 122, 141, 230
- patriği 10, 11, 17, 64, 97, 98, 99, 114, 123, 124, 131, 146, 149, 150, 151, 161, 191, 215, 221
- Patrikhanesi 27, 88, 96, 111, 131, 133, 136
- Patrikliği 106, 133

- piskoposları 141
 - Protestanları 10, 11
 - rahibi 14, 130
 - Ruhban Meclisi 111
 - şahitler 213
 - tahrikleri 239
 - tebaa 152, 224, 234
 - toplantıları 240
 - topluluğu 159
 - tüccarlar 151, 158, 159
 - üyeler 167
 - vali 137, 225, 227, 239
 - Vatanperver Cemiyeti / Komitesi 104, 105, 115, 117, 126, 131, 146, 147, 148, 149, 152, 210, 211, 239
 - Vatanperverler Cemiyeti Reisi bkz. Agopyan
 - vatanseverleri 132, 204
 - vekilleri 139
 - yayınları 173, 175
- Ermenice 25, 64, 158, 163
- beyanname 21
 - gazete 153
 - harfler 157
 - mektup 22
- Ermenistan 29, 30, 34, 39, 57, 58, 61, 62, 64, 92, 93, 94, 98, 103, 105, 109, 110, 111, 115, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 170, 191, 192, 195, 207, 212, 223, 224, 225, 227
- haritası 112
 - ıslâhatı 60, 90, 103, 140
 - kraliyet ve emâreti 142
 - meselesi 104, 115, 135, 155, 192
 - 'ın Nidası 131
- Erzurum 14, 15, 70, 87, 88, 94, 112, 185, 187, 212, 221, 224, 226, 227, 228, 232
- episkoposu 112

- hadisesi 217
- hâkimi 113
- İngiliz konsolosu 14, 88, 217
- konsolosu 144, 185, 190, 229
- meclisi 17
- olayı 220, 223, 227
- Piskoposluğu 15
- Vilayeti 87, 88, 94, 144, 217

F

- Fairman, Edward Saint John, Londra'da 238
- Fatos, İngiltere İçişleri Bakanı 160, 161, 164
- Felemenk maslahatgüzarı 10
- Fenerler İdaresi, İstanbul'da 238
- Ferguson, Sir James, İngiltere Dışişleri Müsteşarı 123, 124, 125, 126, 129, 130, 160, 162, 166, 167, 171, 172, 186, 187, 191, 203, 204, 205, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 233, 234, 235
- Ferman bkz. Islâhat Fermanı
- Fertik 13
- Fethi, Petersburg Büyükelçiliği Müsteşarı 188
- Fırat 143
- Fransız/lar 94, 212
- basını 193
 - gazeteleri 193
 - Hükümeti 178
- Fransa 53, 85, 94, 115, 154, 178, 213, 235
- Büyükelçiliği 222
 - Dışişleri Bakanlığı 149
 - konsolosu 222
- Fransızca 31, 54, 64, 158, 163, 200

— gazete 152

Furnus

— Manastırı 21

— Metropolidi bkz. Nikoghos

— murahhasası 26

G

Gabriel, Papaz, Cebel-i Krab nahiyesinde 6

Galata 239

Ganampokyan, Van'da tutuklu Ermeni 113

Garabet, Van'da tutuklanan 119

Gayont, Rahip 23

Gayr-i müslim 16, 59, 138

— cemaatler 16, 51, 133

Girit 192, 196, 197, 199, 200, 214

— meselesi 192, 197, 198

— Müslümanları 192

Gladstone, İngiltere Başbakanı 28, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 91, 92, 105, 170, 172, 173, 174, 192, 193, 195, 196, 197, 199, 200, 208, 209, 211, 212, 214, 224, 225, 229, 231, 236, 239, 240

—, Bayan 209

— kabinesi 105, 124, 126, 141

— komiteleri 206

— partisi 192, 206

Globe 195

Goschen, Georges, İngiliz Fevkalade Elçisi 52, 53, 54, 57

Gosine 37, 38

— Arnavutları 38

Gower, Levenson, İngiliz Milletvekili, 215, 220, 221, 222

Granville, Lord, İngiltere Dışışleri Bakanı 27, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 52, 54, 55,
56, 61, 67, 69, 70, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 160, 161, 162, 163, 165, 138, 235

Great St. Helen's, İngiltere'de 116

Gukark 143

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu 134

Gürcistan 142

H

Hacı İshak Paşa, Çarsancaklı 98

Hacı Karabet, Murad oğlu, Piskopos 15

Hacı Pertek 14

Haçador, Natanyan Karabet'in kardeşi, Van'da gözetim altında bulunan 119

Haçin piskoposu 22

Hafiye jurnalleri 231

Haiasdan 146, 147, 148, 149, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 172, 188, 189, 195, 203, 204, 206, 208, 209, 235

Hakkı, Mütercim 117

Halep 6, 16, 21, 25, 26, 145

— idare meclisi 16

— İngiliz konsolosu 25

— valisi 7, 98

Halil Paşa, Van Valisi 114

Hammond, İngiliz Parlamenter 27

Hariciye Nezâreti 3, 4, 18, 19, 33, 35, 42, 60, 65, 66, 77, 80, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92,
97, 104, 106, 108, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 135, 145, 149, 150,
153, 157, 160, 163, 165, 172, 176, 179, 180, 186, 189, 196, 197, 200, 203, 206,
209, 214, 216, 219, 220, 233, 236, 240

— Basın Bürosu 205

Harput

— valisi 13

Harutyun, Ermeni Patriği 14, 15, 16, 132

Hasan Paşa 187

Hayriye kazası, Diyarbakır'da 12, 13
Hazar Denizi 135, 142
Henry-Martini tüfekleri 226
Hessale köyü 6
Heyet-i Vükelâ 114
Heygoni, Stepan, Tokat'ta tutuklu Ermeni 113
Hınçak 169
Hıristiyan/lar 11, 12, 20, 40, 57, 66, 69, 86, 90, 126, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 142, 160, 161, 165, 177, 182, 184, 185, 190, 191, 192, 206, 207, 213, 223,
227
— cemaatler 17, 42, 44, 49, 100
— devleti 184
— halk 56, 58, 66, 110, 125, 126, 128, 129, 133, 136, 166, 167, 184, 234
— hükümeti 139
— kaymakam 26
— köyleri 140
— milletler 48, 52, 134
— nüfus 67
— vali 64, 70, 227, 240
—lık 12, 110, 182, 213
Hidiv 59, 97
— Hükümeti 178
Hilâfet 64
Hill, Frank, Rahip, Londra'da Ermeni Toplumu Başkanı 105
Himayak, Ermeni kahramanı 23
Hindistan 59, 63, 210
— ahalisinden Ermeni 104
Hocabey 194, 219
Holcuyan, Bogos, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112
Horen [Kalfayan], Kırımın ile birlikte Ermeni Kongresi'ne katılan 230

Horen, Rahip, Bitlis Ermeni Murahhasa Vekili 169

Horin, Ermeni kahramanı 23

Huyut nahiyesi, Mutki kazası, Bitlis 169

Huzyan Mihran, Van'da evi aranan 118

Hüseyin Nâzım, Zabtiye Nâzırı 229, 232

I

İslâhat 20, 69, 71, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 116, 137, 173, 175, 180, 206, 213

— Fermanı 134, 135, 136

— lâyhaları 67, 102

İ

İlyas, Hariciye Müsteşarı Yardımcısı ve Patrikhane Meclisi İkinci Başkanı 150, 152

İngiltere/İngiliz/ler 3, 8, 10, 19, 20, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 41, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 69, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 106, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 128, 138, 139, 140, 140, 146, 151, 152, 154, 155, 159, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 204, 207, 208, 212, 213, 220, 224, 231, 235, 236, 237, 240

— anayasası 146, 154, 235

— bakanlar 99

— Bakanlar Kurulu 52, 103, 199

— basımı 97, 193, 207, 235

— Başbakanı 117

— Büyükelçiliği 3, 7, 12, 14, 16, 18, 19, 28, 42, 62, 64, 66, 100, 160, 174, 191, 222, 228, 229

— büyükelçisi 10, 11, 20, 65, 66, 68, 70, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 86, 117, 127, 149, 150, 170, 171, 172, 188, 224, 226

— Dışişleri Bakanlığı 40, 89, 106, 120, 121, 163, 164, 165, 170, 171, 172, 207, 233

— Dışişleri müsteşarı 145

— diplomasisi 94

- elçisi 64, 79, 94, 131, 190
- gazeteci 88
- gazeteleri 87, 96, 129, 135, 193, 203, 209, 234
- himayesi 192
- Hükümeti 28, 42, 55, 56, 57, 61, 62, 67, 69, 70, 85, 86, 91, 92, 93, 96, 100, 101, 102, 103, 106, 109, 110, 116, 121, 124, 125, 126, 141, 148, 151, 154, 155, 160, 163, 166, 167, 170, 172, 174, 177, 180, 181, 182, 187, 188, 189, 192, 197, 198, 199, 207, 211, 212, 214, 215, 216, 219, 221, 233, 234, 235, 236, 237, 239
- İçişleri Bakanlığı 164
- ileri gelenleri 138
- jüri heyeti 154
- kabinesi 32, 35, 41, 94, 96, 101, 102, 103, 154
- kamuoyu 63, 100, 103, 192, 193
- Kilise Cemiyeti 59
- kilise heyeti 59
- konsolosluk raporları 207
- konsolosu 21, 26, 39, 40, 66, 73, 76, 87, 126, 127, 130, 217, 222, 228, 240
- konsolosu, Tekirdağ'da 8, 9
- mahkemesi 213
- memurları 128, 129, 222
- muhalefet partisi 214, 216, 218, 229
- nüfuzu 58
- -Osmanlı mukavelenâmesi 61
- Parlamento Üyesi 114
- Parlamentosu 60, 90, 103, 123, 124, 125, 126, 129, 160, 161, 163, 165, 166, 177, 186, 189, 196, 197, 214, 220, 221, 223, 229, 236, 237
- polisi 238
- politikası 52, 53, 56, 91, 92
- siyasetçileri 192
- subayı 105
- toprakları 115
- vükelâsı 42

İngilizce 31, 54, 172, 206, 207

İran 143

— hududu 101

— Şahı 179

İrlanda 154, 171, 213

İsagolyan, Karakin, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 118

İshak Vartabet Efendi, Zeytun ruhanî liderlerinden 22

İshak, Ermeni kahramanı 23

İskoçyalı klanlar 171

İslâm

— devleti 227

— dini 192

İslâmî kurallar 142

İstanbul 6, 12, 17, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 46, 48, 52, 53, 58, 66, 68, 79, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 105, 109, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 144, 168, 171, 182, 185, 187, 188, 190, 194, 207, 210, 211, 219, 221, 222, 224, 229, 230, 232, 238, 239, 240

— Boğazı 59

— gazeteleri 191

— görüşmeleri 36, 37

— Hükümeti 177

— İngiltere Büyükelçiliği 109, 153, 190, 198, 221

— İngiltere büyükelçisi 166, 167, 215, 216

— Konferansları 36

— patriği 6, 15, 94, 113, 159

—'un fethi 134

İsveç-Norveç büyükelçisi 10, 75

İtalya 34, 154

— Devleti 33

İzmir 238, 239

— Körfezi 59

İzmit 113

— şimendiferi 238

J

James bkz. Ferguson

Jolivar, Lion, Debating Club Üyesi 211, 212, 213

K

Kafıyan, Gabriel, Paris'te Ermeni fesatçı 122

Kafkasya 203

Kagortyan, Akpar, Öğretmen, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 111

Kahire 59

Kalcıyan, İshak, Avukat 111

Kâmil Paşa, Hacı 7

Kâmil Paşa, Halep Valisi, Sadrazam 21, 28, 123, 150, 161, 175, 196, 217

Kanun-ı Esasî 39

— hükümleri 139

Karabaş papazı bkz. Gabriel

Karadağ 34, 35, 37, 38, 53

— Emareti 37, 38, 40

— hududu 34

— hükümeti 37

— sınırı 34, 35

— yetkilileri 37

—lılar 37, 38

Karadeniz 135, 142

Kars 212

katogikosluk 94

Katolik/ler 7, 16, 17, 145

— âyini 6
— Ermeniler 213
— kilisesi 16
Kayseri 14
Kazar, Musa Bey hakkında şikâyetinde bulunan 169
Kâzım Bey 229
Keresteci, İstanbul'da Fenerler İdaresi eski görevlilerinden, Ermeni fesatçı 238
Kevork, Katogikos 15
Kıbrıs 29, 115
— adası 139
— Sözleşmesi 65, 73, 74, 76, 77, 78, 82, 85, 94, 194, 212, 224
Kırım Savaşı 182
Kırımyan Efendi, eski Patrik 110, 111, 119, 230
Kızıl Artin Ağa, Zeytun eşkiyasından 27
Kiğı 17
Kilise 3
— papazları 230
— yapımı 44
Kiragos, Zeytun Ermenilerinden 23
Kirkor Ağa, Anarid oğlu, Zeytun eşkiyasından 27
Kirkor Efendi, Muş Episkoposu, siyasî suç işlediği iddiası ile alıkonulan 111
Kirkor, Agavenyan'ın oğlu, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 118
Kirkor, Zeytun ruhanî liderlerinden 22
Knenousse 143
Kokunyan, Hovannes, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112
Kondori, Rum kaçak 239
Konya 112, 113, 119
Korsika 213
Kosti, Protestan mezhebine geçen 13
Kozan 29

Kruger, Transvaal Cumhurbaşkanı 58
Kulaksızyan, Van'da tutuklanan 119
Kumkapı olayı 223
Kur nehri 143
Kurnalı mahallesi, Tekirdağ'da 9
Kürdistan 68, 94, 214, 228
Kürt/ler 87, 92, 94, 101, 105, 137, 140, 160, 166, 177, 184, 190, 206, 210, 211, 212, 213,
219, 221, 223, 224, 226, 227
— aşiretleri 15, 101, 190, 234
— eşkıyası 212
— kılığı 213
Kütahya 13

L

La Poste 91, 92
Labouchere, İngiliz gazeteci ve siyaset adamı 148
Lambery Paşa 239
L'Arménie dergisi 200, 201, 202, 204, 205
Laveleye, Emile de, *Haiasdan* gazetesi yazarı 146, 147
Lazkiye 6
Lehliler 154
Leipzig 122
Levant Herald 29, 30, 31
Liberal Unionist Grup, İngiltere'de 59
Lloyd, Clifford, Erzurum İngiliz Konsolosu 222
Lobanof Rostovsky, Prens, Rusya Dışişleri Bakanı 59
Londra 29, 31, 52, 54, 56, 61, 68, 91, 92, 95, 96, 97, 99, 104, 105, 107, 108, 115, 117,
120, 121, 123, 139, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 162, 163, 164, 169, 170, 178, 188, 189, 190, 193, 200, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 209, 216, 222, 225, 229, 230, 236, 237, 238, 239, 240
— basını 115, 231

- Büyükelçiliği 33, 35, 60, 69, 85, 89, 90, 97, 104, 106, 107, 108, 120, 124, 125, 128, 129, 130, 135, 145, 148, 153, 155, 156, 157, 160, 162, 163, 165, 176, 177, 180, 186, 189, 196, 197, 203, 206, 208, 209, 214, 218, 219, 220, 233, 236, 237, 239
- büyükelçisi 216, 233
- Ermeni bayanları 208, 209
- Ermeni Komitesi 107, 120, 127, 206, 237, 138
- Ermeni Vatanperver Cemiyeti 206, 114, 117
- gazeteleri 179
- İhtilâlcî Komitesi 59
- Osmanlı Elçiliği 146
- Parlamentosu 27
- polis memurları 164
- 'da Yaşayan Ermeniler Komitesi 116

Lordlar

- Kamarası 53, 140, 160, 161, 163, 165, 175, 176, 178, 180, 181, 191, 235
- Meclisi 162

M

Maarif Nezareti 122, 142

Mâbeyn 203

- Başkitâbeti 21, 27, 69, 86, 178, 179, 240

Macar 154

MacColl, Malcolm, Rahip, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi üyesi 59, 114, 115

Maden, Harput yakınında 13

Mafei, Kont 33

Mahmud [Nedim], Dahiliye Nâzırı 65

Mahmud II., Sultan 72

Makedonya 214

- meselesi 59

Maluyan, Moses, gazete muhabiri 119
Mamuretülaziz 144
Manchester 61, 158, 159, 240
— milletvekili 227
Manchester Courier 146, 211
Manchester Guardian 130, 135, 146, 195
Maraş 25
— halkı 22
— İdare Meclisi 25, 27
— köprüsü 26
— Mutasarrıflığı Vekâleti 25
Marik Paşa, Zeytun eşkıyasından 27
Markar, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112
Marsilya 178
Marvejani, Zeytun Ermenilerinden 23
Matbuat
— İdaresi 30, 31
— Kanunu 30, 31
— -ı Ecnebiye Kalemî 146
Matyos (Matheos), Katogikos 15
Mavi Kitap 68, 80, 139, 207, 213, 215
Mazhar, Mehmed, Mirliva, Maraş Mutasarrıf Vekili 25
Mebred, Musa Bey hakkında şikâyette bulunan 168, 169
Meclis-i Vükelâ 21, 30, 31, 74, 83, 122
Medine-i Münevvere 229
Mehmed Ali Paşa 134
Mehmed II., Fatih Sultan 133
Mehmed Nazım Efendi 7
Mehmed Said bkz. Said Paşa, Hariciye Nâzırı
Mekteb-i Sultanî 17

Mektubî Odaları 146
Mülküm Han, Londra'daki İran Orta Elçisi 205
Melkonyan, Mıgırdıç, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112
Melville, Müfettiş 164, 165
Mısır 59, 85, 92, 94, 95, 96, 97, 115, 178
— Düyûn-ı Mümtâzesi 178
— meselesi 59, 86, 95

Midyat 68
Minkirilya 142
Misyonerler 3
Mondiciyan, Markos, Van'da tutuklu Ermeni 113
Moore, Jasper 187
Morley, İngiliz Parlamenter 27
Morning Advertiser 146
Morning Post 146
Moskova 58
Moskova, Rus gazetesi 152
Moskowski Vedomosty, Rusça gazete 58
Muharrerât-ı Resmîye 189
Mundella, İngiliz Parlamenter, Gladstone'un son hükümetinin Ticaret Dairesi Başkanı,
Liberal Parti'den 126, 214
Muradyan, Karakin, Kudüs rahiplerinden, Nerses'in başkâtibi 15
Musa Bey, Muşlu, Kürt Beyi 168, 169, 173, 185, 186, 187, 188, 191, 198, 200, 208, 210,
211, 226, 229
Musa oğlu Ağa, Zeytun eşkıyasından 27
Mustafa, Erzurum Valisi 89
Musurus Paşa, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi 52, 53, 54, 56, 70, 98
Muş 15, 111, 113, 187, 215, 223, 224
— episkoposu bkz. Kirkor Efendi
— Ermeni muhacirleri 187
— Havariyyun Manastırı 113

Münir Bey bkz. Salih Münir

Müslüman/lar 3, 37, 40, 56, 59, 62, 64, 86, 118, 133, 134, 135, 136, 139, 167, 177, 179,
184, 185, 206, 211, 212, 224, 227

— halk 29, 58, 62, 120, 138, 140, 145, 155, 184, 227

— ileri gelenler 134

— kadınlar 40

— memurlar 26

— şer'î heyeti 110

— vali 69, 85, 227

N

Napolyon III. 154, 210

Nasturîler 190

Natanyan, Bogos, Van'da evi aranan 118

Natanyan, Karabet, Erzurum'a sürgüne gönderilen 112, 119

Natanyan, Markar, Ermeni Okulları Müfettiş Yardımcısı 112, 113

Natanyan, Mihail, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanarak Konya'ya sürülen 112, 119

National Liberal Club 239

Nâzım Paşa bkz. Hüseyin Nazım Paşa, Zabtiye Nâzırı

Nerses Efendi (Varjabetyan), İstanbul Ermeni Patriği 87, 132, 138

Nerses Vartabet, Sis Ermeni Patriği Başkâtibi 22, 25

Nerses, Katogikos 15

Newcastle 216

— şehbenderi 216

Niğde 13

Nikoghos Efendi, Furnus Manastırı Piskoposu 21, 22

Nil vadisi 59

Nişan Ağa, Balcı oğlu, Zeytun eşkiyasından 27

O

O'Connor, İngiliz Parlamenter 219, 223
Odyan, Nişan, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanarak Konya'ya sürülen 112
Ohannes Bursalı, Ermeni fesatçı 122
Ohannes, Arkavank köyünün muhtarı 168
Ohannes, Bakırcı oğlu, Sis patriğinin yandaşı 7
Ohannes, sahte tahvil davası açan 14
Ohannes, Vanlı, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 118
O'Kelly, İngiliz Parlamenter 222
Onnik, tutuklanan Ermeni 112
Ormanyan Efendi, Ermeni Murahhasası 88, 89
Orta Asya 63
Ortodoks
— Ermeniler 213
— şubeleri 49
Osep, Ermeni kahramanı 23
Osman Paşa 195
Osmanlı/lar 3, 4, 5, 6, 15, 16, 37, 56, 67, 93, 123, 132, 140, 151, 164, 169, 198, 211, 240
— askerleri 22, 190, 222
— Büyükelçiliği 99, 188, 203, 235
— büyükelçisi 32, 95, 96, 117, 162, 165
— coğrafyası 181
— çevreleri 164
— delegeleri 36, 138
— Devleti 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 15, 19, 20, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 39, 41, 52, 53, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 91, 92, 93, 97, 101, 103, 105, 111, 116, 118, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 145, 148, 152, 154, 162, 166, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 182, 183, 184, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 203, 206, 209, 210, 213, 215, 216, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 240, 241
— Devleti'nin Bütünlüğünü Müdafaa Komitesi 216
— elçilikleri 123
— eyaletleri 125

- görevlileri 166
- Hariciyesi 89
- hududu 94
- Hükümeti 4, 5, 17, 18, 19, 34, 35, 36, 38, 41, 43, 45, 51, 52, 62, 67, 86, 90, 95, 98, 103, 109, 110, 111, 118, 120, 121, 122, 124, 127, 130, 131, 134, 135, 138, 139, 141, 142, 144, 147, 160, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 193, 197, 199, 203, 207, 212, 213, 215, 223, 224, 225, 228, 234, 236, 239, 240
- idaresi 55, 132, 139, 151
- kanunları, 46, 49, 51
- Londra büyükelçiliği 153
- memurları 34, 35, 187, 191, 203, 204, 207, 226
- Merkezî Hükümeti 91
- milleti 56
- Padişahı 18, 151, 170, 171, 179
- Protestanları 42, 43
- Saltanatı 5, 82, 90, 95, 178, 192
- siyaset adamları 184
- tarihi 102
- tebaası 4, 9, 16, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 61, 66, 110, 126, 134, 218, 226, 232, 233
- toprakları 158
- uyuşuğu 175
- ülkesi 3, 11, 14, 16, 18, 19, 40, 42, 43, 55, 56, 57, 68, 81, 89, 90, 94, 105, 107, 108, 109, 132, 133, 136, 144, 146, 147, 151, 155, 158, 182, 183, 188, 195, 196, 207, 230, 234, 239
- vapur şirketi 238
- vatandaşları 135, 207
- vekilleri 11, 103
- vilayetleri 36, 63, 90, 93, 126, 129, 154, 173, 177, 179, 180, 184, 198, 200, 203, 215, 219, 220, 222, 225

- vükelâsı 55, 102, 116, 191
- yazarları 211
- yönetimi 92

Ovannes, Berber, Ermeni milletinden 9

Ove, Ermeni Cemaati Reisi, Siirt'te 13

P

Paçestciyan, Karakin, Van'da tutuklananlardan 112, 118

Padişah, 3, 4, 11, 19, 20, 27, 28, 42, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 95, 100, 102, 104, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 119, 121, 122, 123, 127, 128, 131, 132, 147, 152, 156, 161, 167, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 187, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 203, 206, 207, 211, 213, 216, 224, 225, 227, 228, 229, 241,

- buyrukları 179
- fermanı 134, 135, 137, 141
- hatt-ı hümayûnu, 1856 senesindeki 139
- iradesi 42, 74, 77, 80, 81, 84, 90, 118, 148, 161, 187, 194, 217

Pahçeyan, Kirkor, Van'da tutuklu bulunan 119

Pall-Mall 195

Panos Ağa, Anarid oğlu, Zeytun eşkıyasından 27

Paris 95, 96, 122, 149, 156, 157, 162, 164, 230, 231

- Antlaşması 134
- Büyükelçiliği 149
- Sergisi 172

Parlamento bkz., İngiltere Parlamentosu

Parsih, Musa Bey hakkında şikâyette bulunan 169

Paskalya 119

Paspanyan, Kevork, Tokatlı, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 113, 118

Patrik 3, 62, 87, 131, 132, 150, 151, 223

- beratları 141

Patrikhane 22, 27, 87, 97, 109, 133, 134, 137, 142, 151, 161

Patvili Efendi, Zeytunluların silahlarını teslim ettikleri kişi 26
Pauncefote, Sir Julian, İngiltere Dışişleri Müsteşarı 116, 120, 121, 235
Peciryan, Markar, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112
Pertevyan, Avadis, Van'da tutuklanan 112
Petersburg 16, 59
Piskopos/lar 141
—luk 142
Plava 37
— ahalisi 38
Polis teşkilatı 67
Posta ve Telgraf Nezâreti 107
Preveze Konferansı 36
Protestan/lar 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 42, 43, 44, 46, 48
— âdetleri 51
— âyini 6, 17
— cemaati 7, 12, 13, 18, 19, 42, 43, 49, 51, 52
— cemaati reisi 46
— Ermeniler 7
— evlilik 50
— eyalet meclisleri 47
— kiliseleri 49
— meclisi 44
— mezhebi 4, 5, 13, 14, 16, 44, 50
— Millet Nizamnâmesi 42, 43, 46, 51
— milleti 10, 43, 44, 45, 46, 48, 51
— milleti reisi 45
— misyonerleri 190
— nişan töreni 50
— ölülerin gömülmesi 51
— ruhanî düzenlemeler 49
— ruhanî memurlar 43

- tebaa 5, 6
- umumî meclis 46
- vekili 18, 42
- lık 6, 18

Prusya maslahatgüzârı 10

Q

Quintus Curtius 143

R

Radikal Parti 239

Rauf Paşa, Bitlis Valisi 215, 226

Reşid Paşa, Erzurum Valisi 15

Reuter Telgraf Şirketi 123, 124

Rıza, Londra'da bulunan Osmanlı Temsilcisi 53

Roma

- Büyükelçiliği 32, 33
- İmparatorluğu dönemi 143

Rosebery, Lord, İngiltere Dışişleri Bakanı 99, 105

Ruhban sınıfı 3

Rum/lar 7, 13, 14, 133, 134, 238

- ileri gelenleri 121
- kiliseleri 203
- milleti 105
- Ortodoks Kilisesi 15
- patriği 133
- patriğinin seçimi 133
- Patrikhanesi 133

Russel meydanı, İngiltere'de 116

Rus/lar 63, 79, 211, 212, 213, 231

- askeri 212

- Büyükelçiliği 15
 - büyükelçisi 60, 67
 - Ermenileri 189
 - sınırı 15
 - Rusya 15, 29, 59, 62, 81, 82, 93, 94, 103, 143, 152, 154, 159, 172, 179, 194, 195, 203, 219, 223, 225, 230, 231, 240
 - Büyükelçiliği 222
 - büyükelçisi 65, 78
 - Devleti 15, 16, 79, 94, 152, 154, 194, 195, 219
 - Ermenileri 62, 231
 - Hükümeti 92, 152, 231
 - imparatoru 59
 - Kaçılaryası 231
 - konsolosları 222
 - konsolosu, Erzurum'da 14, 94
 - pasaportu 15
 - taraftarı 94
 - tebaası 223
 - lı 10
 - Rusça gazete 58
 - Rüstem Paşa, Londra Büyükelçisi 94, 99, 100, 116, 118, 147, 159, 160, 170, 172, 179, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 212, 241
 - Rüsumât Emaneti 107
- S**
- Sadâret 8, 9, 10, 11, 16, 17, 21, 30, 48, 88, 97, 107, 121, 123, 128, 131, 146, 148, 150, 152, 153, 156, 157, 161, 167, 173, 175, 176, 180, 186, 194, 196, 208, 216, 217, 218, 220, 228, 232, 237
 - Safvet Paşa, Hariciye Nâzırı 87
 - Said Bey, Hayriye Kazası Müdürü 12, 13
 - Said Paşa, Baker Paşa heyeti üyesi 70

Said Paşa, Hariciye Nâzırı 99, 107, 124, 129, 147, 149, 150, 153, 157, 159, 162, 170, 176, 177, 186, 188, 196, 218, 200, 202, 204, 205, 208, 220

Said Paşa, Sadrazam 63, 66, 67, 76, 83, 84, 88, 91

Saint Anne, Rusya tarafından verilen nişan 16

Saint Petersburg 188

Salih Münir Bey, Hariciye Nezâreti Mektupçusu 64, 72, 193, 194

Salisbury, İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı 34, 35, 59, 96, 97, 98, 105, 107, 108, 116, 117, 120, 123, 127, 131, 135, 138, 139, 140, 141, 145, 147, 148, 153, 154, 155, 162, 163, 165, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 191, 192, 207, 212, 232, 233, 234, 236, 237, 240

Sâmih, Erzurum Valisi 218

Sanderson, Sir Thomas, İngiltere Dışişleri Müsteşar Yardımcısı 233, 234, 236

Sandison, Alfred, İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı 54, 127, 228

Sarıyan, Mıgırđıç, Ermeni Okulları Müfettişi, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 112, 113, 118

Sava Paşa, Hariciye Nâzırı 33, 54

Schwann, İngiliz Parlamenter, Yunan Komitesi ve Şark Meselesi Cemiyeti Üyesi, Kuzey Manchester Milletvekili 214, 219, 223, 226

Sefilyan, Siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan Ermeni 111

Sekizinci Fırka Kumandanlığı 185

Serkis Ağa, Bedros'un oğlu, Zeytun eşkıyasından 27

Serkis, Piskopos 26

Serzanet, Kaptan 211

Sevasly, Londra Ermeni Vatanperverler Komitesi Sekreteri 111, 114, 116, 117, 120, 157, 158, 163, 164, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 239

Shaftenbury, Lord, İngiliz ileri gelenlerinden 138

Siirt 13

— kaymakamı 13

Simon Bey, Maksudzâde 229

Sis 22

— patriği 6, 7

Sivas 66, 221

— murahhasası 221

Slavlar 63

Smith & Son, İngiltere'nin en büyük yayınevlerinden 201, 202, 204, 205

Smith, İngiltere Maliye Bakanı 196, 197, 199, 207

Sofya 232

Sorenyan Nazar, Zeytinlu Ermeni Ağa 24

Spectator 195

Standard 172, 173, 179

Stanhope, İngiliz Parlamenter, Yunan Komitesi ve Şark Meselesi Üyesi 214

Stanley, Dean, İngiliz ileri gelenlerinden 138

Star 195

Stevenson, İngiliz Parlamenter, Yunan Komitesi ve Şark Meselesi Cemiyeti Üyesi 214, 220, 222

Strand Parliament Cemiyeti 210

Sullivan, İngiltere'de Debating Club'ın başkanı ve eski gazete yazarlarından 206

Summers, Salisbury kabinesine muhalif parti mensuplarından, Yunan Komitesi ve Şark Meselesi Üyesi 186, 187, 214, 232

Susyan Manuk, Van'da evi aranan 118

Süleyman, Mirliva, Baker Paşa heyeti üyesi 58, 70

Süreyya, Mâbeyn Başkâtibi 173, 194, 229

Süveyş Kanalı 63

Şadagçıyan, Petros, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanan 112

Şadavoryan, Markos, Van'da tutuklanan 119

Şadavoryan, Ohannes, Van'da 119

Şadavoryan, Rupen, siyasî sebeplerden dolayı tutuklanıp serbest bırakılan 112, 119

Şakir Paşa, Petersburg Sefiri 189

Şam Demiryolu, 94

Şark Meselesi 53, 63

— Cemiyeti 214

Şer'î mahkemeler 142

Şernec, Kigork, tutuklu Ermeni 119
Şirket-i Hayriye 238
Şura-yı Devlet 17, 60
Şuruyan Kazar, Zeytunlu Ermeni Ağa 24

T

Tahrirat-ı Hariciye Odası 146
Taksim 238
Tanner, Doktor, İrlanda Milletvekili 128, 129
Tarik 191
Tarsus 7
Taşcıyan, Vartan, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 118
Tchéraz, Minas, "*L'Arméni*" Gazetesi Editörü 203, 204, 205, 207, 231
Tekirdağ 8, 9
— İngiltere konsolosu 9
— Kaymakamlığı 9
— Meclisi 9
Terlemezyan, Avedik, siyasî sebeplerden dolayı gözaltında tutulan 112
Terlemezyan, Mıgırdıç, Yıldız Sarayı'nda tutuklu bulunan 112, 118
Terlemezyan, Panos, Van'da evi aranan 119
Thornton, Sir Edward, İstanbul İngiltere Büyükelçisi 103, 104, 105, 109
Tırhala sancağı 36
Tiflis 194
Times 61, 92, 96, 98, 107, 108, 120, 178, 179, 192, 221
Tiryakiyan, Doktor 195
Tokat 113
Tokmakyan, Arsen, Papaz, Van'da tutuklananlardan 113, 118
Tourian, Eghichi, Başpapaz 159
Trabzon 187, 190

Truth 148

Türk/ler 64, 93, 184

— islâhat taraftarları 236

— memurları 221

Türkiye 99, 188, 189

— Büyükelçiliği 99, 159, 170, 188, 200, 201, 202, 204

Türkçe 54, 105, 132, 187, 188

U

Upper Bedford Place, İngiltere'de 116

Ü

Üçlü İttifak 178

Ülgün problemi bkz. Dulcigno

V

Vakit 27

Van 15, 29, 66, 111, 112, 113, 118, 131, 144, 168, 185, 212, 215, 221, 222

— ahali 203

— çarşısı 144

— İngiltere konsolosu 173, 174

— kiliseleri 112

— konsolos vekili 190, 191

— konsolosu 169, 191

— murahhasası 130

— piskoposunun seçimi 119

— ruhanî memurları 215

— Vilayeti 126, 144, 178, 190

Varna 95, 96

Vartan, Ermeni kahramanı 23

Vartan, Paş, tutuklanarak İstanbul'a gönderilen 113

Vartinis köyü, Korkut kazası, Muş 223

Vassak, Zeytun Ermenilerinden 23

Viyana 95, 96, 215

— Büyükelçiliği 96, 37, 149

— büyükelçisi 149

— muhabiri, *Times* gazetesinin 178

W

Webb, Alfred, Yunan Komitesi ve Şark Meselesi Cemiyeti Üyesi 214

Westminster Dükü 59

White, Sir William, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi 109, 121, 125, 126, 127, 128, 131, 151, 152, 167, 190, 191, 200, 215, 222, 228, 229

Whittaker, *Levant Herald* gazetesi sahibi 30, 31

Windsor, İngiltere'de 153

Wyndham, İstanbul İngiliz Büyükelçiliği Maslahatgüzarı 90

Y

Yanoş Ağa, Selom oğlu, Zeytun eşkıyasından 27

Yanya Vilayeti 36

Yegaryan, Armenak, Van'da tutuklu bulunan 119

Yıldız Sarayı 118, 187

Yovakim, Piskopos, İstanbul'da Ermeni Patrikliğine seçilen ilk kişi 133

Yunan

— delegeleri 36

— Devleti 36, 37

— Komitesi 214

— konferans protokolleri 37

— meselesi 37, 53

Yunanistan 34, 35, 36, 37, 63, 100, 199

— sınırı 34, 61

Z

Zabtiye Nezâreti 107, 231, 232, 238

Zarunyan, Karabet, tutuklu Ermeni 119

Zarunyan, Vartan, tutuklu Ermeni 119

Zeytun 21, 22, 25, 26, 29, 140

— Ermenileri 23

— eşkıyası 21, 25

— halkı 21, 22, 23, 24

— meselesi 21

— ruhanî liderleri 22

—lular 59

E K

***OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
I. CİLDİNİN REFERANSLARI***

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Bâb-ı Âlî Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî (A. MKT. MHM)

A. MKT. MHM, 501/15

Hariciye Mektûbî (HR. MKT)

HR. MKT, 258/19_2, 5

HR. MKT, 275/69

Hariciye Siyasî (HR. SYS)

HR. SYS, 649/37

HR. SYS, 2751/54_3

HR. SYS, 1774/1

HR. SYS, 2761/2

HR. SYS, 1774/7

HR. SYS, 2761/13

HR. SYS, 1774/8

HR. SYS, 2790/2

HR. SYS, 1774/9

HR. SYS, 2821/64

HR. SYS, 1774/16

HR. SYS, 2822/2

HR. SYS, 1774/19

HR. SYS, 2822/4

HR. SYS, 1774/21

HR. SYS, 2822/6

HR. SYS, 1774/22

HR. SYS, 2822/10

HR. SYS, 1774/24

HR. SYS, 2822/13

HR. SYS, 1774/29

HR. SYS, 2822/18

HR. SYS, 1774/34

HR. SYS, 2822/25

HR. SYS, 1904/25_16

HR. SYS, 2822/28

HR. SYS, 1904/25_19

HR. SYS, 2822/32

HR. SYS, 1904/25_20

HR. SYS, 2822/33

HR. SYS, 1904/25_21

HR. SYS, 2822/34

HR. SYS, 1939/61

HR. SYS, 2822/37

HR. SYS, 2751/21

HR. SYS, 2822/39

HR. SYS, 2751/22

HR. SYS, 2822/42

HR. SYS, 2751/34

HR. SYS, 2822/43

HR. SYS, 2751/38

HR. SYS, 2823/3

HR. SYS, 2751/51_1

HR. SYS, 2823/7

HR. SYS, 2751/51_3

HR. SYS, 2823/8

HR. SYS, 2751/51_4

HR. SYS, 2823/9

HR. SYS, 2751/54_2

HR. SYS, 2823/30
HR. SYS, 2823/36

HR. SYS, 2823/39
HR. SYS, 2823/43

İrade Dahiliye (İ. DAHİLİYE)

İ. DAHİLİYE, 89065

İ. DAHİLİYE, 93347

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat (Y. A. HUS)

Y. A. HUS, 164/53	Y. A. HUS, 219/61
Y. A. HUS, 164/83	Y. A. HUS, 220/24
Y. A. HUS, 169/26	Y. A. HUS, 220/35
Y. A. HUS, 169/43_1, 2, 3, 5-6, 7	Y. A. HUS, 224/44
Y. A. HUS, 169/43_4	Y. A. HUS, 224/86
Y. A. HUS, 169/43_9	Y. A. HUS, 226/20
Y. A. HUS, 172/138	Y. A. HUS, 227/4
Y. A. HUS, 174/4	Y. A. HUS, 227/38
Y. A. HUS, 212/62	Y. A. HUS, 228/48
Y. A. HUS, 213/62	Y. A. HUS, 233/79
Y. A. HUS, 214/6	Y. A. HUS, 234/68
Y. A. HUS, 214/68	Y. A. HUS, 236/88
	Y. A. HUS, 237/35

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

Y. EE, 14/132	Y. EE, 86/43
Y. EE, 51/30	Y. EE, 138/3
Y. EE, 51/55	Y. EE, 138/12

Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK)

Y. PRK. ASK, 56/90

Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ)

Y. PRK. AZJ, 6/113

Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitâbeti (Y. PRK. BŞK)

Y. PRK. BŞK, 8/90

Y. PRK. BŞK, 16/66

Yıldız Perakende Dahiliye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. DH)

Y. PRK. DH, 1/31

Y. PRK. DH, 1/41

Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y. PRK. EŞA)

Y. PRK. EŞA, 8/55

Y. PRK. EŞA, 11/66

Y. PRK. EŞA, 9/20

Y. PRK. EŞA, 12/58

Y. PRK. EŞA, 10/3

Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. HR)

Y. PRK. HR, 3/79

Y. PRK. HR, 8/31

**Yıldız Perakende Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye, Erkân-ı Harbiye Dairesi
(Y. PRK. MYD)**

Y. PRK. MYD, 1/58

**Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
(Y. PRK. TKM)**

Y. PRK. TKM, 19/42

Y. PRK. TKM, 4/8

Yıldız Perakende Teşrifât-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF)

Y. PRK. TŞF, 1/46

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM)

Y. PRK. UM, 1/66

Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. ZB)

Y. PRK. ZB, 6/15

Y. PRK. ZB, 6/19